

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1974

A TARTALOMBÓL

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTÓK LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZÖ
FODOR ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
KISS DÉNES
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

•
BERTHA BULCSU
CZELE GYORGY
HERNÁDI GYULA
KAMPIS PÉTER
MÉSZÖLY MIKLÓS
SZÉPPRÓZÁJA

•
HÁRS ÉVA:
MARTYN FERENCRL

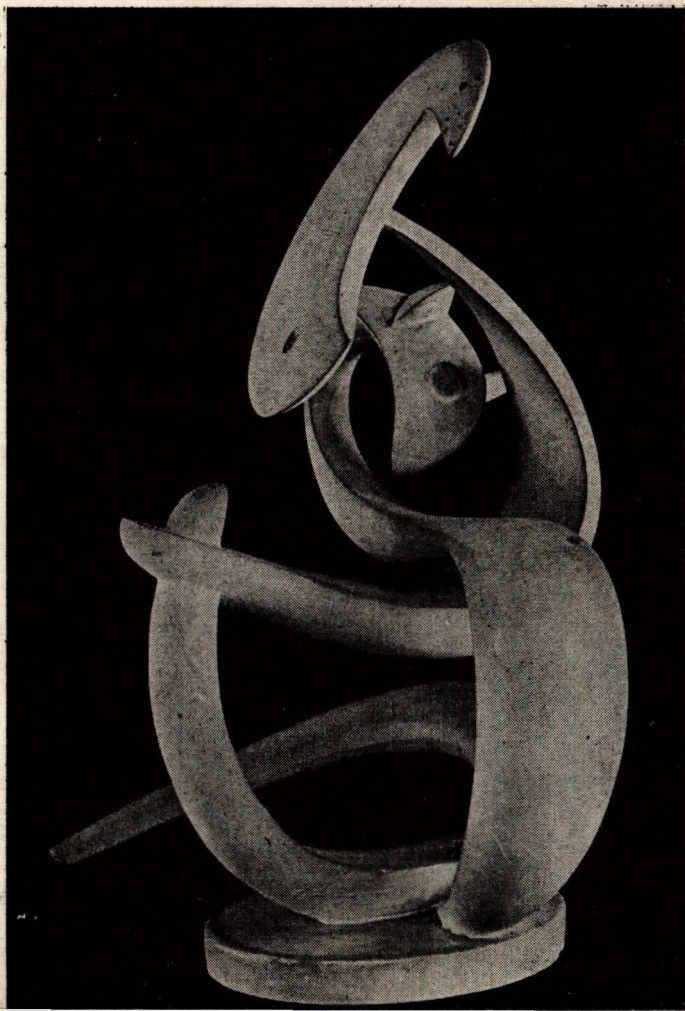
MIKLÓS PÁL:
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNKA

TAKÁTS GYULA:
„BALATONI ÉVTIZEDEK”

THIERY ÁRPÁD:
EMBEREK, SORSOK

TUSKÉS TIBOR:
NAGYVÁROS- SZULETIK

VASY GÉZA
SÁNTA FERENCRL

7-8

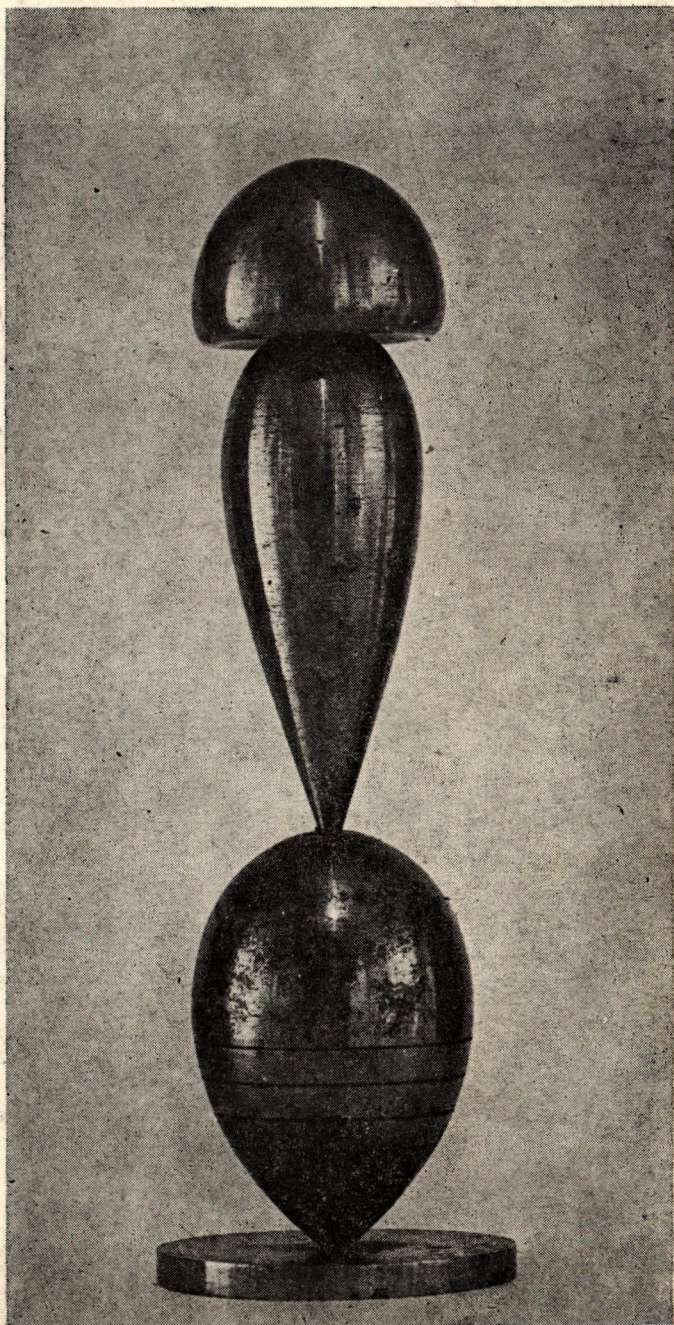
12,— Ft

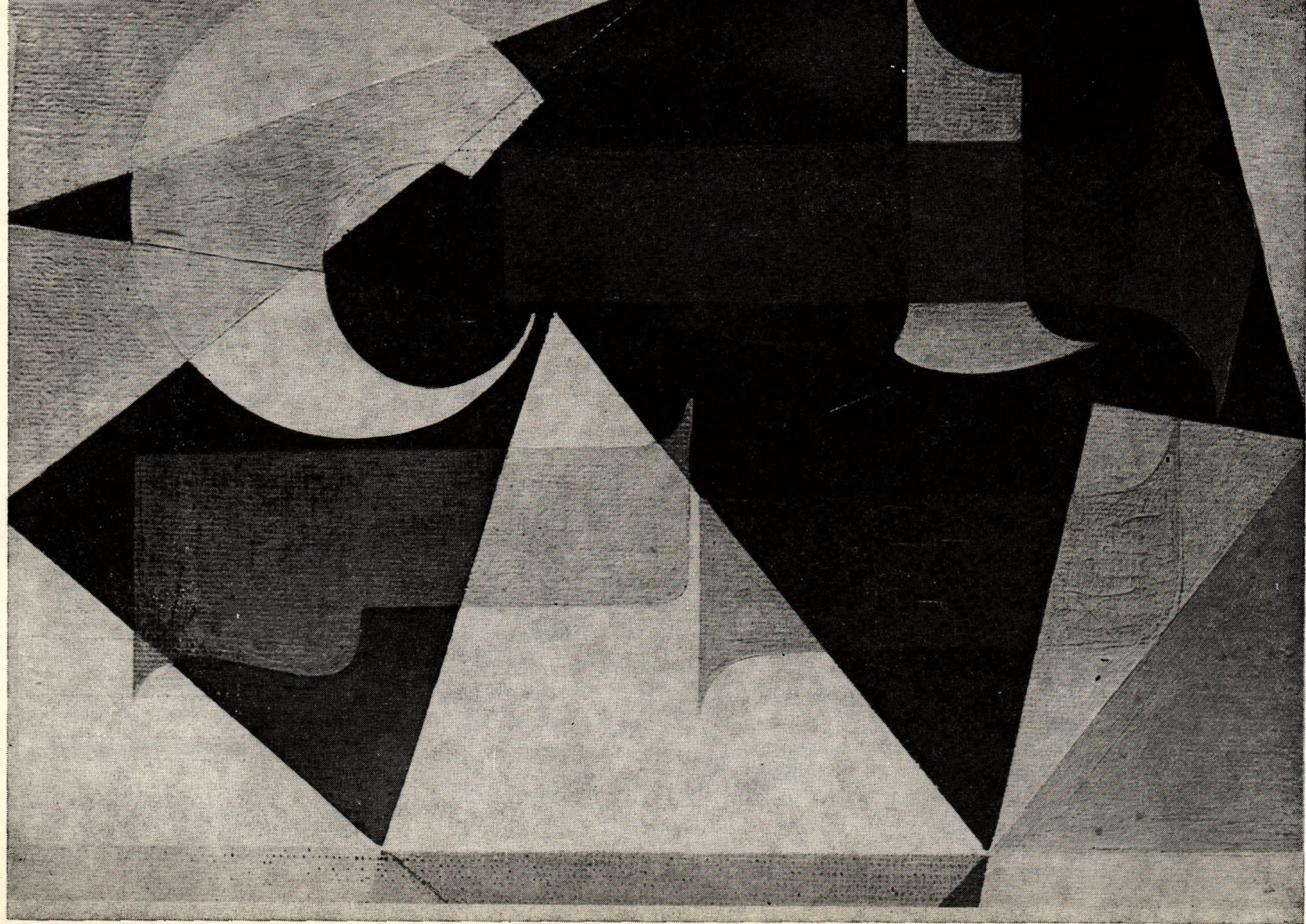
SZÁMUNK SZERZŐI:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BENKŐ AKOS
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
CZELE GYÖRGY
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZÖ
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HARS ERNŐ
HARS ÉVA
HEGEDUS ANDRÁS
HERNÁDI GYULA
HÉRA ZOLTAN
HORVATH TAMÁS
KAMPIS PÉTER
KATONA IMRE
KÁROLYI AMY
KÁRPATI KAMIL
KISS DÉNES
LACZKÓ ANDRÁS
MAKAY IDA
MARAFKÓ LÁSZLÓ
MÁTYÁS ISTVÁN
MÉSZÖLY MIKLÓS
MIKLÓS PÁL
PETERDI NAGY LÁSZLÓ
PÉK PÁL
POMOGÁTS BÉLA
SIKÓ ZSUZSA
TAKÁTS GYULA
TANDORI DEZSŐ
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPAD
TROSZT TIBOR
TUSKÉS TIBOR
VASY GÉZA
VIHAR BÉLA
WALLINGER ENDRE
WEÖRES SÁNDOR
ZENTAI MÁRIA

KÉPEK:

FORGÁCS HANN ERZSÉBET
HACHULLA, ULRICH
HAVAS ESZTER
KONDOR BÉLA
MARTYN FERENC
MOLNÁR C. PÁL
PÁTZAY PÁL
SZALAY FERENC
WEBER, JURGEN
WOMACKA, WALTER

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XVII. ÉVFOLYAM, 7-8. SZÁM

1974. JÚLIUS-AUGUSZTUS

TARTALOM

BERTHA BULCSU: A kenguru (regényrészlet)	579
BERTÓK LÁSZLÓ: Pécsi krónika, 1974. (vers)	596
FODOR ANDRÁS versei	599
MAKAY IDA versei	601
CZELE GYÖRGY: Az angyalok tollaslabdáznak (elbeszélés)	602
KAMPIS PÉTER: Féltreértés (elbeszélés)	616
PÉK PÁL: Eszmélet (vers)	620
KISS DÉNES: Szerszámok balladája (vers)	621
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei	624
HERNÁDI GYULA: Az utolsó ítélet (elbeszélés)	626
MÉSZÖLY MIKLÓS: Utazás	632

Martyn Ferenc köszöntése

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Jó lehet (vers)	643
HÁRS ÉVA: Martyn Ferenc művészete	644
CSORBA GYŐZŐ: Martyn Ferenc: Paprikák (vers)	650

*

MIKLÓS PÁL: Képzőművészeti krónika	652
TANDORI DEZSŐ: Kondor Bélának (vers)	663
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről	665
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték	670
WALLINGER ENDRE: Kaposvári színházi esték	677
PETERDI NAGY LÁSZLÓ: Kőműves Kelemen	682
WEÖRES SÁNDOR: A soproni múzsa	686

*

TÜSKÉS TIBOR: Nagyváros születik	689
THIERY ÁRPÁD: Emberek, sorsok	702
VIHAR BÉLA versei	711
KÁROLYI AMY versei	712
SIKÓ ZSUZSA: A kezedet (vers)	713
VASY GÉZA: Az etikai választás regénye	714
HEGEDŰS ANDRÁS: Móra Ferenc önportréja	725
HÉRA ZOLTÁN versei	734
KÁRPÁTI KAMIL: Szél, balatoni szél (vers)	737
HÁRS ERNŐ: Tihanyi este (vers)	738

*

TAKÁTS GYULA: „Balatoni évtizedek”	- - - - -	739
POMOGÁTS BÉLA: Négy könyv tükrében	- - - - -	746
KRITIKÁK: Üzenet az unokáknak (<i>Troszt Tibor</i>), Berczeli A. Károly: Hullám- sír (<i>Csányi László</i>), Vámos Miklós: Jelenleg tizenharmadik a listán (<i>Laczkó András</i>), Nádudvari Anna: Fogjunk kutyát! (<i>Má- tyás István</i>), Németh István: Zsebtükör (<i>Benkő Akos</i>), Rózsa Endre: Senki ideje (<i>Marafkó László</i>), Szepesi Attila: Hegedős- ének (<i>Zentai Mária</i>), Rákóczi tükör (<i>Horváth Tamás</i>), Apagyil- kos sámánfiak (<i>Katona Imre</i>)	- - - - -	753
A Jelenkor krónikája	- - - - -	767

KÉPEK

MARTYN FERENC: Temető (615), Collage (649), Paprikák (651), Balatoni táj, madarakkal (688), Emlék 1944-ből (733) (<i>Nádor Katalin fotói</i>)		
WEBER, JÜRGEN: Hajógyár	- - - - -	653
WOMACKA, WALTER: Szicíliai házak	- - - - -	654
HAVAS ESZTER: Ősz	- - - - -	657
MOLNÁR C. PÁL: Cézár halála	- - - - -	659
PÁTZAY PÁL: Vízbe lépő (<i>Kovács Ferenc fotói</i>)	- - - - -	661
KONDOR BÉLA: Liberius (<i>Bokor Zsuzsa fotója</i>)	- - - - -	664
FORGÁCS HANN ERZSÉBET rajzai (<i>Nádor Katalin fotói</i>)	- - - - -	685, 724, 736

Műmellékleten

- 1-2. KONDOR BÉLA: Óda a szépséghez, Két kerub Szodomában
(*Bokor Zsuzsa fotói*)
- 3-4. MARTYN FERENC: Sziklás part jelzőberendezéssel, Kompozíció
(*Nádor Katalin fotói*)
5. WOMACKA, WALTER: Akt kendővel
6. HACHULLA, ULRICH: „A kisváros”
(*Kovács Ferenc fotói*)
- 7-8. KONDOR BÉLA: Öreg király, Majomkirály
(*Bokor Zsuzsa fotói*)
- 9-10. SZALAY FERENC: B. F. portréja, A néptanító
(*Kovács Ferenc fotói*)

A borítón

MARTYN FERENC művei

1. Gabriel Fauré emlékére
2. I-betűs kompozíció
3. Kompozíció három formával
4. Hangyák emlékműve
(*Nádor Katalin fotói*)

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

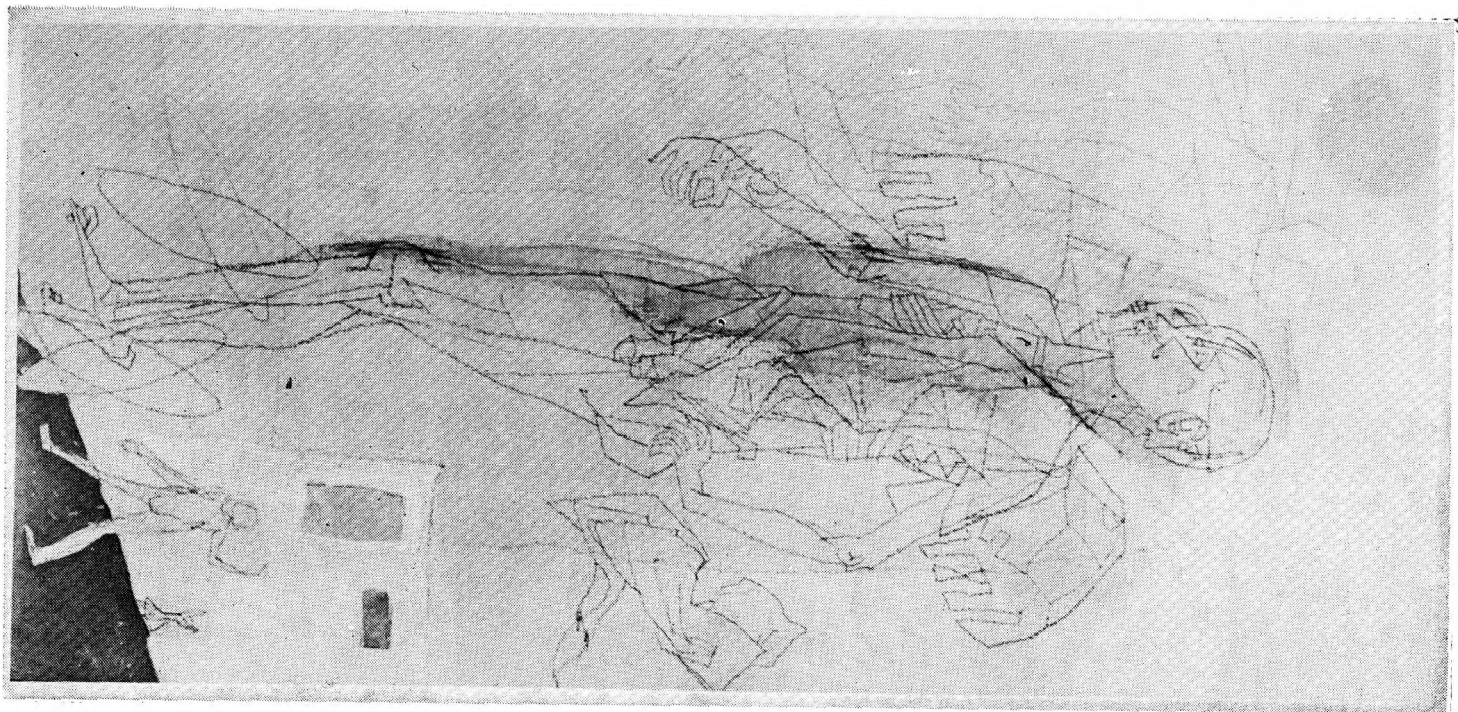
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámlára. Évi előfizetési díj 72,— Ft.

74-2754 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

A kenguru

A hatoson puhán gördült a semmi felé. Az út jobb oldalán halványkék, fátyolos benzingőz takargatta a fákat. A szél a Duna felől fújt. A délutáni nap az út felett égett alacsonyan, mint egy hatalmas aranyló máglya. Szépnek látszott az élet. Ercsi után megelőzött egy csontszínű állami Volgát. Öten ültek a kocsiban. Elöl a sofőr és egy férfi, hátul két férfi, s középen egy fekete hajú nő. Hetvennel vánszorogtak, s már-már úgy tűnt, hogy meg akarnak állni. A Zil felmordult és otthagya őket. Varjú István ezt szerette a Zilben, ezeket az idegen, furcsa felmordulásokat, a nagy test nekirugaszkodását, igyekvő remegését. A mutató lassan visszaesett százról kilencvenre.

Ez volt a második kocsija. Amikor leszerelt a hadseregtől, először egy leprára tették, de aztán decemberben megkapta az új Zilt. Két hét alatt bejáratta, s azóta a vállalati szerelőkön kívül senki sem nyúlt a kocsihoz. Ismerte minden mozdulását, rátarti oroszos nyögését. Ment a kocsi, mint az istennyila. A szervezket persze mindig végigállta, s egy láda sört feldobott a szerelőknek.

Tartotta a kilencvenet. A fényben kétoldalt bizonytalanul megemelkedtek a fák. A víz felett lebegtek, s úgy tűnt, tovasodródnak a könnyű délutáni szélben. A fák koronája naparanyban fürdött, s naparanyban úsztak a bokrok és a nagyobb, víz fölé torlódo zsombékok is. A fénytől az út is aranylott, aranyfű simult a kerekek alá, s puhán továbbsegítette a teherautót. Varjú István nem is érezte, hogy teherautóban ül... Persze arra sem gondolt, hogy egy Porsche vagy Ford Capri gurul vele a messzeségbe... Nem gondolt semmire. Élvezte, hogy az út átível az ártéri erdők között, s a kocsi naparanyban úszik, hömpölyög előre, egyre csak előre. Időnként, az út felett átszelte az eget egy-egy fecske, galamb, sirály, s a lebegő fűzfák felett eltűnt az aranyló délutánban. A szélvédő üvegre legyek, sáskák, darazsak vágódtak, és szétrobbantak. A vérük, éltető nedvük fehéren, sárgán, pirosan csordogált. Szentmárton alatt járhatott, amikor a fűzfák között felbukkant egy motorcsónak. Óvatosan kerülgette a fákat, aztán a kiöntés nyílt vizén hirtelen nekirugaszkodott, s száguldott a töltés felé. Varjú István oldalra nézett, majd ismét az útra. Pillantása megragadta a hófehér motorcsónakot, és a szétfutó hullámokat. Ahogy az útra meredt, néhány pillanatig még egy fehér folt táncolt előtte, csak lassacskán foszlott szét a káprázat. A motorcsónak közben fordult, s mivel az út is kanyarodott, Varjú István csakhamar a visszapillantótükörben fedezte fel a csónakot. Az ártéri erdő szélénél úszott, majd bekanyarodott a fák közé és eltűnt. Varjú Istvánban az eltűnő, bizonytalanságba vesző testek, tárgyak jó érzést keltettek. Néhány másodpercig még az üres visszapillantótükörbe meredt, aztán megérezte, hogy előnti az agyát, testét valamilyen meghatározhatatlan zsongás. Nyomta a gázt. A kocsi egyre gyorsulva rohant az aranyló délutánban. A levegő füttyült, muzsikált, örvénylett a kocsi körül. Varjú István derűsen, semmire sem gondolva ült a volán

mögött. A tenyere megizzadt a kormánykeréken, de észre sem vette. Ült, nézte az utat, az ártéri fákat, a gátakon túl zöldellő nyári mezőket.

Adonytól tíz kilométerre lehetett, amikor a visszapillantótükörben felbukkant a csontszínű Volga. Varjú automatikusan nyolcvanra csökkentette a sebességet. – „Hadd menjen” – gondolta, s amennyire lehetett, az út szélére húzódott. A Volga legalább száztízrel jött. Megnőtt a visszapillantótükörben, aztán dudálva, villogtatva elrohant mellette. Látta, hogy a fekete hajú nő megfordul és nevetve ránéz. – „Vidéki kiszállás” – gondolta Varjú, aztán hirtelen a fékbe lépett, mert a Volga lelassult, csak pár méterre volt előtte. Csaknem belerohant. A műszerfalra pillantott, s látta, hogy a mutató visszaesik hatvanra, majd ötvenre. Visszakapcsolt. A csontszínű Volga szép lassan kocogott előtte, és elzárta az utat. Varjú arra gondolt, hogy megelőzi. Kitétte az indexet, gázt adott a Zilnek. A Volga ekkor hirtelen megugrott, s felgyorsult százra. A fekete hajú nő nevetett, és tétova mozdulattal a saját homlokára mutogatott. Varjú a nőre mosolygott. Arra gondolt, hogy részeg, s a főnökei bizonyára lefektették. Megálltak valahol, vagy talán Pesten a szállodában... Amikor felgyorsult nyolcvanra, a Volga újra lassított. Varjú kénytelen volt fékezni. A kocs sebessége néhány pillanat múlva újra visszaesett ötvenre. Rosszkedvűen visszakapcsolt, aztán kitétte az indexet, és gázt adott, hogy a személykocsit megelőzze. A Volga ekkor behúzódtól középre és elzárta az utat. A fekete hajú nő jobb oldalán ülő férfi is hátrafordult. Ötvenes, kövérkés ember volt. Kíváncsian nézte a teherautót. Varjú István gázt adott, és tovább fokozta a sebességet. A Volga már csak méternyire volt a Zil orra előtt, s úgy látszott, összeütköznek. Ekkor hirtelen a Volga is megugrott, felgyorsult százra. Varjú tartotta a nyolcvanát, s amikor két-háromszáz méterre nőtt a két gépkocsi között a távolság, megnyugodott. A Volga azonban újra lassított, és a Zil néhány pillanat múlva utolérte. Varjú István kísérletet tett az előzésre, de hiába. Amint kitétte az indexet, a Volga gyorsított. Nem lehetett megelőzni. Varjú beszorult a Volga mögé. A sebessége először ötvenre csökkent, aztán visszaesett negyvenre. Varjú ekkor megértette, hogy őt most „nevelik”. A csontszínű Volga vezetője, vagy valamelyik utasa, talán éppen a fekete hajú nő, elhatározta, hogy nevelésben részesíti valamiért. Talán azért, mert megelőzte Erccsinél... Vagy azért, mert hosszú és loboncos a haja... Nehezen értette meg az idősebb, rangosabb embereket. Különböztek a szempontjaik, s bizonyára az életmódjuk is.

Előhúzott egy cetlit és felírta rá a Volga rendszámát. Közben arra gondolt, hogy ötre megérkezhetne Paksra. Fél hat mire lerakják a Z-elemeket, s ha a konténerek készen állnak, hét óra tájban visszaindulhatna Budapestre. De ha később érkezik, a konténerekkel biztosan baj lesz. Hazamegy addigra a raktáros, nem lesznek rakodók, vagy hasonló... A cédulára firkantott rendszámot összehasonlította a Volga rendszám táblájával. Egyeztek a betűk és a számok. – „Nyolcra, fél kilencre Pesten lehetnék” – gondolta. – „És mi van akkor?” – tündődött tovább. – „Mi van akkor, ha nyolckor Pesten vagyok?... Semmi sincs...” – Összegyúrta a cédulát és kidobta az ablakon. Varjú István nem szeretett megérkezni. A megérkezés mindig lehangolta. Úgy érezte, hogy valami véget ért, és az élet folytathatatlan. Utazni szeretett, rohanni az utakon, menni, örökké menni, egyik helyről a másikra. Ha a volán mögött ült, élvezte a fényt, a szélzúgást, a sebességet, az életet. Szeretett részt venni olyan dolgokban, melyek reményteljesek, de a kimenetelük bizonytalan.

Irtózott a véglegességtől. A befejezett napokat, helyzeteket nagyon nehezen viselte el.

A fekete nő érdeklődve figyelte, hogy mit csinál. Amikor kidobta a cédulát az ablakon, a nő újra a homlokára mutatott, majd a hajára. Varjú István nem értette, mit és miért mutogat a nő. Kicsit előrehajolt, belenézett a visszapillantótükörbe. Nem látott magán semmi rendkívülit.

Varjú István arca sovány volt, nagy és szögletes. Bőre fehér, szinte fakó. Piszkosszőke haja a válláig ért, s néhol csomósra összetapadt, mint a pulikutyák szőre. Magas fiú volt, keskeny vállú, vékony lábú, de szívós. Foltozott farmert viselt, és egy fehér trikót, aminek az elejére Pepsi Cola reklámot festettek a gyárban.

Nem értette, hogy a nő mit mutogat. – „Hadd mutogasson” – gondolta. Közönyösen, negyven kilométeres sebességgel gurult a Volga mögött. A Volga utasai sorra hátranéztek, és várták, hogy mi lesz? Semmi sem lett. Varjú rágyújtott egy filteres cigarettára, aztán jobb kézzel oldalra nyúlt, s az ülésen fekvő kazettás magnón benyomta a gombot. A teherkocsiban felbőmbölt a zene. A Mumbo-t énekelte Paul McCartney és Linda. Utána Gilbert O'Sullivan következett az „Ez a szerelem”-mel, s amikor a Middle of the Road együttes rázendített a „Chirpy, chirpy, cheep, cheep”-re, Varjú István is csipogni kezdett, rekedten és dallamosan. Nem törődött a Volga utasaival. Hallgatta a magnót, cigarettázott, s a kéken gomolygó füstben szemügyre vette kincseit.

A teherautó vezetőfülkéje tele volt Varjú kincseivel. A tükör karjáról piros selyemcérnán kis pipa lógott alá, aminek a födele helyére iránytűt építette be. Varjú nagyon szerette ezt az iránytűt, mert fordítva mutatta az égtájakat. A kis nyíl pirosra festett hegye észak helyett délre mutatott, ebből eredően a gyerekkori vers, hogy „előttem van észak, hátam mögött dél, balra a nap nyugszik, jobbra a nap kél”, érvényét veszítette. Elöl dél volt, hátul észak, balról kelet, jobbról nyugat. – A napellenzöről egy kultikus, tibeti figura lógott alá, amit bronzból készítettek valahol, valamikor. A miniatűr szobor leginkább az ördögre emlékeztetett. Nagy, kerek arca volt, lapát tenyerei, széles lábfeje, szétálló ujjakkal. Hatalmas léptekkel futott valahová. A legkülönösebb az volt, hogy szarvak helyett páncélos taraj nyúlott hátra a fejétől a háta közepéig. Olyan volt, mint valami ember előtti lény az ősidőkben. – A szélvédő bal sarkába egy színes, mélynyomású Corolla reklámot ragasztott, melyet a Toyota cég a Car and Driver-ben jelentetett meg. Az autó aransárga volt, s az ülései fémesen kékek. Varjú a kép szélére írta tintával: „5 sebességes 1600 cm³, imádom”. A műszerfal közepe tájára a Hollywoodi Amco cég mozaikjait ragasztotta fel. Amcoék autófelszerelési cikkekét kínáltak, csomagtartótól az üléshez, de nagyon gusztusosan. Az opálkék autóülésen párdúc fekszik, a volán mellett, melyet különleges bőrrel vontak be, szőke szexbomba ül. – A szélvédő baloldalára Camel reklámot ragasztott. Ezt szerette a legjobban, mert a kép nagyon színes volt, és érthetetlen. A kép felett, a fehér mezőben felirat áll: Can you spot the Camel Filters smoker? A kép természet ábrázol. Olyanforma az egész, mint egy tizenkilencedik századi kulturált mérlegház Ausztriában. Téglák, vakolatlanul, kifügázva. Kicsit... Hajópadló. A téglafalon felirat: West High School. Alatta: HOME OF THE FIGHTIN' KANGAROOS. A háttérben néhány férfi és nő beszélget, láthatóan fontos dolgokról. Az előtérben egy picike asztal áll, ami feliratot visel: ALUMNI REGISTRATION. Az asztal mögött fehér inges, nyakkendő, lila zakós férfi ül, s miközben elképesztően hosszú szipkából cigarettát szív, je-

gyezgeti a sorban álló ügyfelek kívánságait. Az asztalka előtt ugyanis sorban állnak az ügyfelek. Az első egy kengurunak öltözött ember. Férfi vagy nő. Bal kezében háromszögletű zászlót tart, melyre piros betűkkel azt írták, hogy „nyugat”. Pontosabban azt írták, hogy: „West”. A kengurunak öltözött figura előrehajol és a lila zakós hivatalnoknak mond valamit. Mögötte piros leंबरdzsekben, fekete pantallóban, ritkás hajzatú negyvenes férfi áll. A leंबरdzsekjén nagy „W” betű, karján csikok és egy 5-ös számjegy. Amerikába sodródott ír katolikusnak látszik. Enyhén alkoholistá és periódikusan impotens. Szomorú ember. Mögötte egy vidám néger áll, a kezében gitár, vagy bendzsó. Pengeti és egy pincérnek dumál, aki mögötte áll. A négernek girardi van a fején, fehér inget, csokornyakkendőt, piros-fekete csikos zakót és sötétkék nadrágot visel. A pincér ingje, kabátja természetesen fehér, nadrágja fekete. De feltűnő, hogy csikos, sokszínű hasövet visel, és piros szegfűt a gomblyukában. A pincér mögött ketten állnak egymás mellett. Egy fiatal, elegáns férfi, kék zakóban, világoskék nadrágban, vállára vetett felöltővel és egy valódi kenguru. A fiatal férfi a kenguruval társalog. A reklámon megszámozták a figurákat, s alul a cigarettásdoboz mellett olvasható a magyarázat is. Varjú szótárral ügyeskedve, hónapok óta silabizálta az angol szöveget. A megfejtéseit a szöveg fölé írta magyarul. A piros leंबरdzsekű férfiről például a következőt derítette ki: „Ő Moe Mentum, más néven Kő kezű, éppen esik, csöppen szobor, a talizmán iskolának.” A néger megfejtése sem volt szerencsésebb: „Deious, az iskola szökőárja, untató, fűrő ember.” A pincérről Varjú azt derítette ki, hogy a neve Gimmick, a hangja hamis kontrabasszus, dohányzik, tojásdad cigarettákat szív”. A reklámképen van még egy nagyon fontos dolog. A téglafalon, közvetlenül a West High School felirat előtt falióra függ, világoskék számlappal. Pontosan 7 óra 6 percet mutat. Varjú piros felkiáltójelet tett az óra mellé. Ezt a Camel reklámot képes volt órákig nézegetni. Ha sorompót kapott, vagy a rakodás miatt várakozott, mindig a kenguru iskolára meredt, és egyenként megvizsgálta a tanulókat. Legjobban Deioust szerette, a négert, mert girardija volt, és piroscsikos kabátja. Ha a képet nézte, érezte, hogy valahol, messze, állandóan történik valami, aminek nem lehet részese. A Camel reklám miatt vásárolta meg az Országféle 26 forintos angol–magyar szótárt is, bár a szótár más, bizonytalan tervei-vel is kapcsolatban volt. – A vezetőfülke mennyezetére nagy alakú képet ragasztott, melyet a kamionos Jocó hozott neki Bécsből. A képen egy mulatt nő látható, amint ijedten előrehajol, mivel utolsó ruhadarabját éppen lerántja róla egy tarka kutya. A kutya a fogával akaszkodott a fehéreneműbe, s az arckifejezéséből arra lehet következtetni, hogy morog. A nő elég szép volt. Rhoda Scott-ra hasonlított, de világosabb volt a bőre. Varjú a mulatt nőt elég ritkán, hetenként csak egyszer-kétszer látta. Ilyenkor valamelyik gyáruddvaron várakozott, s hanyatt feküdt az ülésen. – Varjú kincseihez tartozott még három kőbányai lány fotója. Mindhárom a szélvédő aljára tűzte, az üveg és a gumitömítés közé. A fényképekre vastag filctollal a neveket is ráírta: Mari, Zsozsó, Cica. A lányok nem látszottak különösebben szépnek, de csinosak voltak, és fiatalok. Mari egy kicsit bambának hatott, Zsozsó, vagány-nak, Cica kétértelműen cicásnak. – Varjú legújabb kincse a kőbányai lányok fotóitól jobbra helyezkedett el, ez egy képeslap volt, mely Monte-Carlo-t reklámozta, de Marseille-ben adták fel. A lap képes fele kifelé nézett. A vezetőfülkébe az írásos fele világított a szöveggel: „A cucc megvan. Július 7-én négykor a Pillangóban várlak, Jocó.” Varjú István, napjában tízszer-tizen-

ötször elolvasta ezt a szöveget, s ilyenkor mindig megjelent az arcán egy kevés bizonytalanság, vagy izgalom. Pedig Varjú Istvánra azt mondták volna a régi világban, hogy kötélből vannak az idegei. De nem így volt. Varjú Istvánnak lényegében nem voltak idegei. Bozontos szőke haja alatt nyugodt koponya gömbölyödött. Ez a belső nyugalom fakó arcbőrére is kiült, s valószínűleg felingerelte a lőtő-futó, igyekvő embereket.

Amikor a cigarettáját végigszívta, éppen Tom Jones énekelte az „Ob-ladi, oblada” refrénű számot. A csikket kidobta az ablakon. A Volga ugyanis elunta magát. Hatvanra gyorsított, aztán nyolcvanra, százra. Varjú látta, hogy a fekete hajú nő a homloka előtt húzkodja a tenyerét, s mutatja, hogy süsü. Valaki süsü. Talán a teherautó-sofőr. – „Szegényke” – gondolta Varjú, és egy gólyát kezdett nézni, ami nyugodtan, méltóságteljesen lépdelt a berek bokrai között. Hagyta elmenni a Volgát, nem gyorsított. Percekig tartotta még a negyvenet, s csak lassan, fokozatosan ment föl hetvenre. Rácalmásnál megelőzte egy Fiat, aztán néhány perc múlva egy Trabant is. Szembe is jöttek kocsik, főleg Pécsről, Szekszárdról a visszáruval. Kezdett megpezsdülni a forgalom. Varjú rágyújtott egy újabb cigarettára, hallgatta Tom Jonest, és a tájat nézegette. Szerette a nyári mezőket. A sok zöld pihentette a szemét. Már látszott Dunaujváros, a kohónál gomolygó vörös szállópor, s a kocszmű pepita kéményei is elővillantak a fák közül, amikor váratlanul újra megpillantotta a csontszínű Volgát. Az út szélén állt. A fekete hajú nő kiszállt belőle és elindult az árkon át a bokrok közé. Varjú elrobogott mellettük, s a tükörből látta, hogy a nő leguggol.

Dunaújvárosnál minden átmenet nélkül megjavult az út, jobban lehetett hajtani. Varjú belenyomta a Zilt kilencvenbe, s az üde, frissen telepített erdők között robogva, kicsit elandalodott. Félig lehunyta a szemét, és a zene ütemére loboncos fejével bólogatott. Kisapostagnál kifordult eléje egy vontató, lajtos kocsival. Nagyot fékezett, de nem szólt semmit. Megvárta, míg az atyafi elrendeződik az úton, aztán megelőzte. Közben végére ért a cigarettájának. A filteres csikket kidobta az ablakon, majd a mozdulat befejezéseképpen lenyomott egy gombot a magnóján. A zene félbeszakadt. Csak a Zil hangja hallatszott percekig. Varjú István kíváncsian figyelte a motor zúgását. Szép hangja volt a Zilnek. Erős, megbízható. Varjú a motor hangjáról a lehetséges hibákat már előre megsejtette. A Zil hangját napjában többször is ellenőrizte. Szeretett zenélni magának. De ha úton volt, a magnót félóránként megállította és belefűlelt a motorba. A kunszentmiklósi elágazásig figyelte a Zil hangját, akkor elégedetten bölintott. Fél kézzel kivette a kazettát a magnóból és benyomott a helyére egy másikat. Becsukta a kis fedelet, aztán megnyomta az indító gombot. Simon és Garfunkel a Cecíliával kezdett. Varjú szerette ezt a számot, bár estefelé az El Condor Pasa jobban ment a hangulatához.

Tartotta a kilencvenet, Dunaföldvár előtt mégis megelőzte egy Zsiguli, aztán egy Volkswagen, majd egy fekete Volga is. Földvárnál lement hatvanra. Kipillantott az oldalablakon. Egy sovány ember bakszekeret tolt a járdán. A bakszekerén két zsák volt. A zsákokból kikandkiált a csallán zöldje. A magas sofőrülésről belátott az udvarokba is. Egy asszony libákat terelt a kert zöld, elvadult részébe. Odább ruhát teregetett egy kövér asszony, mellette gyerekek szaladgáltak. Kettő, három. Varjú csak villanásnyit látott az udvarokból, mert közben az utat is figyelni kellett. Nem tudta eldönteni, hogy a kövér asszony mellett kettő, vagy három gyereket látott-e. A nő férjére gondolt. A férfit vasutasnak képzelte. Fűtőnek vagy kocsimesternek. Úgy gon-

dolta, bejár Dunaújvárosba, huszonnégyórázik. Hajnalban megy el dolgozni, és csak másnap hajnalban érkezik haza. A szeme vörös, véreres. A restiben megiszik egy törkölyt. Hazaérkezik, eszik, lefekszik. Alszik délig, aztán... Varjú nem tudta elképzelni, hogy mit csinál egy vasutas a szabadnapján. Közben csaknem átgördült a településen. Bicikliseket kerülgetett. A vázhoz kapa, szétszedett kasza volt kötözve, s felette ültek, hajtották a bringát. – „Mit kaszálnak ezek?” – tünődött Varjú. Kiért a nyílt országyútra, gyorsított. A magnón már az El Condor forgott. Ebben igazán nagyok voltak Garfunkelek. Varjú ábrándosan meredt a mezők fölé, aztán automatikusan, öntudatlanul fékezett. Az útpadkán egy szőke lány állt és integetett. A lány nem volt egyedül. Az árokparton öreg, bedöglött dzsip állt. A dzsip körül két hosszúhajú fiú és egy lány szorgoskodott. Negyedik volt a szőke, aki leintette.

Varjú megállt, és kihajolt az ablakon.

– Mi van? – kérdezte.

– Bedöglött a lepránk... Nem érek rá, tovább akarok menni. Elvinnél? – kérdezte a szőke lány.

– Paksig, ha megfelel...

– Kösz – mondta a lány, aztán felkapaszkodott a hágsóra és beszállt a sofőr mellé.

– Vigyázz a magnóra. Lökd beljebb – mondta Varjú, aztán kitette az indexet és gázt adott. Ekkor a dzsip motorjából előbukkant az egyik srác feje és intett, hogy várjon. Varjú levette a lábát a gázpedálról és újra kihajolt az ablakon.

– Na...?

– Te... Nincs egy kis madzagod? – kérdezte a hosszúhajú fiú.

– Madzag...? Minek nektek a madzag?

– Ékszíjat akarunk belőle tekerni...

– Madzagból...? – kérdezte Varjú rosszalóan.

– Ha nincs más – mondta a fiú, és magyarázólag még hozzátette: – Dunaújvárosban felforrt a vizünk. Vártam fél órát, gondoltam beragadt a termosztát. Kidobom. Aztán nekieredtünk, s a víz újra felforrt. Akkor láttam, hogy töltésünk sincs. Leszakadt az a rohadt ékszíj.

Varjú lehajolt és benyúlt az ülés alá. Matatott néhány pillanatig, aztán előhúzott egy kis köteg madzagot.

– A ponyvához kell néha – mondta és átnyújtotta a hosszúhajú legénynek. Az megvizsgálta, majd intett Varjúnak.

– Kösz... Megtekerjük, kenünk rá egy kis bitument, hogy ragadjon...

Varjú köszönésre emelte a kezét, aztán elindult. A Zil szépen gyorsult, egy perc múlva már nyolcvanon állt a mutató. Varjú akkor sem takarékoskodott a benzinnel, amikor azt premizálták. Szerette, ha megy a kocsí. Őt és fél tonnás konstrukció volt, s a 30–34 litert megette százon. Volt úgy, hogy többet is.

A lány a zene ütemére dobolt a lábával. Végtelenül rövid bőrszokányát viselt, ami alól még a fehéreneműje is kilátszott, valamint piros blúzt, kék pulóverrel. Alacsony lányka volt, szőke, szélesarcú. A lába gusztusosan vasos volt és barnára sült. Az arcára nem kent festéket, még a szemöldökét sem tépkedte ki. Csak a kezét ápolta valamilyen titokzatos okból. A körmei hosszúak voltak és sötétpirosak.

Varjú a lányra pillantott oldalvást, majd megszólalt:

- Miért nem intettél le egy személykocsit, kényelmesebb lenne és gyorsabb is.
- Intettem én... De nem állnak meg – mondta ajkbiggyesztve, reménytelenül, aztán még magyarázólag hozzátette: – Amióta Szigetvárnál bent voltak azok a csajok a soförgyilkosságban, nem állnak meg a kocsik.
- Az ronda munka volt.
- Hát... Ronda... Nem félsz, hogy kinyikkantalak? – kérdezte a szőke lány kíváncsi, ártatlan hangon.
- Nem – mondta Varjú és megnézte magának a lányt. Nem volt túlzottan csinos, de az alakja jónak látszott. A combja feszesen, gusztusosan nyújtózott a műszerfal alá. A barnára pácolt combok jól illettek a szereléséhez, s a hajához is.
- Adhatnál egy cigit – szólalt meg újra a lány.
- Varjú benyúlt a farmerja zsebébe és átnyújtotta a lánynak a Fecskés dobozt és a gyufát.
- Varjú nézte, hogyan gyújt rá a lány, aztán megkérdezte:
- Hová igyekszel?
- A lány leszívta a füstöt, s a hang a kék gomolygással együtt bukkant elő a száján.
- Először úgy volt, hogy Pécsre megyünk. A Karezs mutterja a Vidámparkban melőzik. Karezs azt ígérte, hogy beszerez a céldobálóhoz. Kint van az ember levegőn, s nem szakad meg a munkában. Csak a konzervdobozokat kell visszarakni piramis alakban, amit a palik ledobálnak.
- És a Karezs mit melőzik?
- A Karezs?... Hát olyan, hogyismondják... Ő azt mondja, hogy menedzser.
- Menedzser? Mit menedzsel?
- Hát, a dolgokat.
- Milyen dolgokat?
- A dolgokat. Karezs azt mondta, hogy valamikor ringlisük is volt.
- Aztán mi lett?
- Semmi. Bedöglött a Karezs kocsija. Két órája itt állunk már, mert senkinek sincs madzaga.
- Meguntad?
- Hát... Nem is az, hogy meguntam... Csak eszembe jutott, hogy el lehetne menni Boglárra.
- Boglárra? Minek?
- Hát... Ott a Balcsi, s valami jó kis balhé is van ott. Valaki mesélte, hogy tavaly a kápolnában laktak a temető közepén. A kápolna valamilyen művész fejké, de mindenkit beengednek, aki úton van.
- És...?
- Hát... Csak ennyi... Azt mondják, hogy azok a művész fejek nagyon murisak. Murisak, de amúgy rendes krapekok. Mindenkiel rendesek. Az Ifjúsági Parkban találkoztam az ősszel egy lánnyal, az két hétig ott lakott a művészfejekkel...
- És mit csináltak ott?
- Hát, ott voltak... És ott volt a Balcsi...
- Garfunkelék után új szám következett. A lány belefülett a zenébe, majd Varjúhoz fordult:
- Ki ez a csaj, aki énekel?

- Mireille Mathieu . . .
- Ja, a Mireille Mathieu. Ismerős volt.
- A lány ringatózott a dallamra, s közben szemügyre vette Varjú kincseit.
- Amikor megpillantotta a mulatt nőt, vihogni kezdett.
- Allati . . . Hol szerzed ezeket?
- Hozta valaki, Bécsből.
- Allati . . . Ez néger?
- Félig. Mulatt.
- Mi?
- Mulatt. Az anyja vagy az apja fehér.
- Allati . . . Ilyen színe lesz a gyerekeknek, ha az ember négerrel . . .
- Ilyen. De az is lehet, hogy egészen fekete lesz.
- Ez mi?
- Corolla, a japánok csinálják.
- Gyönyörű. Az ember azt gondolja, hogy ilyen autó már nincs is.
- Az országúton még én sem láttam.
- A lány egy másik képre mutatott:
- Kik ezek a pókok?
- Beiratkoztak a kenguruiskolába. Camel reklám.
- Jó fej vagy. Csípem az ilyen pofákat.
- Kösz . . . Te is jó vagy nálam.
- A lány a kőbányai lányok fotóira bökött:
- Ezek kicsodák? Jársz velük?
- Jártam velük.
- Mindegyikkel?
- Persze, miért?
- Ez is megvolt? – kérdezte a szőke lány, és Zsozsóra mutatott.
- Jártam vele. Miért?
- Ez egy ellenszenves bige. Teszi magát, nem . . . ?
- Rendes csaj, nincs vele semmi különös.
- De teszi magát, nem?
- Nem. Ilyen. Klassz lány.
- Klasszabb, mint én?
- Nem tudom. Te is klassz csajnak látszol. Szép combod van. A hajad-
- dal együtt prima.
- Nálunk a Nefelejcs utcában van egy csaj. Annak a teste egészen barna,
- de a kóc rajt mindenütt szőke.
- Keni valamivel.
- Nem keni. Ilyen. Van egy olasz pasasa. Lókereskedő.
- Ló?
- Ló. Virslinek veszi a gebéket.
- Öreg a pofa?
- Olasz.
- Tudom, hogy olasz. De milyen, öreg vagy fiatal?
- Hát . . . Olyan semmilyen forma. Paksig mész?
- Paksig.
- Mit viszel?
- Z-elemeket.
- Azok kicsodák?
- Nem tudom. Beépítik az atomerőműbe.

- Jó fej vagy. Szívesen járnék veled.
- Én is bírlak. Szép a combod. Kedvelem az ilyen lebarnult combokat
- mondta Varjú, aztán jobb kézzel átnyúlt a sebességváltó felett és megsimogatta a lány lábát.
- Naaa... - mondta a lány, de nem tolta el Varjú kezét. Varjú neki-bátorodott, s a keze becsúszott a szoknya alá. A lány nagyot sóhajtott, és egy kicsit oldalra hajtotta a fejét. Pihegett.
- Jó meleg vagy - mondta Varjú.
- Nee... Ne csináld...
- Megálljak?
- Ne állj meg. Boglár-ra akarok menni.
- Ahogy akarod - mondta Varjú és a kezét visszatette a volánra.
- Megsértődteél? - kérdezte a szőke lány, s a hangjában egy kis megbánás érződött.
- Nem. Miért sértődtem volna meg?
- Nem szeretném, ha megsértődnél. Jó fej vagy. Csipem az ilyen fejeket. Szívesen járnék veled, ha úgy adódna.
- De nem adódik úgy...
- Tied ez a magnó?
- Az enyém.
- Loptad?
- Dehogya... Vettem.
- Állati jó fej vagy... Az lenne a jó, ha eljőnnél velem Boglár-ra.
- Keresnénk valami kéglit, vagy felmennék a kápolnába...
- Boglár-ra, hogyan?
- Hát így, kocsival...
- És a Z-elemekkel mi lesz?
- Mi lenne? Semmi sem lesz velük...
- De a Z-elemekre szükség van az építkezésnél. Minden nap öt kocsi Z-elemet hozunk ide...
- Te hordod ide az összeset?
- Nem, én hetenként csak egyszer jövök.
- Hát akkor? Mit törödsz velük?
- Itt egy atomerőmű épül...
- És, akkor mi van? - kérdezte a lány, aztán a volán fölé hajolt és megcsókolta Varjú száját.

Varjú jobb kézzel átölelte a lányt és magához húzta. Összetapadt a szájuk, s a kocsi imbolyogva haladt tovább az úton. A lánynak forró, nedves és üde volt a szája. Varjú megszerette a lány száját, s úgy érezte, hogy a lányt is szeretni tudná. Lassan elengedte a lányt, s a kocsit egyenesbe hozta. Hatvanra lassított. Pakstól már csak öt-hat kilométerre lehettek.

- Jó vagy nálam - mondta.
- Kösz. Jó napokat lehetne csinálni, ha mi ketten most elmennénk Boglár-ra...

Varjú negyvenre lassította a teherkocsit, s az útmenti fákat nézegette. Gondolkodott. A magnóban lassan forgott a szalag. Led Zeppelinék a „Kint a tetőn”-t játszották. Varjú erőlködött. Végig akarta gondolni a dolgokat, de semmi sem jutott az eszébe. Megkívánta a lányt. Nem tudta, hogy mit csináljon. - „Legjobb lenne, lemondani róla” - erőltette a gondolatot. De alig jutott ideig, lelkiileg tovább romlott a helyzete. Véletlenül a lányra pillantott,

s észrevette, hogy az orrcimpái mozognak. Tágulnak, apadnak. A lány orrcimpái finoman, lágyan mozogtak, mint egy fiatal, két-háromhetes vadnyúlé. Ez a vad, érzéki moccanás elkábitotta Varjú Istvánt. Úgy érezte, nemcsak kívánja a lányt, hanem szereti is. Szereti, ahogy az ember a vad, ismeretlen dolgokat, szagokat, testeket szeretheti.

Visszakupcsolt és harmincra csökkentette a sebességet. Az utat így alig kellett néznie. Pillantása megakadt a Camel reklámon. Sorra vette a figurákat. Moe Mentum vajon elvinné a lányt Boglára? Úgy gondolta, hogy el, mert Moe Mentum szeretné kipróbálni, hogy valóban impotens-e már, vagy csak a whisky hatása az egész? Deious, a néger biztosan elvinné a lányt. Gimmick is elvinné a lányt. A pincér egyébként lehet, hogy bigamista. Ahogy néz, abban van valami furcsa. És miért hord piros szegfűt a gomblyukában? Nyilván oka van. S Gimmick egyébként is olyan figura, aki tálalás közben tapogatja a kézilányokat a konyhában. Egyik pillanatban még a lányok bugyijában matat, aztán meg kézmosás nélkül kenyeret szeletel. S a felöltös, elegáns fiatalember? Ő is elvinné a lányt Boglára. Egyébként is Boglára utazna. Az ilyen pofák a nyarat a víz mellett töltik. Nyári klubokban, kurszalokban... És a kenguru? Igen, egyedül a kenguru nem vinné el a lányt Boglára. Egyedül a kenguru. Varjú a lányhoz fordult:

– Figyeld csak ezt a Camel reklámot...

– Na...?

– Mit gondolsz, ezek közül melyik nem vinne el téged Boglára?

A lány hosszan tanulmányozta a színes képet, aztán a kengurura mutatott.

– Mindegyik elvinne, csak a kenguru nem. De ez érthető.

– Akkor én egy kenguru vagyok – mondta Varjú István.

A lány hitetlenkedve összecsapta a kezét.

– Egy ilyen jó fej...?

– Szoktasd magadat a gondolathoz, mindjárt Paksra érünk.

– Nem kedvelsz?

– De, prima vagy nálam.

– Nagyon tudnálak szeretni. Nagyon, érted?

– Értem, de más dolog a szerelem és más dolog az, ha az ember melóban van. A meló az meló. Nem lehet összerázni a dolgokat.

– És mi lenne, ha a 65-ös út elágazásáig elvinnél?

– Nem viszlek el. Pakson várják a Z-elemeket.

– Te, tényleg egy kenguru vagy.

– Azt hiszem, kenguruvá változtam.

– Kár... Nehezen kapok majd kocsit.

– Te kapsz kocsit.

– Nem, én sem kapok kocsit. Szigetvár óta nem állnak meg a mókusok.

Adj még egy cigit.

Varjú megkínálta a lányt, és maga is rágyújtott. Hallgattak. Hirtelen felbukkant a Duna, nagy kanyarral, s egészen az országútig nyomult. Varjú befordult a Halászcserda elé.

– Itt könnyen kapsz kocsit – mondta.

– Inkább vigyél a falu alá.

– Ahogy akarod...

Varjú a falu alá hajtott, s a kikötővel, halasbárkákkal szemben megállt.

– Lesmárollok, jó? – mondta a lány és mosolygott.

Varjúban újra feltámadt egy bizonytalan érzés. Kialakult köztük valami, amit nem tudott a helyére tenni. A lányhoz hajolt. A szőke megcsókolta, aztán a nyelvét beledugta a szájába. A lány izgett-mozgott a karjában, majd hirtelen kibontakozott.

– Szia – mondta és kinyitotta az ajtót.

– Te... – szólott utána Varjú.

– Mi van?

– Dohányod van?

– Van egy húszasom.

– Jó nagy dohány – mondta Varjú, aztán belekotort a zsebébe és előhúzott két darab százast. Egyiket átnyújtotta a lánynak, a másikat visszagyúrta a zsebébe.

– Köszí – mondta a szőke lány.

– Tedd el, jó vagy nálam.

– Szia... Tényleg kenguruvá változtál – mondta a lány. Mosolyogva intett és kiugrott a kocsiból.

Varjú kitette az indexet és elhajtott.

A telepen már várták. Egy daruskocsi melléje állt és húsz perc alatt lerakta a Z-elemeket. Varjú István közben bement az irodába, aláírta és lebélyegeztette a menetlevelét. Nem volt túlzottan lelkes, amikor kilépett az ajtón. Kiderült, hogy a konténerek csak reggelre lesznek becsomagolva. Fuvar nélkül az új üzleti szabályzatok szerint nem indulhatott vissza. Amikor a falu alatt kitette a kocsiból a szőke lányt, azonnal eszébe jutott Zsozsó. Arra gondolt, hogy siettetni a rakodást, hazafelé meghajtja egy kicsit a Zilt, s ha idejében Pestre érkezik, megkeresi a lányt. Talán otthon van. Ha nincs, benéz a pinceklubba, s a közeli játékterembe. Zsozsó szeretett a flipperen játszani. – Elúszott az egész.

Amikor végeztek a kirakodással a telepen, félreállította a Zilt. Zsebre tette a tibeti bronz szobrot, kiemelte a monte-carlói képeslapot, az Országféle angol szótárt és a magnót, aztán becsukta a kocsit. Átballagott a telepen és bekopogott a Volán-szállásra.

– Jó estét – mondta.

Zubogott a víz. A csap alatt egy negyven körüli férfi mosakodott. Két tenyérrrel szórta magára a vizet, s közben fújtatott, mint egy orrszarvú. Nyilván hallotta, hogy bejött valaki, de nem érdekelte. Amikor végzett az arcával, nyakával, mellével, megtörölközött és szemügyre vette a jövevényt. Varjú addigra lepakolt az asztalra, s az ágyakat nézte. Amikor a fújtatás abbamaradt a csapnál, a férfira pillantott.

– Na mi van? – kérdezte.

A negyven körüli férfi a törölköző mellől megszemlélte Varjú Istvánt. Elégedettnek látszott. A törölközővel megcsapdosta a hátát, megszólalt:

– Találkoztunk már...

– Hol? – kérdezte Varjú.

– Szegeden...

– Ott biztos, hogy nem.

– Debrecenben.

– Magával aludtunk a raktárban?

– Ponyvával takaróztunk, s a patkányok úgy futkostak körülöttünk, mint tyúkok a baromfiudvarban.

– És vinnyogtak.

– Még az volt a szerencse, hogy volt egy kis rumunk . . .
– Rum . . . Ez az . . . Maga a Balogh János . . . Maga hozta a rumot.
– Megismertelek Varjú, a hajadról. Ilyen mocskos, loboncos haja senki-
nek sincs a monarchiában.

– Hetenként mosom.
– Látszik rajt.
– Összeszedi a port.
– Össze . . .
Varjú az ágyakra pillantott.

– Alszik itt még valaki?
– Csak mi vagyunk itt, ketten. Válogathatsz az ágyak között.
– Maga melyikben alszik?
– Ebben, a csap mellett.
– Na, én akkor átmegek az ablak mellé. Nagyon horkol maga. Persze
zeneileg megadja a módját, cifrázza. De aludni maga mellett nem lehet.
– Ne aludj – mondta a negyvenes férfi és felröhögött.

Varjú az ablakhoz lépett, s a szélső ágyon felhajtotta a pokrócot. Tiszta,
vasalt lepedő fehérlett elő. A lepedő közepére tette a magnóját és az Ország-
féle angol–magyar szótárat, aztán a pokrócot visszahajította. Magára húzta
a leंबरdzsekjét, s a zsebébe csúsztatta a monte-carlói képeslapot.

– Én eszem egy halászlét. Eljössz velem? – kérdezte Balogh János, mi-
közben öltözködött.

– Mehetünk, én már készen vagyok.
– Nem mosdász meg?
– Mosdottam reggel.
– Gyönyörű sofőrök vagytok ti . . . Gyönyörű gyerekek . . .

Balogh János a falun át egyenszen a halásztanyához akart menni. Varjú
István azonban rábeszélte, hogy nézzék meg a falu alatt a halasbárkákat, és
a kikötőt. Varjút nagyon izgatta a szőke lány. Volt egy olyan bizonytalan
érzése, hogy a lány még nem kapott kocsit, s ott ácsorog a parton.

Varjú hosszú léptekkel igyekezett a falun át a part felé. Balogh nehézke-
sen lépdelt mellette, aztán kifulladt, és megállt egy kocsmá előtt.

– Meghívlak, komám, egy pohár sörre – mondta, s karon fogta Varjút.
Varjú követte a három lépcsőfokon, be a füstbe. Közben érezte, hogy a lány
még ott áll a parton, s integet a kocsiknak. Balogh beállt a pénztárhoz blok-
kért. Varjú körülpillantott. Nem nagyon tetszett neki a kocsmá. Paks régen
sem tartozott a jobb helyek közé, de amióta megkezdődött az erőműépítkezés,
kezdett hasonlítani a régi Sztálinvárosra. Részegek támasztották a falat kör-
ben. Egy öregember pogácsát evett, s a taknya rácsepegett a tésztára. –
„Hová csepegjen” – gondolta Varjú. Elfordította a fejét. De hiába fordult
körbe, mindenütt emberek izzadtak, nyögtek, ittak, nyeltek. Varjú keveset
mosdott, de a közös, társadalmi büzőket mégsem szerette. Balogh közben
szerencsésen megszerezte a blokkokat, s beállhattak a söntés előtti sorba.

A sört sok habbal mérték, de hideg volt.

– Na Varjú – mondta Balogh, s a poharát a fiatal sofőréhez koccintotta.

Varjú István felhajtotta a sört, s ahogy a hideg, csípős lé a torkára sza-
ladt, hirtelen érezte, hogy lent, az országúton megáll egy kocsi, s a szőke lány
beszáll.

– Nem izlik? – kérdezte Balogh.
– De . . . Jó hideg . . . Köszönöm – mondta Varjú.

Balogh János várakozva, csendesen mosolyogva állt az üres söröspohárral a kezében. Varjú megértette, hogy az illem szerint most ő következik.

– Na, megiszunk még egyet? – kérdezte Varjú. Balogh rábólintott.

Varjú beállt a pénztár előtti sorba. A keserűség a pohárnyi sörrel a gyomrába jutott. Marta, égette. Már biztosan érezte, hogy a lány elment. Azt is tudta, hogy éppen ezekben a percekben kapott egy kocsit. Érezte, hogy megállt valaki a lánynak, s elvitte. Szekszárdig, Pécsig, vagy még tovább. El Boglárig. Vagy még tovább, ahová a lány csak akarja.

Egy cigány munkás állt előtte. Overálban volt, izzadt a nyaka. Cigaretttával a szájában megfordult, és Varjúra nézett:

– Szaktárs, adna egy kis tüzet? – kérdezte.

– Persze, hogy adnék – mondta Varjú és meggyújtott egy szál gyufát.
– Sofőr maga?

A cigány szipákolt, aztán megszólalt:

– Nem vagyok sofőr.

– Én sofőr vagyok – mondta Varjú.

– Köszönöm. Nem akar rágyújtani? – kérdezte a cigány.

– Iszom előbb – mondta Varjú. Biztosan érezte, hogy a lány elment, s már azt is tudta, hogy személykocsival. Megállt neki egy Zsiguli... Vagy egy Fiat...

Lassan fogyott a sor. Egy részeg a pénztárosnővel vitatkozott. Egy korsót és egy rumot fizetett, de csak egy korsóra kapott blokkot. Nem lehetett tudni, mi az igazság. Valaki félretolta a részegét, s előremozdult a sor. A részeg szitkozódott. Sorra került a cigány munkás, aztán Varjú is. Két korsóra váltott blokkot. Balogh már kitanulta a helyi szokásokat, s előre sorba állt a söntés előtt. Varjú átadta neki a blokkokat, és letörölte homlokáról a verítéket.

A fal mellé húzódva, lassú kortyokban itták a sörüket. Balogh az ajtó felé intett a fejével:

– Itt a készütség.

Varjú az ajtóra pillantott. Látta a rendőröket, ahogy sorra belépnek és megkezdik az igazoltatást. Már egészen biztos volt benn, hogy a szőke lány elment. Idegesítette a dolog. Nem gondolt arra, hogy visszatarthatja a lányt, de az eltűnése nyugtalanította. Lehajtotta a sörét, aztán a kijárat felé mozdult. Balogh követte. Nem jutottak messze. Az egyik bajuszos tizedes megállította őket.

– Helybeliek?

– Nem – mondta Varjú, s látta, hogy a tizedes a haját nézi.

– Kérem a személyi igazolványokat – mondta a tizedes.

Varjú átadta az igazolványát. A rendőr fellapozta, a fényképet összehasonlította vele, aztán megszólalt:

– Anyja neve?

– Rábel Gizella – mondta Varjú engedelmesen. Rég, még a katonaság előtt megszokta a Makk hetesben, hogy a yarddal nem szabad ugrálni.

– Hol született?

– Kőbánya. 1953. február 23.

– Foglalkozása?

– Gépkocsivezető.

A tizedes rosszállóan a hajára pillantott, aztán tovább lapozott az igazolványban.

– Szállása van? – kérdezte.

– Persze, Volán szállás.

Balogh János igazolványába éppen csak belenézett a tizedes, de személyét olyan megnyugtatónak találta, hogy egyetlen kérdést sem intézett hozzá.

Átballagtak a falun, le a Dunához. Már esteledett. Balogh rámutatott egy aprócska, kertes parasztházra.

– Ezt nézd meg Varjú... Kert... Nyugalom... Az asszony kacsákat nevel, az ember megkeresi ami kell a MAHART-nál. Decemberben disznót vágnak...

Balogh hangját elszínezte a nosztalgia, s a szomorúság, hogy neki se háza, se disznaja. Varjú csak felületesen figyelt rá, mert még mindig a szőke lány utazása foglalkoztatta. Amikor kijöttek a kocsmából, eszébe jutott, hogy adott a lánynak egy százast. Ha éhes volt a szőke, s bement valahová, lehet, hogy elszalasztotta a legjobb kocsikat... Ha evett, könnyen meglehet, hogy a parton nézelődik még, vagy az út mellett áll. Nehéz mostanában stoppolni. Sírnak a stopposok... – „Könnyen lehet, hogy ott áll még az út mellett” – gondolta Varjú és megszaporoztta a lépteit. Balogh lihegve követte.

Gyorsan elérték a szélső házakat. Az út szürkén nyújtózott a falu és a Duna között a közelgő alkonyatban. Varjú körülnézett. Jobbra-balra tekintgetett, de a lányt sehol sem látta. A lány eltűnt. Varjú megértette, hogy a Nefelejcs utcai szőke a kellő pillanatban mégiscsak elkapott egy kocsit. S Varjú újra érezte, hogy ez a kocsi, minimum egy Volkswagen volt.

– Nem tetszik a táj? – kérdezte Balogh.

– A táj szép, csak egy kicsit...

– Milyen?

– Üres. Hiányzik valami innen a partról. Kellene ide valami. Valami furcsa dolog...

– Micsoda? – kérdezte Balogh.

– Egy fiatal, női szerkezet.

– Egy nő?

– Dehogy. Egy speciális üzem. Valami, ami értelmet adna ennek az egész túrónak...

– Hülye vagy te kisfiam...

– Persze, egy hülye kengurú... Megnézzük a halászokat?

Átballagtak az úton, le a folyóhoz, s megálltak a halasbárka mellett. A halászok még mindig mérték a halat. Gumikötényt viseltek, s ügyesen alámerítették a szákot a nyílás felett. Két férfi és négy asszony állt a bejáró pallón libasorban. Varjú figyelte, hogy mit vesznek. Az egyik férfi két kiló süllőt vett. A többiek vegyesen vásároltak. Pontyot, keszeget, törpeharcsát. Az alkonyi szélben fodrozódní kezdett a Duna vize, s az alacsony hullámok megcsobbantak a ladikok és a bárkák alatt. A Duna nagy kanyarulatában, túl a bójákon vonatok közeledtek. völgyemenetben jöttek. Először csak a feketére mázolt nagy vastestek látszóttak, aztán a fehér, egyszerű kormányállások is előtűntek a kanyarulatból. Varjú érdeklődve figyelte a kormányosokat. Dolgoztak a kanyarulatban, de a kikötő magasságában már csak a halasbárkákat, s a parti házakat nézték.

– Ez is élet... – mondta Balogh, s a fejével az uszályok felé intett.

– Nem lehet rossz – vélekedett Varjú.

– Negyven évig le, fel a Dunán... Régensburgtól a Fekete tengerig...
Viszik magukkal az asszonyt, pelenkák száradnak a fedélzeten...

– És? Rossz az? Sört isznak, húst zabálnak. Halat, sütve, főlve...
Mi jobban élünk?

– Mi? Na ezt ne beszéljük meg... Nem vagy még éhes?

– Éhes vagyok. Éhes és üres, mint egy lopótök.

Lassan végigballagtak a parton. Az alkonyi szél nyers halszagot sodort a házak közé. A halszag a bárkák, ladikok tájáról érkezett. A ladikok fenékvizében sokszor bent felejtették a csalihalakat, s azok ott megrohadtak. A rohadó hal szaga csípős, de nem kellemetlen. Olyan mint az erős víz szaga egy folyókanyarban, vagy homokszigeten, s hová a vihar kisodorja az uszadékfákat.

Kiültek a teraszra. Az asztal mellől be lehetett látni az egész Duna-kanyart Madocsától Uszódig. Halászlét rendeltek és túróscsuszát. Nézték a tájat, s közben lassan, jóízűen ettek. Varjú a túróscsusza után rendelt egy liter paksi rizlinget, szódával. Fröccsöztek. A harmadik pohár után Balogh megszólalt:

– Úgy kóválygunk Varjú ebben az országban, mint gólyafos a levegőben. Megyünk ide, megyünk oda, de soha nem érkezünk meg. Egyszer már szeretnék megérkezni. Hazaérkezni...

– Megérkezni...? Az a csőd, nem...?

– Csőd? Miért?

– Mi az ötvenes években még a Váci úton laktunk... Az ablakból egész nap néztem az autókat. Mentek valahová... Mentek, mentek. Én meg otthon voltam bezárva. Apám akkor már kórházban volt. Anyám és a nővérem dolgozott. Én az autókat néztem az ablakból. Mentek, mentek, mentek... Úgy éreztem, hogy az úton történnek a dolgok... Ott bonyolódik az élet... Egész kamaszkoromban arra vágytam, hogy beüljek egy autóba és elinduljak... Menni kell, nem...?

– És megérkezni.

– Az a csőd. Menni kell, higgye el nekem. Ha megáll valahol, kiderülnek a dolgok.

– Mi derül ki?

– Bűdös van például... Valaki leszarta a vécét... Csőrepedés... Jönnek a szomszédból valamilyen kérdőívvel.

– Miért a szomszédból?

– Mit tudom én... A szomszéd bizalmi...

– Hol?

– Nem mindegy? Valahol bizalmi, s hozzá a papírokat.

– Hol laksz te Varjú?

– Én?

– Te... Hol laksz?

– Kőbányán, a nővéremnél. Pontosabban a sógoromnál. Az is sofőr. Lényegében együtt melóznak, egy vállalatnál, de sokszor hetek is elmúlnak mire találkozunk.

– Szeret a sógorod?

– Persze, hogy szeret.

– Hol alszol?

– A konyhában. Jó helyem van ott... Csak hát fel kell kelni reggel, ha nem vagyok szolgálatban, akkor is... A nővérem nagyon rendes... Teát ad... A kenyéret én hozom, de megpirítja... Tudja, srácai vannak... Ket-

tőt szült . . . Én úgy lakom náluk, mint egy király. Egyedül a konyhában. Ők négyen alusznak a szobában.

– Az apád meggyógyult?

– Nem, meghalt.

– Anyád persze . . .

– Férjhez ment . . . Egy nagyon rendes piaci ember vette el. A Bosnyák piacon működik. Nem tudom, mit csinál, de eredményes.

– A helyedben én belépnék a pártba . . .

– Már én is gondoltam rá . . . Csak olyan furcsa, idegenek ott a mókusok . . .

Felhajtottak egy pohár bort, nézték a Dunát, a szomszédos asztalnál üldögélő munkásokat, az üvegfal mögött hegedülő cigányokat, aztán egymásra néztek. Varjú Istvánnak eszébe jutott a szőke Nefelejcs utcai lány. Éppen a barnára sült lába szárára gondolt, amikor vele szemben, megszólalt Balogh.

– Láttad ezeket a kis hercig házakat az út mellett? Kert, szilvafák, lekvár . . . Itt kellene nekem találni egy özvegyasszonyt. Kis házzal, kerttel . . . Megoldódna az életem.

– Nem nős maga?

– Elváltam.

– Gyerek van?

– Van egy gyerek, de már tizenkilenc éves. Jó gyerek. Sokba került, de megérdemelte. Kész . . . Erről én már nem beszélek . . . Ha most találnék egy alkalmas fehérnépet . . . Húsosat, barnát, kis házzal, kerttel . . . Akkor azt mondanám, hogy megsegített az isten. Tudod, az én fantáziámat felizgatta ez a Paks. Ide nem szeretnek jönni a sofőrök. Én egy szót sem szólok, ha ide irányítanak. Dolgozni kell, ad egy . . . Körülnézek, ad kettő. Épül itt ez az atomerőmű, kellene ide sofőrök, nem?

– Kellenek.

– Nahát, ha kellenek, itt vagyok például én. Ha találnék egy asszonyt, aki szeret, s van valamije, itt maradnék.

– Mit csinálna itt?

– Itt a Duna, Varjú. Részint gácsérok tartanánk a feleségemmel és nyulakat . . . Aztán a disznó . . . Szereti maga a presszborsot?

– Mit?

– A disznósajtot.

– Szeretem.

– Na. Lenne itt presszbors, hurka, abált szalonna, tavasszal halak. Tartanék én is itt egy ladikot, mint a többiek. Amott a hajóállomásnál. Barna lenne, vagy fekete. Mohával tömitenénk, ahogy ez szokásos. Én mindig úgy képzeltem az életemet, hogy a folyónál lenne egy csónakom. Szolgálat után kieveznék a folyóra, és halásznék. Este az asszony megsütné, amit fogtam.

– Maga pécsi . . . ?

– Igen, most pécsi vagyok.

– Tudja, mi Kőbányán másként élünk.

– Hogyan másként?

– Ha szombaton nincs fuvarom, már háromkor benézek a Pillangóba.

– Iszol valamit, gondolom . . .

– Iszom egy üveg sört, és várom a srácokat.

– Én szombaton szívesebben mennék haza . . .

– Haza? Az előbb azt mondta, hogy elvált, és egyedül él. Nincs senkije . . .

– Úgy értem, hogy ha lenne . . . Szóval, ha itt laknék Pakson, egy kis házban . . . Az asszony kacsákat hizlalna, én eljárnék Dunaújvárosba . . . Venénék tévét, sezlonyt, kabátot . . .

– Kabátot így is vehet . . . Berúgott . . .

– Nem rúgtam be.

– Idefigyeljen . . . Ha én szombaton bemegyek a Pillangóba, a lányok már a lekevert Martinivel fogadnak. Aztán megjönnek a srácok és ott virítunk a teraszon, mint egy ágyás májusi tulipán. A csajok ragadnak ránk. Tudja, néha úgy érzem, mintha mágnes lenne az orromon. Jönnek a csajok. Jönnek, és mi csak virítunk köztük piásan . . .

– Te, Varjú . . . Voltál te már disznóölésen?

– Nem voltam.

– Na, ha én ide nőszölök Paksra, leszél. Kesét vágunk . . . Pontosan száznegyven kiló lesz, hússertés, mert én szeretem a sonkát . . . Ettél már falusi sonkát húsvétkor?

– Nem ettem.

– Na, látod . . . Aki evett már falusi sonkát főttén, tojással, ecetes tormával, az tudja, hogy miről beszélek. Húsvéti sonka főtt tormával . . . Érted? Erre figyelj . . .

– Na, ja . . . A torma is prima lehet . . . – mondta Varjú egy kicsit részegen. – De amikor ott virítunk a Pillangó teraszán . . . Az összes srác . . . És persze a csajok . . . Ezek mind kőbányaiak. Megszokták a dolgokat. Érti? Megszokták Magyarországot.

Nehezen jutottak vissza a Volán szállásra. Kétszer eltévedtek. Balogh a kacsatenyésztés előnyeit bizonygatta út közben, Varjú a kőbányai lányok szépségét dicsérte. Amikor megérkeztek, magukra zárták az ajtót.

Varjú azonnal elaludt, de csak percekre. Amikor felébredt, döbbenet láttá, hogy a szobatársa a rezsón teát főz. Nézte, nézte, aztán megszólalt:

– Mit csinál maga, Balogh?

– Teát főzök.

– Teát iszik a borra?

– Fáj az epém. Elalvás előtt teát kell innom . . .

– És használ?

– Használ. Ez a legjobb keverék. Szennalevél, Ürömfű, Pemetefű, Citromfű, Fehérmályvagyökér, Édesgyökér . . .

Varjú István orrát megcsapta a felforralt gyógytea illata. Beleszagolt a levegőbe, aztán hirtelen elaludt.

(Folytatjuk.)

Pécsi krónika, 1974

MÁRCIUSI VERS

*Zuhog március, vizimalmok
ablakába a kányazsombor
hagymaszaga száll varjú helyett,
kigombolva a hegyoldalak,
Árpád tejedelem lovasai
ereszkednek alá a lejtőn,
dobognak hazává ázsiai álmat,
mellembe húsvéti hitet,
feszítnek fölém aranyeső-sátrat,
eléje kétélű keresztet.
Óvatosan, csak óvatosan!
Szól hátra halkán Arany János,
T él e z, n e m t a v a s z, fogd a gyeplőt,
öltözz évszakknak megfelelően,
ha a lobogók mind kitűzve,
az élet kell majd, nem a kard,
nem a kokárda!
– És a megmaradt,
pörkölt levelű felderítők?
És a kivirágzó halottak?
– Ne zavard fiam a beszélőt!*

VERSTÖREDÉK PÉCSETT TALÁLT TARSOLYLEMEZ HÁT LAPJÁN

LOV ÁS ZPÁLBÁRD OS – –
INÉM ET HJÁN OSCSORB –
– – – – – – – – – –
– – – – – – – – – – AGYÖZ Ó
PÁKOL ITZIST VÁNPÁL JÓZ
– – – – – – – – – – SEFGALA MBO
– – – – – – – – – –
– – – – – – – – – – SILÁSZL Ó
MA KAYI DAARAT – – – –
– – – – – – – – – – ÓKÁ RO
LYBERTÓ – – – – – – – –
– – – – – – – – – – KLÁ SZLÓ

LEVÉL EGY PÁLYATÁRSHOZ

*Akár szomszédok is lehetnének
Szökedencsen, nagyanyám falujában,
innen a tőzeges legelőkön,
onnan az ő-ző nyelvjáráson,
a templom és a posta mellett,
kődobásnyira a mezőtől,
s nagyon közel a harangszóhoz,
hogy legyen miről beszélgetnünk,
ha sehonnan sem jön levél.
Ülnénk este a kispadon,
vagy a kerten át diskurálnánk,
én jobbára csak hallgatnálak,
mint harminc éve nagyapámat,
tűzet adnék és búcsúzáskor
elkérném a jobbik kapádat.
Vagy együtt mennénk a Berekbe,
tőzeget szedni, kendert nyűni,
te előttem a gyalogúton,
én vállamon a szerszámokkal,
s mielőtt ásód visszaadnám,
összekoccintanám enyémmel,
hadd hallják meg, hogy veled jöttem,
hogy nekem is van véleményem.
De azután is rád figyelnék,
mert tudom, hogy estére kelve
a te kender-kupacaid dicsérnék
a haza menők lelkesedve,
bár te néha oda mutatnál
szó közben az én kenderemre.
Kalapod szélét égre bökve
indulnál meg az alkonyatban,
mennénk harangszó irányában,
legutoljára, mint a pásztor,
hökken kutyák és unगतó
békák fölött, szó nélkül, hosszan.
Mert ez lenne az én időm,
hazafelé a tőzegesből,
a Berek patanyomaival kivert,
kiterített nagy esti lélek,
onnan az inak feszes iján,
innen a lőtt szárnyú beszéden,
ha szomszédok lennének
Szökedencsen.*

TETTYEI JELENTÉS

*Jönnék a kövér turisták, a lepkét
szállni rebbenti csoszogásuk.
Egy rigó átszalad az úton,
megáll és a nyírfára bámul.*

*Verebek lemezüzeme mögött
kötelet húznak a gerlék.
S a tulipánta tövében egymást
elmenőben lefényképeznék.*

*Néhány nyugdíjas és gyerek
sétál a kavicsos kerengőn.
A romok között fiatal pár
csókolózik egy báránylehőn.*

*Mi újság? Kérdezi a költő
a szökőkútra szállt madártól.
Mi újság? Kérdezi a harkály.
Az úr sem kopácsol?*

*Nyúlnak a holland tulipánok
s egyéb virágok, a sziklán
bronz férfitest nyílik a fénybe,
kevéságú babér boroszlán.*

*Egy öreg háromszor kerül
utamba sorsát megvallani.
Sírnak a mélyből Klimó püspök
papirmalmának lapátjai.*

*Gyömöszöli a meleget
a nap a Mecsek ágyékába –
ezerkilencszázhetvennégybe,
kilencedik ápril havába.*

FOGADKOZOM

*A feledékeny követ lelököm!
Fogadkozom, aki kilátszom:
kő uszonya, kő légcavarja,
túl az utolsó ájuláson.*

*Saját koporsóm szíves motorja
nem leszek! Veszteségeim
virágozzanak dög hasa alatt,
országga épülök szélein.*

Levélváltás

ÜZENET:

*... Képzeld csak, megkerült a lakklemez,
hajdani interjúd a Rádióban.*

*Tudod, mit akkor adtál
elutazásod reggelén,
mikor először búcsúztál tőlünk.*

*Bartók hegedüversenye után
olyan üdén csendült a hangod,
szavadban újjátetesült
az eleven idő.*

*Egy kisasszony a keverőteremben
csodálkozott nagyon:
milyen pompásan beszélsz magyarul.
Mondtam, igen, úgy vagy vele,
mint aki egyszer megtanult,
s többé már nem felejt el úszni.*

*Valóban, épp oly friss volt a csoda,
akár huszonnégy éve júliusban,
mikor a szomszéd Cséplőéknél,
lapálcák, üvegszeletek mögül
szívtuk a vén Orion-készülékből
kizendült hangod zamatát.
Tudtuk, hogy már csak egy lemez forog...
Tudtuk, hogy aznap délben
átlépted a határt,
s ki tudja visszajöhetsz-e majd,
de mégis...*

VÁLASZ:

*... Emlékszel, milyen szép volt
a boddingtoni séta?
Lélek se járt a falusi úton.
Körül vidáman foltozgatta egymást
a kék s fehér,*

*a barna meg a zöld.
Jobbról te, balról húgom és fiam.
Valami télrehajított
képeslapot rugdostál ki a füből.
Fölvettük, néztük. Meztelen
lányokkal volt tele.
Nicky nagyon ácsingózott utánuk.*

*Nem is tudom,
miért nem adtuk neki.
Jól megnézted a templom
előtt a cintériumot?
Kedves ugy-e, ahogy
földjében erre, arra
hullámszanak a márványkölapok?
Ha jössz legközelebb,
megmutatom majd,
melyik az enyém...*

Nehéz

*Nehéz a veszteségben megnyugodni.
Nehéz örökre kirázni magamból
akiket egyszer megszerettem.*

Azt mondják, jobb a rosszat elfeledni.

*De emlékezetemet én
nem tudom lecsatolni,
mint mosdáskor az órát.*

*S mert nincs boldogítóbb, mint
megosztozni a hűség kölcsönén,
Váltig csodálom őket,
akik valamit elvittek belőlem
s örömuiket nem hozzák sose vissza.*

*Ámulok rajtuk is, akik
másokra kennék árulásuk,
ledobnák vétkük szégyenét,
s nem értik mért nehéz nekem
még egyszer fölmutatni
a becsapott bizalmat,
a semmivé gúnyolt erőt.
Nem értik, mért vonakodom, –
hiszen már nem gyaláznak.*

*S az elszánt visszatromfolók!
Mit kezdenének velük,
kik a rajongott régi képet
addig mázolták gyűlölet-sötétre,
hogy már olyannak is hiszik.*

*S mit mondhatnék az arcnak,
melyben két szénvonás között
a szemek igazát is
fekete zárójelbe tették?*

*Nem szabad haragudni rájuk.
Vakon botorkálnak az úton,
ahol valaha felém siettek,
mely mindenkinek járható.*

MAKAY IDA

Dobog, dobog

*Neved hallom széttört szavakban.
Betűzöm régi hieroglifek
megfejthetetlen ábráiból.
Hallom. Akár egy ősi rékviem
zengne a súlyos föld alól.
Neved lüktet a kinzott csöndben.
Dobog, dobog némithatatlan.
Mintha kivégzés dobja szól.*

Tetoválás

*Csillagtiszta e szerelem.
Ha lángja sincsen, éget:
Tetoválás a foglyokon.
A barmokon a bélyeg.*

Csak a kő

*Végleges minden vonásod bennem.
Már nem vallatlak. Nincs, amit ne értsek.
Nincs dolgom veled. Loboghatsz-húnyhatsz.
Már csak a kő van. – Amelyből kivéslek.*

Az angyalok tollaslabdáznak

Immáron két éve minden áldott nap hajnalban kelek, általában négy órakor. Akik nem ismerik a körülményeket, gyakran mondogatják, hogy nem is olyan jó az én munkám, mint hiszem; különbet is kaphatnék, mondják, hiszen kijártam a gimnázium első két osztályát. Ők soha nem fogják megérteni, hogy nagyszerű dolog hajnalban járkálni a városban; látni a napfelkelést nyáron, ha tiszta az égbolt, télen pedig beletúrni a frissen hullott hóba, megmosakodni benne, égő arccal továbbmenni . . . Bár korán kelek, de hamar be is fejezem a munkám, és akkor előttem áll az egész nap. Szép időben akár az uszodába is kimehetek munka után, és ha álmos vagyok, délig alhatok a finom napsütésben.

Hajnalban a legritkább esetben találkozom csak emberekkel, ám ha előfordul is ilyesmi, nem nagyon szoktak megbámulni. De miért is tűnnék fel nekik? Egyszerű újsághordó vagyok, pontosan olyan, amilyennek egy újsághordónak lennie kell. Hogy túl nagy a táskám? Persze hogy nagy, nem is lehet másmilyen; a sok újságot semmiképpen sem vihetem a hónom alatt. Hogy nevetséges dolog, amint a teli táskával bukdácsolok és a táska úgy lehúzza a vállam, hogy már-már a földet súrolja az egész csomag? . . . Szerintem ez egyáltalán nem nevetséges. Az újságoknak tekintélyes súlyuk van, ezt bárki beláthatja. Az ilyen dolgokon egyébként is csak a kárörvendő, gonosz emberek tudnak nevetni. A tisztességes ember ilyenkor inkább tapintatosan elfordul, vagy ha végig is néz rajtam, semmi esetre sem szól utánam ezekkel a szavakkal:

– Hová visz az a nagy táska, picinyem?

Az ilyen élcélődés természetesen fáj nekem.

Egy villanegyedben dolgozom, olyan környéken, ahol reggelente csend van, és néptelenek az utcák. Nem kell a forgalomra figyelnem, nem kell az emberek kérdéseire válaszolgatnom. A kollégáim közül sokan irigyelnek ezért. Micsoda gyönyörű épületek vannak errefelé! Sehol nem látni ilyen szép házakat. És a gondozott, szabályos kertek; a sima gyepek, a sok színes virág! Ezek a magas, erős kerítések és kint a kapukon a szebbnél szebb vésett névtáblák! Mintha álomvilágban járnék, – mintha az álmom folytatódna . . . Mert bevalom, éjszakánként mindig erről a környékről álmodom. Persze álomban minden más, mint a valóságban; odabent állok, vagyis bentről bámulok kifelé az utcára . . . Micsoda érzés az! Milyen erős, milyen büszke vagyok álomban, ha én azt el tudnám valahogy mondani . . .

Nem bánám azonban, ha ezen a környéken valamivel kevesebb lenne a kutya. Elismerem, hogy az ilyen gyönyörű házakat gondosan őrizni kell, mert az embereknek könnyen eszükbe juthat, hogy megnézzék, mi van odabent. Gonosz és tisztességtelen ember van mindenütt bőven, az ilyen környék pedig kifejezetten csábítja a betörőket. Érthető hát, hogy minden kertben kutyát tartanak; csak ne lennének ilyen hangosak! Vizslák, komondorok, pulik és

kuvaszok, – milyen hangosak tudnak lenni, egymást mülják felül, ha meglátnak . . .

Nyilván a táskám az oka mindennek. Hiszen szegény ebek honnan is tudhatnák, hogy én nem viszek el semmit abban a nagy táskában, sőt éppen ellenkezőleg, csak hozok, mindig csak hozok! A kutyák ezt az egyszerű igazságot bizonyára képtelenek felfogni. Amint megjelenek, egyszerre rázendítenek; dühödten ugatnak, gyűlölet izzik a tekintetükben. Én a magam részéről igyekszem mindig gyorsan továbbmenni; igazán nem fogható rám, hogy szándékosan ingerelném a kutyákat. Sőt, inkább csak nyugtatgatom őket; csettintgetek és állandóan mosolygok, ezzel is kihangsúlyozva, hogy nincs semmi rossz szándékom. Persze a kutyaugatást, akármilyen kellemetlen is egyébként, idővel talán meg tudnám szokni; a baj inkább az, hogy én betegesen irtózom mindennemű feltűnéstől. A legszívesebben láthatatlanná szeretnék válni a nagy kutyaugatásban, – de hát ez sajnos képtelenség. Így hát csak félszegen, tehetetlenül mosolygok a kutyákra, minden pillanatban felkészülve rá, hogy bocsánatot kérjek valakitől, aki esetleg felelősségre akarna vonni a történetekért . . .

Csütörtök volt, délután fél három, valamikor május elején. A hosszú, kegyetlenül hideg tél után valóságos megváltásnak tűnt a nyári napsütés. Mintha csak biztatnának bennünket odafentről: ne féljete emberek, amíg ilyen jó meleg van, nem történhet semmi baj, semmi szomorú dolog ezen a világon.

A villanegyedben soha nem jártam napközben. Amint a kora reggeli órákban befejeztem az újságok elosztását, minden alkalommal haladéktalanul el is hagytam a villanegyed területét. Nem tudom miért volt ez így, hiszen senki sem tiltotta meg nekem, hogy akár egész nap ott kószáljak a kerítések mentén, ha kedvem van hozzá; tény azonban, hogy soha nem csináltam ilyesmit. Am azon a májusi délutánon, nyilván a bolondos időjárás hatására, éppen ez jutott az eszembe: gyerünk, sétáljunk egy nagyot, nézzük meg annak a környéknek az igazi arcát . . . Hiszen én csupán a megdermedt, alvó arcát ismerem, a bezárt kapukat és a bezárt, eltakart ablakokat, – semmi mást nem ismerek abból a gyönyörű környékből, csak ezt a kifejezéstelen hajnali álarcot . . .

Egyszerre ellenállhatatlan erővel vonzott oda a kíváncsiság. Pedig eszembe juthatott volna, hogy megálljt parancsoljak ösztöneimnek: minek mész oda, mit keresel ott? Elmehetnél inkább egy moziba, vagy bámészkodhatnál másutt, hiszen annyi látnivaló van például a belvárosban . . . A szép kirakatok, a fényes reklámok, az a sok elegánsan öltözött, nevetgélő ember! De nem, semmi ilyesmi nem jutott az eszembe. Átgyalogoltam a hídon, és csakhamar kitérült előttem a villanegyed.

A színek meghökkentettek. Hajnalban minden fakó, a köd, a pára szinte beburkolja a növényzetet, a kerítéseknek nedves tapintásuk van és savanykás rozsdaszaguk. De akkor délután a színek lángoltak a májusi napfényben. Szerencsém volt: a kutyák nem ismertek rám. Némelyik kíváncsian odajött a kerítéshez, megszaglászott egy kicsit, de aztán tompa közönnyel elfordult, – a többiek rám se hederítettek. Nem ismertek meg, mert nem lógott a vállamon az a bizonyos táska; nyilván képtelenek voltak rá, hogy a személyemet elválasszák a nagy táska látványától.

Talán egy fél órát sétálhattam, zavartalanul szemlélődve. Akkor egyszerre egy nagy ház előtt találtam magam és amit ott láttam, az végképp lenyűgö-

zött; nem törődve azzal, hogy esetleg feltűnő a viselkedésem, megálltam a kerítésbe kapaszkodva, – egyszerűen nem tudtam továbbmenni. A kertben ketten tollaslabdázta: egy lány és egy fiú. A lány szép volt. Ahogy ugrált és szaladt a labda után, hosszú szőke haja mintha külön életet élt volna a levegőben. Soha, még a filmekben sem láttam nálánál szebb lányt. A fiú szeplős volt, magas és sovány, nőiesen törekeny, szinte beteges testalkatú, – sokkal gyengébben és kedvetlenebbül játszott mint a lány, akinek szakadatlan, vidám nevetése már-már kihívásnak tűnt. Egy fa mögé húzódtam, kicsit távolabb a kerítéstől, hogy kíváncsiskodásom ne legyen annyira feltűnő. Ezt a jelenetet egyébként soha többé nem tudtam elfelejteni, – a legapróbb részletekig mindenre emlékszem: a lány hajára, az ütők csillogására, a nagy fehér lepkéhez hasonló, tehetetlenül ide-oda repdeső labdára, a két kőszoborra a hátuk mögött, a nevetésre . . .

Estig ott álltam volna és átszellemülten figyelem a tollaslabdázást, ha nem érkezik meg váratlanul egy férfi; lendületesen a kapu elé kanyarodott és fékezett. A kocsit megcsodáltam; a legújabb, 1973-as modell volt, téglavörös, nagy, erős BMW. A férfi kiszállt, becsapta a kocsiját. Odafent azonnal abbahagyták a játékot, a lány vidáman integetett, majd letette az ütőt a gyepre. A férfi belépett a kapun, a kezében jókora narancssárga csomaggal elindult felfelé a lépcsőn. Középkorú, feltűnően magas, sovány ember volt, nagyon elegáns, szürke öltönyt viselt. A lány farmernadrágot húzott magára, kapkodva megigazgatta a haját, odakiáltott valamit a fiúnak. A férfi a lépcső tetején egy kulcsosomót adott át a lánynak. A fiú odafent közben kényelmesen elhelyezkedett a nyugágyban, kinyitott egy vastag könyvet és olvasni kezdett. A lány leszaladt a lépcsőn, ki az utcára, és beült a kocsiba. Egy pillanatra úgy éreztem, mintha találkozott volna a tekintetünk. Azonnal elkezdtem verejtékezni az izgalomtól, és még jobban behúzódtam a fa mögé. A lány elindította a kocsit, megfordult és eltűnt az utca végében.

Sokáig ott álltam még, egyik cigarettát a másik után szívtam, hátamat a fának vetve kábultan váraкоztam. Talán arra vártam, hogy hamarosan visszajön; magam előtt láttam, amint nevetve üti a labdát, sárga garbóján élesen kirajzolódik a melle, haja könnyedén száll a levegőben . . .

Aztán valamikor elindultam hazafelé. Mikor átmentem a hídon, már alkonyodott. Otthon anyám azonnal észrevette, hogy valami szokatlan történt velem. Kissé felemelkedett az ágyból és megkérdezte:

– Beteg vagy talán?

Azt hiszem, nem is válaszoltam. Szórakozottan mászkáltam a lakásban, majd végül kimentem a fürdőszobába és megálltam a tükör előtt. Farkasszemet néztem a saját képmásommal; az arcom sápadt volt, a szemem égett, mintha lázas lennék.

Anyám valamit kiabált odabentről, talán vizet kért, nem tudom. Nem hallottam a szavait. A tükörképem gúnyosan bámult rám, mintha ezt kérdezné:

– Hová visz az a nagy táska, picinyem . . .

Ekkor beleharaptam a számba, úgy, hogy kiserkedt fogaim nyomán a vér; muszáj volt valami fájdalmat okozni magamnak.

Éjszaka nem tudtam aludni. Feküdtem az ágyban, bámultam a mennyezetet, vártam, hogy múljon az idő, hogy reggel legyen végre. Akkor határoztam el, hogy valamiképpen megpróbálok megismerkedni azzal a lánnyal, akit délután láttam. Milyen jó volt erre gondolni! Táncolni mennénk és színházba,

vagy csak úgy sétálgatnánk az utcán cél nélkül, és mindenki irigyelne, mindenki megbámulna bennünket . . .

– Szerencsés fickó – mondanák az emberek.

A kollégáimat megenné a sárga irigység, talán szóhoz se jutnának a megdöbbenéstől. Micsoda gyönyörűség lenne! És anyám? Gyakran mondogatta az utóbbi időben:

– Ha egy szép, tisztességes lányt találnál magadnak, kisfiam . . . Elvennéd feleségül, itt éldegélnénk, békében és egyetértésben. Talán szép gyermekeid lennének . . . A jó emberek kis helyen is elférnek!

Mert a lakásunk bizony kicsi, mindössze két szoba; anyám lakik a nagyobbikban, én a kisebbikben. De hát a jó emberek nem ismernek lehetetlent . . .

Aztán hirtelen mintha kijózanodtam volna. Felültem az ágy szélére. Ha kell valami, szerezd meg magadnak, gondoltam. Álmodozással semmire sem mész! Ismerkedj meg vele, hódítsd meg . . . Csak akarni kell, mindent csak akarni kell. Hiszen nem lehetetlen a dolog. Sok minden szól ellened, de talán mégsem lehetetlen . . .

Felöltöttem, kimentem kávéfőzni a konyhába. Elhatároztam, hogy levelet írok neki. Ez tűnt a legjobb megoldásnak. Talán sikerül megtudnom a nevét és ha szép levelet írok, esetleg válaszolni fog . . .

Jó kedvem lett egyszerre; anyám nagy csodálkozására még énekeltem is a fürdőszobában. Talán azt hitte, hogy megbolondultam, mindenesetre furcsán nézett rám, amint búcsúzóul megcsókoltam.

– Mi bajod van neked? – kérdezte gyanakvóan.

Természetesen nem válaszoltam. Korai lett volna még bármit is mondanom.

Elsőnek értem be az elosztóba és alig birtam kivárni, hogy megkapjam a csomagom. Egy óra múlva ott álltam a ház előtt. Hatalmas, koromfekete farkaskutya fogadott, – egyike volt legádázabb ellenségeimnek a környéken; szinte őrzőgött a dültől reggelente, amint meglátott. Először velem kell megbarátkoznom, gondoltam és rögtön elhatároztam, hogy hozok majd neki valami csemegét: cukrot vagy kolbászt, meglátjuk majd, hogy mit szeret leginkább.

A kapun előkelő réztáblát találtam, rajta a felírás: DR. WALTZER BERNÁT. Ő tehát a ház ura, nyilván a lány apja; talán ő az a férfi, aki a téglavörös BMW-ből kiszállt. A fiú pedig biztosan a lány testvére, hiszen olyan otthonosan mozgott a kertben . . . De hát hogy hívják a lányt? Meg kellett tudnom valahogy a nevét, ez volt a legfontosabb.

A kutya szakadatlanul ugatott. Az utca néptelen volt, a kertben a két kőszobor árván fehérlett a bokrok között. Egyszerre ismét magam előtt láttam a lányt, amint a gyepen játszik és nevet, hangosan nevet . . . De aztán gyorsan elhessegettem a szép álmokat, sietnem kellett, nem álldogálhattam órákat a kapu előtt. Egymás után szedtem ki a táskából az újságokat, amelyek Dr. Waltzer nevére érkeztek. Napilapok, hetilapok, egy idegennyelvű képes magazin . . . Egész tekintélyes csomag. Egyszerre vastag, színes újság került a kezembe, valami külföldi divatlap. Megdobbant a szívem. Szóval Annamáriának hívják . . . Mennyire illik hozzá ez a név! Boldog voltam. A szerencse nem pártolt el tőlem, most már megírhattam a levelet.

Korán végeztem aznap. Levélpapírt, borítékot és egy jobbfejű tollat vásároltam, aztán hazarohantam, hogy írjak Annamáriának. Tele volt már a fejem mindenféle ötletekkel, alig vártam, hogy leüljek az asztalhoz. Mégis,

amikor végre kezembe vettem a tollat, egyszerre előntött a verejték. Ennyire sorsdöntő ügyben soha nem írtam még életemben; nem is gondoltam volna, milyen nehéz egy ilyen levelet összehozni. Kinlódtam egész délután. Teleírtam egy tucat papírt, de sehogysen boldogultam. Végül elfogyott a türelmem. Lesz ahogy lesz, gondoltam kétségbeesetten. Nem bújhatok ki a bőrömből... Így aztán csak írtam, ami az eszembe jutott. De azért nem kapkodtam el a dolgot, arra például nagyon vigyáztam, nehogy helyesírási hibát vétsek; szörnyű lett volna egy ilyen baklövés, Annamária jogosan tarthatott volna műveletlennek.

A levél egyébként így festett:

KEDVES KISASSZONY! LÁTTAM MAGÁT TOLLASLABDÁZNI A KERTBEN. AZÓTA NEM TUDOK SEMMI MÁSRA GONDOLNI, CSAK MAGÁRA. ÚGY ÉRZEM, MI KETTEN JÓL MEGÉRTENÉNK EGYMÁST. TISZTESSÉGES SZÁNDÉK VEZÉREL, TÁVOL ÁLL TŐLEM MINDEN GONOSZSÁG ÉS BECSTELENSÉG. A MAGA EGYÉNISÉGE LENYÚGOZÓ! HAJLANDÓ LENNE TALÁLKOZNI VELEM? ÉN BÁRMIRE HAJLANDÓ LENNÉK MAGÁÉRT!

Egész jólsikerült levél, ugye? Őszinte és egyszerű. Elégedetten leragasztottam a borítékot és megcímeztem: TC: WALTZER ANNAMÁRIA... Lerohantam a postára, feladtam a levelet, aztán elnyúltam az ágyamon; a szokatlan erőpróba annyira kimerített, hogy percek alatt elaludtam, még csak nem is álmodtam.

Reggel nem felejtettem el kolbászt vinni a kutyának, mert fontosnak tartottam, hogy megbarátkozzon velem; az Annamáriához vezető úton ez tűnt az első állomásnak. Amint odaléptem a kerítéshez, a szokásos dühhel fogadott. Kicsomagoltam a kolbászt a papírból és mosolyogva bedugtam a rácson keresztül; jókora, friss kolbász volt, bármelyik kutya megirigyelhette volna.

– Egyél csak, pajtás – mondtam hangosan. – Finom kolbász...

Egy pillanatra megtorpant, nyilván felháborította a merészségem. Barátságosan mosolyogtam rá, hadd lássa, hogy a legjobb szándék vezérel. De mindez sajnos semmit sem ért. Nekemugrott, meg akart harapni, nem is tudom, hogy sikerült visszarántanom a kezem, támadása annyira váratlan és gyors volt; fogai keményen összekoccantak a levegőben.

– Ostoba állat – kiáltottam. Kicsit megijedtem, ez az igazság. Többé már nem is kísérleteztem azzal, hogy a kezemből etessem; egyszerűen csak odahajítottam a kolbászt az orra elé. Nagy megdöbbenésemre azonban úgy tett, mintha észre se venné az ajándékot, – még csak meg se szagolta, ahogy más, tisztességes kutya tette volna. Ugatott, egyre fokozódó dühvel.

– Na majd holnap – mondtam. – Türelem rózsát terem. Holnap megertetlek, kispajtás...

Másnap reggel azonban nagyobb gyűlölettel fogadott, mint bármikor. A kolbászt nem ette meg, többször megpróbálta átugrani a kerítést, hogy elkapjon a nyílt utcán, – szerencsére sikertelenül.

– Jól van lakva ez a dög – mondtam hangosan.

Meglehetősen elkedvetlenített a kudarc, de továbbra sem hagytam fel a próbálkozásokkal; egyik nap cukorkát, másnap kolbászt vittem a kutyának, de volt úgy, hogy mind a kettőt. Viszonyunk azonban nem javult, sőt, inkább

csak romlott. Ekkor elhatároztam, hogy abbahagyom a hiábavaló kísérletezgetést.

– Úgy látszik, mi ketten örökre ellenségek maradunk – mondtam a kutyának sajnálkozva. – Én mindent megtettem, igazán nem veheti senki a szememre, hogy rossz voltam hozzád . . . De ennek most vége! Dögölj meg, kispajtás . . .

Napközben rendkívül izgalmas volt várni a postást. Előfordult, hogy tizszer is kinyitottam a levélládám, annyira türelmetlen voltam. Néha nem akartam hinni a szememnek, hogy nem érkezett levél. Pedig ez volt az igazság! Annamária válaszra sem méltatott. Bár persze az is lehet, hogy akart írni, csak napról napra halogatta, végül talán elfelejtette az egészet . . . Sőt, az sincs kizárva, hogy nem is Annamáriának hívják őt; ebben az esetben pedig talán a húgának, vagy a nővérének írtam . . . Minden lehetséges.

Eltelt egy hét; már egyáltalán nem reméltem, hogy Annamária válaszolni fog. Hiszen nyilvánvaló, hogy egy igazán jólnevelt lány nem válaszolhat ilyen levélre . . . Milyen ostoba voltam! Bizony, gyakorlatlan vagyok az efféle ügyekben.

Fogalmam se volt róla, hogy a továbbiakban milyen cselhez folyamodjak. Hiszen ha például tudtam volna, hogy hová jár táncolni! Milyen egyszerű lett volna akkor minden! Csak odalépek az asztalához és felkérem, az ilyesmi egyáltalán nem feltűnő . . . Bizonyos vagyok benne, hogy táncolna velem! De sajnos, én sehova se jártam táncolni, így hát nem fordulhatott elő, hogy véletlenül találkozzunk.

Délutánonként a villanegyedben csavarogtam. Hosszú ideig nem volt szerencsém; a ház úgyszólván lakatlannak tűnt, mintha az egész család elutazott volna valahová. Egyik nap azonban, amint a házuk elé értem, végre megpillantottam őt; ezúttal nem tollaslabdázott, hanem a csikos, napszitta nyugágyban feküdt.

Micsoda gyönyörűség volt látni! Mozdulatlanul feküdt, lehunyt szemmel, kibontott hajjal; testét teljesen kiszolgáltatta a forró napsugaraknak, – védtelennek, szinte esendőnek tűnt . . . Istenem, ha megölelhetném! Semmi másra nem tudtam gondolni. Milyen csodálatos lehet táncolni, szeretkezni vele, vagy akár csak sétálni, beszélgetni . . . Mi lenne, ha egyszerűen bemásznék hozzá? A kerítés nem túl magas, könnyen boldogulok vele és akkor . . . Odarohanok hozzá és megcsókolom. Igen. Egy szót sem szólok, nem magyarázok, nem kérek előre bocsánatot, csak lehajolok hozzá és megcsókolom . . . Bánom is én, hogy mi történik aztán! Persze botrány lesz. A kutya nyilván széttép dühében. Természetesen a rendőrséget is kihívják. És Annamária . . . Talán megfoz. Nem, ez örültség, ilyesmire nem szabad gondolni . . .

– Valóságos angyal – gondoltam magamban elragadtatottan. – Ha kiabálok, talán idejön . . . de mit mondok . . . mit mondhatok neki . . .

És akkor egyszerre megszállt az ihlet; kitűnő ötletem támadt. Abban a pillanatban tudtam, hogy ez az egyetlen eredményesnek ígérkező módszer arra, hogy valaha megismerjem őt, – ennél jobbat soha életemben nem fogok kitalálni.

Estig tudtam volna bámulni Annamáriát, de túl sok időt vesztettem volna. Így aztán inkább elindultam hazafelé. Újra reménykedtem és mint később kiderült, ezúttal nem is alaptalanul.

– Persze, a tollaslabda – mondogattam magamban. – Milyen egyszerű! Hogy is nem gondoltam rá eddig . . .

Emlékeztem rá, hogy Annamária milyen nagy kedvvel tollaslabdázott. Az én tervem pedig pontosan erre épült: megtanulok tollaslabdázni, aztán valahogy ráveszem, hogy játsszunk . . . Annamária nem fog gyanakodni. Aztán már könnyűszerrel elhívhatom táncolni, színházba . . .

Ütöket és labdát vásároltam. Kemény, küzdelmes napok következtek. Amilyen egyszerűnek tűnt a tollaslabdázás az utcáról nézve, annyira bonyolult volt csinálni. Este volt már, de én csak ütöttem a labdát, mint egy megszállott. Később, amikor befejeztem a gyakorlást, hosszú ideig nyugtalanul hánykolódtam az ágyamban.

Régebben is előfordult velem, hogy a villanegyedbeli kertekbe képzeltem magam. Ez az álom azonban lassan kezdett életcéloommá válni. Ha Annamáriát meghódítom, kicsit már odabent vagyok, gondoltam. Talán polgárjogot nyerek közöttük, nem lehetetlen az ilyesmi. Akkor pedig majd másképpen fogok élni; örökre lerakom az újságokkal kitömött táskát. Valami más munkát fogok végezni . . . Esetleg tanulni fogok. Annamária nyilván segít nekem. Vagy ha ő nem, akkor talán az apja. Dr. Waltzer Bernát bizonyára gazdag, befolyásos, vezető beosztású ember; olyan valaki, akinek hatalma van és sok ismerőse . . . Nem is lehet ez másképpen. Nem fogják eltérni, hogy az eljegyzés után is újságkihordó maradjak . . .

Így álmodoztam azokban a napokban. Közben szorgalmasan gyakoroltam a tollaslabdázást. Hamarosan már reggelente is magammal vittem a felszerelést, a kollégáim nagy csodálkozására. Persze kigúnyoltak, de nem is vártam tőlük mást. Délelőtt, amint befejeztem a munkám, minden nap rohantam gyakorolni; kerestem valami néptelen helyet a hegyekben és késő délutánig tollaslabdáztam. Egy idő múlva már kezdett jobban menni a játék.

– Könnyedén, szinte szórakozottan kell ütni – mondogattam magamban. – Erőlködés nélkül. Mintha egyáltalán nem lenne fontos az egész. Mintha mindegy lenne, hová száll a labda . . . Így. Elegánsan . . .

Mindig csak egyedül játszottam. Ha valaki megállt a közelemben és elkezdett bámulni, azonnal abbahagytam és elvonultam, kerestem egy másik helyet. Egy hét múlva éreztem, hogy nem kell már annyira figyelnem a labda röptére és játék közben mindenféle más dologra is tudtam gondolni: például Annamáriára. Gyakran odaképzeltam magam elé őt is ütővel a kezében és azokban a pillanatokban határtalanul boldog voltam. Ezért érdemes küzdened, gondoltam elégedetten.

Hamarosan elérkezett az a nap, amikor végre kifogástalannak véltem a stílusom. Nagy nap volt ez számomra, mondanom se kell; valóságos ünnepnek éreztem. Ettől kezdve minden délután elmentem a villanegyedbe, hogy megkeressem Annamáriát. Meglehetősen biztos voltam a dologban. Sikerült olyan szinten elsajátítanom a tollaslabdázást, hogy nem kellett félnem a megszégyenüléstől. Büszkén, öntudatosan sétálgattam az ütőkkel a kezemben, és vártam a megfelelő pillanatot. Nem is kellett sokáig várnom. A harmadik napon megláttam Annamáriát; éppen virágot szedett a kertben, háttal a kerítésnek. Egyáltalán nem izgultam, hiszen olyan sokszor eljátszottam már gondolatban az egész jelenetet! Gyorsan felemeltem az ütőt és a labdát átütöttem a kerítésen, pontosan a gyep közepére, a nyugágy mellé. Annamária mindebből semmit sem vett észre. Halkan megköszörültem a torkom és így kiáltottam:

– Kisasszony!

Azonnal megfordult, kicsit ijedten nézett rám. Magabiztosan mosolygott és a nyugágyra mutatott. Annamária megrázta a fejét:

– Nem értem – mondta. – Mit akarsz?

Egészen odajött a kerítéshez. Egy pillanatra megrémültem és úgy éreztem, hogy egyetlen szót sem tudok kinyögni; valami görcs fojtogatta a torkom. Tudtam, hogy ezek a percek úgyszólván sorsdöntőek.

– Kisasszony, kérem... A labdám! Ott...

Annamária hátranézett, aztán elnevette magát. Odaszaladt a nyugágyhoz, felemelte a labdát és már hozta is a kerítéshez.

– Köszönöm – mondtam. – Maga tud játszani, kisasszony?

Ekkor már nem mosolygott, hanem csak nézett valami furcsa szorongással. Megfogta jobb kezével a kerítést; éreztem, hogy elpirulok, hiszen olyan kicsi volt közöttünk a távolság.

– Tudok játszani – mondta. – De miért mondod, hogy kisasszony... Nem írtál te nekem egy levelet?

Sajnos zavarba jöttem, mert erre egyáltalán nem voltam felkészülve. Éreztem, hogy minden vér az arcomba szökik és verejtékezem. Talán a legjobb lett volna azonnal elfutni...

– Èn? Nem... Hogy képzeli... Hiszen a nevét sem tudom! Nem is ismerem...

– Jól van – mondta bizonytalanul. – Csak úgy kérdeztem. Egyébként Annamária vagyok.

– Károly... Nem játszunk egy kicsit?

Elnevette magát, aztán az órájára nézett. Már az államról is csöpögött a verejték, egyszerűen képtelen voltam megnyugodni.

– Játshatunk – mondta Annamária. – Van még egy félórám. Gyere be!

Ez aztán minden álmom felülmúlta! Èn csak arra mertem gondolni, hogy kihívom majd az utcára és íme, most odabent játszhatunk, a kertben...

– A magázást hagyd abba – mondta Annamária váratlanul.

– Úgy gondoltam, hogy...

– Gyere csak, játsszunk már – mondta és a kapu felé mutatott.

Felrohantam a lépcsőn. Sajnos, akkor előkerült valahonnan a kutya, pedig már azt reméltem, hogy talán bent marad a házban. Persze megismert, rögtön látszott rajta. Alig értem fel a lépcső tetejére, azonnal rámugrott. Rémülten feléje suhintottam az ütővel, ettől óvatosabb lett, vicsorogva hátrált. Annamária odaszaladt hozzám, megfogta a fejét.

– Nyughass már! – kiáltotta. – Megőrültél?

– Micsoda vadállat... – motyogtam és megpróbáltam mosolyogni. Persze eléggé sápadt lehettem, de azért igyekeztem titokban tartani a félelmem.

– Soha nem szokott így dilizni – mondta Annamária. – Nyughass már, te! Ne félj tőle, gyere csak.

– Nem félek – mondtam. – Csak egy kutya, nem igaz?

Annamária megint olyan furcsán nézett rám, aztán elengedte a kutya fejét. A bestia azonnal felém ugrott, de szerencsére már nem olyan dühödten; morgott egy kicsit, de igazából már nem akart megharapni. Megkönnyebbülten letöröltem homlokomról a verejtéket. Annamária nyilván észrevette a mozdulatom, mert elnevette magát.

– Ne haragudj! Esküszöm, nem szokott így viselkedni, nem is értem... Játsszunk, jó?

Ütőt választott és elkezdtünk játszani. Őszintén szólva alig emlékszem er-

re a fél órára. Boldog voltam, csak néztem, néztem Annamáriát; nevetett, ugrott, határtalan lelkesedéssel játszott, igyekezett minden labdát visszaadni...

– Te kitűnően játszol! – kiáltott egy idő múlva.

Büszkén mosolyogtam; ez a pár szó bőségesen kárpótolt minden fáradozásért. Bátorabb lettem és csakhamar megkérdeztem:

– Te itt laksz?

– Igen – mondta. – Tetszik neked?

– Nagyon – válaszoltam.

Játszottunk tovább. A kutya morogva sündörgött körülöttem, de ez már egyáltalán nem zavart. Lassan nyugodtabb lettem, nem is verejtékeztem már annyira.

– Szeretsz táncolni? – kérdeztem.

– Imádok – mondta Annamária. – És te?

Elkaptam a labdát és megálltam.

– Elfáradtál? – kérdezte.

– Nem – mondtam. – Csak arra gondoltam, hogy elmehetnénk táncolni.

Ma este, jó?

Elnevette magát és megrázta a fejét.

– Nem lehet – mondta. – Ma este programom van. Majd máskor.

– Mikor?

– Nem tudom. Írd fel a telefonszámom és hívjál fel szombaton.

Előszedtem a noteszom és felírtam a számát.

– Felhívlak – mondtam olyan hangsúllyal, mintha megesküdnék valamire.

Aztán játszottunk tovább, de sajnos nem sokáig. Rövid idő múlva megállt a kapu előtt a téglavörös BMW és Annamária azonnal abbahagyta a játékot.

– Ne haragudj, most el kell mennem – mondta.

A kezemben tartottam mind a két ütőt és a labdát; azt hiszem, eléggé esetlenül álldogáltam ott a gyepen. Annamária talán észre is vette a bizonytalanságom.

– Ha akarod, beviszlek a városba – mondta. – Kocsival vagyok.

– Nem, köszönöm szépen. Még valamit el kell intézнем.

– Papa! Egy barátom.

A férfi mosolyogva nyújtotta a kezét:

– Dr. Waltzer.

Pontosan ugyanolyan szeme volt, mint a lányának, csak persze nem olyan csillogó. Nagyon rokonszenves embernek tűnt.

– Játszottatok? – kérdezte.

– Tanulhatnánk tőle mind a ketten, apuskám! – mondta Annamária rám mutatva.

Zavartan elnevettem magam, de dr. Waltzer már nem is nézett rám. Éppen a kulcsokat adta át Annamáriának.

– Azt hiszem, majdnem üres a tank – mondta. – Elfelejtettem benzint venni. Van nálad pénz?

– Van hát. Ne nyugtalankodj, apus!

Aztán az utcán egészen elképesztő dolog történt. A kocsinál álldogáltunk, Annamária kinyitotta az ajtót.

– Elviszlek, ahova akarod – mondta.

– Nem, kösz szépen. Sétálok még egy kicsit.

– Te tudod – mondta. – Szombaton feltétlenül hívjál fel!

És akkor odahajolt hozzám és nem a kezét, hanem az arcát nyújtotta búcsúzóul. Azt hiszem, tétováztam egy pillanatig; egyszerűen nem mertem megcsókolni. De aztán átöleltem, talán túlzottan nagy hévvel; mindenesetre láttam az arcán, hogy meglepődött.

Integettünk egymásnak. Aztán amikor Annamária eltűnt, egyszerre nem bírtam többé magammal. Azt hittem, szétrobbanok a boldogságtól. Csoda, motyogtam magamban, valóságos csoda, hogy ilyesmi megtörténhet . . . És akkor elkezdtem rohanni, mint aki eszét veszette. Szaladtam a lejtős utcákon, aztán hegynek felfelé. Majdnem elütöttem egy öregasszonyt, aki kerekeken guruló bevásárló szatyrot tolt maga előtt; mint az örült, rohantam és hadonásztam a tollaslabdaütőkkel. Végül amikor már kis híján nem kaptam többé levegőt, lerogytam egy padra; szinte ájultan a fáradtságtól, lehunytt szemmel sokáig lihegtem ott.

Kétségtelenül szerencsém volt, hiszen Annamária úgyszólván magától sé tált a csapdámba. De hazafelé menet már a folytatáson gondolkodtam. Idáig még csak egyszerű volt; megismerkedtünk és el fogunk menni táncolni. Először is ruhát kell vennem . . . Egy-két új ruha nem is árt, éppen ideje, hogy öltözködjek egy kicsit. Azonban maga a tánc . . . Annamária biztos kitűnően táncol! Majd gyakorolni fogok, van még három napom. Három teljes nap, – ez jókora idő, bőven elég a készülődésre . . .

A legfontosabb tehát: a tánc. Így hát amint hazaértem, első dolgom volt a rádiót kivinni az előszobába. Csakhamar sikerült zenét fognom és elkezdtem táncolni a nagy falitükör előtt. Könnyebben ment, mint gondoltam. A tükörben állandóan figyeltem a mozdulataimat. Nem mozogtam rosszul; valamikor régen jártam tánciskolába és viszonylag keveset felejtettem. Persze azóta többször is változtak a táncok, de talán mégsem reménytelen az ügy; majd jól odafigyelek és gyorsan leutánzom a többieket.

Néhány órát táncoltam a tükör előtt. Meglehetősen elégedett voltam a teljesítményemmel. Amikor elfáradtam, bementem anyámhoz. Nem tudtam tovább magamban tartani a titkom. Anyám éppen újságot olvasott. Leültem az ágya mellé.

– Hamarosan nagyot változik az életünk, édesanyám!

– Emelik a fizetésed?

Elnevettem magam.

– Talán megnősülök – mondtam. – Mit szólna hozzá, édesanyám?

Egy ideig hallgatott, mintha zavarban lenne. Lehet, hogy tényleg zavarban volt, nem is csodálkozom rajta; ritka pillanat volt az ilyen közöttünk, mert én eléggé zárkózott természetű vagyok, és úgyszólván soha nem beszélgettünk bizalmas dolgokról.

– No, mit szólna hozzá? Örülne legalább?

– Örülnék hát – mondta. – De ezerszer gondold meg . . . Ki az a lány? Akkor már meg is bántam kissé, hogy mesélni kezdtem.

– Szép lány. De még nem biztos . . .

Anyám bólogatott:

– Tudod mit? Gyertek fel ide együtt, meg szeretném nézni azt a lányt . . .

– Jó, majd egyszer – mondtam.

De bizony tudtam, hogy soha nem fogom felhözni Annamáriát a lakásunkba. Még csak az kéne! Soha nem láthatja meg, hogy milyen szükösen élünk . . .

Majd kitalálok valami mesét, hogy a szüleim vidéken élnek. Vagy külföldön! Igen, ez a legjobb... Annamária nem fog kérdezősködni, én meg hallgatok majd.

Három napom volt hátra a találkozásig. Lázasan készülődtem; ruhát vásároltam, szakadatlanul gyakoroltam a táncolást a tükör előtt, és elmentem egy fodrászhoz is. Közben persze álmodoztam; hol arra gondoltam, hogy milyen jó lesz Annamáriával táncolni, átölelni a karcsú derekát tánc közben, – hol pedig arra, hogy milyen kifejezés lesz az arcán, amikor megkérem majd a kezét...

– Fontos közlendőm van, kedvesem – ezt fogom majd mondani neki. – Sokat gondolkodtam a mi kettőnk ügyén. Jól van így, ahogy van, hiszen szeretjük egymást, és én tökéletesen boldog vagyok. Azonban tudom, hogy lehetne még jobban is! Ezért hát úgy gondolom, elveszlek feleségül... Képzeld csak el: gyerekeink lesznek, legalább kettő... Gyönyörű szép apróságok! És milyen békében fogunk élni, milyen szeretetben! Nézz rám, kedvesem: én becsületes ember vagyok! Tisztességes, szorgalmas ember...

Legalább százféleképpen elképzelttem ezt a pillanatot, ezeket a szavakat. Közben repült az idő. Csakhamar péntek lett; mentem a nagy táskával a vállamon a villanegyed néptelen utcáin. A gondolataim annyira lefoglaltak, hogy a kutyautagást sem hallottam; talán azt se éreztem volna, ha egyik-másik belém harap. Gépiesen, szórakozottan végeztem a munkám. Hamarosan dr. Waltzer Bernát háza elé értem; a megszokott mozdulattal nyúltam a táskába az újságokért, amikor különös dolog történt.

Különös? Ez igen enyhe kifejezés... Egy kocsi ajtajának a kattanasát hallottam, és tulajdonképpen csak akkor figyeltem fel a hosszú, lapos, ezüstszürke autóra, ami ott állt pontosan a kapu előtt; észrevettem már előbb is, de valahogy nem tulajdonítottam a kocsinak semmi jelentőséget. Azt se láttam, hogy ülnek benne. Ez mind elkerülte a figyelmem. És a zenét sem hallottam, mert egészen egybeolvadt a kutyaugatással; később döböntem csak rá, hogy a kocsiból zene szól.

Az ajtó kattanasára megmerevedtem. Rossz előérzeteim voltak. Mindez persze csak másodpercekig tartott, mert a kattanas után azonnal kiugrott a kocsiból egy fiatal lány, bokáig érő, sötétzöld ruhában... Megtántorodott kissé, belekapaszkodott a kocsi szélvédőjébe, – a szeme egészen furcsán csillogott.

– Ez aztán a meglepetés – mondta.

Elnevette magát, de mintha kissé erőltetetten nevetett volna.

– Brunó! Gyere csak! Egy barátunk...

Szerettem volna azonnal elsüllyedni. Hiszen a vállamon lógott az az átkozott táská! A kezemben az újságok! És milyen kópott a ruhám... Ezt a szerencsétlenséget! Örökre elveszitem Annamáriát... Ösztönösen, gondolkodás nélkül kezdtem beszélni:

– Nem értem, kisasszony...

Csak valamit kitalálnék gyorsan! Valami jó mesét... Annamária nevetett.

– Mit nem értesz?

– Hiszen... nem ismerem magát! Én az újságkihordó vagyok...

Annamária arcán elhalt a mosoly. A szeme kikerekedett és kissé kinyílt a szája; egy pillanatra megláttam a fogait. Még mindig a kocsiba kapaszkodott; akkor döböntem rá, hogy részeg.

– Az újságkihordó, igen... Tetszik tudni, aki így reggelente bedobja az újságot... meg egyéb... folyóiratokat...

Annamária toppantott egyet a lábával:

– Mit hülyéskedsz itt velem? Megharagszom rád!

– Én kérem . . . nem hülyéskedem. Most is itt vannak az újságok, mindenféle folyóirat . . . Ilyenkor reggel szoktam jönni mindig! Bedobom ezeket az újságokat . . . Össze tetszik tévesztetni valakivel!

– Én? Téged? Hiszen itt játszottunk a kertben . . . Csak nem akard letagadni? Én ugyan nem tévedek!

Természetesen verejtékeztem; úgy csöpögött rólam a verejték, mintha zuhanyoznék. Olyan volt az egész, mint valami rossz álom; Annamária részegsége is teljességgel valószínűtlennek tűnt. És ez az átkozott izzadás! Mint valami kegyetlen, gonosz álom . . .

– Én most . . . Ne tessék haragudni, dolgoznom kell . . .

De Annamária sajnos makacsabbnak bizonyult, mint hittem. Talán a büszkeségét sértette, hogy nem akarom megismerni . . . Botladozva megkerülte a kocsit, elkapta a kabátom gallérját:

– Hogy hívnak?

– Engem . . .

– Károlynak hívnak, vagy nem?

– Nem kérem . . . Engem Józsefnek hívnak. Tévedni tetszik. Én vagyok az újságkihordó, aki így reggelente . . .

Már késő volt. Sajnos kiejtettem a számon az igazi nevem . . . Annamária gúnyosan elmosolyodott:

– Brunó! Gyere csak, Brunó! Itt az a hapsi, aki a szerelmes levelet írta . . . Tudtam rögtön, ahogy először megláttalak!

– Ez tévedés, én . . .

– Tudom, te az újságokat hordod – mondta Annamária. – Így reggelente mindig te hozod az újságokat, igaz? Meg néha leveleket íralsz és nagyon jól tollaslabdázol . . .

Közben a férfi, akit Brunónak hívtak, kikászálódott a kocsiból. Kifejezetten kövér volt, barna bőre zsirosan fénylett az arcán; kiöregedett sportolónak tűnt, de még így is tagadhatatlanul ijesztő jelenség volt, – sűrű zakóján jól kirajzolódott a karizmai. Istenem, Annamária ezzel az érzéketlen disznóval . . . Belegondolni is szörnyű! Brunó komótosan sétált felénk:

– Valami baj van, cicám?

– Nézd csak, itt az egyik lovagom – mondta Annamária gúnyosan. – Szerelmes leveleket írál a szabad idejében. Úgy érzem, mi ketten jól megérténénk egymást . . . Tisztességes szándék vezérel . . . Akármire hajlandó lennék . . . Ilyeneket ír!

Brunó mosolygott, de egyébként egy árva szót sem szólt. Zsebre dugott kézzel álldogált Annamária mellett és megvetően nézte a kinlódásom. Látszott az arcán, hogy kitűnően szórakozik . . .

– Most meg be akarja nekem mesélni, hogy nem találkoztunk még. És fölényeskedik, pedig nincs rá semmi oka . . .

Néhány pillanatig arra gondoltam, hogy elrohanok; tökéletesen mindegy, hiszen úgyse merek többé Annamária szeme elé kerülni . . . De aztán elöntött a düh és valami furcsa makacsság. Hiába volt a sok munka, a tervezgetés! Búcsúzhatok az álmaimtól! De nem akárhogy . . . Nem akárhogy fogok elbúcsúzni! Nem alázodom meg . . . Nem, az túl nagy öröm lenne nekik! Hiszen talán napokig nevetnének rajtam, ha most elszöknék, ha elrohannék valamerre . . .

– Bocsánat kisasszony – mondtam halkán, de aztán egyre hangosabban

folytattam. – Most már aztán elég! Mit képzelnek maguk, kérem? Amint látják, én éppen dolgozom most, maga pedig kisasszony . . . bocsásson meg . . . de feltart! Akadályoz a munkámban. Értse meg végre: soha nem láttam magát, soha az életben! És egyébként is: mit számít az magának kisasszony, hogy találkozottunk-e . . . Maga elfelejti, elfelejt mindent! Így hát azt hiszem . . .

Annamária egy lépést hátrált, nyilván megijedt a hangomtól. Őszintén szólva kiabáltam. Éles, vékony fejhangon kiabáltam, úgy, ahogy még soha életemben. És közben éreztem, hogy a könnyeim kicsordulnak. Micsoda szégyen . . .

– Maguk szórakoznak velem! Nem tudják már, hogy mit csináljanak a jó dolgukban! Én magát soha nem láttam, kisasszony . . . Nem láthattam, hiszen . . .

– Megesküszöm rá, hogy ismerlek!

– Hiszen maga egy másik világban él! Mindent megkap, amit csak kíván, azt tesz, amit akar . . . Bárkit büntetlenül megalázhat, ha kedve van hozzá! Engem is . . . Hiszen maga, kisasszony . . . bocsásson meg . . . olyan szerencsés! Mit akar hát tőlem? Összetéveszt valakivel!

Brunó leült a kocsi motorházára és rágyújtott egy cigarettára. Láttam a tekintetén, hogy csak a parancsra vár; felkészült arra az eshetőségre, hogy meg kell vernie. Még örülne is neki, gondoltam keserűen. Az ilyenek mindenre képesek . . . Annamária odalépett mellé. Elbizonytalanodva nézett rám:

– Jól van. Nem akartam semmi rosszat. Figyelmeztetni akartalak, hogy hívjál fel telefonon.

– Tévedni tetszik!

– Lehetséges – mondta Annamária fáradtan. – Lehet az is, hogy tévedek . . .

Ekkor Brunó elnevette magát:

– Túl sokat ittál, cicám!

– Lehetséges – mondta Annamária. – Bár fogadni mernék . . . Olyan ismerős az arca, Brunó!

Elfordultam, folytattam a munkám. A kezem remegett, talán össze is tévesztettem az újságokat. Becsapódott egymás után a kocsi mindkét ajtaja. Mintha nevetnének . . . Letöröltem a homlokomról a verejtéket. Aztán egy pillanatra hátranéztem, nem tudom már, hogy miért; azok ketten éppen csókolóztak a kocsiban, és persze egyáltalán nem törődtek már velem . . .

Ekkor összetörtén, megszégyenülten elindultam hazafelé. Mentem, mint az alvajáró. A hátam mögött felharsant a kocsi dallamkürtje; mint valami kihívás, vagy különös búcsúztató . . . De nem néztem hátra, azért se fordultam meg. Pedig ők ketten biztos éppen ezt akarták! Még egy utolsót nevetni a szárnalmas fickón . . . Nem néztem hátra, hanem kihúztam magam, hogy legalább a méltóságom megőrizzem, ha már minden mást el is vesztettem.

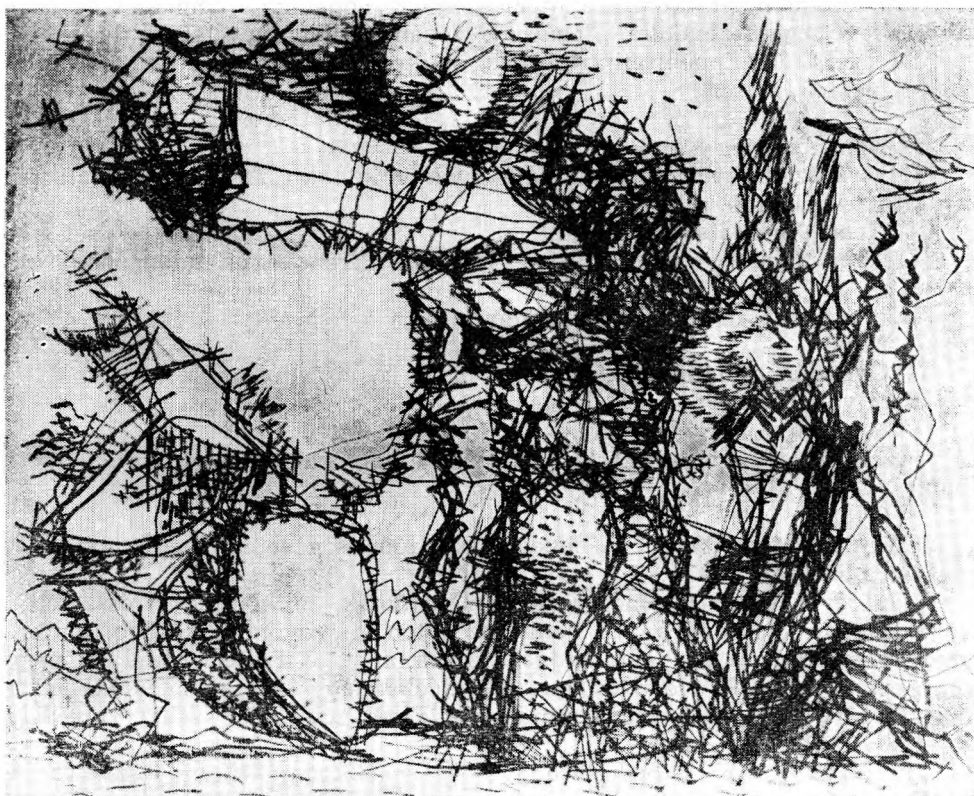
Annamáriát azóta se láttam. Talán meg se ismerne, ha találkoznánk. De ha megismerne is . . . Mit mondhatnék neki?

Szép álmom volt. Amikor megláttam a kertben . . . Amikor tollaslabdázunk . . . Megcsókoltam az arcát! Ezt sem mondhatja el magáról mindenki, hogy egy ilyen gyönyörű lányt megcsókolt! Büszke vagyok rá, és úgy érzem jogosan. No persze, tollaslabdázni már elfelejtettem. De bármikor újra belevők egy kis gyakorlás után, ha szükséges . . .

Az az átkozott péntek reggel ma már nagyon távolinak tűnik. Még aznap

délután elintéztem az áthelyezésem egy másik körzetbe; azóta se jártam a vilanegyed tájékán. Mostanában is éppen úgy hordom az újságokat nektek, mint azelőtt; csak bedobom az ajtón és rohanok tovább. Semmi nem változott.

Errefelé tele van az utca emberekkel és autókkal reggelente; gyakran köszönnek nekem a lakók a lépcsőházban és én mindig boldogan viszonzom a köszönésüket. Őszintén szólva ennek is megvan a maga szépsége, amit eddig nem ismertem. És még valami: ezen a környéken mintha szelidebbek lennének a kutyák, legalábbis nem ugatnak olyan hangosan. Itt sűrűn épültek a házak, mint a fésű fogai; ódon, sötét bérházak, legtöbbször áporodott ételszag. Mint ha hazamennék minden reggel, éppen olyan érzés ez nekem.

Félreértés

– Riherongy.

Beszűkült szemrés, gombostűfejnyi pupilla. Piros erek a szabadon látható szemfehéren. És Jézusom, mennyi gyűlölet!

– Te ócska riherongy.

Dehát miért, miért? Edit nem értette. Szája egy kissé nyitva maradt, széle megszikkadt. Nézett vissza – reflektorfényben lapuló nyúl –, nem felelt.

Nem tudott mit felelni. Az asztalon két papiros feküdt, egyiket Edit tette ki az imént, a másikat Ferenc gyúrte elő a zsebéből.

Edit kettőt nyelt. Nem szólalt meg, tudta, hogy most nem kell megszólalni. „Nevetséges” gondolta, „Jézusom, szegény, milyen nevetséges ilyenkor!”

De azért félt. Éppen, mint két éve, amikor ugyanígy nézett rá, ugyanitt. Akkor, persze, másért.

*

– Nem félsz?

Edit ránézett Ferenc arcára. Szája egyetlen konok csik volt, kétoldalt mozgottak a rágóizmok.

– Nem – mondta és hazudott.

– Nem érdekel anyád szövege – folytatta Ferenc –, és tudom, hogy mit teszek.

Edit úgy tett, mintha kíváncsi lenne.

– Mit?

– Gyereket csinálok neked.

Erre vállat vont.

– Úgyis lesz vagy három . . .

Ferenc azonnal felugrott az asztaltól. A borospalackot úgy kellett megfogni.

– Gyere . . .

Edit nevetett és Ferenc is nevetett és a főúr is nevetett, mert kapott egy húszast. Boldogok voltak.

Igen, és a háziak is csuda rendeseknek tündek, amikor reggel összefutottak Edittel az előszobában. A néni diszkréten visszavonult, később, amikor együtt készítették a reggelit, kedveskémnek nevezte Editet. Mindjárt megtudta azt is, hogy Punyó bácsi tartalékos főhadnagy volt a békeidőkben, és hogy szigorú ember, de elve – mindkettőjüké –, hogy nem szabad zavarni a másikat . . .

Igen, Ferenc arról is beszélt, hogy nősül, persze, kedveském, persze, hogy jöhet, de egy kicsit többet kell fizetni, nyolcszázat. Gyerek nem számít, Punyó bácsi is megtűri, csak ne zavarja . . . Mert a fő elv náluk: nem zavarni a másikat.

*

Tibike május közepén született, teli pofával ordított. Edit csak nézte és valami borzasztó nagy gyöngédséget érzett.

– Te kis hüle – ezt mondta, aztán sírva fakadt.

Egy-két hét múlva otthon szépen, lassan megfagyott minden. Punyó bácsi javasolta, hogy adjanak a kicsinek máklevet – önéki is azt adtak, ha hangoskodott –, mert akkor senkit sem zavar. Edit sokat sírt. Nem merete magára hagyni Tibikét. Ferenc keveset volt otthon napközben, apja, anyja meg nem jött, úgy látszik nem voltak unokájukra kíváncsiak. Szigorú ember volt Edit édesanyja is – akárcsak Punyó bácsi –, s nem tetszett neki Ferenc. „Papa biztosan eljönne” vigasztalgatta magát olykor „csak a mama nem engedi . . . Papa mindig félt a mamától.” Hirtelen a gyerekkorára gondolt. A verésekre, amiket mindig anyjától kapott. „A gyufa miatt, meg amikor megfogtam András bácsi meztelen lábujját . . .”

Ferencnek nem akart panaszkodni. Félt: féltette a meglevő kis fészket, a viszonylagos nyugalmat.

A családját.

De Ferenc egyre ritkábban jött időben. Késett, sokszor hajnalban érkezett haza, részegen. Mind gyakrabban volt részeg.

Edit tudta, hogy lakást kell szerezniük, mert így nem megy sokáig. Mária néni és Punyó bácsi egyre nyíltabban panaszkodtak a házban, hogy az albérlők zavarják csöndes öregségüket, s maguk igyekeztek kellemetlenkedni. Punyó bácsi naphosszat üldögélt a vécén, a pelenkákat Edit nem tudta beáztatni, kilötykölni, amitől aztán „bűdös lett a lakás . . .”

Aznap, amikor Edit elment a lakáshivatalba, Punyó bácsi vörös arccal szaró-huggyozógépnek nevezte a kis Tibikét, így, két gy-vel, mire Edit podagrás, szarosságú páviánnak kiáltotta ki az idős urat.

Kitört a háború. Este Ferencnek elmesélte, hogy a lakáshivatalban járt, s hogy biztatást kapott. Ferenc furcsán nézett rá és csak annyit mondott kurtán:

– Manapság csak a lotyók és a történelmi múlttal rendelkezők kapnak lakást.

Edit bizott. Hónapok teltek el szótlán várakozásban, az egymás-nem-zavarása jegyében. Egy reggel az előszobában egy nekik szóló levél feküdt a földön. Nem látszott hivatalosnak. Ferenc égszínkéék gatyában, rózsaszínű törülközővel a nyakában csattogott érte, bevitte a szobába, felbontotta, elolvasta, aztán az ágyban fekvő Editre meredt.

– Nesze – mondta –, olvasd el te is. Szerencsénk lesz.

Edit a géppel írt sorokra bámult.

„Ezt a levelet Floridából küldték, s mint szerencse levelet írták. Tovább küldöm Önnek, másolja le 24 órán belül és küldje tovább öt jóbarátjának, de pénzt ne küldjön. Ezt a láncot egy amerikai tiszt kezdte, aki Floridában él. Aki ezt megszakítja, annak nem lesz szerencséje. Miután tovább küldte a levelet, figyelje meg, milyen szerencse fogja érni. Ez a levél szerencsét hoz mindenkinek, aki hisz benne. Higgyél Istenben s küldd tovább a levelet 5 jóbarátodnak, akinek boldogságot kívánsz és gazdagnak szeretnéd látni. A gazdagság nem mindig pénz formájában jelentkezik. Csak példaképp emlitem, hogy I. U. 5000 dollárt kapott 4 órára, amint a levelet elküldte. Ezt igazolja mrs. Lendstal 24 órán belül. Vadeona megszakította a láncot és mindent elvesztett. Saját nevét írja a lista végébe. Ez a levél szerencsét hoz 4 napon belül.

Valley Siney, A. Weiss, Jaffa, B. Klein, Tel Aviv, G. Gilson, U. S. A., I.

Rachel, Bialik, U. I. Natalja, N. E. P., Frenwald Efra, Herzlia, Frank Ott, Herzlia, Dr. Miklós Sándorné, Pusztaszabolcs, T. I. Nitakin, G. Manschel, Haifa, G. Natan, Nitakin, F. E. Jeruzsálem, I. E. Jeruzsálem, Pálos Geyza, Budapest, Szabados Andorné, Wetsikon, I. E. Stockholm, T. H. Denderyd, T. V. Vasteras, V. K. Oklahoma City, F. F. Pócsa.”

– Ki az a mrs. Lendstal? – kérdezte Ferencet, amikor bejött a fürdőszobából.

– Punyó bácsi nénje – válaszolta Ferenc –, istenfélő család félkegyelmű oszlopa. De én inkább arra a Vadeonára volnék kíváncsi. Az is elvesztett mindent.

– Miért, még ki?

– Én – mondta Ferenc.

Edit egy ideig a levélre bámult, majd odanyújtotta Ferencnek.

– Micsoda nevek! – mondta elismerően. – És micsoda marhaság!

Ferenc elvitte magával a levelet. „Eldicseksem vele odabent” mondta, és vidámnak tűnt. Aztán megint részegen jött haza. Ötezer dollárról motyogott, később Edit megtalálta a zsebreagyúrt levelet. De nem az eredeti volt: a névsor végére gépelve ott állt: Moholy Ferenc . . .

Edit másnap elvitte a levelet a lakáshivatalba. Elmondta azt is, hogy a férje már semmi másra nem gondol, csak a reménytelenségre, kiúttalanságra, folyton arról beszél, hogy pályatévesztett ember, s amikor faggatják, hogy minek kellett volna lennie, azt feleli: kuplerosnak . . . Mert lányokkal mindenhez hozzá lehet jutni nálunk. A tisztább pillanataiban pedig csak ül, maga elé mered, s ha lelket igyekszik önteni belé, csak ingatja a fejét. Tibike sem nyugtathatja meg, hiszen a háziak miatt hetes bölcsődébe kellett adniok.

Edit bevallotta, hogy fél. Fél. Fél.

*

Három hónap múlva hivatalos levelet hozott a postás. Edit egy kicsit reszkető kézzel írta alá a szelvényt, aztán bement, leült és felbontotta a borítékot.

Ideiglenes lakáskiutalásról szóló hír volt; kaptak egy szükséglakást.

Egy óráig ülhetett, ölében a cetlivel, aztán átment az előszobán, bekopogott a háziakhoz és tizenötödikére felmondott.

Nem tudta sokáig hordani az örömet. Leszaladt az első emeletre, Csákyékhoz, telefonálni.

– Moholy Ferencet . . . Igen, várok.

Aztán Ferenc hangja:

– Moholy.

– Én vagyok, Edit. Ráérsz?

– Mondjad. A gyerekekkel történt valami?

– Nem. De személyesen kellene . . . Ráérsz?

– El kell most mennem. Ha vidékről megjöttem, gyere a presszóba.

Hétkor ott leszek.

Edit is ott volt.

*

Jézusom, mennyi gyűlölet! Ferenc az asztalra tett értesítést bámulta. Szemrése összeszűkülte, szája egyetlen csíkba futott.

– Riherongy – mondta csendesen.

Edit szegycsontján belülről hangosan dörömböltek. Nem szólt. Ferenc a zsebébe kotort, s az értesítő mellé odatette a levél eredetijét.

– Te ócska riherongy. Ezt ennek a baromságnak köszönhetjük? – bökött a levélre. – Vagy minek?

Edit nem szólt. „Istenem, hát hogyan értessem meg vele, istenem, istenem. Szegény, milyen nevetséges ilyenkor. Megint részeg.”

Ferenc felemelte a kezét.

– Egy deci pálinkát kérek – mondta a pincérnek.

„Ne igyál, istenem, ne igyál” gondolta Edit, de nem mondta ki. Kettőt nyelt. „Hogyan értessem meg vele? Hát miért nem örül? Ennyire gyűlöl bennünket? Istenem...”

A pálinka megérkezett, Ferenc lassan itta meg, egész idő alatt Editet nézte. Aztán biggyesztett.

– Dehát félreérted az egészet... – kezdte Edit, de Ferenc felemelte a mutatóujját és így szólt:

– Csönd, riherongy.

Edit szemzugában megjelent egy csepp. Zsebkendőért kotort, Ferenc meg felkelt az asztaltól és köszönés nélkül elment. Edit látta, hogy kiment az októberi utcára, ahol hűvös eső esett.

„A félreértések kormányozzák a világot?” csodálkozott Edit, amikor fizetett és tűnődve Ferenc után indult. „Vajon hazajön-e?”

Kilépett a presszóból. Borzongva nézte a tócsákat, s furcsa iszonyata támadt hirtelen. Sötét volt, az utca két oldalán ernyedten omlott a ködös, fehér neonfény, messze, valahol az utca túlsó végén, autoreflektor pásztázta be az utat.

Aztán valami élénkség támadt, ott, messze, kiabálások, futkározások villantak Edit tudatába. Nyaka egy kissé megmerevedett, úgy meresztette tekintetét előre, lépését önkéntelenül megszorította. Amikor odaért, már többen álltak egy ferde csúszott autó körül, s Edit nem látott mást, csak komoran érdeklődő arcokat, egy embert, aki hisztériásan gesztikulálva magyarázott valamit valakinek, egy hangot, amely időnként elcsuklott:

– Aláugrott, vagy aláesett, hiszen tökrészeg volt, látták, ugye, nem tehetek semmiről, istenem...

És egy mozdulatlanul fekvő alakot az úton, az autó mögött, hanyag-elegánsan, kicsit hátravetett fejjel, félfordulattal, egyik keze ernyedte ujjai élesen kirajzolódtak a nedves, sötét úttest kövezetére.

Edit bal arcában hirtelen rángani kezdett egy ideg. Szája nyitva maradt, gyorsan kiszáradt, görcsösen nyelt néhányat, hátára rátapadt a blúz. Valaki megszólalt mellette:

– Vége.

Edit ránézett. Bizonytalanul fészkelt bele valami „vég”, iszonyatosan egyedül érezte magát. Lassan az egész állkapcsa remegni kezdett.

A lakás ajtaját csak negyedik próbálkozásra sikerült kinyitnia. Bement, az ajtót nyitva hagyta maga mögött. Szobájukban szélesre tárta az ablakot, egy darabig bámult a sötétbe, aztán ruhástól az ágyra zuhant. Kimerülten ködös, kaotikus emlékképeibe borult.

„Tizenegy éves voltam, amikor először halott embert láttam, odamentem

és nem tudtam, mi az, mindenki olyan tisztelettel nézte és én megfogtam a nagylábujját, meztelen volt a lábfeje és soha nem fogom elfelejteni. Anyám nagyon megvert. Ezek a dolgok aztán elmúltak, felnőttem és mindenfélét csináltam, kérdés, hogy jól csináltam-e?”

Gondolatai itt megálltak. Félkőnyékre támaszkodott. A szemközti ház minden ablaka sötét volt, kivéve egyet, egy nagyon kis ablakot, csak az fénylett, de kis idő múlva az is elsötétült. „Vége” hallotta magában ezt a szót és hirtelen úgy érezte, mintha egy meztelen lábujjat fogna.

„Valaki megkérdezte aztán, azt hiszem egyenruhában volt, hogy tudom-e, miért tette, nem tudom, mondtam, nem tudom, nem tudom, nem tudom és aztán nem kérdeztek semmit...”

Edit visszahuppant az ágyra, a sötét mennyezetet nézte, száraz nyelvét végigreszelte cserepes szájaszélén. Aztán – hogy miért? – egy mondat jutott az eszébe. „Vadeona megszakította a láncot és mindent elvesztett.”

Ordítani szeretett volna a tehetetlenségtől, remegett az egész arca, báva képpel meredt a sötétbe, teljesen elázott a bőre.

– Jaj – mondta félhangosan, hogy ne zavarja a háziakat –, jaj, jaj.

P É K P Á L

Eszmélet

*Egyetlen hangra összeomlott,
torlasszá züllött házad, –
Orkánban levél nem toroghat
gyorsabban, csillag el se hamvad –
Proteus újra támad.*

*Hiába bújsz meg romkertekben
esküdve némaságra,
arcod mögött a kőszobrokban
mint égi mérték visszadobban,
emel az ének szárnya.*

*Föld–ég között szállsz meztelenül,
bezárva minden körbe,
és nem taszít már fáid tánca,
virágod hamva, sarjú-ága,
a vers, az ördög inge.*

Szerszámok balladája

*Kapánkon boldogság rozsdállik
az én boldogságom
Düledező fészter ölén
ott túl héthatáron
Rokkant körtefánk alatt
levágott ágak árnyéka őrzi
rakoncátlanságom
fűztasíp sirásomat
s ahol mankóik eldobálva
indultak el a halálba
rokkant házfalak*

*Kapa kasza sarló gereblye
tündérialomban szenderegve
vonyogó balta fejsze ásó
gornyadoznak mint öreg hölgyek
arcukon látýol a pókháló
S mintha az idő eleredne
térhusán át idáig látszó
mozdulatok némajátéka
fészter sikált csontváza közt
a halhatatlan múlandóság
kikezdhethetlen szíve verne*

*Kisfejszém élet visszarúgta
tuskónk kemény koponyája
Emlékezés az izmaimra
most is merevgörcsbe rántja*

*Tömör volt és síma a gyertyán
sikoltva pattant félre róla
farkasmosolyú vaspofa
Tükrös nyelét a kezemből
áramütéssel kicsavarta
Sirtam dühödten rajta rajta!
Akár százszor is csapj oda!*

*Hol van a fájdalom bokámban?
Öreg baltánk hogy beleálljon?
Csak a szerszámok fognyoma
csak a sebhelyek varrata
csak az ólak roskatag
rozsdaszirmos szegei
virágai virrasztanak*

Vésők vékony vésete
lyukasztók léke liggatása
kertlábak kopjafás feje
és hol van hol van a csatorna
házörző óriáskigyója
esős ősök pléh-nesze?

Aranyhajam szalmapuhája
zöldmohás kútban türdő árnya
békakirályal homlokán
Hol van a gögös cementkáva
s rajta a gyártó felirása?
Ki már MI! És a Társa?

Vasgerincű hempergő henger
láncá végén vödör csörömpje
visszahulló tisztavíz csöppje
Holditató keskeny ablak
szerszámok szegek vasak fénye
rózsafák illat-csöndítése
édes boszorkány nagyanyám
vércse-rikácsa fogatlan csöndje?

Föld alá merült a vakablak
öreg kulcsok hajdani tészke
már tüvek gyökerét fürkészve
szemhéja forgatott barázda
s palánta lett a szempillája
Csontomig villan fűrészfogak
ujjamba kapó kancsalsága
tökgyalu ferde csempe-szája
trágyahányó kékszarvú vella
öklelő ökröcském fűrészbak
kiherélt nyugalma sem vár rám
s hova repült el kalimpálva
foszladó kötél szárnyú hintám?

Hol a kaszakő hol a tokmány
törpék hetyke süvege merre?
Kaszasujtás a tüvek torkán
s a széna altató kegyelme
fém tenése égbék-kongása
hangok recés búzavirága?
Alszik mind fordított világban
nem hisznek a feltámadásban

*Nem ágazik szét a hóra
disznóölés vér-csipkebokra
magát ölte meg a bitófa
szunnyad mámoros korhadásban
terpesztett három lábon állva
fölküggesztett hizó az álma
Előtte bárddal éles késsel
tuskókarú hentes vezényel
s duruzsol hozzá tömzsi katlan
Jó tüzeztől rég lakatlan
az ajtaján nem villog láng ki
égfelé dobta apró lábát
rongyos repedt bordáján át
torma ragyás lobogását
s pipitér parázslását látni*

*Ó szerszámok szeri száma
hült hely kezem markolása
anyáménak földszaga
csillagos tenyérmelege
Ásónk fényes cimereiben
nincs már ott a tükörképem
kihez járhatnék haza?
Apám csámpás kalapácsa
satunk kutyaharapása
sajog mind e múlt hiánya
levágott tagjaim helye!*

*Felriadnék virradóra
mint aki csak álmot látott
s nyers suháanggal előjönnek
bütyköt szemző szent szerszámok
De nincs ily reggel már bevonta
szerszámaim a rozsdarózsa
rőzse pírja rossz reze
Átúti idő alvadt vére
rúcskös fémek pörsenése
a végtelenség kezdete*

*Kapákon múlt idő rozsdállik
el nem hervadó szírom
Ami pusztul az így virágzik
és széthull hogyha megfogom
Ami kinyílt enyészik bennem
A vers is szerszám. Már virág!
Árasztja a lehetetlen
örök élet illatát*

Vándor

*Sugár-esözte utakon
mennyei köntösében járt.
Száz fényes virágcimbalom
táncához lágyan muzsikált.*

*Fölötte árny-nem-ült tavon
a jégmellű Hold énekelt.
Tarisznyájából csillagok
kalácsmorzsája személt.*

*Aranycsipkéjű zsámolyon
pihent. Asszonya öltözött.
Forgott a gazdag égi ház
a felhőoszlopok között.*

Farkasok

*Farkasok a fejed fölött
porlasztják az égi sziklát.
Farkasok az éjszakában
a melleket fölhasítják.*

*A melleket fölhasítják
ezüstnyelű cigány-kések.
Kolompok közt, csengettyűk közt
csipkekendőt bont a véred.*

*Csipkekendőt bont a véred,
a virágot betakarja.
Farkasok a fejed fölött,
szirt a szirtet hasogatja.*

*Szirt a szirtet hasogatja.
Szeretted vagy nem szeretted:
csipkekendőt bont a véred,
kardot rejtő kútba estél.*

*Kardot rejtő kútba estél.
Fölfelelsz-e még anyádnak?
Sisakodat lombosítja,
hadat üzen ő a gyásznak.*

*Hadat üzen ő a gyásznak.
Boldogságát nyitogatja.
Érchangú a hajnal tornya.
Birs-szagú az ágy, a kamra.*

*Birs-szagú az ágy, a kamra.
Szárnyak közt a kancsó árnya;
aranylámpa billeg, játszik,
fölténylik kék bóbitája.*

*Fölténylik kék bóbitája
gyöngysörényű lovainnak.
Kolompok közt, csengettyűk közt
a farkasok lezuhannak.*

AJÁNLÁS

*Gyűljetek a máglya köré,
ha a hó a szirtet nyomja.
Ne ölje a jég a lángot.
Tűz hulljon a farkasokra.*

*Tűz hulljon a farkasokra;
szeretőkre barka bolyha.
Bodzafürttel telt a holdfény,
bodza ring a csillagokra.*

Január 22

*A márványfehér szájuéregben árván
világít még a nyelv, parányi szőnyeg.
A panasztalan hangok meg-megállnak,
a fogak mögül imbolyogva jönnek.
Törékeny est. A holdsugár pohárban,
akár a mécs Nagypéntek templomában.*

*A zongora s a dermedt falióra
nézi, amint a fekhely magasodva
repülni kezd a mennyezeten át;
árnyékba-pólyált, haldokló anyámmal.
Hiába bólogatsz hajlékony barka!
A függő leplet rózsák piros marka
borítja be. Arcélre viasz árad.
Lezártam már az arany szempillákat.*

*Mint fürjtojás a fű fodros ölében,
gyöngysor a gyász súlyos redőiben
a csillagok utat behintő fénye.
Nagy kéz markol a menny kék hangszerébe.*

Az utolsó ítélet

S . . . mosolyogva ment át az úton. Felemelte mind a két karját, áthúzott, eltört köröket, négyzeteket rajzolt a levegőbe, megérintette a bokrok tövében fekvő lányok haját, tekintete kiegyenesítette, megerősítette a házak összehajtogatott árnyékát.

T . . . zavartan állt meg mellette.

– Mikor dobja már el ezt az ócska köpenyt? – kérdezte tőle S . . . és az esőköpenyére mutatott.

– Mindig attól félek, váratlanul elered az eső –, válaszolta T . . .

– Nem szokott váratlanul eleredni.

– De igen. Megmutathatom a feljegyzéseimet.

– A jégesőt is felírja?

– Igen.

– A virágesőt is?

– Ne tessék velem gúnyolódni.

– Nem gúnyolódom, érdekel.

– Még nem láttam virágesőt.

– Ismeri Aquinói Tamást?

– Igen, olvastam.

– Ezt is? „Akik a démonokkal való közösülésből születnek, nem a démon, vagy a démon által felöltött test magvából, hanem valamely embertől erre a célra vett magból származnak. Éppen ezért ugyanaz a démon, aki mint nő szerepel a férfival szemben, férfi lesz a nővel szemben. Aki pedig így születik, nem a démon gyermeke lesz, hanem azé az emberé, akitől a démon a magot vette.” Ezt is olvasta?

– Igen, ezt is. Miért kérdezi?

– A feleségem szerint én is démon-gyerek vagyok.

– Ne mondja.

– Tegnap papot hívtam és elkezdtek kiűzni belőlem az ördögöt.

– Érdekes. És hogyan csinálták?

– A pap felolvasta a törvénykönyvből, kit tart az Egyház megszállottnak. „Ha a beteg több szót is tud mondani ismeretlen nyelven, vagy az így beszélőt képes megérteni, ha távoli és rejtett dolgokat tud kinyilvánítani, ha ereje felülmúlja életkorának és természetes adottságainak lehetőségeit biztosan az ördög gyermeke, vagy annak megszállottja.” Mondtam neki egypár szót szanszkritül, távoli és rejtett dolgokat nyilvánítottam ki, aztán megfogtam és kidobtam.

– Nézze, én hiszek.

– Miben?

– Úgy értem, én vallásos vagyok.

– Örvendek. A viszontlátásra.

– Nem fizet egy italt? – kérdezte T . . .

– Nem.

– Akkor dögöljön meg.

– Maga is.

S . . . tovább indult. A fákat elvontatta a délután, a folyó fölött szintelen virágokkal telt mozdulatok próbálkoztak, a főtéren két fúvószenekar ült a földön, duzzadt, táskás melódiák vették körül őket, hintaló alakú járművek érkeztek, indultak; a végállomás az erdő felé fordult, izgatott testén befejezhetetlen utak gyülekeztek, a távolban vonat vánszorgott, mint megtaposott bogár a belét, elkékvült idejét húzta maga után.

S . . . a téglafalak, a tekintető halak évadjára emlékezett. A fiúkon túli vesszőkre, az elkeskenyedő terhesség tájaira, a megfordult örvendezésre, melynek hídjain szemüveges emlékek állnak és mindig mosolyognak.

A természetrajzi szertár földbe szerelt szekrényeire. A széthajtott, kényes elefántra, akinek fehér csontjai mögé odaállt a hold és száguldó csordát vetített a falra.

A megroppant színű szarvasra, akinek szigorú heréiből előjött az erdő és ordítva kifutott a város kapuján.

A lepkékre, akik mint tehetségtelen ruhák lógtak a vékony, hegyes fogásokon.

A hűvösödő majmokra, akik szögesdrótból vert szőnyegen próbáltak felállni, és megizzadt a tekintetük.

A keselyűkre, akik eltűnődnek a megsemmisíthetetlen csenden, aztán szivárgó nyakláncként kopaszodó nyakukra akasztják.

A siklókra, akik felúsznak egészen a forrás eltömhető nyílásáig, akiknek izmos gyűrűit felhúzza az ujjaira és az esküvőn öklendezve elkéri a fényképeket.

A növényekre, akik alutápláltak a mozdulatban, akik kövérek a várakozásban, akik minden halottat megemésztenek, és az ásványok fölé emelik őket, akik megritkítják a sómezőket, eltakarítják a füst telepeit, megnyergetlik, medvetalpukkal nyerítésre ingerlik a házakat.

Kék ruhás, elhibázhatatlan arcú lány ment el mellette. Utána lépett, megfogta a karját, a hóna alá nyúlt, megemelte. A lány megfordult, csodálkozva ránézett, aztán nevetni kezdett.

– Maga nagyon sovány – mondta neki S . . .

– Ilyen öntevékeny utcai mérleggel még nem találkoztam – válaszolta a lány.

– A mérlegnek pénzt szoktak adni.

– Ha pontosan megmutatja az ember súlyát.

– Ötvenkét kiló, harmincöt.

– Majdnem jó. Kerek ötven.

– Nem kapok érte semmit?

– Ezért nem jár, hibás volt a mérés.

– Hívja ki a szerelőket.

– Mindjárt telefonálok.

– Hova megy?

– Cirkuszba.

– Miért?

– Kíváncsi vagyok a bohócokra.

– Szereti őket?

– Igen. Olyanok, mint a lábfejem. Olyan esetlenek, olyan viccesek.

– Mutassa a lábfejét.

– Nem mutatom.

- Biztosan tyúkszem van rajta, azért nem meri megmutatni.
- Nincsen rajta tyúkszem.
- Akkor nem ér semmit az egész, akkor a maga lábfeje nem is bohóc.
- Majd ragasztok rá.
- Mikor?
- Amikor majd akarok.
- A bohóc se akkor lép fel, amikor akar.
- Én ilyen bohóc vagyok.
- Elmehetek magával?
- Jöjjön – válaszolta a lány.
- Én a bűvészeket szeretem.
- Lesz bűvész is.
- Miket csinál?
- Nem tudom, még nem láttam, de híres.
- És maga? Maga mit csinál?
- Tanulok.
- Mit?
- Medika vagyok.
- Túl van már a gyógyszeretanon?
- Nem, mégcsak harmadéves vagyok. Honnét tudja, mikor van a gyógyszeretan szigorlat?
- Voltam medikus.
- Abbahagyta?
- Igen.
- Miért?
- Jobban érdekelt a filozófia.
- Engem is érdekel.
- Nem fogok bölcseket mondani, hiába provokál.
- Pedig mondhatna. Kérdeznék valamit.
- Tessék.
- Hisz a lélekvándorlásban?
- Nem hiszek.
- És a túlvilágban?
- Abban se.
- Hát akkor miben?
- Azért van még egypár dolog a világon ezen a kettőn kívül.
- Szeret aludni?
- Szeretek.
- Velem mindenki megpróbálkozik. Látja, maga is felemelt. Miért emelt fel?
- Nem tudom. Talán mert olyan légies az alakja.
- A férfi mind gazember és bolond.
- A nő mind erényes és józan.
- A férfi mind passzív, impulzív, emocionális, irracionális, konzervatív, reprodukatív, szubjektív, infantilis.
- A nő mind aktív, higgadt, intelligens, logikus, progresszív, alkotó, objektív, érett.
- Köszönöm – mondta a lány.

Szótlanul mentek egymás mellett. Az utcák, a kertek telt, süllyedt árnyékai a tetők alá helyezkedtek, emberszabású fény járta körül az esti szél házát,

kitapogatta a világtalanoknak írt, bús szövegeket, elmetélte a gyötrelmes lugasokat, melyeknek gerendáin már csak fonnyadt madárfürtök lélegeztek, kiszélesítette a köoszlopok életét, hogy sétára indulhasson rajta a megítélhetetlen éjszaka, felírta a könnyelmű panaszokat, a súlyos hálaénekeket, nyújtott csizmájában lefeküdt a földre, egyforma magas katonákra emlékeztetett, akik fölött már nagyon régen csak elromlott tárgy a történelem, nyitott testtel maga köré fújta a csend kis hullámain, aztán elaludt.

A cirkuszépület elé értek. A kupolán két fehér ló állt, villanszerszámzatuk körbejárt rajtuk, a nyergek villanykörtéi, mint együgyű gyerekek nézték egymást, a lovak előtt négyfelé nyíló hajó járt föl alá, a kapitány fülkéjében fekete hajú matróz ágaskodott a falnak.

Az erkélyre váltottak jegyet. S . . . elmagyarázta, oda már nem ér fel az állatok szaga.

A porondmesteren lógott a frakk, cilinderét óvatosan lehelyezte a fűrészporos földre, aztán bejelentette az első számot, „Ethelt, a hajnali lányt”.

Belépett a hajnali lány. Másfél óra hosszat érkezett, olyan volt a teste, mint egy végtelen szalag, a származástan egyhúrú csodája, ég fölé húzódo, világoskék lövészárok, telíthetetlen, nyitott mondat.

Felült egy háromlábú székre, megfogta a szoknyáját, kicsit megemelte, elhelyezkedett, várt. Két szolgál széles, tojással teli kosarat hozott be a porondra, letették eléje, meghajoltak, kimentek.

Ethel lecsúszott a székről, odament a kosárhoz, levette róla az átlászo hátlót, és lassan elkezdte kirakni belőle egyenként a nagyméretű tojásokat. Ötven darabot helyezett egymás mellé a földre. Aztán visszament a székhez, felült rá, mosolygott, felemelte a kezét. Hirtelen ötven kis páva kezdett el tollászkodni a tojások helyén, össze-vissza szaladgáltak, mintha már legalább ötletesek lettek volna.

A csodálkozás moraja futott végig a nézőtéren. Az apró madarak sorba álltak és elindultak Ethel felé. Mielőtt a lábához értek volna, a lány újból intett, az állatkák eltűntek, és ismét ötven darab ép tojás hevert a fűrészporon.

S . . . nevetni kezdett. Odahajolt a mellette ülő lányhoz:

- Mondja meg a nevét.
- Mária – súgta a lány.
- Szeretem az ügyes trükköket.
- Ne nagyképűsködjön, ez nem trükk, ez több annál. Zseniális volt.
- Rendben van, nem vitatkozom, zseniális volt.

Angyalok szálltak el a kupola alatt. Zsíros, világító szárnyuk feltépte a valóság bőrét, és S . . . tudata vérezni kezdett. Megnézte, hol ül Mária. Mintha az előbb még ott látta volna maga mellett. A lehetőség fészket kereste meghúzódott, megtárgult hangon. A lányt a hang korona alakú abroncsként a kupola köré kötözte.

S . . . a pillanat törtrésze alatt elolvasta az abroncsra írt szöveget: „Mikor eljön dicsőségben az Ember fia, vele mind az angyalok, helyet foglal dicsőséges trónján. Elébe gyűlnek az összes nemzetek. Ő pedig elválasztja őket egymástól, mint ahogy a pásztor elválasztja a juhokat a kosoktól. A juhokat jobbjára állítja, a kosokat pedig baljára. Aztán így szól a király a jobbján állókhoz: „Jöjjetek Atyám áldozatai! Vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot. Aztán így szól a balján állókhoz: Távozzatok tőlem átkozottak az örök tűzre, amely az ördögnek és angyalainak készült.”

Megszólaltak a harsonák. A vízikürtök felálltak, a tenger merülése, a hegyek botránykozó emeletei találtak otthont bennük.

Az angyalok magánhangzók voltak.

Az egybegyűltek lélegzete, a kihagyott, elritkuló sokaság, a már majdnem érzékelhető, az elindított, de soha meg nem érkező idő burkolata, a megrepedt gyümölcsök nedves engedelmessége, a táviratok hibás, terjengős mondókái röpködtek elengedhetetlenül, megfogva, kikötve az önmagukra világító szerkezetekben.

Az állatok egymást tépve, fokozatosan behúzódtak a föld felszíne alá, mint az olajnyomású fékek, süllyeszthető színpadok. Már csak a mellük látszott, kék, toll alakú foltok egy áttetsző edényben, aztán már csak a feltartott, kemény ugatás fényei, és a színes hálókka szelídülő ugrások.

Az angyalok, a szita testű hírnökök fújták a trombitát és a karjuk beleolvadt a szentség tócsáiba, az újjászületett Jézus emlékeibe, kedves fájdalmaiba.

Minden egyhelyben volt, isten hátra tolt, öreg karosszékéből elindultak a csoda gépezetei, a föld alá csúszott állatok szépen, lassan visszaadták a szétépett emberek arcát, a jobb lábukat, a jobb karjukat, a bal lábukat, a bal karjukat, ellisztesedett izmaikat.

És kibújtak a hantok alól a megkorbácsoltak, a szétszaggatottak, a lassú tűzön feltérképezettek, az ágyban elkárhozottak, a szüzek, a deszkába döntöttek, az elpiszkítottak és megmosdatottak.

Mindenki feltámadt. Az élők meghaltak, hogy feltámadhassanak, az állatok, növények eltűntek, a kisgyerekek sirtak, majd a fény idejében odatelepültek, ahova elhívták és megnyugodtak.

Jézus feltette visszeres lábaira a sarkantyúkat, öklével belevágott Gábritel arkangyal arcába, fellépett az Olajfák hegyére és leült a sima, kemény földre.

Megérkeztek köréje a szentek. Meggyújtott homlokkal álltak alatta a félhülye kislányok, megfejtett titkú öreg plébánosok, szélhámos pápák, és nagyon távol, összekulcsolt lélekkel az igaziak.

Az ördögök lepusztult arcán megmozdultak a képek, másodpercenként hatvan villanás, a gyorsított semmi esőjében fájdalommal áztak, amiként a melljük, alájuk rendelt kövek is.

Mozdulatlanul álltak az ördögök, még nem jött el az idejük, még csak az angyalok rendezkedtek, fehér bot volt a kezükben, hátbavágták velük a tétovázókat. Nagy volt a tolakodás, az ordítás.

S... rémülten fogta Mária elfelejtett kezét, lassan sodródtak az Atlanti-óceán északkeleti vizein, a huszadik század gyülekezőhelye felé.

Ütközben furcsa népekkel találkoztak. Napóleon duzzadt hasát eléjük tartva megkérdezte tőlük, merre van a tizenkilenc per hármassorú soraközöparcella. S... nem tudta, megvonta a vállát, tovább lökdösték.

Megismerte Cromwellt, Dél-Afrika felé igyekezett, és Dantét is, két angyal a hajánál fogva húzta maga után.

Az angyalok emeletes hangon üvöltötték: „Gyerünk! Gyerünk! Hetvenmilliárdan vagytok, már az is valami? Gyerünk! Gyerünk!”

A különböző nyelvek megálltak egymáson, visszafordultak és az érthetőség átáramlott minden árkon, csatornán.

Isten kegyetlen szívverése, felszakadt fejedelemségek jöttek, mentek, lefektetett folyamatok ébredtek, tágultak, mindent elfeszített a várakozás.

A föld megtelt emberrel. Évszázadonként álltak sorba, egymás mellé, egymás mögé, mint akik pontosan tudják, hol a helyük.

Az angyalok fel alá jártak az Appelplatz fölött, megigazgatták a sorokat. Picassót egy kicsit hátrább tolták, Camilo Torrest beküldték a sor közepére, két mezítlábas barátot egészen előrevittek, majdnem Jézus lábáig.

Tele volt emberrel a tenger felszíne, tele volt a síksággá egyenesedő szárazföld.

Az angyalok vigyáztt vezényeltek, s valahol a távolban, mintha biciklicsengő szólalt volna meg, elindult az isten. Mindenki meredten állt.

Hirtelen alacsony, köpcös angyal jelent meg Gábriel előtt, valamit súgott a fülébe. A fővezér arca visszahúzódott a szárnyába, lefeküdt a földre és Jézus elé csúszott. Jézus belerúgott, ordított, aztán érthetetlen hangon parancsot adott.

Gábriel arkangyal megmozdította a szárnyát, s abban a pillanatban milliárd angyal egyetlen nevet kezdett el üvölni: „Thomas Münzer! Thomas Münzer! Frankenhausen városa, tizenhatodik század, harmadik évtized, ötödik év! Thomas Münzer, azonnal jöjjön elő! Azonnal támadjon fel! Ne tréfáljon, Thomas Münzer! Úgyis hiába bujkál! Most még megkegyelmez Isten! Azonnal jöjjön elő!”

A hetven milliárd ember mozdulatlanul állt, az egészen kis gyerekek is elhallgattak.

Az angyalok újból üvölni kezdtek, aztán szétharapott szárnysuhogással összevissza röpködtek, minden emberbe belenéztek, minden tudatot megfordítottak, kiráztak.

Izzadtan köröztek az Appelplatz fölött, az emberek dermedten nézték őket, csak az ördögök mosolyogtak.

A biciklicsengő hangja egyre távolabbról hallatszott.

Jézus kedvetlenül felállt és elindult felfelé.

Gábriel arkangyal megállt a felsorakozott megítélendők előtt, látszott rajta, legszívesebben körbefuttatná velük a beláthatatlan udvarokat.

Halkan, de erélyesen mondta: „Elhalasztjuk!”

S . . . nem értette a villanykörtéket. Mária oldalba bökte:

– Figyeljen, most jönnek a bohócok.

Utazás

(Szenzuál följegyzések)

„Véleményem szerint egy fontos
dolog hiányzik a boldogságunkhoz:
a hasonlítás gyönyöre...”

(Marquis de Sade)

... a fény a lány combja közé esik, a test félárnyékban. Közelebb hajol, nézi. A pihezörök fénye a tegnapi homokpad csillogására emlékeztet. Igyekszik egyszintben maradni a szűk blendével befogott látvánnyal. Elképzeli százszoros, ezerszeres nagyításban; amennyire a képzelete követni hagyja a nagyítást. Pontosan ott és akkor áll meg, amikor éppen megfelelő. Enyhén emelkedő, domború, hangafüves rét, egyirányba hajló szálak, ahogy a parti szél dönti meg őket. A comb íve, a dombgerinc, a fémszálak takaróra rajzolja a biztos föld és bizonytalan ég körvonalát. A takaró szórt fényt kap, mintha csillagderengés keretezné. A kereten túl barlangi csend. Ujjával követi a térd mélyedését; mint egy csupasz koponyán a szemgödör. A szeméremdomb fölött sirály köröz, annyira alacsonyan, hogy ki tudja venni, a szél mikor borzolja rézsút vagy szemből a pihetollakat

A hegy északi kapaszkodójáról ismét a rétre lát le. Az öbölbe visszahúzódva (és mégis kinyúlva) a móló egyenese. Messziről megmeszesedett csigaszarv; akár egy elfekvő lábszár. Rájön, hogy hunyorítva kell nézni, úgy élebben különülnek el a tamariszkuszok szeplőfoltjai

A várfok alatt, a *Két Pálmafához* címzett kávézóban ülnek egymással szemben, mikor az utolsó hajó kifut. Ez pontosan este hét óra

Most délután három

A lány alszik, a szája résnyit nyitva. Szalvétából hajóformát hajtogat, a köldökére teszi, orrával délnek. Az irány bizonytalan és végleges. A szoba sarkában, a zuhanyozó függönyén gyöngyként ülnek a cseppek. Óvatosan fölkel, hosszan keresgél az idegenül ismerős szobában. Sokáig nem talál megfelelőt. Vagy túl nagy vagy túl kicsi

„A megfelelő méret misztikus ajándék, minden egyéb *maya*, tetszetős alkalmazkodás”

Már az első nap kiderül, hogy a lány nem tud semmilyen nyelven, csak a sajátján. Ezt szó szerint úgy kell érteni, ahogy hangzik: csak a sajátján

Végre talál egy megfelelőt az asztalfiókban, egy gyűszűt. A zuhanyozónál a csepegés alá tartja és megtölti. Közben megnyalja a csuklóját. Úgy találja, hogy sós. Erre megereszti jobban a csapot s a gyűszűvel együtt beáll a rózsá alá. Mikor visszaindul, vizes testéről újra megtölti a gyűszűt és cseppenként a lány köldök-mélyedésében önti. A hajó alig észrevehetően megemelkedik, de nem fordul el, tartja az irányt

Kedvet érez, hogy jobban megfigyelje

A pórusok mikro-szakadécai összefüggő rendszerként rándulnak össze a hirtelen hűvösségtől. Az alvó táj elveszti ártatlanságát, csak a két vulkán formájú mell látszik függetlennek. De ez megtévesztő. A hosszanti horpadás, ami közéjük vezet, biztosan jelzi a mozgásirányt: a mell-közök szorosához érve belső járatokban tűnik el az enyhe rándulás, s a két csúcs ceruzavégnyi torsot emel föl. A remegés egy pillanatra az egész has felszínét birtokba veszi

Ez már igazi horizont

Duzzadó domborúság tág éggel, sirályok lehetséges körvonalával. Egészen alacsonyan köröz a tenyerével. A dombfeszességű felszínen antik simaság. Görbület, hajlat rejtőzése, az érzékelhető átmenetek teljes hiánya, azonos egyenesek áttünése a még egyensebbe

Figyelmét mégsem ez elégíti ki

Kezét hengerformára görbíti, szeméhez emeli és befog egy meghatározott pontot. A látvány: ujjnyi hosszú, fehéres csík. Lehetne operáló kés nyoma is, de nem az, csupán egy vakbél fölött elhelyezkedő elszíneződés

Öncélú megtévesztés?

Emlékeztet arra, amit később a *Két Pálmata* teraszáról figyelnek meg

Egymást átölelve hajolnak a mellvédre, két agavé között. A lány az ő farmeröve alá csúsztatja a kezét, középső ujja ráfekszik a farcsont fölötti csigolyára. Ő a nagyujját akasztja a lány övpántjába hátul, keze így majdnem erő kifejtés nélkül függeszkedik, s csak az ujjbegye érinti a függőleges mélyedésbe feszülő nadrágvarrást. Szemben az öböl, a móló, s egy névtelen sziget. Valószínű, hogy éppen a névtelenség az értéke. Innét föntről még fokozottabban önkéntelen formájú; mint egy bárhonnán fölszedett és behajított kavics, csak kinagyítva. Egyik kiszögellésétől nem messze fehéren habzó csík. A halászok állítják, hogy még a közelében sincs vízalatti sziklavonulat; és a fénytörésre se lehet ráfogni: ugyanúgy tapasztalják hajnali és esti szürkületben, szélcsendben, déli napsütésben. Masszívan ott van, pedig semmi nem indokolja, hogy ott legyen

„Afrikai költözőmadár, útban Dél-Amerika felé, a tengernek mindig ugyanazon pontja fölött megáll, napokig ott köröz. Ez a pont nem feleút, halban se gazdagabb, és az időjárás szempontjából sem kivételes. Több hiteles magyarázat lehetséges...”

Lehetőségek csomósodása (mint elvileg minden pont) – csak ezzel izgatöbb kapcsolat teremthető?

Ide sorolható a dűnák, a bőr egyhangú porózusságát megszakító kidudorodások plasztikája is. Vagy az eltévedt mag erőfeszítése, hogy ha bátortalanul is, de jelzést adjon, s legalább így tegye ki magát az érintés és érintkezés kéjének

Ugyanígy az északkeletre barnálló foltok; vagy délre, a két egymásnak tartó comb-lejtőn a sörényi elszíneződések. Ablakrés, nyílás utánzat mind-egyik, figyelmeztető utalás, hogy ott is elképzelhető volna a mélyebbre hatolás, s beljebb merészkedés valamilyen formája. Kihívó vakablakok, bóják

Alkalom a tapintó elidőzésre, a megérkezés késleltetésére

A körömnél kisebb szalvéta-hajó átnedvesedve fekszik, félíg ráhajol a köldök befelé elkötött zsáknnyílás-ráncaira. Karsztvidéken látni ilyen élesen metszett árkokat, kék-fehér napfényben, délután háromkor vagy később. A szem körül sugárráncoknak van ilyen tiszta geometriája

A maradék vízcseppen, amit a hajó nem szívott fel, ide-oda tolódik a fény a légzés ritmusára

Nem rögzíthető, csak megfigyelhető

A várhegy helyreállított épületében radar megfigyelő-állomás. Tulajdonképpen ez is méret-probléma. Túl nagy berendezés ahhoz, hogy letapintsa őket. Otrombán érzékeny. A legfontosabb részletekből vassodrony-csikorgás lesz

De szükség esetén szavak nélkül is tisztázni lehet. „Várj, inkább semmit, csak mutasd, hogy igen vagy nem. Ha igen, dugd a fogad közé a nyelved, ha nem, akkor húzd vissza”

Asztaluk a kávézó teraszának lépcsőkkel magasított sarokrészén áll. Jobb kilátót nem is kívánhatnának a következő fél órára. Az oleanderek szimmetrikus rácsként nyúlnak be a látóterükbe, s a sziget e mögött változtatja a helyét: ahogy a levelek és virágok mozdulnak. Enyhe szél fúj, abból a fajtából, amelyiknek nincs hangja. Csak úgy érzékelik, hogy a bőrük párolgását gyorsítja, változó erősségű hűvösség-nyomokat hagy rajtuk, a személytelen tapintás kellemességét

Ha egyszerre és egymást figyelve, apró érintésekkel követik magukon a hűvösség útját, ez a közvetett tapintás, a közvetett egymáson barangolás lehetősége is. A ritmus-azonosságnak, a topográfiai egybeesésnek természetesen itt is külön értéke van

Szemben ülnek. A szomszéd kávézóból pengetős zene hallatszik át. Ismerős dallam, és ez is gyengülve-erősödve hullámzik. Nem érintik egymást, a lábukkal sem, csak az egyik ujjukkal: a körmüket szorítják egymáshoz. Az övé felül, a lányé az ő körme alatt, szorosán a szaru és a hús szűkületeig

Nézi

A kéz följebb csúszik a takarón, s körmével egy útjába eső cérnaszálat húz. A lélegzetén hallja, hogy nem alszik mélyen. Talán érzékel is valamit a szobából, az ő mozdulatából, mindenesetre sűrű függönyön keresztül. Óvatosan elhúzza a cérnaszálat, gubanccá gyúrja, és beleejti a köldök maradék víz-cseppjébe. Nyelvével megérinti a félig nyílt száját. A mosoly vízjelszerű rebbenése jelenik meg az arcon, de mintha el is felejténé rögtön, hogy létrejött, úgy hagyja ott magát a bőrön, ahogy az elfeledkezés utolérte

A fej mögé guggol, a fal és a heverő közti részbe. A szőkés-barna haj ket-tős fonatban ágazik hátra. Innét, a párna mögül, a test horizontja sík hosszant-iságban követhető. Az ablakredőny csíkokra osztja a fényt. Az egyik csík súrolja a bal szempillát; ahol a felhajló szálak már eltartanak, szivárványló peremfény szinezi őket. Az áll domborulatán hártyára száradt, tejszerű lepe-dék milliméternyit a bőr fölé emelkedve, de egy helyen még hozzátapadva. Ezen is észrevehető a pikkelyes színvibrálás. A két mell körvonala nem bágyadt, mégis a visszahullás, a lefelé ívelés törekvése az erősebb rajtuk. Kupolák, melyek fölfelé törnek, de úgy, hogy ezt a hatást a körvonaluk, a tömegük eresz-kező súlyával érik el

Példaszerűen ilyen a pálmák lomb-kupolája

A kávézó két fája a szokottnál csúcsosabb, így a fölívelés, ereszkedés el-lentét-játéka is szembetűnőbb, és őt is jobban emlékeztetik

A kép annyira erős, hogy még mélyebbre tolja a körmét

A pincér zavarja meg őket. Megáll az asztaluk mellett, lepakol, fölkapja az abroszt, lerázza, visszapakol. A lány fintort vág, mikor tovább megy, s mint aki helyesbít, leveszi újra az asztalról az üveget és két poharat, s kis produk-ciós szünet után fölcsipi az abrosz két szélét. Olyan biztos hullámmást ad a puha anyagnak, ami érzéki-pontosan felel meg a saját ritmus-hajlamának. Többször megismétlik ezt a lebegtetést, felváltva, s ez mindkettőjükben bizony-talan izommozgást ébreszt. A lány végül a colás üveg nyílására támasztja az állát, közben két combja belső feléhez szoritja a tenyerét, és lassú nyomko-dással bepréseli az ujjvégeit a combja alá. Csuklói így teljesen szembekerül-nek, könyöke viszont kifele néz: mint két szétráncolt naspolya-száj

A türemkedve behúzódó nyílások csigamozgása

Hirtelen ő is utánozni kezdi a mozdulatot

Már nem guggol; térdel. Hátát a falnak támasztja, fölégett bőrének jólesik a tömör hűvösség. Minél erősebben feszíti magát a falnak, annál kevésbé érzi az égető bizsergést

Látószögéből a homlok majdnem egyvonalba kerül a mellcsúcsokat ösz-szekötő egyenessel. Ez szórakozottá teszi

Szeretné, ha a lánynak nyitva volna a szeme, de azért aludna mégis tovább. Egy teljesen nyitott szem, tele a kielégült öntudatlanság mozdulatlan történéseivel

Pillantását olyan lassúra fogja, amilyenre csak tudja

A haj sűrűjéből indul. Vigyázva félretolja a fonatok dzsungel-indáit. Aztán kilép. A homlok emelkedőjéről ereszkedik le az ornyeregére. A szemhéjak sarkában alig csillanó nedvesség. Úgy dönt, hogy a szemöldökcsont peremnövényzetéről ide csapódik le a harmat. Igazságtalannak érzi, hogy nincs olyan szerv, testrészt, tapintó, ami alkalmas volna az ilyen miniatűrízált nedv-cseppek érzékelésére. Az orrtő alatt árkoló vésőnyom-vájat. Ez már a száj csupaszágához vezet. Ahol a hús ilyen felülettel pirosas, ott már alig gondol bőrre. Itt mintha valóban hússal érintkezhetne, s ezt még a szétnyílás duzzadtsága is erősíti. Fegyelmezett szétnyílás, aminek nincs szüksége burkoló bőrre, a duzzadó feszesség magának szab határt. De ugyanakkor: önmaga illúziója is ez a csúszós simaság. Érinthető, de mintha ezen túl is megérintődne valami a formából, ami másképp, valahogy az anyagszerűtől függetlenül is . . .

Három lüktető eret figyel hosszasan

A nyak íve, mint a frissen hántolt fa, mielőtt a száradás mattá tenné. Még rajta a délelőtti olaj vékony rétege, tapadósan nyirkos

A nap most áll be a sziget fölé

Ilyenkor szoktak közvetlenül a terasz mellvédje mellé áttelepedni, onnét még körkörösebb a kilátás. Ott már nem szemben ülnek, hanem egymás mellett, lábfejükét átdugják a mellvéd kölkáján. Balra az öt pinia, az egykor K. und K. meteorológiai állomás épülete, távolabb a második világháborús partvédő üteg tömzsi betonoszlopai. És mind a sziklás part szirtjén, makettként, a tegnapi ókorból

A lányt kíváncsivá teszik a betonoszlopok. Az egyiken roncsolt üreg; összekuporodva, térdét az álláig felhúzza éppen belefér. Kívülről semmi nem árulkodik, az oszlop továbbra is rideg célszerűtlenséggel önmaga; csupán most a lányt is tartalmazza. Körbe sehol növényzet, csak a lemezesen töredező sziklatalaj. A nap merőlegesen tűz. A lány távoli hangot hallat az üregből. Ő rézsút, messzebb áll, féllábbal egy kibetonozott gödörben. A gödör alján vashorgony, a lövegláb rögzítésére

Különböző lehetőségek

Levágódni, fedezék mögé, de úgy, hogy a szikla a szabad kilátást s a kilövést is biztosítsa

„A hason terpeszbe szétvetett láb és lábfej belesimulólag fekszik rá a talajra . . .”

Hirtelen ütődötten néz, s még a lehetségesnek gondolható kronológiát is elveszíti

A szoba sarkában fölfelé karcsúsodó faállvány, fönt faragott oszlopfővirágokkal. Tányérszerűen kiszélesedő tetején méter magas gipsz gyereklány szobor; egyik keze a mellén, másik a ceruzával sötétre satírozott, fejletlen szeméremdomb felé nyúl

Hibátlan giccs

Reggel arra ébred, hogy a lány az ablakpárkányon ül, majdnem a szoborhoz hasonló pózban. A szeme mozdulatlan, kicsit tágult-merev, s mintha pontosan oda nézne, ahová a szobor: a szemközi fal ovális tükrébe. Nem szól. Megjátssza az álmoságot, odabotorkál a zuhanyozó sarokhoz, megengedi a csapot, sokáig áll a rózsá alatt. Közben kiles, de a lány nem mozdul. Nem törülközik le, vízesen fekszik vissza a heverőre és cigarettára gyújt. A csend holtpontra helyez mindent. Nem lehet kikezdeni, se beavatkozni

Hajókötélként feszülő meridián, kifutásra kész motorok zajtalan zúgása

A tükörben akad össze a pillantásuk. Nem ugyanaz, de azért izelítő a nyitottan alvó szemek pogány archaizmusából

Mintha két révület közé csúszna be valami józanságon túli ténylegesség

Fokozhatatlan a meztelenségük

Észreveszi, hogy villámgyors szakaszossággal két gyík közeledik. Aztán hirtelen megtorpannak: a lány váratlanul kidugja a lábát az üregből, vé-betű formára szétnyitja, és lassú menetelességgel emelni kezdi fölfelé. Különösen profilból hatásos a kép, beleszámítva az ég háttér-kéjkét és az oszlop torzószerű vaskosságát. Hátról kanyarodik melléje és araszolva előre nyúl. Először a tenyerét csúsztatva követi a majdnem derékszögben fölhajló lábszárt. Csak utána fordul szembe az üreggel, és szorosan eléje guggol. A lány ráejti a lábát a vállára, térdével satuba fogja a nyakát, és húzza befelé

Már valószínűtlenül mélyen

Hirtelen a megosztott ingerek két teljesen különböző térfogatába bedobva: kint a nap égeti a hátát – bent, a szükülő ékben, a fény centiről centire szűnik meg, és mégis jelen van

A pillantás minden távlatot elveszít. Helyette érintő azonosulás, nyitott szemű vakság

A bikinivel álcázott közelség anyagszerűvé teszi a szük térbe szorított sötétséget; a sötétség anyagszerűtlen hővé és párologássá álcázza a puhán-ruganyos szükületet

A térdből lehajló két sarok csuklós ingással neki-nekiütődik a hátának. Vakond érezhet ilyet, félig a földben, de félig már kint, hátán egy szélmozgatta ág érintéseivel

Később kövecses zörrenés, esetleg lépések

Gyorsan kiemeli a fejét, és nekitámaszkodik az üregnyílásnak

A sziklaplató szélén piros inges férfi áll. Csak derékig látszik, s lehet, hogy feléjük néz, lehet, hogy nem. Profilja jellegzetesen dalmát. Hóna alatt egy majdnem méter hosszú, angolnára emlékeztető hal, erősen csillog a napfényben. Mintha csak most rántódott volna ki egy másik elemből, a vízből, s még csöpögne róla a sós nyálka

A lány kihúzza a lábát a mellvéd kőlukjából, és megnyálaz a bokáján egy duzzadt csipést. Van egy elenyészőre méretezett bogár; pontosabban, két illeszkedő szárny, és az illeszkedés feltételezett tengelye a test. Ennek a csipése ilyen mérges. Első nap még idegesítette őket, de most már csodálni is képesek, hogy egy ilyen semmi hogyan tud szerves rendszerként működni

Mint az érzékek ismerős koncentrációja, mikor váratlanul egy tömény pont ad jelzést a bonyolult egészről: sokszor még egyetlen hajszál vagy pihe-szőr is elég, ha az érintés óvatos

A nap alsó íve most éri el a szigeten a pálmák csúcsát. Ezt a pillanatot mindig itt várják ki. A szigetet jól ismerik, már többször áteveztek. Minden van rajta, csak kicsiben. Plázs, kavicsos lejtő, bokros, a pálmák között füves tisztás, sziklák közé zárt öböl, hasitékszerűen benyúló repedés, alján morajló aknával: a tenger idáig behullámszik. Sirályok táborhelye

A pálmákra ereszkedő nap a látványt az érintés-nem-érintés feszültségében véglegesíti. El tudja hitetni, hogy a megfogható történésnek ez az utolsó állomása. Még kettőről beszélhetünk, de már előlegezve van az *egy*. Ennek az időtartama nem mérhető, mert miközben múlik, a legmozdíthatatlanabbul áll, vérbő lendületébe merevedve

Akkor következik be

Hangtalan robajjal – mintha a nap és a pálmák érintésétől kapnának gellert – nagy csapat sirály fröccsen ki a sziget-középből

A lány, anélkül, hogy észrevenné, csavart mozdulattal újra belefeszíti a lábát a mellvéd kőlyukjába: a hosszanti izomrándulás egész az ágyékáig fel-fut. Ő akaratlanul a gyomrát húzza be, megint visszalöki, összezárt szájjal. A levegő sípólva nyomul ki az orrán. Olyan incidens, amin hirtelen nevetni kell

Utána megcsókolják egymást, de csak érintő ott-feledkezéssel, s a szemük is végig nyitva, egészen közélről

Hagyják, hogy a szűkülő pupilla ponttá zsugorodjon

Majdnem az élettelenségig kicsúsztott kristály-értelmesség. Valószínű, hogy semmilyen továbbcsiszolás, semmilyen szeletelés nem hatolhatna bele úgy, hogy eltérőt mutasson. Annyira besűrített, hogy már nincs módja igazolni, hogy él. A legelőbb tárgyszerűség, az iris foglalatában

Közben összeér a szempillájuk. Érdes-tárgyszerű találkozás, hiányzik belőle a tapintás érzékenysége. Viszont minden újabb súrló mozdulat még bizonytalanabbá teszi, hogy melyik a másik, melyik a saját. Elemi fölcserélhetőség

Fűszál-érintkezés

Mögöttük hangos társaság ül le. Csak annyira húzódnak el, hogy az arcuk még lehet-közelben maradjon: ennyi elég, hogy újra távlatot kapjanak a látáshoz. Kezük továbbra is az ölükben; a lazán hajló ujjakon tájékozatlan rajtakapottság. Ahogy az apály hagyja vissza egy más közeg mozdulatemlékeit: kéztartásuk is pontosan utal egy másik közegben befogott semmi tényleges idomszerűségére

De ez csak villanásnyi idő, a tetszhalott-mozdulatlanság után ismét elkerülhetetlen a kutató érintkezés

Pillanatokig úgy érzi, hogy a nézésre kényszerített szem tétova, magányos. Eddig benne voltak, most újra szemben

A lányon matróz kivágású, kívülhordós ing. A kivágás elnagyolt hullámvonala eláll; az ingszárny két sarka alul csomóra kötve, arasznyira a köldök felett. A farmer felső gombja a köldök alatt nyomódik a húsba, az üléstől keresztbe árkolt bőr gyűrődésébe. A mellre eső fény nyújtott ék-árnyékot vet, elkerüli a bimbókat

Odanéz, majd újra a lány szemébe. A lány is lenéz az ingkivágásba, majd újra az ő szemébe. Egymást váltó pillantásukban akaratlan tárgyilagosság. S egy pillanatra a két mell is független látvány: a lányhoz tartoznak, de ugyanakkor kizárólag önmagukhoz is. Ebben az eltávolodásban a tárgyak harmadik személyű autonómiájával tudnak hatni

A mögéjük telepedett társaság körömnymi rákokat eszik, vörösbort isznak hozzá. Valaki énekelni kezd, szorított torokhangon. Valahonnét ismerős – talán Perastból? Idős, cirnagorai paraszt a sötét mólón, konok egyhangúsággal dúdolja ugyanazt a két sort. A meredek hegyoldal majdnem partig szorítja az egykori illír település márvány romházait

A lány a sziget pálmáit nézi. Jobb tenyerét benyomja a térde közé, másik kezével egy oleander virágot morzsol; a kipréselt nedv csúszóssá teszi az ujjait. Nyers-szag, édes és fanyar. Ahogy hátrébb dől, az ingkivágás hullámvonala között valamivel keskenyebb a rés, de a bal mell körvonala mégis követhetőbb most

Nem közömbös a megközelítés módja

Megtehetné, hogy átöleli a nyakát, és felülről csúsztatja a tenyerét az ing alá. Ezzel a ráereszkedő mozdulattal azonban le is határolja, amit megközelít. Sürgetve birtokol, a nyitottság esélye nélkül. Még fokozottabban ez következik be, ha teljesen szemből történik a ráereszkedés, még ha a széthúzott ujjkötők biztosítják is a csúcs szabad kiemelkedését

Csak alulról őrződik meg a nyitottság, a tapintó részvétel csak így tudja követni az önkéntes fölévelést. Sőt, ha elég lassan halad fölfelé, még a csúcshoz érve is képes tovább futtatni az elképzelt folytatást, a térbe, az anyagszerűtlenségig

Az utóbbit választja

Időt húzó aprólékossággal bontja szét az összezsomózott inget, s közben ő is a pálmákat nézi

Az otthonos hajlathoz görbitett tenyér mintha magukat is emelni kezdené, együtt a szigettel, a napkoronggal. Pedig még szó sincs ilyesmiről, csak foglaltszerű körbe-tapintásról. Nem emelő emelkedés, inkább alkalmazkodó visszafogottság

Jólesik fékezni ezt a pillanatot

Tenyér és idom egymást respektáló holtpont-egyensúlya

Egy idő múlva mégis mozgásba jön: mintha nemcsak a kéz mozdulna meg, hanem a mell is. Együtt emelődnek, és mégis külön-külön

Ez a néhány másodperc maga a súlytalanság

Egyszerre keresik egymás pillantását

A lány szája sarkában apró csillám. Nem nyál, nem cola; kivételes átmenet fény és nedvesség között. Így várják ki, mikor az emelkedés valóban emelésbe megy át. Mikor az idom súlylá, engedelmeskedő ellenállássá személyesedik

De ez egyúttal a határ is

Még minden változatlan, de az ujjak már készek a változtatásra, az elválkozásban érzékelt anyagszerűség sokkjára. A kéz formáló fölénye néhány pillanatra szól, de addig megismételhetetlen idomváltozatokat tud teremteni. A forma makacssága az, ami kihívja a módosítást: az első lazító mozdulatra visszaszökik eredeti plasztikájába

Lappangva önálló lény is

Cinkos rítusokhoz tartozik, hogy csak a határig mennek el ilyenkor, tovább nem. Csak addig, hogy a súly és emelés első jelzéseit érzékeljék

Tenyerét átcsúsztatja a másik oldalra. A lány balra ül, így élesebb szögben kell fölemelni a kezét, mint előbb, jobban behúzott könyökkel, amitől az alsó karizmai is erősebben feszülnek. Valószínűleg ez az izomfeszültség veszi rá, hogy a rítusosnál erősebben nyomódjon rá az ujjá a csúcsra

Váratlan reflex, de pontosan tudják, mikor lesz kritikus. A határ ott van, ahol az ujjhegy a mirigyek föl-le csusszanó domborulataihoz ér, egy síkosan

ruganyos rejtettség felületéhez. Mikor a magába visszakényszerített csúcs be- felé ismét csúcsba szűkül, és így nyomódik rá saját belső geológiájára

De vissza is húzza mindjárt. Sok. A hirtelen zsidbadtság azonban veszte- ség nélkül elraktározható

A lány a hónaljáig hagyja futni a vonalszerűen éles, surranó melegséget. Érzésnek alig több, mint egy felizzó hajszáldrót; és elég egy apró szorítás, hogy elvágja az útját. Hiszen úgysis a küszöbön van, súrlódásnyira a küszöbtől

Valójában nincs is átmenet, csak bármikor bekövetkezhető átbillenés

A lány az asztal fölött újabb oleander virágot szakít le. De lehet, hogy már sokkal előbb odanyúlt, s csak képszerűen maradt ott a levegőben a kar és hónalj oválisa. Ha most mégis odahajolna a hónalj fölé, időben se zavarna össze semmit, csupán természetes fedésbe hozná az estét a délutánnal, a *Két Pálmát* a szobával, a heverővel

Ahogy lassan fölegyenesedik a párna mögött, egyszerre a kép is otthonos madártávlatba rendeződik. Amíg guggolt, a hosszanti látószög a szemközi falig tolta előre a két kinyújtott lábszárt. Most minden visszazökken a maga birtokolhatóbb arányaiba

Már nem elképzelhetetlen, hogy hosszában áthajoljon a test fölött, és csakugyan elérje a lábfejet. De ez nem elsiethető vállalkozás; arcával lassan nyomulni előre – visszafelé – a homokszemcsés lábujjak vonaláig

A természetes szemben-maradás és szimmetria intim megfordítása anélkül, hogy az illeszkedés és szimmetria döntően megváltozna

Csak annyi változás, amit az egyformán ismerős különbségek egyenértékű helycseréje biztosít

Közben lenéz

A lány még mindig alszik. Az egyik kar lazán párhuzamos a testtel, a má- sik kissé eltart, és tompaszögben a csipőig visszahajlik

A két tenyér fölfelé nyitott; két félúton elbizonytalanodott csésze

A kifordított csukló és tenyér csavarodása az a többlet, amitől a hónalj is széthúzódik. Az elgubancolódott szálak közt néhány hajszálér-ösvény; de nem vezetnek sehová, belehalványodnak a bőr alatti rétegekbe

Hínárbozonttal álcázott mélyedés, mímelésre csábító szoros

A kikötő mögött még a szokottnál is keskenyebb sikátor. Csak ott öblösö- dik ki térré, ahol a tizenötödik századi Szentháromság-szobor áll. A szobor ol- dalán elmosódó véset: „Est Tua, Sancta Trina, Urba haec.” A halászok móló- járól éppen idelátni, a sikátor szigorú egyenese berántja a pillantást a térre

Este itt ülnek a lépcsőn; szemben a sikátorral. Kissé hátradólva támasz- kodnak a tenyerükre, félig kinyújtott lábbal. Két szomszédos lábuk egymáson;

mintha egy harmadik saját lábukon vetnék keresztbe a másik saját lábukat. A két térd egymás fölött, egy test tartozékaként

A szigettől nem messze, füzéreként, kárbidlámpás halászbárkák. A motorzúgás beleolvad a hullámmorajba. Valahonnét pengetős zene, harangszó; de inkább kápolna, mint templomharangé. Együtt az egész szintén giccs; csak valami okból mégsem

Már túlságosan is elkerülhetetlen

Lassan továbbhajol előre – visszafelé; hátát felgörbitve félkézzel a heverőn. Lent madártávlatból a has, a szeméremdomb. Tenyerével egészen alacsony köröz, végül mégis továbbhajol a homokszemcsés lábujjak felé

A tűzvész még ott éri őket a mólón. A sikátor egyik oldalán néhány alacsony kőistálló, de a padlásuk fa, tele szénával. Innét csap fel a tűz. Két borjú és egy öszvér bög bent s mire odaérnek, már a fél utca ott tolong. Az ajtón lelakatolt vasrúd; a gazdát nem találják, valószínűleg a tengerre ment valamelyik bárkával

A bémászokodók között felismerik a crnagóriaiakat is a *Két Pálmafa* kávézóból; csak annyira részegek, ami nem sérti a helyzet komolyságát. Egy aszszony síró csecsemővel a karján, két nyomorék a kikötői kéregetők közül, szabadnapos halászok, levendulaolaj-árusok, kék (?) reverendás pap a Szentháromság-térről

Ők kicsit távolabb állnak, szokott mozdulatukkal egymás farmerövébe akasztják az ujjukat. Nem tudják levenni szemüket a perzselődő állatok *bögéséről*; s közben egyre fegyelmezettebb körülöttük az otthonias pánik

Az istálló ablaka betörve, baltákkal a vaspántos ajtót próbálják szétverni. A vizet kézről-kézre adott vödörökből, létráról zuhantják a padlás gerendáira

A vöröslő füstben a három állat egy testként csapódik faltól-falig, az ablakon keresztül látják. Szügy, hát, fölcsapott pata, fej, habzó száj, fölismerhetetlenül öszvér és borjú mindegyik

A lány csak akkor ébred föl egészen, mikor már lábtól-fejtől mellette fekszik, és külön-külön megérinti a homokszemcsés lábujjakat. A két lábfej bágyadtan most is satúba fogja a nyakát, de tovább nem mozdul

Úgy dönt, még ő sem

Most délután három

Jó lehet

A 75 éves Martyn Ferencnek

*Jó lehet a munka ujjadban
a szín ami szemedben lobban
a soha-meg-nem-állás benned
a mindig nyugalmas-menet
a keresés és megtalálás
hogy madarat rejt a sás
és a felhőben csillag ragyog
kaoszban kakasok lovasok
álom és emlék a vidék
melyet ecseted terít szét
kockák hullámok vonalak
kikötők homlokod alatt
a Kék Láp a Figyelő madár
megnyugtat s válladra száll
Don Kihóte Berzsenyi lova
porzik a sárkány csillagokba
ezernyi harsány örömet színt
rémületet rejt a labirint
ily gyöngyözően fested magad
lélekből a lángot sugarat
rendületlen magát az embert
ki végtelenből végtelent nyert
és színben vonalban tudja hogy
benne is az a szikra ragyog –*

MARTYN FERENC MŰVÉSZETE*

Az eddigi életmű közel hatvan esztendő munkásságának termése. Emberméretű, befogható és áttekinthető. Még nem lezárt, hisz alkotója ma is tevékeny, de máris korszakot jelöl, az elvont művészet kibontakozó és virágzó periódusát, melynek csaknem kezdetétől részese.

Martyn Ferenc művészete hazai képzőművészetünkben sajátos szerepet tölt be. Ez a szerep a szó szoros értelmében „prófétai”, mint amilyen volt Szi-nyei, Csontváry, vagy Rippl-Rónai főműveinek jelentősége, vagy amilyen ma Vajda, Ámos, Kassák és Moholy-Nagy műveinek, művészeti tevékenységének hatása az őket követő művészgenerációra.

Martyn azoknak az alkotóknak az útját járja, akik munkásságukkal korszakuk aktuális feladataiban vállalnak részt, s ezáltal már a jövő kérdéseire is válaszolnak. Az ilyen alkotó – mert a jelen legfrisebb gondjaival küszködik – egy lépéssel megelőzi korának általános érdeklődését. Kortársai között nehezen talál értőre, s amikor a követő generáció műveire és jelentőségére eszmél, a fiatalokra már az újabb felfedezések feladatai várnak.

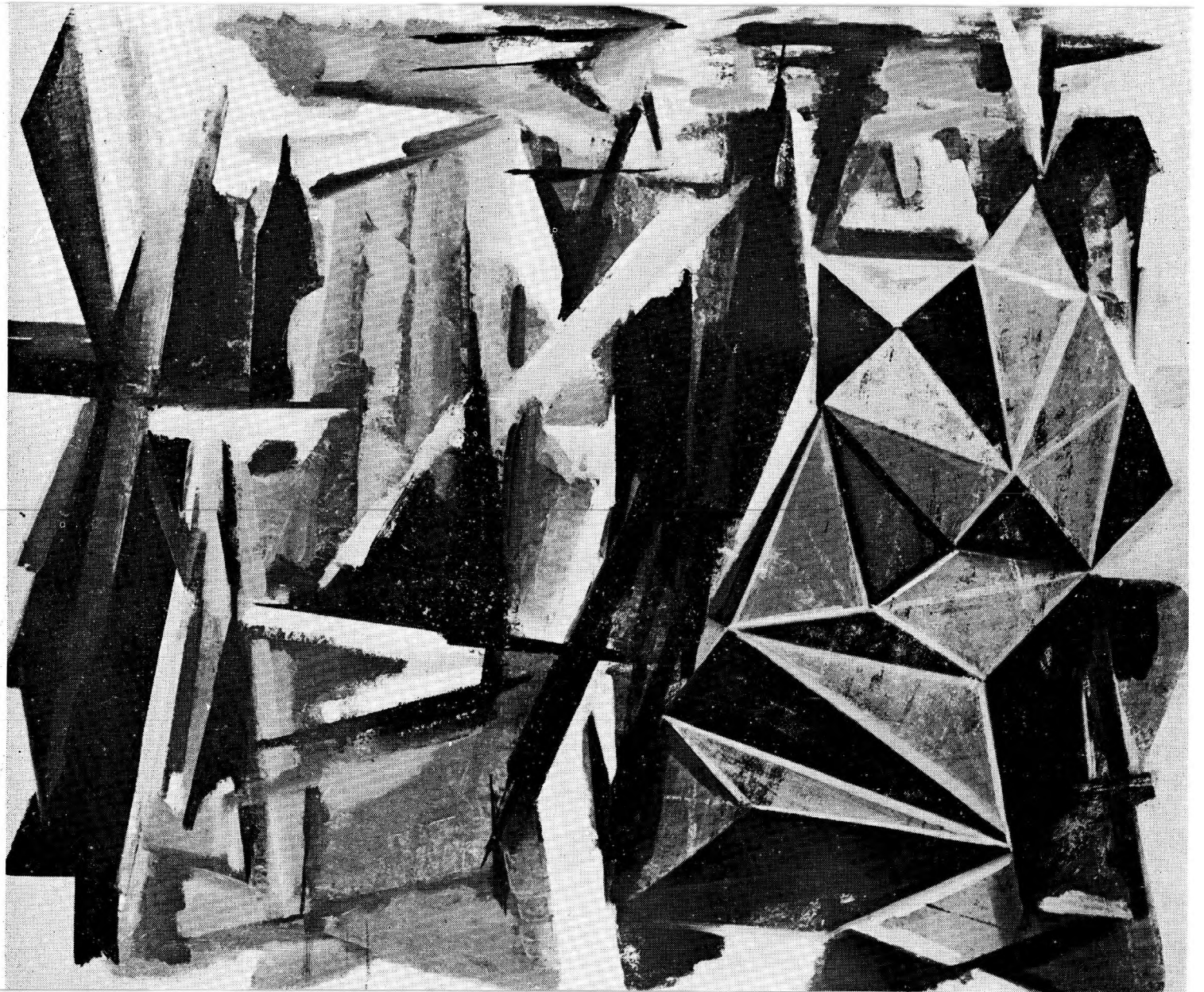
Az ilyen alkotó életműve állandó ellentmondások között jön létre. Ön maga belső fejlődése, szemléletének tisztuló alakulása összeütközésbe kerül környezetével, a művésztlől kortársai számon kéri az elődök hagyománytisztelőt, az évszázadok során elért általános és egyéni eredmények felhasználását. Mégis, az új társadalmak és új korszakok mind a maguk nyelvén kívánták elmondani közölni valójukat. A megelőző korok művészetének ismeretében s tanulságán okulva mindig, minden alkotóművész újból – és újból megvívja a maga harcát, hogy korszaka, társadalma valóságát önnön világán keresztül, önmagát adva szólaltassa meg. Paradox módon, mégis mindig azt keressük, hogy honnan merített a művész alkotóképzelete, mely forrásokból eredtek műveinek folyói, hol termettek oldalágakat, kaptak tápláló ereket, s végül miként vegyültek a különböző áramlások egységes folyamává? A hatásokat keressük, a máshonnan érkezőt, pedig az önmagából fakadó, a kezdetől meglevő az, ami az alkotót és művét döntően meghatározza, ami minden esetleges hasonlóság és hatás ellenére is kizárólagosan sajátja.

*

Martyn legfőbb tanítómesterének Rippl-Rónait vallja. A forrás vékony ere itt kapta első táplálóját. A Rippl-ház nemcsak második otthona lett – a kitűnő művész oldalán a festőmesterséget is megismerte. A kapcsolat, amely Rippl-Rónaihoz fűzte, szorosabb a gyermeki ragaszkodásnál, mert a művészet számai fonták át, meghittebb és közelebb a mester-tanítvány viszonyánál, mert az együtt töltött évek számtalan emléke a baráti tiszteletet fiúi szeretetté fokozta. „Ebben az időben a festészetet az ő szemével láttam – emlékezik Mar-

* Részlet egy készülő monográfia bevezetőjéből.

tyn. – Többnyire csak pasztellel dolgoztam, de egy alkalommal elővettem egy kartont és belső izgalomtól fűtve, elkezdtem festeni a rómahegyi park egyik épületét, a körülötte levő fákkal, bokrokkal. Erős égetett szíenakontúrok közt dekoratív felületek. Olyan volt, mint egy Rippl-festmény. Amikor a mester hazaérkezett, megmutattam neki a képet. Rippl kevés beszédű ember volt, különösen, ha számára nehéznek tűnő gondolatok előtt állt. Ilyenkor elhalkult a hangja, keresgélte a szavakat és szinte csak magának beszélt. Máskor komoly kérdések elől tréfával tért ki. – Nézi a festményt és azt mondja: »Hát ez így nem lesz jó! Mindenki fessen a maga módján.« E néhány szó abban a pillanatban azt jelentette számomra, hogy a magam helyét kell keresnem, de hol, hogyan? Mégis, ez az egyetlen megjegyzés elegendő volt arra, hogy mindenkor óvakodjam bárkitől bármit is átvenni, ami nem az enyém. – »Mindenki fessen a maga módján!« – Ezzel véget is ért a korrektúra. Kimentünk a parkba uzsonnázni.”

1914-től egyre több jelét látjuk az önálló kifejezésnek, a megtalált, s a „maga módján” megfogalmazott festői gondolatnak. A gyermeki látást és a Rippl-Rónaitól átvett dekoratív nagyvonalúságot a részletekre kiterjedő, gondos megfigyelés és pontos ábrázolás váltotta fel. A mondanivaló lényegét a képfelület síkjára szerkesztette, s több képén szembetűnő a mértani formákba foglalható kompozíciós rend. Mind e mellett a reneszánsz perspektíva szabályai szerint fogalmazott, s a rómahegyi park lombos fáit, a Rippl-villát, a pécsi Búza tér vásári mutatványosait ábrázoló képeit impresszionisztikus könnyedség, napsugaras fényözön járja át. S hol keressük e képekben a későbbi folyamnak a forráshoz visszavezető tiszta cseppjeit? Talán az élményvilág érzelmi gesztusaiban, talán abban, ahogy s amit a környező valóságtól kiemel és megfest. Ott vannak a színek tisztaságában, a formák érzékletes, plasztikus, több rétegű megfogalmazásában a gyors, szinte azonnali reagálásában. Ha nem tudnánk a történelemből, a tizenöt éves Martyn Ferenc képei elárulnák, hogy kirobant a világháború. 1914-ben bosnyák katonák támadását, magyar huszár és orosz lovas összecsapását, s a rómahegyi park fái alatt beszélgető katonák csoportját festette. Ez a reagálás nála nem a történetíró tényközlése és nem a hadifestő tudósítása. Mindazt, amit a világ jelenségeiből, lényeges valóságából mint látványt, átélt eseményt, hallott vagy elképzelt dolgot felfogott, vizuális memóriájába zárta, amelyből, mint forrásból, mindenkor merített. A gyermekévek élményanyaga a későbbi hatásokon átszűrődve, mind a mai napig visszatér Martyn Ferenc művészetében.

*

A születés helye, a gyermekévek tanyája, majd a világból visszatérő festő otthona a Dunántúl. Táj, város, család, barátok, a forrás erét tápláló, dúsító folyók. A somogyi dombvidék hullámzó lankáinál, a Mecsek mediterrán lomb-erdőinél alig akad szebb táj Magyarországon. Amikor a keskeny ösvényen az ember felkapaszkodik a zselici dombok oldalára, majd bejut az erdő fái közé, lábujjhegyen merészkedik tovább a zizegő, párás szagú avaron, nehogy zajt csapjon, hisz oly nagy a csönd. A lombsűrűből kiérve, még lenyűgözőbb a látvány: erdők és tisztások váltakozó képe játékos alakzatokban, a völgyekbe húzódo gabonatáblákkal, a zöldek, sárgák, barnák, meleg fényű színeiben táruul a néző elé. Festmények sora, csak ki kell emelni közülük a szépet, a legjobban tetszőt. Ezekbe a tájképekbe a déli órákban belekomponálhatjuk a fák

hűvösében, a gémeskutak mellett pihenő csordát, vagy egy-egy falu magasba nyúló, messzire látszó hegyes templomtornyát, a templom köré gyűjtött fehér falú házakat. És a Mecsek varázsa? A város felől, a hegyre sorakozó házakkal, a Havihegy utcaszalagjára felfűzött, apró, fehér kögyöngyökkel? Amikor virágozik a mandula és a franciabarack, s a napsugár átvilágítja a rózsaszín szirmokat, a festőt a méhek siető szorgalmasságának izgalma hatja át: le kell festeni, édes mézét kell venni, mielőtt eltűnik, lehullik a csoda. Kelet felől, az egregyi völgyben, az érintetlen természet rejti kincseit: Martyn ismeri a vadon termő tavaszi peonia lelőhelyét. El is hozza virágát, ha lehet, minden esztendőben, jóval pünkösöd előtt, alighogy fakad a bimbó. S aztán itt van Mecsek-nádasd, a „sárkány-járás”, s az óbányai völgy, csörgedező patakjával, az erdő szélén felrakott szénégető boksákkal, amelyek fénye estéknént messze világít. Természet és táj e szépségeiről a művész számos festménye tanúskodik.

Martyn Dunántúl-élményében a somogyi és mecseki dombokkal azonos értelmű és értékű a Balaton. Nem csupán a tó, a festő számára mindig új arcát feltáró vitzükör, de az egész Balaton-vidék, a vulkáni hegyek egymásba fogódzó láncja, a lekopott várromok, Tihany, Füred, Balatongyörök. A győri Szent-Mihály-domb, kis kápolnájával, s a távolban messzetűnő öböllel több kitűnő festményének ihletője lett.

A Dunántúl azonban Martyn Ferenc festészetében nemcsak mint közvetlen természeti élményt inspiráló táj van jelen. Túl azon, hogy keresi, meglátja és megfesti e táj szépségeit, a Dunántúlhoz fűződő kapcsolat egyben művészi hovatartozását is meghatározza. E vidék urbánus jellege, városainak több évszázados kultúrája, számára olyan hatóerőt jelentett, amely Budapest, nem egyszer Párizs vonzása ellen is elegendőnek bizonyult. Kaposvár, indulása éveiben, nemcsak Rippl-Rónait s általa, első kézből a francia festészetet és a széles látókört jelentette, hanem a haladó hazai kulturális eszméket is, Adyt és a Nyugat irodalmát. Később Pécs a Janus Pannonius Társaságot, Weöres Sándor, Csorba Győző barátságát. A Dunántúl művészeti hagyományai és fennmaradt emlékei közel hozták hozzá a európai műveltség igényét és a nyugati kultúra iránti érdeklődést. Nem gondolt arra – mint az Alföldön élő festők (Rudnay, Koszta, vagy Tornyai) –, hogy a sajátosan magyar talajú, minden mástól különböző hazai piktúra megteremtéséért szálljon harcba. Rippl-Rónai, Vaszary, Csók példáján, s mindazokén, akik végleg külföldön maradtak – a képzőművészet általános európai törekvéseit követte és eredményeit annak legjobbjaihoz mérte. Emellett a hazai táptalaj, a forrásvidék, mindvégig meghatározta művészetének útját. Alkotásaiban – gyakran visszatérően – megjelennek olyan folklorisztikus elemek, amelyek a Dunántúl, az itt élő népi hagyományok alapos ismeretét és átélését tanúsítják. Számos műve a festészet közelségében eltöltött gyermekkor, a mezők pásztoraival, szántó földműveseivel való találkozások visszavetített, felidézett emléke. A Dunántúl emellett a „magyar Provence”-t jelenti számára, azt az alkotóműhelyt, amelyben dolgozhat, ahol a táj különös, mediterrán szépségein túl nyugalmat, kultúrát talál. Minden bizonnyal a dunántúli atmoszférának is része volt abban, hogy tizenöt éves párizsi tartózkodás után, a háború elől hazatérve, nem hagyta el újra Magyarországot, azokban az időkben sem, amikor művészetének megértése hiányzott, s amikor a távozást oly sok más művész egyetlen kiútnak vélte.

*

A látható világ megfigyelése a vizuális érzékelés alapvető tevékenysége. A képekben fogalmazó művész számára nincs fontosabb a látványnál. Ebből szövi tovább gondolatait, alakítja vizuális emlékeit. A látványt sűríti vagy oldja fel, transzponálja át önnön, belső adottságai szerint, az elvonatkoztatás valamely fokán.

Martyn művészetének is legfőbb forrása a természet, a környező világ, amelynek befogadását a teljesség igényével közelíti meg. Ez a törekvése olyanira széleskörű, hogy a naturális természettanulmány gondos rajzától a legbensőbb szerkezeti összefüggések feltárásáig terjed. Martyn e tevékenységét „műhelymunkának” tekinti, amely a természet formáival, ugyanakkor belső lényegével való állandó kapcsolatának fontos eszköze. Mégis, legpontosabb természettanulmánya is több, mint a természet másolása, több, mint annak leíró hűségű illusztrációja. Az ilyen műhelymunka minden lapja önálló értékű alkotása, abban az értelemben, ahogy a reneszánsz mesterei fogalmaztak. A kutató kíváncsisága párosul a művész érzékenységgel: a valóság bármely kis részletének megismerése a felfedezés örömét rejti, s ezt a művész többszörösen átéli, miközben a természeti képet művén újraalkotja.

Művészetében a látható világ többféle arcot ölt, aszerint, hogy a természetet mint forrást melyik irányból közelíti meg. Amikor a látványból indul ki, az elvonatkoztatás mértéke kisebb fokú, az alkotás, – mint „ábrázolás” – a látvány közelében marad. Ilyen a természettanulmányok leíró pontossága. Festményein a látvány közelsége főleg a táj- és városképekben, a portrékban nyilatkozik meg. A művész és a valóság kapcsolata ezeken a műveken közvetlen és mindenki számára nyilvánvaló. Tájképeit gyakran a helyszínen, „egyszerre” festi, Rippl-Rónai módszerével. Máskor, utazásai közben, vázlatfüzetében néhány feljegyzést rögzít, kevés vonallal, a színekre emlékeztető utalásokkal. Később e feljegyzések elegendők a kép megfestéséhez, gyakran anélkül, hogy a vázlatfüzetet kézbevenné. Portrét modell után alkot. Az ábrázolt karakterében az állandó jellemzők megragadására törekszik, a pillanatnyi, múló érzelmek kifejezése helyett az összegezés a célja. Különös gonddal törődik a szemek, a száj és a kezek megfogalmazásával, amelyek révén a legjobban kifejezhető az egyéniség, a belső emberi tartalom.

A látható világ folytonosan változó képe s az emberhez folyamatosan érkező információk sora Martyn Ferenc vizuális érzékelésére különösen intenzív hatásúak. „Egy ember, aki minden emlékét őrzi – vallja önmagáról. – Mindaz, amit valaha láttam, megmaradt bennem. A régebbi emlékek fölé újabbak telepednek, a régiek az újakon átszűrődnek. Képek sora vonul el előttem, amelyek között vizuális viszonylatában egyenértékű a Concord tér és a kidobott kenyérdarab, a római szenátor és a skalpoló indián. Számomra az a fontos, milyen, milyennek fessek, rajzoljam?” Ilyen formán Martyn Ferenc előtt a látható világ úgy tárul fel, miként egy végnélküli, színes filmszalag, melyből tetszése szerint választ s fest. Ez a kiválasztás azonban sohasem véletlenszerű. Ahogy alkotásainak egyik legfontosabb forrása a természet s a látható világ, ugyanúgy a visszahivatkozás, a művek tartalma a valóság *mindennapi* aktualitásához kötődik. Ez a kapcsolat természetesen nem mindig közvetlen – gyakran átvitt értelmű, de fontos és meghatározó.

A természet valóságának megközelítése során, más alkalommal a felszín mögött rejlő tulajdonságokat kutatja, a látvány belső összefüggéseit, szerkezeti erőit. A kiindulás alapja ilyenkor a látott valóság képi szerkezete. Az alkotás a látványra többnyire már nem hasonlít, illetve az elvonatkoztatás mértékétől

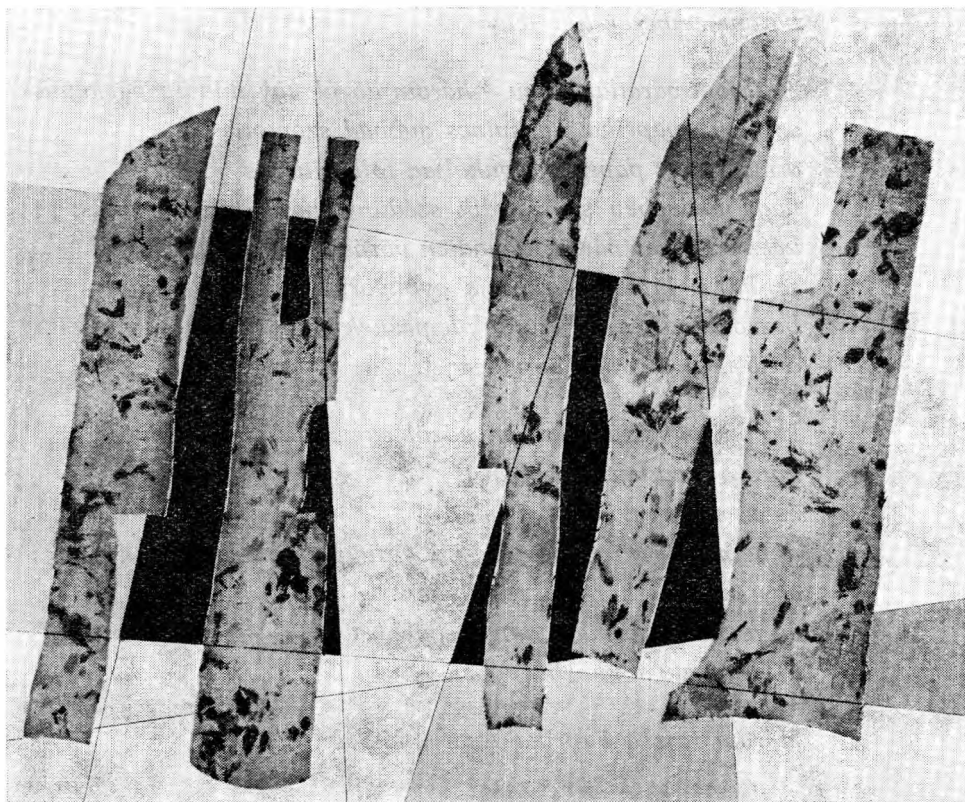
függ, hogy a látott jelenségből a művész – a szemlélő számára is érzékelhetően – milyen formákat, vagy színeket őrzött meg. A valóság újrafogalmazásának ez a módja a művésztől rendező és rendszerező készséget, lényeglátást és racionális gondolkodást kíván. A mű tartalma ilyenkor a kiindulásul szolgáló látvány vizuális tartalmával azonosul, azaz a színek, formák és az átfogott, vagy betöltött tér kapcsolódásai és azoknak a műben megfogalmazott rendje válik tartalommal. Martyn Ferenc számára a valóság külső és belső képének művészi megformálása azonos feladat. Szemléletében a természetelvű és a látványtól elvonatkoztatott mű voltaképpen ugyanannak a valóságnak (a valóság valamely részletének) más-más megközelítése.

Látványhű tájképeit és portréit, elbeszélő vagy illusztratív irodalmi kísérőrajzait, valamint elvont festményeit és rajzkompozícióit egyidőben, párhuzamosan alkotja. A valóság megközelítésének egyik vagy másik módja természetesen nem jelenti a művek értékmérőjét, noha egy táj leíró megfogalmazása könnyebb feladat, mint ugyanannak a tájnak szerkesztett, elvont kompozícióvá transzponálása. Mégis, az alkotás igénye nála e tekintetben egyenrangúan magas szintű és azonos művészi szemléletből kiinduló. Az elvonatkoztatás fokát, a formai megjelenítés milyenségét számára az alkotás tárgyának tartalma, valamint a művészi „kifejezés” vagy „ábrázolás” szükséges mértéke szabja meg. Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy absztrakt kompozíciói a szigorú szerkesztettség zárt szín- és formavilágába szorítottak. Alkotásainak széles skáláján megfigyelhető az a romantikus hevület, amely a szerkezet szigorú formarendjét sokhelyütt feloldja, a racionális elemeket érzelmi telítettségű motívumokkal gazdagítja. Bizonyára nem véletlen, hogy Martyn kedvenc muzsikusa Chopin. A romantikus festői gesztusok egyik forrása a chopini érzelmi kvantum, zenéjének dinamikája, az ellentétek egységbe foglalásának szuverén módja. – „Magam nem muzsikálok. A megfeszített, állandó, az egész életet markában tartó munka, a mód és eszközök hiánya nem adott arra lehetőséget. De a zene egész életemet végigkíséri, valójában a leírt szó, a beszéd előtt. Munka közben zenét hallgatok, ám mindenekelőtt a zeneszerző gondolkodása, építkezési rendszere, rajzolás módja foglalkoztat, azt a fajta örömet, amiről általában beszélnek, nem érzem. Nem egyszer úgy tűnt fel, válaszképp (de szerencsére csupán elméletben) leírhattam volna valami „zenét” összefüggőt rajzaimmal. Természetes, régi, új és újabb zenét hallgatva szerény ismeretet szerez az ember, így talán érthető, hogy Chopin a »zeneszerzőm«.» – vallja a festő.

A művész és a látható világ kapcsolatának fontos, Martyn számára nélkülözhetetlen eszköze az utazás. Önmaga erről már huszonöt évvel ezelőtt így írt: „Egyedül az utazás vonz, és életem nagyobb fele tulajdonképp járás-kelésben telt el. Úgy tekintem az utazást, mint ami elkerülhetetlenül szükséges. Tízéves koromban, őseim hazájában, Írországban jártam, egy évvel később – már egyedül – az Adrián. Az utolsó öt év alatt, bár jóval túl kerültem a Kárpátokon, Magyarországot szívesen látom, Szombathely – Beauvais és Kolozsvár – Tours, kitűnően értek városok látogatásához és tudnék mondani történeteket. Tizenöt évet töltöttem Párizsban, Guide Michelin-nel a zsebemben, hol indultam, hol meg visszatértem Párizs benzingözös levegőjébe – tizenkétzer jártam Spanyolországban.”

Utazási kedve s igénye azóta sem szűnt meg, noha a háború utáni tizenöt esztendő külföldi utazást számára nem tett lehetővé. Ez azonban mozgásában nem gátolja s utazott az országon belül: Kaposvár, a Balaton, Budapest és

Pécs között megosztva végezte munkáját. A helyváltoztatás, az ismert, de esetenként mégis új környezet inspirációt jelentett, az utazás emberekkel, tájakkal, városokkal való találkozást, a mindennapok változatosságát, a különbözők nagy egészét. Alkotásainak sorában az utazások élménye és emléke gazdag forrás.

Martyn Ferenc: Paprikák (Tusrajz)

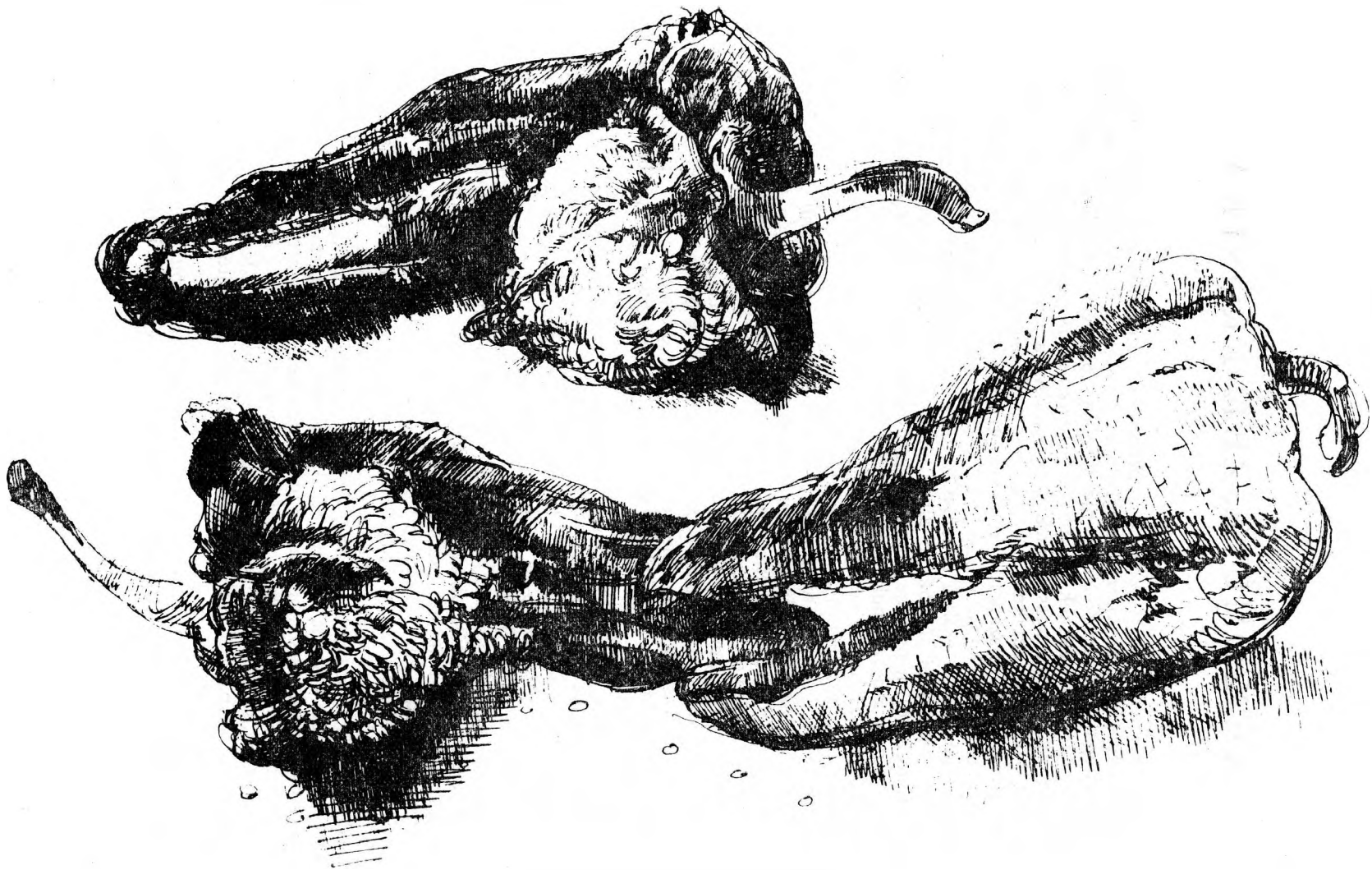
Három rajz a Paprika Anatómiá-ból

*Három fölnyitott paprika három halott paprika
három paprika-tetem
három élőlény három emberi lény
három emberen-túli lény*

*A három páratlan szám – három közül egy mindig párjanincs
az egyik paprika párjanincs gubbad szomorú
a másik két paprika csonkoltan fölhasítva is
nagy kedvében szilajkodik szédülve harapdálja egymást
két szerelmes párzik dühödten vörösödik a fekete
sej-haj a him here-rózsája gyönyörűen gömbölyödik
borzolódnak a fehér mag-lemezek
a nő meg dús hasába várja . . .*

*Három paprika – három közül egy mindig párjanincs
mint a szentháromságban is
és ez a három paprika talán
a paprika-anya a paprika-fiu és a paprika-szentlélek
egy paprika három személyben
és mennél hármabb annál egyebb
s lebegnek a paprika-égben -*

Három rajz a Paprika Anatómiá-ból

MARTYN FERENC: *Paprikák*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Érdekes lenne megrajzolni a képzőművészeti évadok grafikonját: ha az értékek sűrűsödési pontjainak meghatározása nem is kecsegtet túl sok megbízhatósággal – az értékelés szubjektív tényezői révén jelentkező megoszlás miatt –, az eseményeknek maguknak a gyakorisága valószínűleg két helyen mutatna viszonylag magas számokat, nevezetesen az évad kezdetén és a végén. Érthető, hiszen az egyiknél a szünet utáni fellendülés, a másikonál a kapuzárás előtti igyekvés szaporítja a művészeti élet szervezőinek buzgalmát.

A művészeti élet szervezői szocialista országban olyan állami szervek, amelyek társadalmi erőkre is támaszkodnak: a kiállításokat rendező s azok előzetes válogatását jóváhagyó állami intézmények (fel egészen a minisztériális hatóságig), azután az állami vásárlásokban döntő intézmények és hatóságok, köztük a múzeumok; a társadalmi erőket egyrészt maguk a művészek jelentik, elsősorban Szövetségük szervezete útján, másrészt pedig maga a közönség, amely láthatatlan vagy alig észrevehető megnyilatkozásaival lassan, de szívósan befolyásolja a képviselésében működő állami intézmények döntéseit. Ez az állami intézményrendszer természetesen igen nagy, bátran mondhatjuk, alapvető szerepet játszik művészeti életünk arculatának alakításában, döntéseivel a közönséget is formálja (hiszen az általa kedveltnek minősített és így nagyobb számban bemutatott típusú, jellegű művészetre rá tudja kaptatni a tárlatlátogatókat, hozzászoktatja őket), de a művészeket is feltétlenül befolyásolja (megrendeléseit, előszeretettel vagy fanyalagva fogadott megoldások megítélései az alkotókat bizonyos irányokba terelik, másoktól elfordítják).

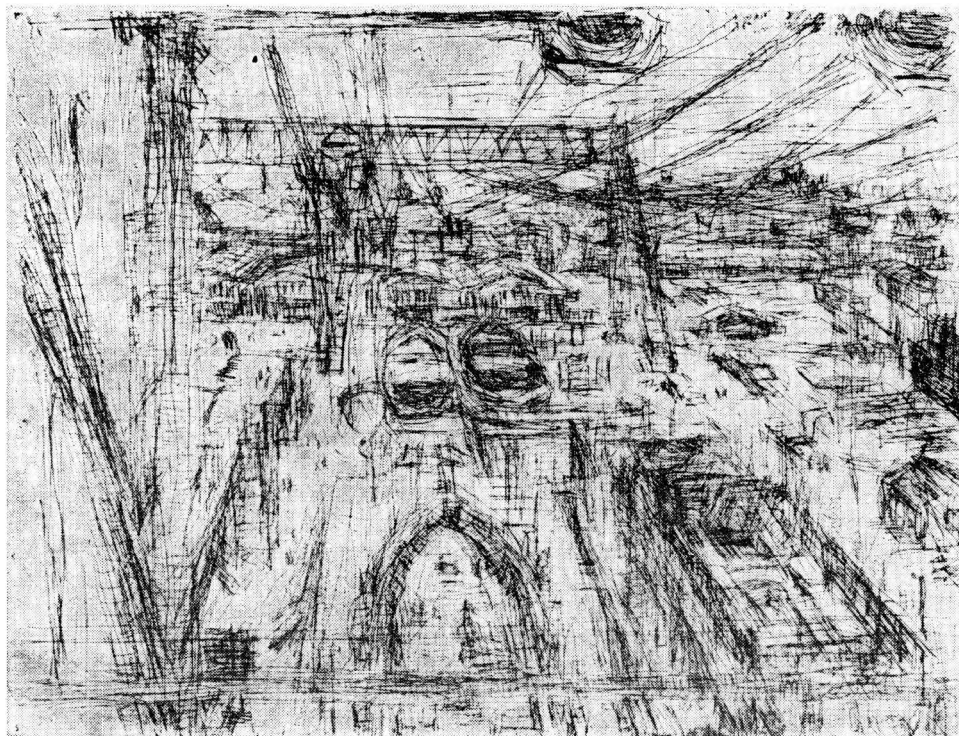
Kétségtelen, hogy a közönség számára a legnagyobb nevelő a sok és változatos kiállítás, a művészeti élet színessége. Erre manapság nem is lehet panaszunk. Ha a szezonvégi kiállítások sorát végignézzük, a hazai művészeti élet élénk és tanulságos képe rajzolódik elénk.

A múzeumoknak jut az a feladat, hogy művészeti életünket folytonosan kapcsolatba hozzák múltunkkal, művészetünk hagyományaival. Értékes gyűjteményeink erre sokféle alkalmat biztosítanak s ezzel élnek is múzeumaink. Az Iparművészeti Múzeum ezúttal csak a helyet adta ugyan (és a szakembert) a magyarországi szerb egyházművészet legszebb produktumainak szemléléséhez: a hazai szerb ikonok megjárták Jugoszláviát (ahol a legjobb szakemberek nyújtottak segítséget restaurálásukhoz), s most, mielőtt visszakerülnének eredeti helyükre, a szerb templomokba és a szentendrei múzeumba, a főváros közönsége előtt vannak kiállítva. A nagyértékű anyag azonban így, együttesen elsősorban a szakembereket, műtörténészeket érdekelheti, no meg a műfaj gyűjtőit – köztudott, hogy ez a képfajta naiv bája (s könnyen lehet: valószínűleg vonatkozása okán is) divatban van. A régiségkereskedésekben is láthatók olykor igen szép példányai, de ezek ma már hazai gyűjtő számára csaknem megfizethetetlenek.

A Nemzeti Galéria viszont a gyűjteményében őrzött régi magyar művészeti emlékeket, festményeket és szobrokat a legkorábbiaktól (XIV. szá-

zad) a XVIII. századiakig, tárta a fővárosi múzeumlátogatók – és a nyár közeledtén egyre szaporodó külföldi turisták – elé. A rendszeres múzeumlátogató számára ismerős ez az anyag, hiszen zöme a pár évvel ezelőtti, külföldet járt reprezentatív anyagnak is része volt, mégis azt kell mondanunk, mindig el lehet gyönyörködni legrégebbi faszobraink nemes és nem is kezdetleges áhítatában és – ámulatunk naiv, de racionális gyökerű motívumaként – több százados életkorukból származó, láthatatlan dicsfényükben, vagy a korabeli európai piktúra szintjét mindenképp megütő M. S. mester páratlanul gazdag, festői és történelmi, lélektani és kultúrhistoriai értékeiben. S ne feledkezzünk meg a kiállítást kísérő katalógusról sem, amely színes címkéjével és a kiállítás teljes anyagát felsorakoztató fekete-fehér képeivel maradandó értéket jelent minden művészetkedvelőnek (tervezője, Katona László, aki a műfaj egyik legjobb művelője, ezáltal a legegyszerűbb és egyszerűségükben nemes megoldásokkal szolgálta a művészeti ismeretterjesztés feladatát és a kiállítás mulékony mivoltának ellensúlyozását).

Ha a múzeumok a hagyományainkkal való kapcsolatot biztosítják, kiállítási intézményeink, egyik feladatként, gondoskodnak a kortárs külföldi művészetekkel való állandó és eleven kapcsolatról – többnyire kölcsönös cserék útján. Májusban a Mücsarnok két német kiállításnak is helyet adott: a Német Demokratikus Köztársaság grafikusainak munkáiból válogatott, sokszorosító grafikai eljárásokkal (fametszet, litográfia, rézkarc stb.) készült lapok általában a műfaj becsüléséről, kulturált és technikailag színvonalas műveléséről tanúskodtak. Az alkotók különböztek életkorra (70-től 30-ig),

de már kevésbé szemléletre és megoldásokra: többségük a grafika hagyományos, kitaposott útjait járja (a hagyományok olykor konkrétan is érezhetőek, egyik-másik lap láttán lehetetlen nem gondolni Kollwitzra, George Groszra, sőt még a meseillusztrációk egy sajátosan „német” típusára is). A témák is többnyire megszokottak, beleférnek a portré, zsáner, politikai gúnyrajz vagy plakát kereteibe. Ha meglepő, szenzációs élménnyel nem is szolgáltak, egészükben mégis színvonalas látnivalót nyújtottak ezek a lapok; nekem leginkább a középgenerációba tartozó Effenberger finoman részletező városképe (Schwerin) tetszett (talán, mert ez is hagyományhoz, a számomra kedves Dürerhez köthető).

A másik kiállításon az NDK egyik jeles művészeinek változatos életművét láthatta a közönség: Walter Womacka festőművész munkáit. A festőművész szó itt szélesebb értelmében érvényes, mert Womacka mindent művel, ami a festészet tágabb, történeti és praktikus fogalmába belefér: olajfestményt éppen úgy, mint épületdíszítő monumentális síkdekorációt vagy üveglakot és mozaikot, néhány vonalas ceruzarajzot és munkás hidegtű-karcolt, gyors akvarellt és litográfiát, fametszetet és tollrajzot, de még kerámiát és zománctot is díszít. És, hozzátehetjük, mindent ragyogó technikai tudással, olykor egyenesen virtuózitással. Témavilága is hihetetlenül széles: lírai zsánerképet (strandoló szerelmespár) éppúgy fest, mint harcos politikai tiltakozást kifejező, agitatív témát és történelmi zsánert (földreform), munkaábrázolást (halászok a kedvencei) és az építőmunka tájképét; a szocialista piktúra hagyományos témái ezek. De a piktúra ősi témáit is festi: portrét és tájat, csendéletet és aktokat, úti emlékeket és hétköznapiakból ellesett apró jeleneteket (ún. krokikat). Ehhez is hozzátehetjük, hogy minden ilyen feladatot kultu-

ráltnan, színvonalasan old meg: zsánerképeinek nem csak a téma révén van mondanivalójuk, a látvány festőiségét is fel tudja mutatni. Kitűnő kolorista s a színekkel bánni tudását nem csak a „szocialista megrendelésre” készült képeken kamatoztatja, hanem, stílusában is elhagyva amazok többé-kevésbé kialakult kánonjait, merész, az absztrakciót súroló foltkompozíciók és textúrák színzuhatagával örvendeztetni meg közönségét. Ezek a képei azonban, úgy tűnik, csak afféle kirándulások, amelyekkel mintegy megmutatja mindenben való jártasságát; a Womackát jellemző, mert műveinek, az olajfestményeknek és az akvarelleknek többségét meghatározó festői nyelv ismerős számunkra: a nemzetközi szocialista művészet egyik fő ágának, a Guttuso nevével márkázható irányzatnak a nyelve ez – természetűsége alapozott, de azt némi expresszivitással (harsogó színekkel, erős lendülettel húzott vonalakkal, s ebből jövő enyhe torzítással) korszerűsített, mégis közérthető festői előadásmód. Ha tárgyilagos akarok lenni: eklektika ez a javából – a művész századunk festőiségének, minden valamirevaló értékének ügyes ötvözője, nem csak technikában, hanem témákban és azok művészi megoldásaiban is. Mindent tud s mindent jól tud. És mégis: a nagy művészet lehelete egyik képe előtt sem borzongatja meg az embert. Az eredetiség – ami minden nagy művészet kelléke – hiányzik itt.

A Kulturális Kapcsolatok Intézete Dorottya utcai kis galériája most külföldön élő magyar művészekkel ismertetett meg bennünket. Rácz István fotóművész Finnországban él és a művészi reprodukció műfajában szerzett magának európai hírnevet az elmúlt másfél évtizedben. A kiállításra válogatott fotóanyag azonban nem ad hű képet mesterségének igazi erőnyeiről, mert többségében a műtörténeti reprodukció ún. közhelyeit ismételte. (Volt alkalom látni Rácz néhány albumát skandináviai régi fatemplomokról és azok faszobraitól, azok felfedezésszámba mennek, nemcsak témájukkal, hanem a művészi látásmód érzékenységgel is.) Gellért Hugó az Egyesült Államokban él s műveli a politikai karikatúrát: rajzai a haladó amerikai mozgalmak szellemében adnak maró gúnyval leleplező satírákat a mai Amerikáról (Gulliver elvtárs c. sorozata), illetve buzdítanak az antifasiszta harcra (A kisember százada című, régebbi, ma már történelmi értékű sorozata).

A művészeti élet hazai fórumai azonban voltaképp a kisebb-nagyobb galériák, kiállítótermek. Vannak köztük olyanok, ahol a kiállított tárgyakat meg is lehet vásárolni (a Képcsarnok galériái, a Csók-, a Mednyánszky-terem ilyenek); a művészek maguk jobban kedvelik-e az ilyet, mint azokat, ahol a művészet „üzletmentesen” jelenik meg (a Múcsarnok termei, az Ernst Múzeum termei, az intim Helikon Galéria stb.), nem tudom, a szakmai közvélemény mindenesetre inkább a műveket (vagy a művész személyiségét) nézi, mert bizony előfordul, hogy az „üzleti” galériában jobb dolgokat láthatunk, mint a reprezentatív képtárban. A fiatal művészek Stúdió Galériája nem ad ilyen különbségtételre: ott is lehet vásárolni. S van még egy kiállítóhelyiség, a Fényes Adolf-terem, amely az ún. „önköltéses” kiállítások céljaira szolgál: itt állíthatnak ki azok, akiknek az állami intézmények nem adnak anyagi támogatást. (Azt kell mondanom, az utóbbi időben ott látottak az állami intézményeket igazolják.) Természetesen itt is lehet vásárolni, hiszen az itt kiállító művész éppen így reméli megszerezni kiállításának költségeit.

Ha ezeket a galériákat is végigjárja a művészetek barátja, igazán tarka képet kap. Ha a festői nyelvek sorrendjében akarunk haladni, akkor elsőnek emlitem az ábrázolásmentes, kizárólag a foltok, geometriai alakzatok és vo-

naljátékok útján gyönyörködtetni kívánó piktúrát: Kutassy Imre Ferenc képeit (Fényes Adolf-terem). Az idős mester fáradhatatlan buzgalommal kísérletezik minden említett kifejezésmóddal, talán túl sokféle is, amit csinál. Neki leginkább azok a lapjai tetszettek, amelyek barnás-sárgás alapon megjelenő fekete és vörös vonalak rejtélyes rendjével a maják titokzatos díszítőművészetére emlékeztetnek.

Nem esik messzire ettől a piktúrától, legalábbis a festői nyelv értelmezhetősége tekintetében, az a piktúra, amit Kovács László művel (Stúdió Galéria). A fiatal pályakezdő a való világ látványából indul ki, de az annak ábrázolásában megszokott konvenciókat mintegy szándékosan mellőzi, hogy teljesen érvényre juttathassa saját indulatait, amelyek harsány színfoltokkal, vadul húzott ecsetvonásokkal tördelik áttekinthetetlen darabokra a látványt, de sokszor a képet magát is.

Éppen ellenkező utat jár a nyelvi megoldásban Szilvássy Nándor (Helikon Galéria): a jövőví grafikusművészt, az alkalmazott grafika ismert szakemberét, ezúttal a „maga öröme” készített kollázsai mutatták be új oldalról. A színes képeslapok anyagából kivágott csikokból, foltokból a művész jelképes értelmű képeket illeszt össze, szobabelsőt és busójárást egyaránt. (Ez azonban nem igazi kollázs, mert itt a színes papíryanag csakis nyersanyagként szolgál; az igazi, klasszikus kollázs önmagában értelmes fotorészleteket illeszt meglepő, meghökkentő összefüggésekbe – azt hiszem, ha klasszikus is, mégis csak az az igazi.) De ez a technika csak anyagában ravasz és munkás, eredményében a természeti látvány hasonlósága alapján értelmezhető képet ad.

A látvány analógiája az alapja a mostanában látott grafikai kiállításoknak is. Cseh István (Fényes Adolf-terem) csaknem kizárólag fákat, görcsös, torz, öreg fatörzseket és a természet játékaként értelmes formákat is sejtető ág- és gyökérképződményeket örökít meg golyós- vagy filctollal. Csak részleteket lát mindig s ezzel is, a természet jelképteremtő szeszélyének a felhasználásával is korlátozza önmagát. Képei voltaképp csak stúdiumok.

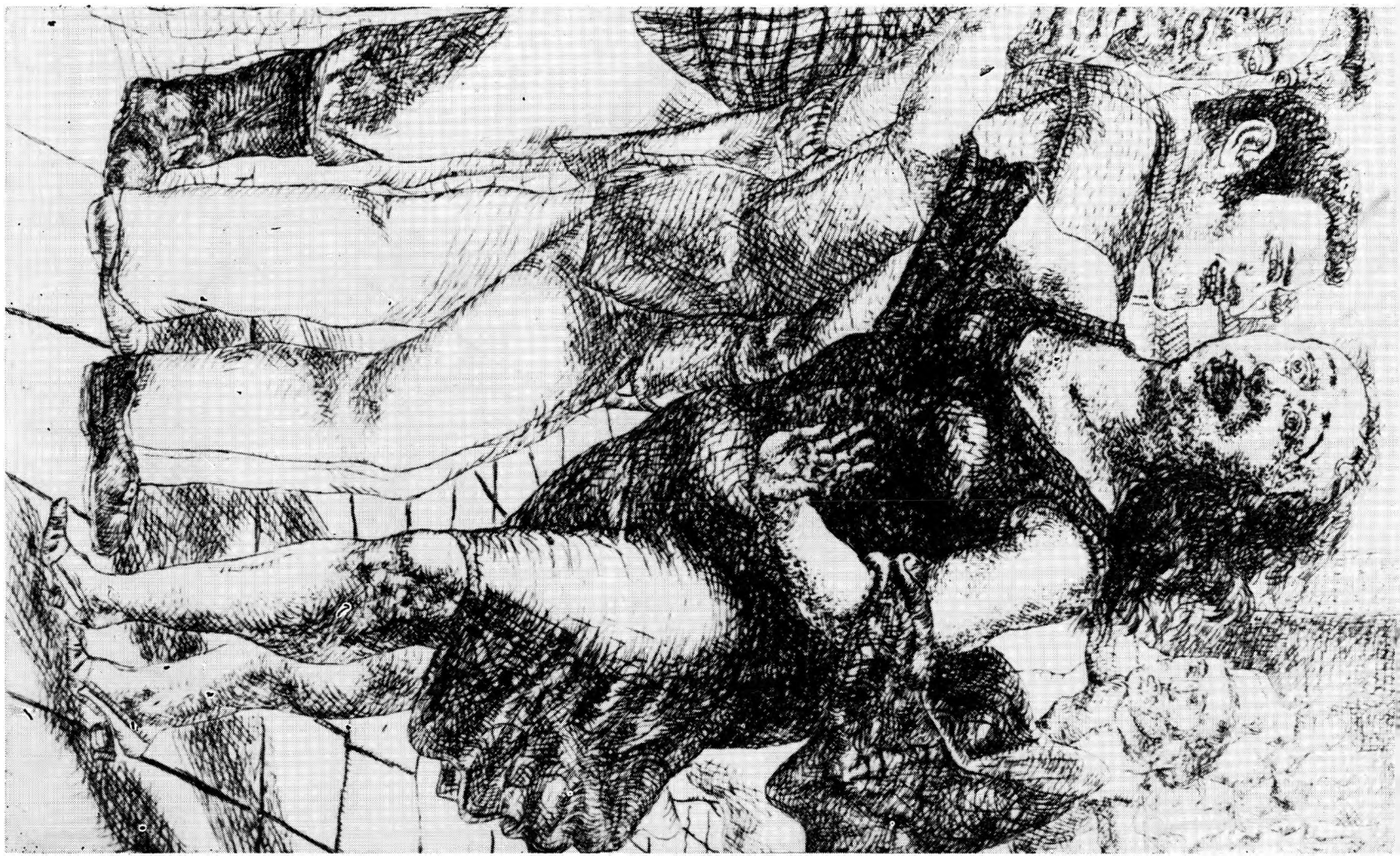
A grafikai technikákban való jártasság és kifinomult természetlátás az erénye Havas Eszternek (Stúdió Galéria), aki rézmetszetet is készít (ez ma már ritkaság). Természeti tárgyú tollrajzai és rézkarcai a finom vonalakkal, linometszettel készült képei (városképek) a fekete-fehér markánsabb ellentéteivel fejezik ki tárgyuk hangulatát. A legjobban sikerült ez az Alföldi képek és az Évszakok c. sorozatain, a szürrealista álomvilág felidézésével kísérteties lapjai (Hazám) még kevéssé meggyőzőek.

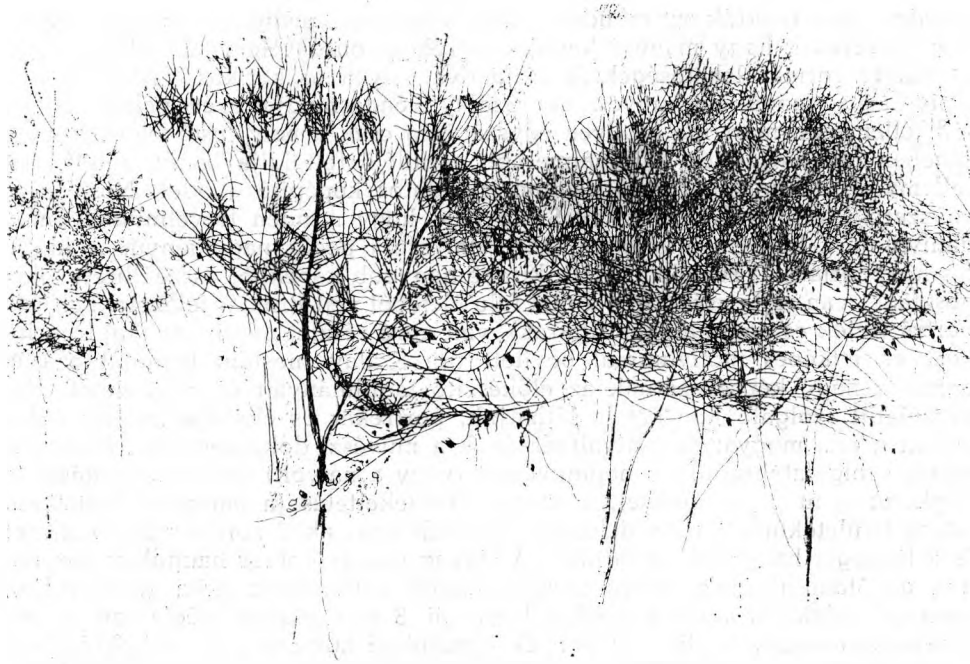
Voltaképp ugyanolyan festői élmény keltésére törekszik Dombrovszky László (Csók Galéria), amilyenekre az imént említett fiatal festő, csak hogy az idős mester képein a természeti látvány (tájak, csendéletek főként) nem az indulat, hanem a „zenei” hangulat érzékeltetésére rendeződik újjá. A témái alapján szokás itt a zeneiségre hivatkozni (Zenei motívum), pedig talán pontosabb lenne azt mondani, hogy az öntörvényű festői értékek, a színfoltok, -vonalak és -tónusok összhangja (igaz, ez is zenei műszo!) a művészi cél ezeken a képeken. Érett és kulturált festészet ez, de tőlem kissé távol áll, az elvont színfolt élménye nem tud magával ragadni.

Sokkal több néznivalót találunk Xantus Gyula festményein (Mednyánszky-terem). A művész ugyan mostanában eléggé leszűkített témakörrel dolgozik, egy zsánertémát (halászok) kivéve, csupa antikizált figurát ábrázol egyedül, párban, csoportban; az antikizálást nem csak a színfoltokban külön

Wendy 15

kirajzolt, vonalas kontúr és szerkezet görög vázarajzokat idéző megoldása képviseli, hanem a figurák klasszikus nyugalma is. Ezeknek az egymáshoz erősen hasonlító, már-már sematizált figuráknak a különféle elrendezéseihez (pl. nőalak lóval) jelképes címeket ad (ennek: Vágyakozás). Ha a címek nem is mindig elég találóak, a jelképi erő és sugalmazás kétségtelenül ott rejlik minden kompozícióban. Már csak azért is, mert a figurák és – ha van – ruházatuk, fejkük megmunkálása is dekoratív módon történik, hullámvonalak, pávaszem-motívumok burjánzó halmozásával, és mert, legfőbb jellegzetességként, dekoratív foltalakzatba zárva tűnnek fel a képeken. Ezt úgy kell elképzelnünk, hogy a szokásos téglalap vagy négyzet alakú képfelületnek van egy alapszíne (pl. a kék), s erre kerül rá egy (mondjuk piros) félkör alakú folt, amelyben aztán, közelebről nézve előtűnnek a figurák, még közelebről a részletek rajzossága. Olyan dekoratív jellegű festészet tehát ez, amely ugyanakkor jelképet is, részletfinomságot és ornamentikát is adni kíván. Tanulságos abból a szempontból is, hogy antik formákkal és népművészetre emlékeztető ornamentikával, tehát erősen hagyományos eszközökkel (amelyek ráadásul jól érthetők is formailag) lehet nagyon is elvont jelképi mondanivalót tolmácsolni. Talán túlságosan is távolra irányítják figyelmünket ezek az antik nosztalgiaikat hordozó jelképek.

Az ellentétet egy másik tanulságos kiállítás példázhatja: egészen a földközelbe, a mára és az ittre fordítja tekintetét a pályája derekán lévő, de határozott festői egyéniségnek számító Szalay Ferenc (Mücsarnok). A jelenleg Szegeden élő és művészetpedagógiával is foglalkozó festő a hódmezővásárhelyi kiállításokon vált ismertté: az „alföldi” iskola mai, új feltételek és új valóság által adott lehetőségeit kutatja. Az ő ábrázolásmódja a lehető legeggy-

szerűbb; erre szokták azt mondani, hogy keresetlen, pedig a szakember nyomban észreveszi, hogy mennyi keresés és főként önfegyelem kell ahhoz, hogy a csábító formai lehetőségekről lemondva, ilyen aszkétikus festői nyelvre kényszerítse magát egy művész ma. Szalay előadásmódját azért nehéz szavakkal jellemezni, mert ma az ilyen egyszerűség csak a naiv festők természetességében leli párját, de a figyelmesebb szemlélő feltalálja benne a lélektani jellemzést, a fényekkel való nagyon is tudatos képépítő gondot. Nos, ez az egyszerű festői nyelv azért kell Szalaynak, hogy minden figyelmünket mondanivalójára koncentrálthassa. Mondanivalója pedig nagyigényű. A kiállítás központja a Történelem című, kisebb-nagyobb képekből összeállított „ikonosztáz”: van rajta zsánerkép a mai falu életéből vett drámai jelenetekkel, van portré (fejek és egész alakos figurák), van apró részlet, motívum (papíron író kéz) és jelképes motívummal bővített táj. Szalay mostani bemutatkozásán ennek a nagy képsorozatnak az előkészítő tanulmányait és a közvetett előkészületül szolgáló képeket is láthatjuk, portrékat és életképeket. Az egész együtt a mai magyar falu átváltozásának a művészi dokumentuma. Stílusa is ennek szolgálatában áll: a népművészet (vagy a naivok) dekoratív fogásai (a képkeret is meg van festve), a rajzos térérzékeltetés (a hanyagul festettnek látszó felületeknek is csak dekoratív értékük van: akad zöldes színű női arc) és a lényegre hangsúlyozó formák. A lényeg pedig: komor hangulata van ennek az átalakulásnak, nehéz percek, napok sűrűsödnek rajta (Közgyűlés), mint az átalakítók arcán a gondok barázdái. S az egésznek mégis van valami bizakodó, csendes derűje – a portrék együttérző humora s az alakok és jelenetek nyugalma erőt éreztet. (Szalay most nem ironizál, mint egy-két korábbi képén, tehát nem kívülről nézi ezt a „történelmet”.) A teljes azonosulás azonban művészi problémát is rejt: lehet-e a falu átalakulását teljesen belülről ábrázolni hitelesen és teljesértékűen? Ezt nem bizonyítja meggyőzően ez a kiállítás, inkább a provinciális látásmód szükségességének veszélyeire figyelmeztet. A művész is bizonytalannal érzi ezt; rajta múlik, merre megy tovább.

Míg Szalay kifejezetten a szocialista ma művészi megjelenítésével kísérel meg korszerű piktúrát létrehozni, az idős és a húszas évek óta kiállító, azóta folytonosan számon tartott festő, Molnár C. Pál a piktúra „örök” témáit műveli. A hatvan esztendő munkásságából válogatott képek között csak kevés grafika van (egy-egy főiskolai stúdium, és néhány fametszet – a mester a harmincas években a legjobb európai fametsző művészek közé számított, lapjai ma is minden tankönyvben klasszikus példaként szerepelnek), a 200 olajfestmény azonban méretre is, témára is, rendkívül gazdag. Van sok-sok kicsiny, olykor csak levelezőlap nagyságú olajfestmény tanulmánya: úti jegyzetek ezek, kirándulások, zsennyei művésztelepi emlékek, többnyire tájak. Vannak azután nagyméretű képek, főként vallási témájúak: Molnár C. Pál volt az oltárképek jeles festője is annak idején. Azután, közép és kis méretben festett képei közt akad táj, történelmi zsáner, bibliai vagy mitológiai témájú kép, de még csendélet és önarckép is, akt is. (Talán csak a portrét nem műveli a klasszikus témák közül.) S mind-mind a természetesség alapján készültek, kellemes színezésűek és klasszikus formáik mindenki számára érthetők. A művész festői előadásmódja lényegében azonos elveken alapul a hat évtizeden át; kisebb változásokat azért felfedezhet a jó szem: a római iskola hatása látszik a harmincas évek klasszikus, egyszerűsített formájú és egyenmű színfoltokkal dolgozó képein (pl. Utolsó vacsora), az utóbbi évti-

zedben viszont még tanulni volt képes a mester, elsajátította a modern textúráképzést s él is vele (tájképeinek szikláin pl.).

Ami most már a témák mögötti mondanivalót illeti, mert a témák voltaképpen csak ürügyek, arról azt kell mondanunk, hogy nem igazi festői problémák, hanem inkább irodalmi-lélektani jellegűek. A három fő motívum, a vallás, a romantika (a kísértetiesétől egészen a borzadályig) és az erotika, s ezek át is szövögetik egymást. Vannak vallási témájú képek, amelyeknek érezhető erotikus kicsengésük van, de a kifejezetten ilyen témák (Zsuzsanna és a vének, Faun és nimfa) után még a romantikus tájak gomolyogó felhőiben is felfedezni véli az ilyesmit a szem. Az idillibb témákat a festő kedvvel részletezgetve meséli el, a romantikus, képzelt, drámai, egzotikus és hasonló címeket viselő tájakon felerősödik expresszivitása. Egynémelyiken aztán morbid hangulatok uralkodnak el (Cézár halála). Talán csak a szürrealista kísérletek nem sikerülnek, idegen az az álomvilág ettől a romantikától, még az önarckép keretre feszített vásznanak és a „való” tájnak az összeolvasztása is az irodalmi ötlet szintjén marad, nem lesz igazi festőiséggé. Végül is az az érzésem, hogy a hatalmas életműből a maradéktalan élvezetet a szép kis képek, a tájak, a lovak sorozatai adják: ezek ugyan természettanulmányok csupán, de a festői szem, a megfigyelés és a jellemzés érzékenysége itt érvényesül igazán. Az „örök” témák, sajnos, nagyon megöregedtek a mi gyors korunkban.

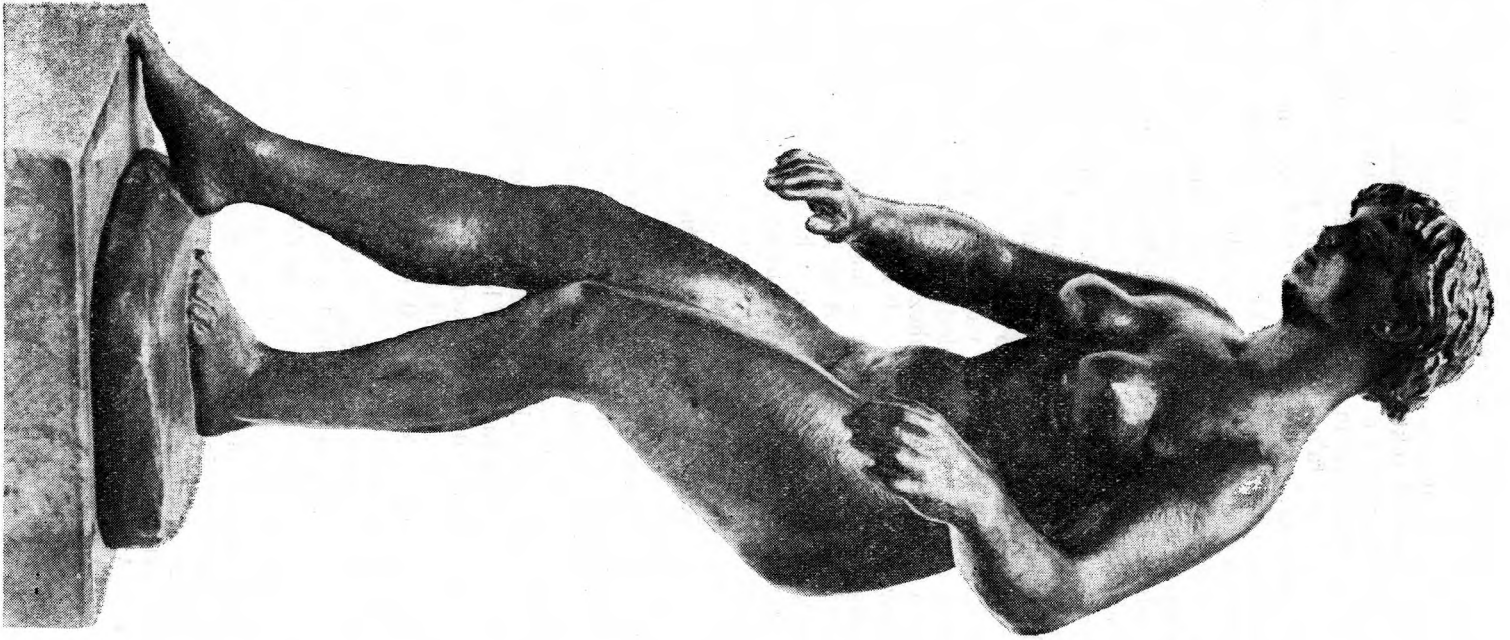
Azt hiszem, ez a változatos kép, a tárlatoknak ez a sokfélesége meggyőzően tanúskodik arról, hogy művészeti életünk bőséggel nyújt látnivalót, vizuális szellemi táplálékot mindazoknak, akik ezt igénylik. Az évadzárás

közeledése azonban azon is érezhetővé vált az utolsó hetekben, hogy – a jó idő beálltával – a kiállítások látogatói, különösen a kisebb, a hazai érdeklődőknek szánt galériákban megfogyatkoztak.

S ha már az évadzárásról szólnak, illik egyet-mást mondanunk az esztendő összképéről is. Erre pedig jó illusztrációs anyagot szolgáltat két, eddig nem említett, pedig jelentőségben nem kicsiny kiállítás. Az egyik az állami vásárlások 1971–1972. évi anyagát bemutató tárlat a Múcsarnokot töltötte meg április végén, de csak egy hétre. Az első megjegyezni való itt kínálkozik: nagyon örvendetes, hogy, végre, nyilvános tárlaton nézheti meg bárki, hogy mit vásárol az (ő pénzén is) az állam művészeinktől. (Régebben ezek zártkörű szakmai szemlék voltak.) Az érdeklődés mutatta, hogy van erre igény. A másik megjegyzés, amely mellőzi a részletes beszámolót és a csak szakmai körökre tartozó dokumentációt, néhány olyan jelenséget emelne ki ebből a szemléből, amelyek összefüggésbe hozhatók akár mostani, akár az évad régebbi tárlataival, vagy azok összképével. Arról van szó, hogy a kiállításon ugyan csaknem minden jónak tartott művésznünk szerepelt (vagyis: mindegyiküknek, pontosabban, többségüknek jutott állami vásárlás, ami anyagilag sem megvetendő támogatás), hanem már az arányokkal nincs minden rendben. Sem a hiányzókat nincs jogunk hiányolni (ki tudja, miért nem vásároltak tőlük, hátha kértek, csak ők nem adtak), sem azt nem kifogásolhatjuk, hogy klasszikusnak számító művésztől csak egy-egy képet vettek (többet nem kaptak esetleg), az a tény azonban, hogy nagyon középszerű teljesítményekből egy-egy művésztől hármát-négyet vásárolt az állami bizottság, vagy valamilyen zsűri, már figyelmet érdemel. S ha figyelmesebben megnézzük ezeket a műveket, akkor azt találjuk, hogy a plasztikában (ami egyébként feltűnően gyöngye anyag volt egészében) és a festészetben egyaránt a *kancsal* művészet teszi ezt a nyaklő nélkül vásárolt, de jellegtelen, esztétikailag alig középszerű anyagot. Hogy milyen a kancsal művészet? Hát olyan, hogy meglátszik rajta: alkotója (vagy hóhéra) egyik szeme a hivatalra figyel, a másik meg a sznobokra. S hogy látszik meg rajta ez? Hát úgy, hogy se hal, se hús. Szíve szerint absztrakt lenne – de azt jól nagyon nehéz csinálni, meg aztán a hivatalnak esetleg nem tetszik; a hivatalnak „közérthetőség” meg „tartalom” (értsd: szavakba foglalható eszmei mondanivaló) kell – azt meg lenézi a „jobb” közönség. Győz tehát a kompromisszum. De minek ezt megvásárolni? Plasztikában rosszul sikerült gyurmákat, amikre ráírták címnek, hogy harcok meg szabadság, piktúrában „marokecset” mázelmányt, amin nem vehető ki semmi, de rá van írva, hogy küzdelem meg effélék.

Régóta mondogatjuk (magam is, más kritikusok is), hogy az állam pénzével kissé szigorúbban kéne sáfárkodniok a vásárló bizottságoknak. Elsősorban nem a kifejezőmód éppen divatos vagy megtűrt változatait kellene előnyben részesíteni, hanem a valódi művészi kvalitásokat. A skála a szobrászi és festői nyelv tekintetében a legszélesebb lehet. Hogy konkrét példát mondjak: nekem egyaránt tetszett ebben az anyagban Pátzay Pál kis Vízbe lépő c. aktja és Kerényi kisplasztikái, vagy éppen Kovács Ferenc absztrakt formákból épített fekete és fehér márványtömbjei; ha nem is egyforma értékűek, de a maguk nemében kvalitásos művészi munkák és vásárlást érdemlők, Bartha László vagy Ország Lili festményei az előadásmód egyik pólusán és Mácsai István vagy Bencze László képei a másikon.

Hogy ez a jelenség miképpen állítható az évad kiállításainak összefüggéseibe, ezek után nem nagyon kell magyaráznom. Csak annyit tennék hozzá,

hogy az évad áttekintésénél a hiányzók erősebben esnek latba. S itt is a viszonylatok okozzák a kérdőjeleket; mert nagyon helyesen tesszük, hogy élő klasszikusunkat, aki ugyan a szocialista művészet legtagabban értelmezett világától is kissé távoleső piktúrát művel, kiállítjuk, de vajon miért nem lehet (az elmúlt húsz év alatt!) a fővárosban kiállítást rendezni olyan absztrakt festőnek, aki világviszonylatban is jelentős lehetne – ha kiállítanánk? Annyira gazdagok lennénk? Vagy talán jobban félünk (félnek a hivatalok) absztrakt kalligráfiáktól, mint az erotikus madonnáktól? (Korniss Dezsőre gondolok, akinek a hiányzása a fővárosi galériákból nem először említett fájdalom.)

S végezetül hadd szóljak egy olyan kiállításról, amelyik ugyan az iménti jelenségekhez is kapcsolódik, de van ennél végzetesebb tragikuma, amely mellett ez semmivé válik: a Nemzeti Galériában az évad végén nyílt meg a másfél éve halott Kondor Béla emlékkiállítása. Fiatalon hunyt el, de befejezetlen maradt életműve így is rendkívüli érték: a kiállításon szereplő mintegy 180 művet a másfélezer darabot kitevő hagyatékából válogatták ki (tehát nem szerepelnek benne a magán- vagy köztulajdonban lévő művei), s ez a töredék is méltóképp reprezentálja művészi eredetiségét és teljességét. Mert Kondor művészetének legfőbb értéke eredetisége és teljessége. Nem arról van szó, mintha festői nyelve vagy témavilága elszakadna a tradícióktól, ellenkezőleg, sok szálon kapcsolódik a biblia, a mítoszok világához éppen úgy, mint a magyar történelemhez vagy a világirodalom és a magyar irodalom néhány nagy alkotójához, elsősorban grafikusként kiművelt előadasmódja pedig Dürer és általában a hagyomány legértékesebb műveiben és kísérletező szellemében gyökerezik. A kiállítás nézője föl is fedezheti mind ezeket a vonatkozásokat Kondor rajzain, karcain és litográfiáin egyaránt. Eredetisége abban van, ahogyan ezt a hagyományt is felhasználva, előbb egy saját grafikai nyelvet, majd pedig – ebből is építkezve – sajátos festői nyelvét megalkotta. Nem lehetne eredeti, ha ezt csak a festői előadasmódban kísérte volna meg; Kondor igazi eredetiségének záloga az a csak rá jellemző, az ő látásmódjából, világértelmezéséből és érzelmi reagálásaiból leszűrt vízió, világkép, ami képeinek együtteséből bontakozik ki. És ez teljesség nem csak a hagyomány és eredetiség ritka találkozásában, hanem a vízió kerektségében is. Kondor világképe úgy lehet teljes és kerek, hogy a mai ember legfontosabb gondjait ragadta meg, olyan pontokat a világból, amelyekről elindulva talán nem lehet sarkaiból kimozdítani az egészét, – hiszen nem is ez a művészet feladata, – de be lehet látni, s fontos igazságokat lehet megmutatni belőle. Kondornak sok képén jelenik meg egy tragikus hős, a bukás, a pusztulás – mert ezektől félti az embert. De ott van képein mindig az irónikus gesztus vagy a kataklizmát megfékező erő is: mert hisz abban, hogy félelmeink és szorongásaink végül is nagyobbra duzzadtak kelleténél, s erőnk is van még legyőzésükre. Egy virágot nyújtó gesztus, egy hárfázó angyal, egy, a sötét hatalmak árnyaiból is kiszabaduló női szépség, a pusztulást is, de a menekvés útját is kiszabó kerubok – megannyi jelképe ennek a mélyen, a gondok és szorongások kusza szövedékében gyökerező hitnek.

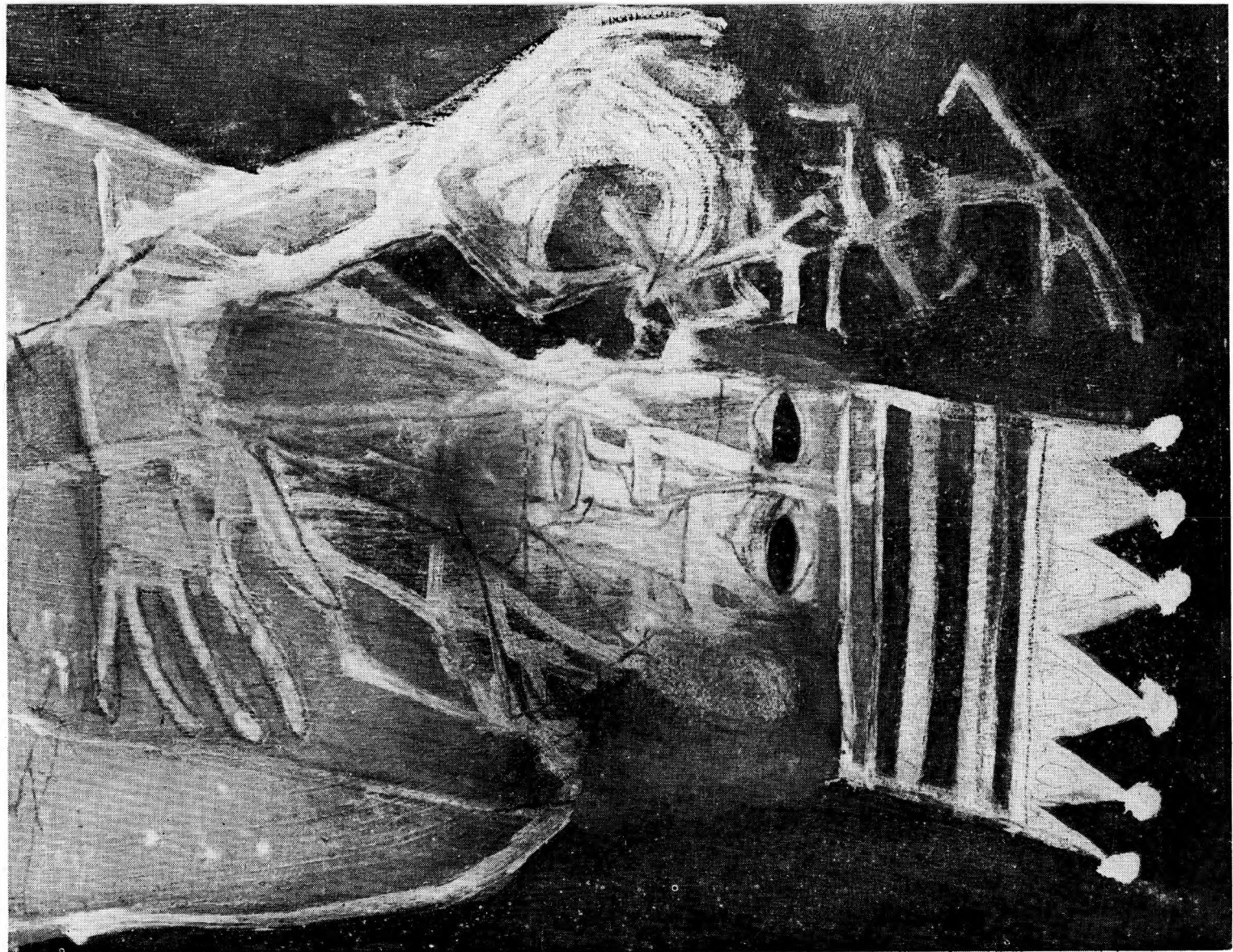
Kondor művészetéről még sokat kell beszélnünk és írunk, hogy különös, bonyolult, ellentmondásokkal is terhes, de mindenképp nagyértékű művészete utat találjon ahhoz a közönséghez, akihez voltaképp szól, s elfoglalja helyét művészeti értékrendünkben. De ez a hagyatéki kiállítás is olyan esemény, amely méltóképpen zár le egy képzőművészeti évadot.

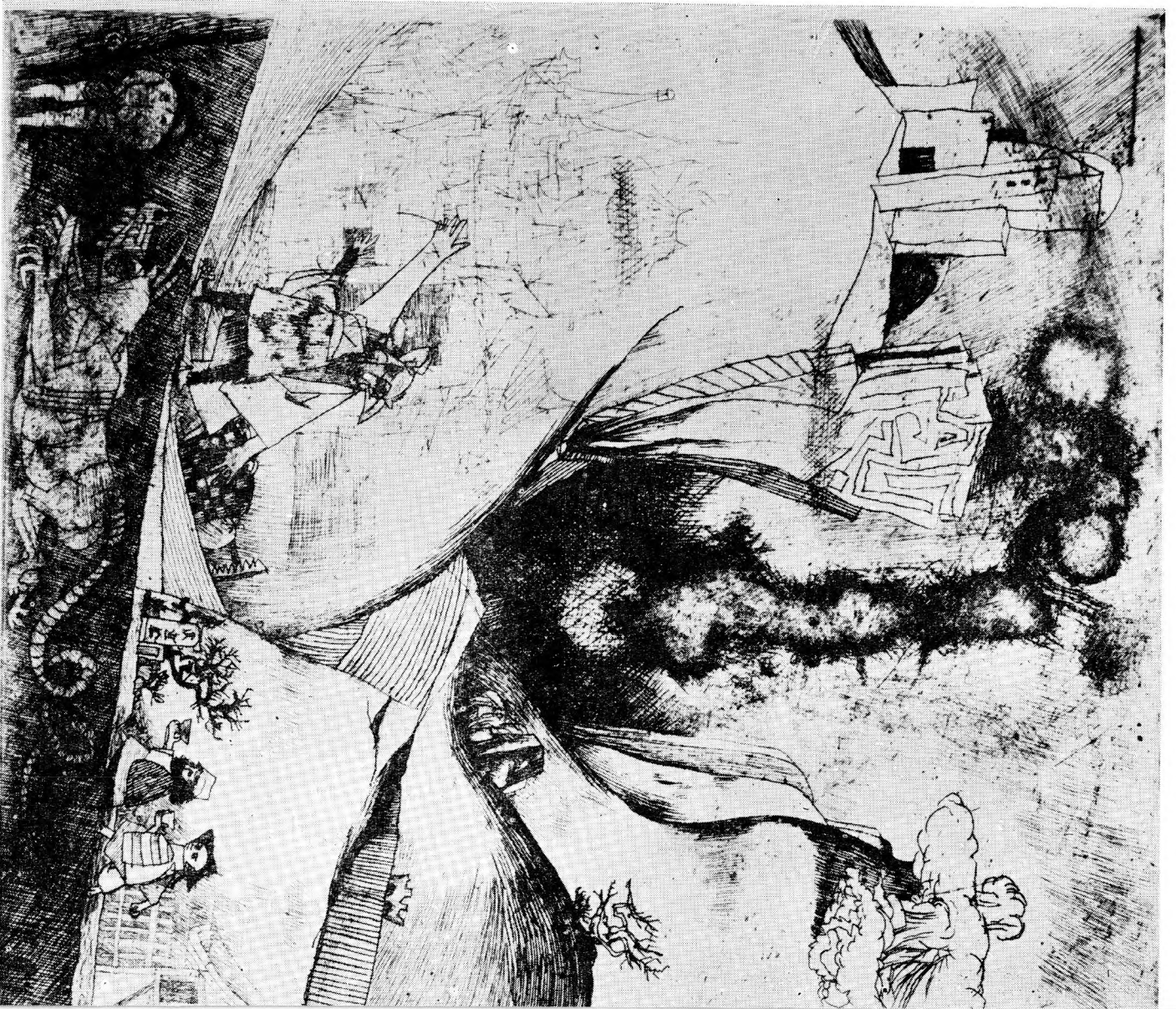
Kondor Bélának

Kezdjük jó magasan, hogy sok beleférjen,
 mint a török gépbe, mely a természet ölébe hullt Ermenonwillében;
 miért ilyen izgatottan járni a várost? Csak szép lassan mindent,
 mondja doktorom; dehát ha amúgy is egybeesik doktor jekylli
 és miszter hyde-i életkorom! itt most megint tavasz van,
 de még egyelőre kalapban járok, két blokkal a veritékszalagban:
 két otffelejttelt boltiflepnivel; és kikanyarodom és bekanyarodom
 újra meg újra – például – a Bézs útra; az egyik hegyesszögű
 sarkon megvan a kocsmá, fogó a barack, a cseresznye; a buszmegálló
 – de onnan, ugye, már gyalog mentünk tovább? – szóval, örökké
 áthelyezve; s a kis kép-csarnok? egymást érik benne a kiállítások.
 Ásitva állok. Néha a vásárcsarnokból – a Bézs út mögött rézsút –
 kikanyarodom és bekanyarodom, kenyér nélkül sajtozom
 és kabáthajtókára-csepegtetve narancsozom a mellékutcában,
 koszos cipőm a még koszosabb köpárkányon, és a zokniban,
 akárhogy megmosom reggel otthon, ilyenkorra már piszkos a lábam,
 de ahogy ott állok, mégis magabiztosabb vagyok, mint általában.
 (Most jöjjenek az ismerősök! tegyenek megjegyzést két harmonikázó
 nadrágszárra!) Mellettem a földön a piros-kék-lila kockás táská,
 te ezt még nem ismerted; benne a gyümölcsle, retek, keksz, kompót,
 citrom mellett néha detektívtörténetek is halmozódtak!
 s ha február nem lenne szeszmentes hónap, más üvegekről is szólhatnék.
 Node: február a legrövidebb; látod, ilyesmivel szórakoznak a földiek.
 Én, hadd mondjam meg neked, állítólag egy kicsit kilógok
 a sorból; így jár, ugye, aki még Ermenonwilléről is ausztrál
 eukaliptuszerdőkben sikoltozva megégő koalákra gondol,
 akiket a szerencsétlenül jártak ősei kipusztítottak.
 (A török gép társasága besegített az angoloknak.)
 Vagy arra gondolják, hogy a lábam – kapkodtak ám utánam! –
 szépen kilógott már egy hatodik emeleti ablakból?
 S egyáltalán! A sebesült ajtófélfák, cserépbe-visszaápol
 növénycsonkok – most jövök én! – (szépen magukhoz tértek!) –
 meg minden; mondtam-e ezzel, hogy „itt” vagy „innen”? . . .
 Dehát a neandervölgyi dolgozó kijózanodik; azt mondja: így a jó;
 és vélekedik tovább, többféleképpen. Lesz például nemsokára
 egy fényképező gépem, melyet a koalák – mert ennyit legalább
 hadd mondjak: én a koalák barátja vagyok! – doktor Suzukinak
 neveznek máris. (Ő mondott olyanokat, hogy . . . a félkéz tapsáról, szóval.)
 És majd kattoztatunk: Electróval, Certóval. Legyen,
 amit magára hagyunk; legyen megalahányszorozva.
 De most még csak egy trükkrajz-sorozat (felébresztem kis barátimat,
 éjszaka egy oroszlános fotelban alszanak) járja.

(Ha egy pillanatig nem gondolunk a nagy Koala-Kártyabajnokságra!)
Az első kép: szétverek egy fél lakást; a második: transzformátor-
bódé-felírást szerelnek le valahol (ezek ők;
csak tudnám, hogyan jutottak ki a házból!),
a harmadik: ma délelőtt: elhelyezik rajtam az emléktáblát
(azt hiszik, így majd örökké élek, s ezt nem ám önzetlenül várják!):
VIGYÁZAT! NAGYFESZÜLTSG! ÉLETVESZÉLYES!

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

Parádés szereposztásban, kitűnő rendező irányításával mutatták be a Pesti Színházban a méltán népszerű Örkény István új művét. A *Vérrokonok* ötletes, szellemes, gondolkodásra serkentő alkotás, akik a *Tóték* vagy a *Macskajáték* sikerének megismétlődését várták, mégis csalódottan távoztak. Pedig Örkény István alapvető közös dolgaikról beszél: a közösséghez tartozás „életmentő” szerepéről, s ugyanannak a közösségi szervezetnek az elmechanizálódásáról (elbürokratizálódásáról), a közösségbe vetett hit fölemelő erejéről és a tartalmát vesztett hit értelmetlenségéről, áldozatkészségről és önzésről, befogadásról és közönytől, céltudatos életéről és öncélú erőfeszítésekről, családról, szeretetről, életkedvről, szükségletekről, gyűjtögetésről és még egy sor időszerű kérdésről. Kérdéseit zárt helyzetekben vizsgálja, s az a célja, hogy a nézőt kényszerítse állásfoglalásra. Ezért a bonyolult ellentmondások szövevényében saját véleményét – a tárgyilagosság álarcát használva – csak az irónia és a groteszk komikum segítségével fejezi ki. Modern és rokonszenves írói módszerének alapfeltevése, hogy a színháznak sikerüljön fölkeltenie a néző együttműködési – együttjátszási – kedvét. Emlékezetes, Várkonyi Zoltán milyen nagy mester hasonló feladatok megoldásában, ezúttal azonban sem kitűnő színészei nincsenek összhangban, sem az önmagukban jól kidolgozott jelenetek egységbe foglalása nem sikerült. Tahi Tóth László mintha mindent értene, Halász Judit viszont semmit, egyikük belülről közelít a groteszkhez, másikuk kívülről, a butaság felől az abszurdhoz. Tomanek Nándor az álomjáték, Ruttkai Éva a naturalizmus felé tolja el az értelmezést. S valamennyien keményebb hangot ütnek meg, mint a lírára hajló Mensáros László. Önmagában mindegyik kitűnő alakítás, s ellentéteiknek van bizonyos feszültségetermelő ereje, de ezek a belső – stiláris – feszültségek még tovább fokozzák az egyes jelenetek önállóságát. Túlságosan nagy feladat marad az összekötő szerepet játszó lányára, Kútvölgyi Erzsébet lendülete nem elegendő azonban ahhoz, hogy az egész előadást magával tudja ragadni. Friss, gyakran önironikus, mindig föl szabadult játék kedve maradéktalanul megszólaltatja az írói mondanivaló ráeső részét: kifejezi az ifjúság szélsőséges magatartásformáit és érzelmi megnyilvánulásait, s ezzel együtt ő a tisztább, szebb, etikusabb, természetesebb életforma vágyának megszólaltatója és ígérete.

Örkény István kitűnő jelképet választott a közösségi szervezet megjelenítésére. A vasút (azaz a MÁV) talán még ma is a legtöbb embert foglalkoztató hazai munkaadó és még mindig a Föld legfontosabb szállítórendszere (illetve annak hazai része). Régen biztos kenyeret, olcsó lakást és még néhány más szociális juttatást jelentett, sőt önálló szociális szervezetei közül néhányat máig megőrzött (például a megbízottiságot). A vasút a szó szoros értelmében összekapcsol bennünket más népekkel, távoli országokkal; a vasutasok politikai feszültségek idején is együttműködnek más országok vasutasaival és minden tekintetben egymásra vannak utalva. A vasút működését csak úgy lehet zavartalanul biztosítani, ha mindent előre szabályoznak és ezeket a szabályokat pontosan betartják. A mereven értelmezett (dogmatizált) szabályok aztán megnehezítik a vasutasok (és méginkább az utazók) dolgát, s ugyanakkor a váratlan (kiszámíthatatlan) fennakadások elhárítását is akadályozzák: az ötletesen megoldó és végzetesen hibázó ember felelőssége éppen ebben az aprólékosan szabályozott rendszerben kap különös jelentőséget. Ezek az ellentmondások teszik lehetővé, hogy Örkény jelképe az „itt és most”-ot, a modern haza fogalmát fejezze ki. Egy olyan közösségi szervezetet, amelynek nincs mindig szüksége ránk, amely mégis általunk létezik; amelynek működésében a formális törvények (szabályok) betartásá-

nak alapvető szerepe van, ezek a fontos szabályok gyakran mégis a józan ész gúzsba-kötői, az egyéniség redukálói, a hozzátartozók jellemének, gondolkodásmódjának, érzelmi világának eltorzítói. Sokoldalúan tapasztalhatjuk e szervezet működésének fogyatékoságait, mégis hinnünk kell benne, mert helyünket máshol nem találhatjuk meg és ez a hely fontosabb a szereplők vezetéknevének (minden szereplőt Bokornak hívnak) azonosságánál. Lényeges és formális emberi kapcsolatok kérdéséhez jutottunk tehát. Ennek része az egyes ember viszonya a közösségi szervezethez, amit az író egy jellegzetes folyamat tükrében vizsgál. Ezt a folyamatot a lány indítja el egy beteg és sorsába beletörődött nyugdíjas megmentése érdekében. Amíg az emberiség nevében érvel, közönnyel és visszautasítással találkozik; szülei, ismerősei csak a közösséghez tartozás érvét méltányolják, csak ennek alapján hajlandók – de ezért még vérük fölajánlására, sőt anyagiakról való lemondásra (ebben a sorrendben) is készek – az áldozathozatalra. Áldozatukért aztán elvárják a beleszólási jogot a másik életének rendjébe. Itt új konfliktus kerül előtérbe, a fiatal vasutasé, akire a vasútnak nincs szüksége, pedig ő képes lenne a szervezet működését javító új módszerek bevezetésére is. De nem csupán e két fő konfliktus függ lazán össze, hanem szinte minden jelenet egy-egy kérdés túlságosan zártra sikerült elemzése. Az író remek színpadi helyzetekben analizál, absztrakt gondolatait mulatságos, lebilincselő jelenetekben fogalmazza meg, de semmilyen erő nincs sem a darabban, sem az előadásban, ami a kis résztanulmányokat úgy fűzné össze, hogy ne lehessen bárhol „kilépni” a gondolatvilág és hangulat áramköréből.

Nagyon hasonló szerkezetű mű Lengyel József *Levelek Arisztotánészhoz* című komédiája a Thália Stúdióban. A darab félig arról szól – íróilag hangsúlyozottan – milyen nehéz bemutatható darabot írni, milyen nehéz megfelelő témát találni, pedig a könnyörtelen szatírák érdemlő társadalmi jelenségekkel bárki nap mint nap találkozhat. Lengyel József ennek okát is nagyon jól tudja: tisztában van vele, hogy őt alapvető felfogásbeli különbség választja el Arisztotánésztól, akinek segítségét kéri. A nagy görög szatirikus ugyanis magát a társadalmat leplezte le hibáin és torzulásain keresztül, ő pedig éppen a társadalmi rend érdekében akarja kiirtani a hibákat és torzulásokat. Nem is tud a szatírához tartozó könnyörtelenség mellett elég keményen érvelni a nálánál – hivatásszerűen – óvatosabb főrendezővel, rendezővel és dramaturggal szemben. Ezért szól a darab csak félig az írói műhelymunkáról. Az író eljátszik különböző ötletekkel, amelyek a kabaré, a cirkusz, a társadalmi vigjáték vagy a groteszk komédia műfajából kölcsönöz, végül mégis mélyégsémen realista alkata győz, és a társadalmi szatíra kerül előtérbe. A társadalmi vigjáték hőse egy vezető állásban lévő fiatal „kandidátus”, aki szerelmi bonyodalmak és hivatali ambíciók (nem is olyan nagyon) bonyolult összetevőitől vezérelve megszervezi felesége tettenérését, de aztán akit megszegyenít és leleplez, az nem más, mint tulajdon édesanyja. Túl ennek a konfliktusnak az előzőekre visszautaló mondanivalóján, ez ad ürügyet néhány visszás társadalmi jelenség könnyörtelen leleplezésén kívül arra is, hogy az író a flanc, édesélet, harácsolás és karrierizmus felszíni megnyilvánulásainál mélyebbre hatoljon. Fergetelesen mulatságos jelenetek sorában nevetünk olyan torzulásokon, amit az íróval együtt nagy ellenszenvvel és némi keserűséggel veszünk tudomásul mindennapi életünkben. S miközben a játék nyíltan gúnyolódik a színház gyávaságán, szinte észre sem vesszük, hogy egy ügyes szereposztásbeli fogás azonosítja a kutyaaidomárt a nagyhatalmú „Géza bácsival”, aki végül is mindent el tud rendezni. Ezzel az előadás az író mondanivalójának rejtett lényegét erősíti föl: a szatíra gyűjtőpontjába ugyanis az a vezetési elv kerül, amely a középsernek kedvez – a kiválóak rovására. Romhányi László rendező és Kazimir Károly művészeti vezető teljes terjedelmében vállalták az író kettős elkötelezettségét: a szocializmus és a szatirikus műfaj mellett. Bátran nyúltak a legkülönfélébb színpadi eszközökhöz, stílusos fogásokhoz, de az összefüggések így is nehezen földeríthetőek maradtak, s az előadás töredezettségét nem sikerült megoldaniuk. Ennek a töredezettségnek a következménye az is, hogy nem nyílik lehetőség nagyobb formátumú színészi alakításokra. Az író játzó Nagy Attila feladata különösen hálátlan, még csak olyan remek jelenetekre sem kap lehetőséget, mint néhány kisebb szerep megformálója. Hacser Józsa, Hámosi Ildikó,

Gór-Nagy Mária, Végvári Tamás, Vallai Péter és Gálvölgyi János élnek is ezekkel a lehetőségekkel. Külön ki kell emelnünk Buss Gyula (Tördeky úr és Géza bácsi) szuggesztivitását, aki másodpercek alatt hatalmába tudja keríteni az idomítottakat és megteremti az ezt hitelesítő hangulatot. A másik kiemelkedő teljesítmény S. Tóth József, aki úgy vált át a főlényes, nagyvonalú ügyvéd szerepéből az alázatos megalkuvóba, hogy a hátunk beleborsószik.

Zsolt Béla egyike irodalmunk csendes legendáinak. Politikai jelzője: polgári radikális, és ez olyan irányzat keretébe sorolja, amelyik soha nem tudott hazánkban jelentősebb erővé válni, Zsolt Béla pedig azelőtt halt meg, 1949-ben, hogy a történelem nyitotta úton messzebb juthatott volna. *Erzsébetváros* és *Nemzeti drogéria* című, „két külön kort és hangulatot árasztó” színmű-változataiból Kazimir Károly egy harmadikat teremtett, ahogy írja: „az író műveinek segítségével és saját élményeinkből”. A Thália Színház bemutatója a címmel is érzékeltetni kívánta, hogy az Erzsébetvárosra, ennek a szegény-szagú, kopott, kispolgárok otthonait magába foglaló kerületnek a miliőjére helyezte a hangsúlyt. Rajkai György színpadát egy bérház szürke falai, rácsos korlátú gangjai és nem tudni hová vezető lépcsőház uralja. A szürkeség, a kis ablakok mögé zártság és függőfolyosók „levegőben lógása” azokkal is érzékelteti a helyszín nyomasztó és bizonytalan atmoszféráját, akik maguk sohasem laktak hasonló pesti bérházban, sohasem fuldokoltak udvari lakások fülledt és kiszéltethetetlen szobáiba, ahová az örökké nyüzsgő gangról bárki benézhet, ahova minden szag, zaj és tolokodás kizárhatatlanul be tud hatolni. A földégett Zsolt Béla-versek és régi slágerek szervesen ehhez a miliőhöz tartoznak, s az előadásban csak az zavar, hogy a gépzene kellemetlen zöreje nem illik a rendező stílusába.

Az erzsébetvárosi háromszobás udvari lakás nemcsak színtere, hanem közege is a drámának: egy erős akaratú ember összeomlásának. Ugyanakkor eleve világossá teszi, mennyire illúzió, hogy a magabiztos kispolgár komolyan veszi a nevéhez illesztett „úr” szócskát. A történet hőse, Kardos úr, a Nemzeti Drogéria tulajdonosa nehezen bírja a versenyt a változó idők szelleméhez jobban alkalmazkodó vetélytársával. Önbizalmára az első csapást az méri, hogy egy szacharin-lopási ügy kapcsán – orgazdaság vádjával – ártatlanul letartóztatják. Ezt a megrendülést használja ki versenytársa, hogy megszabaduljon tőle; s ezt használják ki gyermekei, hogy szétrombolják illúzióit és megváltoztassák mindazt, amihez a családfő görcsösen ragaszkodott. A tragédia az, hogy Kardos úr tiszteletré méltó tartását illúziók biztosították. A darab és előadás közös gyöngéje, hogy nem egyforma súllyal leplezi le a kispolgári illúziók két rétegét. Nagy nyomatékkal látjuk, hogy Kardos úr nem hajlandó tudomásul venni a valóságot és szemben áll a jelen erkölcsstelenségével. A valóság az erzsébetvárosi szegénység, Kardos álma az „úri élet”, aminek státuszszimbóluma a mindenki által utált és tökéletesen fölösleges zongora, amit a gyerekek rögtön el is adnak, amint lehetőségük nyílik rá. A jelen erkölcsstelensége pedig azt jelenti, hogy az érvényesülésért a nőknek áruba kell bocsájtaniuk a testüket, a férfiaknak pedig a becsületüket, azaz le kell térniük a „tisztességes” üzleti haszon elvéről és gátlástalan módszerekhez kell folyamodniuk. A kérdés csak az, milyen alapon áll ezzel szemben Kardos úr? Mert a néző tisztában van vele, hogy a „rég jó világ” utáni nosztalgikus sóvárgás csak hamis értékrend alapja lehet. És ennek leleplezése sikkad el. Nem domborodik ki kellőképpen, mennyire illuzórikus a házmester sóhajtozása a „jó ház”-ról és mennyire igaza van a cselédlánynak, hogy Kardos csak egy „proli házban” úr; hogy prostituáltak, kitarított nők régen ugyanúgy voltak, mint a háború utáni években és a kapitalista vállalkozás – akár egy drogéria méreteiben is – nem hozhat hasznot csak *mások* rovására. Történelmileg érthető az író ellenszenve a Horthy-rendszer világával szemben, de a múlt fölmagasztosítása a mai néző szemében ugyanolyan álom, mint a cselédlányoké a fekete cilinderes, fehér sálás, estélyi öltönyös úriember-ről.

A nagyszerű miliőrajz némileg kárpótol a jellemábrázolás mélyebb rétegeinek hiányáért is. Ráday Imre olyan meggyőzően játssza el az alkalmazkodni nem tudás drámáját és egy kemény öregember összeomlását, hogy szinte észre sem vesszük, mennyire hiányzik Kardos jelleméből mindaz, aminek alapján elhihetnénk, hogy valaha

alulról föl tudott jutni. (Ha csak el nem fogadjuk azt a polgári illúziót, hogy „régén” a kemény munka és a becsület elegendő volt az üzleti sikerhez.) A kitűnő Ráday Imre mellett Horváth Terinek, Szabó Gyulának és Harsányi Gábornak is van néhány eredeti színe ahhoz, hogy emlékezetessé tegye a színpadra vitt kispolgári típusokat, de Rátonyi Róbert már csak önmagát ismételteti: Kardos vetélytársa, Torkos egyetlen magatartásformát képvisel, azt kell több jelenetben variálnia. Több lehetőséget kínál Kardos gyermekeinek szerepe: Drahota Andrea (Licike) ötletesen játssza el a tehetetlen vergődésből kitörés folyamatát, amelynek végén hősnője önként hozza meg a szabadabb életért a megkívánt erkölcsi áldozatot. Mécs Károly is meggyőzően érzékelteti, hogyan lesz a céltalan ficsúrból célratörő üzletember, hogyan használja ki Kardos Gyula a tevékeny életforma első kínálkozó lehetőségét. Csakhogy éppen itt marad adósunk az író azokkal a lélektani motívumokkal, amelyek társadalmi drámává szélesítenék a miliő-történetet. Mivel nem jelenik meg annak szükségszerűsége, hogy miután apja kitiltotta a drogériából, Gyula nem tud másutt munkát találni és ezzel értelmet adni életének, nehéz lélektanilag elfogadni azt, hogy a hasznos életforma megjelenésének első pillanatában kemény, korszerű, céltudatos üzletember lesz a léha kártyásból. Kazimir Károlynak az *Erzsébetváros* dinamikus előadásával sikerült arra kényszerítenie az irodalomtörténészeket, hogy elgondolkozzanak Zsolt Béla helyén „az írók Pantheonjában”. Nem hinném azonban, hogy az eddig – általánosan elfogadott – értékelést módosítani kellene.

Bizonyára nagyon kevesen várták az évad legnagyobb meglepetését és legnagyobb művészi sikerét az *Othello* bemutatójától. Többen voltak, akik arra gondoltak, hogy Bessenyei Ferenc húsz évvel ezelőtti sikerét akarja megismételni a Madách Színházban. Mivel pedig az 1954-es *Othello* nagyon sok színházlátogatónak életreszóló élménye volt, féltettük az előadást és önmagunkat, hogy szembesíteni kell egy kedves emlékünket megváltozott korunk megváltozott szemléletével. Ráadásul az *Othello* az a Shakespeare-dráma, amiben a legújabb elemzések is alig találtak valami meglepőt. Semmi jel nem mutatta, hogy át kellene és át lehetne értékelni a dráma belső erőviszonyait. Az utóbbi évtizedek leghíresebb *Othello*-bemutatója, amelyen Lawrence Oliver játszotta a címszerepet, vitát csak azzal váltott ki, milyen szerepet kell a négerségnek (színesbőrűségnek) tulajdonítani a tragédiában. Az alaptétel, a gonosz és törpe Jago szembenállása a nemes és nagy Othelloval változatlan maradt. Így a történet lényege változatlanul az a folyamat volt, mint szabadítja föl a hideg, számító értelem rosszakaratból az önpusztító, már-már állati szenvedélyt. Abból a bizonyos húsz év előtti előadásból nem csupán Bessenyei mindent elsőprő szenvedélyre emlékszünk, de Major Tamás céltudatosan gonosz, sértődötten gyűlölködő Jagójára, III. Richard közeli rokonára is. Major a törpeséget növesztette félelmetesre, miközben föltételezte, hogy Jago is elhatározta, gazember lesz, csak éppen nem a királyi hatalomra tör, hanem kisemberi intrikákban éli ki magát. Olyan világot hívott elő és teremtett meg maga körül, amelyben az öncélú gonoszságnak módjában áll a nemes nagyság fölé emelkedni, mert a helyzet az aljasságnak, bűnnek kedvez, a tiszta szándéknak és jóakaratsnak tehát vereséget kell szenvednie. Ezt a színpadon – esetenként – nagyon hatásos értelmezést azonban a Shakespeare-kritika java akkor is elégtelennek érezte. Benedek Marcell néhány évvel később írott Shakespeare-könyvében elég általános véleményt foglalt össze, amikor föltette a kérdést: „miért hisz ennek a tettető hazugnak mindenki, nemcsak *Othello* és *Rodrigo*?” S így válaszolt: „Megjelenésében kell lenni valami varázsnak, ami elhihetőnek mutatja sokszor átlátszóan naív hazugságait. (A szélhámosok ebből a varázsból élnek.) . . . A színházban állandóan csodálkoznunk kell az emberek naivságán, akik ennek a ravasz tekintetű fráternek minden szavát elhiszik.” Major annak idején Jago visszataszító jellemének (és külsejének) kiemelésével éppen a rossznak kedvező közvélemény naivságát emelte ki. Ádám Ottónak, a mostani előadás rendezőjének zseniális telitalálata az volt, hogy Jago szerepére az eleve rokonszenves, vonzó külsejű Huszti Pétert szemelte ki. Benedek Marcell még abban látta a megoldást, hogy – úgymond: – Jago „külsejének, hangjának, tekintetének a becsületes, nyers, őszinte katonát, afféle derék őrmestert kell mutatnia.” Ez a típus azonban tőlünk már távol áll, számunkra nehezen elkép-

zelhető. Nincs is szükség rá, mert Ádám Ottó és Huszti Péter megtalálták a megoldást: Jagojuk egyszerűen egy mindennel, a világgal s benne saját magával elégedetlen lázongó fiatalember. „Nem az vagyok, ami” – mondja, s nemcsak önismerete hiányzik, de terveinek következményeit sem gondolja végig. Nem gonosz összeesküvést sző, csak könnyelműen eljátszik önmagával és másokkal. Ellentétben a céltudatos, egyenes szavú Othello megnyilatkozásaival, az ő monológjai ellentmondásoktól zsúfoltak: minden szava szivárványos az iróniától és öniróniától, soha nem tudjuk, mit gondol komolyan, s mikor csúfolódik. Nincsenek illúziói, de nincsenek elvei, önként vállalt kööttségei sem. „Nem lehetünk mind urak” – mondja, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy a hatalom urainak törvényei és általában a törvények rá nem vonatkoznak: önként vállalt helyzetében az anarchikus törekvések lehetőségét, a mások iránti tökéletes felelőtlenség indokoltságát látja. Nem bizik senkiben, még saját feleségében sem, nem is törődik senkivel, csak saját magával. A parttalan individualizmus modern hőse ő. Ádám Ottó vállalja a kitűnő szovjet Shakespeare-kritikus, Morozov – Puskin gondolatából kiinduló – fölfogását, amely szerint Othello lényegében a bizalom drámáját éli át. Nagyszerű felfedezése, hogy a rossz- és jóakarát, értelem és szenvedély kérdéséről az emberek közti viszonyra helyezi át a hangsúlyt. Bessenyei Ferenc rendkívül tiszteletre méltó művészi alázattal illeszkedik ebbe a rendezői értelmezésbe, s érett művészete teljes fegyvertárát fölvonultatja, hogy bemutassa a nagy embert, aki életét a hitre, felelősségtudatra és bizalomra tette föl. Jago „játéka” azért végzetes következményű számára, mert nem csupán féltékenységet ébreszt föl (ami neveléses helyzetbe hozná a nagy embert, s ettől – ámbár ez a dráma potenciális lehetősége – tudtommal eddig minden rendező visszariadt), hanem fölborítja egész értékrendjét s ezzel kihúzza a talajt lába alól. Ez az, amire Jago nem számít – s nem is számíthat. Ő egy kiegyensúlyozott, józan értelmű parancsnokot ismert, s rendíthetetlen magabiztosságát akarta próbára tenni, legalább annyira a játékot, mint a bosszú, vagy inkább bosszantás kedvéért. Nem elpusztítására tör, hiszen vezető helyéről nem is álmodik, csak meg akarja alázni és a kegyeiben előbbre jutni. Az önfegyelem gátjainak elpusztítása azonban olyan vihart idéz elő, melyben az elemi erejű szenvedély már semmivel sem törődik, kilép az emberi kööttségek medréből és végbeviszi azt a pusztítást, amihez Jagonak nem volt ereje, s amit komolyan nem is akart, de nem is akarhatott, hiszen őt is magával ragadta, már pedig ő nem tartozik a sorsába vakon rohanók közé.

Nem lehet egyetérteni azokkal a kritikákkal, amelyek ennek a nagyszerű rendezői elgondolásnak – és kitűnő előadásnak – a sikerét kisebbiteni akarják. Azok a megjegyzések mégis alaposak, amelyek az együttes játék csekély szerepét kifogásolják. Az összes többi szereplők közül egyedül Almási Éva (Emília) tud fölőlni Bessenyei és Huszti mellé. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy Othello közösségi kapcsolatai nem kapnak kellő fényt. (Az individualista Jago ez kevésbé érinti, sőt közvetve tovább fokozza az előadásban játszott szerepe súlyát.) Egy jelenet ugyan mintha valami – Othello szigorú erkölcsi elveitől merőben idegen – játékos kacérkodást villanna föl Desdemona és Cassio között, ennek azonban nincs folytatása. Még nagyobb baj, hogy elsikkad Othello első megrendülésének mélysége, amikor csalódik Cassióban, bizalmasában, akit bizony gyerekjáték volt méltatlan helyzetbe hozni. Shakespeare ezután azt is megmutatja, mennyire más a hadnagy erkölcsi fölfogása, mint parancsnokáé, s ebben a tekintetben közelebb áll Othellónál a könnyelmű Jagohoz. (A szajhával való szerelmi jelenetének ugyanis ez a szerepe, s nem az, hogy Desdemona iránti szerelmének képtelenségét szemléltesse.) Talán még Desdemonában is van egy csipetnyi Jago következményekkel nem számoló erkölcsi fölfogásából, de erre legföljebb csak az a semmivel nem törődő odaadás utal, ahogy Othellót szerelmével megajándékozta; az azonban biztos, hogy a fiatal katonák ehhez a fölfogáshoz állnak közelebb. Itt Othello rémületének forrása: egy az övétől eltérő, számára elfogadhatatlan erkölcsi fölfogással találja szembe magát, amelynek szellemében – az egyébként ártatlan – Desdemona hűtlensége nagyonis természetes lenne. Két különböző korosztály erkölcsé, életszemlélete, értékrendje ütközik össze a Madách Színház előadásában. Othellóé érettségében, tisztázottságában, kiegyensúlyozottságában vonzó, Jagoéban a

szertelenség, a könnyelműség, a játék és a lázadás a magával ragadó. A mindenre elszánt Othello a szó szoros értelmében végső eszközökkel oldja meg a konfliktust, Jago meglepődve, tanácstalanul, kétségbeesve marad a színen. Senkiben nem bízott, senkivel nem törődött, s ennek következtében tulajdon felesége is elárulta, ellene fordult, s őt utolérte a közösség igazságszolgáltatása. Olyan dráma ez, a Jágóé, amely a nagyszerű Huszti Péter előadásában – és Bessenyei Ferenc nemes segítségével – régen látott, izgalmas, hozzánk szóló élménnyel ajándékoz meg. Ez a korszerű és kidolgozott mondanivalójú Shakespeare-bemutató méltó folytatása Adám Ottó eddigi törekvéseinek, s egyszerre kiemelkedő teljesítménye a Madách Színháznak és a most záruló évadnak.

FUTAKY HAJNA

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

AZ IDŐSZERŰSÉG NYOMÁBAN

Kinek jutna eszébe megkérdezni, hogy miért időszerű ma Michelangelo Dávidja? Vagy Leonardo Utolsó vacsorája? Vagy Beethoven bármely műve? Vagy Szappho versei, vagy Shelleyéi; vagy az Odüsszeia, vagy a Háború és béke? Miért magától értetődő ez a kérdés, ha az Antigonéről van szó, vagy a Medeiáról; ha Shakespeare-t játszik a színház vagy Schillert vagy – Gorkijt? Miért természetes drámai remekben firtatni az időszerűséget, mikor minden más remekművet e kérdés felett állónak tartunk magyarázat nélkül?

A pécsi színház a *Kispolgárok* új előadásával kapcsolatban kérdezte meg Hegedűs Gézától, hogy ez a dráma „miért lehet időszerű ma”. A válasz: „... remekműveknél ezt a kérdést feltenni... – általában felesleges. Az igazi remekmű ugyanis mindig időszerű. Sőt, a remekműveket az teszi remekművé, hogy aktualitása túlterjed saját korán...” Pompás! – mondhatnánk –, hisz ez köztudott is. A színház kérdése tehát ostobaság. Csakhogy... a színház kérdése mégsem ostobaság. A színházat ugyanis létezési módja készíti, hogy mindig a bármikori drámákban az időszerűt keresse, mert a darabokat a *mai* közönségnek adják elő. A színház a mindenkori mának szóló művészet, *mai* előadásokat alkot. Ha valami hiba van a kérdésben, akkor az, hogy téves a címzés: a drámákat vallatják vele – remekműveket is – és nem az előadásokat. A kérdést új, a mindenkori előadáshoz lehet jogosan intézni. Dráma és előadása pedig *nem* egy-ugyanazon dolog, mint minden színházi ember tudja.

Egyik kiváló tanulmányában – *Milyen idő van odakinn?* – Hermann István fejtegeti azokat a finom és elkerülhetetlen disztingciókat, melyek a *színpadi aktualizálás problémáit* megvilágítják. „... nem azt kell tudatosítani, hogy a drámák elsősorban és első fokon a *máról* szólnak – írja többek között, – hanem azt, hogy legmélyebben és végső fokon a drámai előadások a *mához* szólnak. A *máról* és a *mához* különbsége az, amely a rendezés legnagyobb buktatója.” Hermann abból indul ki, hogy a drámát nem légüres tér veszi körül, hanem a maga sajátos külvilága. („Ha a dialógusokhoz kell a külső eső, akkor esik, ha nem, nem.”) Ám ez a külvilág a *színpadon* már nem egyértelmű, mert más a dráma külvilága, s más az előadásé. Utóbbié maga a *ma*, „a közönség gondolatvilága”; de biztos kudarc, ha a rendezés közvetlenül és a részletekre szólóan ezt rendeli a drámai előadás külvilágává lenni. Hogyan szokott történni? Az eredetileg más külvilággal össze-

hangzó szöveg megjelenítését teletüzdellik a ma-külvilág jellegzetes részelemeivel (ruhák, mozgások, világítási effektusok, aktuális célzások), amitől nyilvánvaló lesz, hogy a mai valósággal kell kapcsolatba hoznunk szerepeket, jeleneteket, mondatokat, de összekavarodik a színpadi világ „folytatása”, az előadott dráma világának kapcsolata a külvilággal, mert a szöveg eredeti „hívásai”, környezete más asszociációkat is kelt. Legfeljebb a részletek között támad összezsengés, de az egész se itt, se ott nem találja a maga külvilágát, s ide-oda húzó elemekre szételik.

A pécsi *Kispolgárok*-előadás problémái is innen adódtak. *Nógrádi Róbert* rendezői alap gondolata világos: ma is vannak kispolgárok, a kispolgáriság léleksorvasztó hatása is érvényesül, az előadásban a gorkiji kispolgárok maiságát kell kiemelni, a nézőt általuk a mai kispolgáriságra ráismertetni. Egyszerűnek tűnhet, pedig nagyon bonyolult feladat. Még egyéni ismeretek, tapasztalatok alapján is tudunk a kispolgár történelmi alakváltozásairól. A maiak részletekben, külsőségekben nem, lényeg szerint annál inkább utódai az évtizedekkel ezelőttieknek. Ma más a külső közeg, amiben a kispolgár él, más a helyzete, a reagálásai, más a konkrét „szövege”. Ismerős megnyilvánulásait hát nem lehet egy-egy szövegrészre, szereplőre mechanikusan rárimeltetni, illetve csak ritkán. A napjainkból ismerős tartalmak végül és egészükben mégis rendeződhetnek a drámai erővonalak mentén, mert a drámai részleteket ugyanazon mélyenfekvő törvényszerűség rendezi el: a kispolgári magatartás és világszemlélet lényegi azonossága. A bezárkózó önzés, a társadalmi lét iránti érdektelen közöny, egy sóvár és felfújtt individualizmus erkölcsi-érzelmi meddősege. A Besszemenovokban erre ismerhetünk rá, és ezt ismerhetjük föl a mában, a szomszédunkban, sőt – horribile dictu! – tán magunkban is, ha a színpadi játék nyitottsága, a részleteket nem közvetlenül egyértelműsítő konkrétciója teret enged általánosító tudatmozgásunknak, ha nem zárja rövidre helyenként a kapcsolati pályákat. A *Kispolgárok* ebben a tekintetben volt egyenletlen.

Kezdjük a legkülsődlegesebb, de nem jelentéktelen színpadi elem, a ruhák gyors szemlélével. Két alak – Tyetyerev és Pjotr – öltözete szerencsésen stilizált, egy lezser topisságban összetart. Nem korhű, nem nyersen mai, időtlen, mégis jellemző. A többieket *Vágó Nelly* jórészt közvetlen mainak öltöztette, pl. Tatjanát nadrágba, Jelenát miniszoknyába, Besszemenovot egy üzletember és funkcionárius nyársat nyelt eleganciájába, a cselédsorból kitörő Polját egy decens úrilányka délutáni ruhájába, s közéjük vetette Besszemenovné kortalan-szürke slafrokját, Cvetajeva századeleji, esetlen szegénylány-öltözetét meg Percsihin madárijesztő-sablonját. A ruhák szóródása mintha jelezné az előadás törésvonalait is...

Nógrádi, Tatjana központi szerepét hangsúlyozta. Az előadás két pontját fel-tűnő fényeffektusokkal – vörös-fekete villódzással – kötötte össze: Tatjana öngyilkosságakor meg a végén, a lány sorsának bezárulásakor. A fényjáték hát egy-értelműen órá vonatkozik. Az a mondandója, hogy Tatjanát körülveszi, elnyeli a kispolgári szürkesség, unalom, hogy nem menekülhet? A fények olyan külvilágból villannak, melyhez a West Side Story neonreklámos hidegletését asszociáljuk. Csak-hogy Tatjanát – a századfordulón, vagy ma – nem a külső, tágabb világ, nem a vele volt összeütközés teszi tönkre, hanem a belső világ zártsága, a saját kitérni-nem-tudása! – ami óriási különbség. Az adott jelenetek eszmei, tartalmi lényegétől tehát idegen az alkalmazott hatáselem. Tatjana reményeinek bezárulását Gorkij elhaló, tört zongorahangokra bizta... Ez Tatjana sorsának metaforája. Nagyobb baj azonban, hogy Tatjanával maradéktalan szereposztási tévedés történt. Minden színész fizikai-pszichikai alkatanak vannak természetes határai. *Pásztor Erzi* valahány porcikája egy energikus, dinamikus, cselekvő emberé, pillanatra sem hihetjük el neki Tatjana enervált, hitevesztett letörtségét. (Aprócska példa: ahol Gorkij azt mondja róla „nesztelenül és lassan járkál előre-hátra”, Besszemenov meg hangosan azt, hogy „csak járkál, akár a varjú a kerítésen” – Pásztor Erzi kopogós-katonásan lépked, mert ez ő járása). Tatjanában a családi, kispolgári önzés egocentrikus túlérzékenységgé finomult, és Gorkij nagy remeklése, hogy megmutatja: így is pusztító tulajdonság. A lányt ez fosztja meg pl. a Nillel való boldogság lehetőségétől. Ennek a Tányának a boldogtalanságát viszont legfőképpen hormonzavarok okozhatnák.

Azt hiszem könnyű belátni, hogy a színész szavai köré személyiségéből mindig határozott metakommunikációs szféra képződik. A nézőben pl. ez a mondata: „Senki sem vall szerelmet úgy, ahogy a regények írják!” egészen más, mögöttes értelmeket ébreszt, ha egy passzív, halk „fáj-virág” mondja (mert így érti: neki nem vallottak még szerelmet úgy, ahogy sóvárogná), mintha egy nadrágos, határozott, hangjában és gesztusaiban, mozgásában is független személyiséget érvényesítő amazon (mert így érti: sok vihar után jutott erre a rezignált bölcsességre). A reménytelenség mondanivalója mindkét esetben ott van a mondatban, de más előzményeket, háttérteret kap. Mondhatná valaki: ma már a Tatjánák is mások! Biztosan, talán még nadrágban is járnak (bár ennek a jelentése színpadon egészen más, mint az aszfalton!), de lényegük ma is az, hogy meg nem értetten siránkoznak, sóvárognak, cselekedni képtelenek... Pásztor Erzsinek viszont mesterségesen kell megbénítania vibráló vitalitását, ami mégis kisüt a pórusain, a gesztusaiban, a hangján, a hajszálain. A színpadi alak – és vele az egész viszonyrendszer – kibontakozását zavarja az antagonizmus, ami szerep és alakítója között van.

A színpadi élet légkörét s a kispolgáriság hatását jórészt az öreg Besszemenov határozza meg. Alakját *Szirtes Ádám* egy örökkön sértett házi zsarnok szűkösségébe zárta, társadalmi veszélyessége megfogalmazatlan maradt. Szirtes a járulékos, esetleges vonásait tette uralkodóvá, a lényegi és maradandó jegyeket feloldotta, pl. azt, hogy egyetlen érték előtte az anyagi szerzés, a szerezni tudás. Meg azt a megalomániás korlátoltságot, ami kimondatja vele, hogy „Csak egy igazság van: az enyém.” (Ebből fejlődik a kispolgár „megvadulása”, amiről Lenin beszélt, meg a fasisztoid grasszálása is.) Besszemenovot egyvégtében elborítják a sértett indulatok, s nem emelkednek ki mélyebb karaktervonásai. Komisz és nevetséges, de nem veszélyes. Vértolulással egyformaságát még kiemeli, hogy hitvesét *Labancz Borbála* meg közhelyes házi őrangyallá szimplifikálja, a nyelvét öltögető viperát elmellőzi. Köztük, illetve velük szemben Nil is elsúlytalanodik, jóllehet *Dávid Kiss Ferenc* önmagában hibátlan, ám nem alakul ki olyan viszonyrendszer, amiben helyét megkaphatná. Ha a többieket mai tapasztalatainkkal kell közvetlen kapcsolatba hoznunk, Nillel sem tehetünk egyebet. S ekkor baj van, mert ez az erőteljes, vidám legény itt és ma tűrhetetlenül romantikusnak bizonyul. Csak akkor van hiteles mélysége, ha környezetként a Besszemenovok széles társadalmi hatalma nehezedik rá.

Az előadásnak vannak részei – főként szereplői –, akikkel kapcsolatban kellő szabadságot kapunk a mai és a gorkiji világ egymásra vonatkoztatásához. Elsősorban Tyetyerev és Pjotr révén. *Holl István* (Tyetyerev) és *Szegváry Menyhért* (Pjotr) ugyanis úgy játszanak el sorsokat, hogy nem imitálják egyik szomszédunkat sem, de a valósághoz való lényegi viszonyuk kiteljesedik. Tyetyerev jóvátehetetlen sebei-ben hordozza ezt a viszonyt: a gyűlöletet minden hazug, álszent uralkodó érték iránt, ami őt összetörte, és a vonzódást minden valódi, életteljes, őszinte jelenséghez, amiben még megkapaszkodnék. Benne a hajdani csavargó meg a mai nonkomformista magátólértetődően azonosul. Holl tökéletes tempóváltásaival, játékritmusával, a szöveg és játék felfejthetetlen és állandó egységével páratlanul szuggesztív alakot állít elénk. Részeg-jelenetében már nem is arra figyelünk, amit mond, hanem arra, ahogyan mondja. Ez fejez ki többet, hitelesebbet. Ne takarékoskodjunk észrevenni: Holl az utóbbi években az egyik legjobb magyar színésszé érett. Élményt tud adni. – Szegváry Pjotrjában az elkényeztetett, polgári célokra nevelt csemete formális hőzöngése, önző „igazsága”, megalkuvást rejtő kényelemszeretete szintén élményszerű magyarázatot ad ma és nekünk. Bután okos, ami remek. Félelmesen jó a Jelenával való szerelmi jelenetében, mikor kitör belőle a gyerekes öröm, de nyomban letöri, mert „nem illik”. A valódi, teljes érzelmeiktől féltő, gyáva kispolgár falja föl itt a kiteljesedést ígérő életlehetőséget. – Ha a Jelenát alakító *Vajda Mártát* nem öltöztették, fodrászolták volna ultra-mai fehérlépnek, zavartalanul élvezhattuk volna, mert ő is telibe találta Jelena társadalmi-emberi „jelentését”. Nem formált a hetyke szép-asszonyból kurtizánt, pontosan az a *szabad ember* volt, akit az álszent erkölcs botránkozva megszól, közben halálra irigyel. Az erkölcsi bátorság adta nyílt fölény az ő alakjában győzte le a Besszemenovokat, meg Tyetyerev gyilkos ítéleteiben. (Per-

csihin – Faludy László – ebben háttérbe szorult, mert görcsös ugra-bugra igyekezete felszívta emberi tartalmait.) – Jánosa Lajos egységes hatású díszlete a Besszenov-ház szürke sivatagát idézte.

Hermann István mondja, hogy az előadásban „különösen eleinte a részletek meghatározatlanok legyenek, vagy pedig általánosságban meghatározottak, de éppen azért, hogy ... a heterogén külvilág, vagyis a közönség tudja mihez kapcsolni a darabot, illetve a darabban felmerülő problémákat. A közönség ... Egységessé azáltal válik, hogy külön-külön indításokból el kezd csüggeni a darab felvetette problémákon, és így a darab a heterogén közönséget homogénná gyúrja át.” E szavakban impliciten benne rejlik a meggyőződés, hogy a dráma maga alapvetően bír a mindenkori tudatot formáló hatással, megszólító erővel, s az előadásoknak erre építeni kell. A Mi lehet ma időszerű X drámában? – kérdések mögött gyakran az az aggály lapang, hogy a rendezők nem bíznak eléggé a dráma evokatív képességeiben, általánosíthatóságában, s ezt próbálják az előadásban „rövid úton” megoldani.

– Sikerült-e időszerű előadásban színre hozni a *Kispolgárokat* Pécsen? Válaszunk már aligha meglepetés: – Részben. – A darabot a színház a Szovjet Drámák Ciklusának keretében adta elő.

JUTALOMJÁTÉK

Harmadik évtizede tartó világhódító útján Blanche Du Bois megérkezett Pécsre. Amikor tizen-egynéhány éve Magyarországra érkezett, talán nem volt még oly nyilvánvaló, mint a mostani találkozásnál, hogy villamosa – „melynek Vágy a neve” – lényegében ugyanazokon a pályákon járja be a világot, akár hajdan Scarlette O'Hara batárja. A bestellerizmus üzembiztonságával kiépített, kitapintott pályákon. Közben persze változott a divat, változott a „közmorál”, elmozdultak az ingerküszöbök, és Tennessee Williams van olyan jó profi-szerző, hogy pontosan tudja, mitől döglök most a légy. Kisebb szerelmi kilengésekkel senkit se lehet már izgalomba hozni, legyen hát a szabadság, a szépség, az emberi élet szellemi és érzelmi értékeinek képviselőjéből nimfomániás-alkoholistává züllött roncs, akinek meggyalázása és elsöprése egy jópofává álcázott, immorális nagy-kan által föl kellene hogy keltse bennünk a katarzist, a társadalmi büntudatot, de legalábbis a pártos részvétet. Természetesen az áldozat mellett. Akármilyen nagyvonalúan általánosítsunk azonban, a társadalmi igényű szimbolikát kikezdi, aztán el is nyomja a szereplők nyersen szexus-determinálta viszonya, sorsa, ami kiválóan alkalmas bizonyos gerinctáji bizsergések kiváltására, de teljesebb emberi megokosításunkra aligha. Ha makacsul mégis erre akar-nánk térni, a darab éppenséggel leverő és hazug tanulságot nyújt arról, hogy ami „magasabb” szépség, kultúra, költészet, az szükségképpen *elszakad a valóságtól*, annak *ellenére* létezik, vele *szemben* halálraitélt. Persze ahhoz is bőven férne szó, hogy Blanche élet- és fantáziahazugságainak pl. mi köze az említett értékekhez, hogy anakronisztikus, hazug lénye a hanyatló múlt javát hordozhatja-e stb. A társadalmilag és ezért emberileg is *hamis* alternatívák – Blanche és Stanley – között és körül azonban az erőteljes és *hiteles* szexuális kapcsolatok (kissé persze „végzetesítve”), az egészen az igazság látszatát kölcsönzik a legfelső felületen. S ennek a mézes madzagnak a nyomán megterem a siker Hollywoodtól Pécsig.

A bonyolultságban mindjárt mélységeket sejtőkkel, a szájalmat az igazsággal összetévesztőkkel szemben vállaljuk a vélekedést, hogy *A vágy villamosa* korunk egyik „jól megcsinált” színműve, nagy színpadi biztonsággal, kiszámított hatásokkal és írástechnikával megírt bestsellere – *semmi több*. – Mindez nem zárja ki, sőt bizonyos receptre garantálja a látványos szerepeket. A pécsi műsorválasztásnak is ebben kell látnunk az indítékát. Blanche nagy szerep, az utóbbi évtizedek egy sor kül- és belhoni rangos színésznő sikere fűződik hozzá, könnyen érthető, hogy egy alkatilag annyira rávaló színésznő, mint *Timár Éva*, szívesen próbára teszi vele művészi erejét. (Kivált, miután a szereposztás hosszabb ideje nem kényeztette el.) Megszoktuk ugyan, hogy az előadások létjogát, vagy a darab, vagy a produkció komplex

erényeiben keressük, valójában a nagy színészi játék önmagában is elegendő indok, magyarázat lehet, hisz eljuttathat a katarzishoz. A jutalomjátéknak, bár eltűnt a neve, gyakorlata nem hunyt ki egészen, legfeljebb be nem vallottan létezik. Nem ok nélkül, hát be is lehetne vallani.

Blanche eljátszásának különleges nehézsége – egyben a színészi bravúr lehetősége –, hogy ez a nő maga is szerepet játszik. Valósága és „alakítása” egyszerre van jelen benne, elválaszthatatlanok, mégis megosztják létét és egyéniségét. A szerepet nemcsak az fenyegeti, hogy kívülről letépik róla, fölfedve a valót (persze ez is), de Blanche valóságtudata belülről is föl-fölvérzi a törekeny látszatot, tépett hisztériájában ez a pánik jelentkezik. A kötéltánc szüntelen feszültsége vibrál benne; iszonyú küzdelmet folytat a valóság betontényei ellen önmagából merített esélytelen fegyverekkel: álmokkal, reménnyel, nosztalgiákkal, hittel, vágyakkal, hazugságokkal, női varázssal... (Kérgeslelkű néző legyen a talpán, aki ettől nem dől be – legalábbis nem jön zavarba. A nézőtérén „rosszkor” fel-felbugyborékoló nevetés azonban azt sejteti, hogy jelen sorok írója nem egymaga volt ilyen.) Tündéri és pokoli tűzijátékban omlik szét előttünk ez a boldogtalan nő a való romhalmazává..., de ehhez robbanó töltet is kell: a színész puskapora. *Timár Éva* jókora mennyiséggel rendelkezik belőle, alakítása színészetünk első vonalába tartozik. Nagyszerűen megjeleníti a valósággal folytatott küzdelem rettenetes, felörlő reménytelenségét, az illúziók görcsét, az elveszettségben elvesző, már-már felismerhetetlen emberit. És a ritka önzonos pillanatok tiszta, valóban őszinte líráját. Ha megpendít katartikus húrokat, ezeket játssza el rajtuk, s itt nem is csap be (eszmeileg). Lehet, hogy tényleg el kellett játszania Blanche-ot. Ez az alakítás biztosan mérföldkő lehet a pályáján, mert lemérhette, mi is lemérhetjük rajta, mi az, ami a kisujjában van, ami művészetének véglegesen birtoka, s mi az, ami meg-megtorpantja a nagy áttérés, a nagy és egyszeri teremtés küszöbén. Sematikusan hangzik, de igaz, hát el kell mondani, hogy a színészi mesterségből úgyszólván mindent tud. Különösen a mozgása ragyogó. De mert *egyéniség* és nem automata, vannak jellemző erősségei és gyengéi. Soha nem olyan erős, mint amikor lehulló és megtört. Csodálatos halk hangjai, tört gesztusai vannak, de acélos, csöndes eltökéltségében is elragadó. Hallgatásában minden porcikája beszél. Abban a pillanatban azonban, ahogy kitör, ahogy sirva fakad, ahogy lázas sietséggel hadarni, zihálni kezd – azt a csöpp „többletet” rakja hozzá teljesítményéhez, ami olyan, „mint máskor soha”, ami inkább elvesz belőle. Itt is pontosan, kottáról énekel, de csak *tudja* a szólamat, nem árnyalja a teljes egyéniség egyszeri felhangjaival, önrítmusával, szuverén pontatlanságával. Gyors, szaggatott dikcióját egy kicsi technikai hiba is terheli: húzó lélegző-hangjai fölerősödve modorosán tördelik a szöveget. Ezekkel függ össze, hogy Blanche pasztell-lényét, sebzett – sebezhetőségét valamivel tisztábban, teljesebben érezte meg, mint az ártatlanságában romlott „valódit”, a gyöngyöt, aki disznók elé vetette magát. A disznók nyomát nem találjuk rajta, csak az emlékek lidércnyomása világít a szövegből. Ez a csöpp hangsúly-különbség nem marad minden eszmei következmény nélkül: többet ért meg, fogad és fogadtat el Blanche-ból, hogysem ne gyanakodnánk – ő is kissé léprement. Tulajdonképpen ennyivel és ezekben marad innen a kivételes, nagy alakításon. Az igazsághoz tartozik, hogy *Timár Évának* ebben a szerepben a legnagyobb pályatársak alakítás-émlékével és -hírével kellett mérköznie, s talán leghelyesebben értékeljük, ha meglátjuk, hogy közējük való.

Dobai Vilmos a szöveg pontos színpadi áttételére törekedett, semmiféle rendezői trouvaille-ra nem vadászott. Az állásfoglalást Blanche alakítójára bízta. Flott előadást akart, és ezt a célját elérte. A lelki összeomlás, tébolyba hullás kifejezéséhez azonban nem volt szerencsés a villódzó fényfoltok átmásolása az instrukcióból. Egyrészt, mert átköszönnek a Kispolgárokból, másrészt, mert fontosabb eszközök – pl. a színészi játék – elől veszik el a teret. – A többi szereplő és a színpadi apparátus a nagy színészi teljesítményt vette körül. Azaz nem egészen: *Miklós Judit* Stellája ui. minden tekintetben önálló értékű és érvényű alak. Nem csupán szürke háttere Blanche színeinek; önálló, sőt érdekes sorsa van, amit *Miklós* nem tolt előtérbe, de „megcsinált”, s ezzel kitűnő rímet csendített Blanche sorsára: őt is a nemi rabság

egy formája aljasítja el. – *Bujtor István* szerepét testi habitusa tölti ki, ami pompásan vág a Stanleyéhez. Az itt oly fontos szexuális vonzeróból azonban nem sokat tudott élővé tenni. Zokogó ellágyulása ebben a részben üres volt, komisz jópofaságai-
ban viszont teljesen hiteles. Mitch szerepében *Pákozdy Jánost* a kelletténél elfogódottabbnak, tétovának láttuk.

A *vágy villamosa* jó bulvár-előadást és a színház egyik vezető művészenek erőt, tehetséget sikerrel próbáló alakítását hozta; ezért nem volt minden haszon nélkül, hogy átsörömpölt – vagy átsuhant, hogy mi is költőiek legyünk – a városunkon. A „szép hazugságok” fertőző illúzióit azonban a világsiker sem avatja igazzá.

EREDETI BEMUTATÓK SZÍNHÁZA

Éppen egy éve neveztek így a pécsi színházat, mivel több évad tanúsága szerint ez, az *eredeti műsor* a legfőbb törekvésük. A most zárult szezonban szám szerint ugyan kevesebb volt a hazai első bemutató, viszont mindhárom új magyar drámát vitt színre. Egy negyedik és ötödik ősbemutató kényszerűségből maradt el. Az eredetiség műsorpolitikai tendenciája azonban nem tört meg, sőt – a további tervek sejtetik – erősödőben van. A terv ugyan még nem factum, nem is tartozik a nyilvánosságra, mégis szembetűnően ábrázolja a színházi műhely céljait, művészi becsvágyát, és mint érvényes jelenségről érdemes szólni róla. A tervek szerint jövőre *csupa* eredeti bemutató tenné a prózai műsort, majd mind új magyar darab. Megindulna a több éve vajúdó Stúdió munkája is, további fórumot adva fiatal magyar drámaíróknak. Az *eredetiség* a műsorban eszerint már nem is tendencia, hanem *kizárólagosság*. Ha nem is valósul meg betű szerint, mint törekvés, akkor is egyértelmű.

Hihetetlen, de nyolc-tíz éve a magyar dráma még nem volt szívügye a pécsi színháznak (akár a többinek se). Ha feltűnt ritkán a műsorban, ritkán volt köszönet benne. Aztán négy-öt éve „új élet” kezdődött. Az előbb Illyés Gyulával, majd Hernádi Gyulával kialakított alkotói együttműködésben kibontakozott a pécsi színházi műhely. (A szó felszínibb és lényegibb jelentése közt most nem téve különbséget.) Műhely, amennyiben eredeti darabokkal foglalkozik, vagyis elsőrendűen *dramaturgiai műhely*. Az előbbi évek nagy, nemcsak lokális hatású sikereiben ennek a dramaturgiai munkának és nexusainak igen nagy része volt (a sikereket másrészt viszont a növekvő színészi kapacitás „jegyzí”). Kortárs írókkal tán egyetlen színházunk sem tart ily szoros kapcsolatot, az meg köztudott, hogy a drámaírói kedv leghatásosabb pezsdítője a színházi készség. Szerzők és darabok tucatja bizonyítja csak a pécsi színház utóbbi éveiben is.

A mennyiségi felfutás szükségképpen feltételezi a *minőség* kérdését. Akár így: lehet-e egy 7–8–9 új drámából álló, tisztán bemutató műsort a legjobb színvonalon megvalósítani? A múlt években, a legutóbbi év néhány ősbemutatójánál is sűrűn felmerült szakmai és közönség körökben egyaránt olyan észrevétel, hogy a darabok fogyatékoságain tán javítani lehetett volna, hogy kicsit alaposabb intern-kritika emelhetne volna a művek eszmei és nyelvi erejét, kiküszöbölhetett volna naiv dramaturgiai megoldásokat, közhelyszerű feszültségkeltést stb. Persze ilyesmit könnyű mondani, de roppant nehéz meghatározni pl. azt is, hogy mi lehet, mi legyen az a „legjobb színvonal”. Semmiképp sem valami általános és kész norma, valami körülményektől független, abszolút fokozat. A minőséget mindig egy sor belső, szerkezeti tényező, funkcionális elem és a környezeti feltételek organikus együttese adja. A pécsi eredetiség-programot is ilyenféle összefüggésben, a maga konkrét feladterezsérében lehet reálisan értékelni. Illetve: értékelni próbálni.

Előbb csak szorosan a bemutatandó művek színvonalát értve, nyilván nem kívánhatunk remekmű-színvonalat. A jó középszert a színház eddig is biztosította, olykor többet is. Ősbemutató-rendszerénél azonban másként merül föl a kérdés. Ebben az esetben a műveket nem csupán önmagukban, egymásra mutató kapcsolataikban is el kell bírálni. A frissen megjelenő, napi irodalmi termés átlagos szintje mindig és

mindenütt, természetszerűen a színművek körében is – a derekas *középszeré*. Ezek a darabok külön-külön megérik, hogy eljátsszák őket, ám ha az *egész* műsort ők jelentik – nem feltétlenül használnak egymásnak. Az utóbbi évad három magyar darabjának hatásán lemérhettük; ha nem közvetlenül egymás sarkában, de távolabb, más műsorkörnyezetben jelentkeznek, alighanem élénkebb hatást, differenciáltabb figyelmet keltenek volna. – Az is ismert tény, hogy új darabok hagyományok és előzmények nélküli legmegfelelőbb színrevitelét megtalálni – egyike a legbonyolultabb rendezői feladatoknak. Nemigen képzelhető el szeriaszerűen. Pedig a rendezést (és az egész előadást) nagy felelősség terheli a darab sorsáért és egyebekért. A tervbe vett, csillogó dramaturgiai bravúr meg a rendezői–színészi kapacitás között megvan-e a nélkülözhetetlen egyensúly? – Az elősorolt aggályokra a színház (és íróinak) kivételesen szerencsés művészi teljesítménye persze rácsáfolhat. Velük mégis az adott helyzetben felmerülő, lebecsülhetetlen nehézségekre kívántunk rámutatni, meg azt is kiemelni: milyen *többletgondot, művészi megterhelést* és felelősséget vállal a színház, amikor az eredeti műsort kizárólagosan érvényesíteni szándékozik.

Műsorpolitikai feladatai közül maximálisan teljesíti, ami a kortársi dráma támogatásában, aktuális témájú, mai művek színrevitelében ráhárul. Ezenkívül még egyéb feladatai is vannak, köztük pl. az, amit a *közönség színházi nevelésének* mondhatunk (nem vonzó, nem is egészen pontos szóval). Vidéki színházat ez a feladat, *helyzetből következően* szigorúban köt, mint bármely fővárosit. Ott a nevelési céloknak, elveknek, szakaszoknak megfelelő műsort több intézmény szolgáltatta, vidéken csak egy. Pécssett és környékén a színházbajáró közönséget, illetve színházba járóvá a közönséget *egyetlen* színház műsora hajlíthatja. Ez kelti föl a meggondolást, hogy tán nem lenne egyértelműen hasznos, ha a műsor teljesen negligálná a klasszikusokat és félklasszikusokat, akiknek megismertetése ebben a helyzetben másra át nem hárítható, és el sem hárítható. Nem hárítható el, mert érett, tisztázott és vitán felüli *esztétikai értékek* a művészeti nevelés bármiféle hatásrendszerében nélkülözhetetlenek. Továbbá azért, mert az ezekhez a nevekhez és művekhez tapadó érdeklődés, kíváncsiság, közműveltségi alapokból adódó ismerősség, olyan motivációt teremt, ami a színházi hatás, befogadás legfőbb előkészítője lehet. Aligha vitás pl., hogy az elmúlt évad legnagyobb prózai sikere a hézagpótlásul műsorba iktatott *Tévedések vígjátéka* volt. No, nem *csak* Shakespeare miatt, de a vígassága, a kitűnő előadása, illetve együtt mindezek miatt. Más esetben a hatástényezők mások, de az elébb általánosságban említettek következtében – vannak. Hadd szolgáljunk egy kéréstlen és véletlen alátámasztással is. Miután két iskolánkban egy tájékozódás azt az információt nyújtotta, hogy 12 osztálynyi, gimnáziumba és szakközépiskolába járó *dolgozó* (kb. 350 fő, 18–40 évesek, közel fele fizikai munkás, nagyrészüik szakmunkás) vagy soha nem volt még a pécsi színházban, vagy kizárólag operettet látott és prózai előadást egyet sem nevezett meg, – ezen információ után az érintett iskolákban négy osztály némi tanári nógatásra elment színházba (családtagokkal, barátokkal). Két gimnáziumi osztály a Tévedéseket nézte meg, két szakközépiskolai a Teréziát. A „hatás” párhuzamba állítása nem volna igazságos, és egzakttól nem is volt mérhető, szembeszítható. Néhány tapasztalati tény azonban meggondolkoztat. A felnőtt tanulóknak mind a két előadás tetszett, sőt: nagyon tetszett. Többen „nem is hitték”, hogy zene nélkül is jó lehet a színház. A Tévedéseket látott osztályokban nem sokkal később a Julius Caesart tanulták, és szembetűnő volt, mennyivel szívesebben birkóztak a roppant nehéz szöveggel, mint más osztálybélieliek. Aztán olyan remek spontán megfigyeléseket tettek, hogy pl. az ephesusi herceg hazug irgalmassága Aegeon iránt, mennyire hasonló Antonius Brutust méltató szavaihoz és becsüléséhez; meg, hogy az anyagiakon csüngő ephesusi polgárok, akik Aegeonnak egy poltúrát sem adnak váltságdíjra, mennyire hasonlóak az Antoniustól félrevezetett, Caesar drachmáitól meggyőzött római néphez. Ami, ha egyebet nem is, azt bizonyítja, hogy a szuggesztív világnézeti hatás („a pénz fölébe kerekedett a lelkiismeretnek”) és annak magva, utat talált hozzájuk, általánosításokra készítette őket. A Teréziát élvezők szinte kizárólag a szerelmi történetet értették meg. Happyendet vártak, igényeltek és hiányolták. Rossz véleményük volt az ügyésről, mert „hütlenné lett”, többen hozzá-

adták volna a hősnőt legalább a sofórhöz. A zsarnoki testvér családi, közéleti problémájával nem tudtak mit kezdeni, nem érdekelte őket, általánosításra nem hajlottak. Mondhatnánk: jellegzetes operettizléssel nézték a darabot, annak a konvencióit várták – részben kapták – tőle. Nyilvánvaló, hogy az izlésük gyenge, elsősorban ez derült ki. De miért nem *csak* az erotikát, a szerelmi játékot vették észre az előbbieken a Tévedésekben? Hisz volt benne elég!

Messzemenő következtetésekre mindezek nem adnak alapot. Kicsiny adalékot jelentenek csupán annak a vélekedésnek a támogatására, mely a klasszikusok és félklasszikusok fokozott hatásértékeinek a kamatoztatását nem rekesztené ki a színház műsorából. A közönség művelődését gonddal szolgáló színháznak veszteségeit okozna, mert a közönségnek is.

Reméljük, ezek után sem tehető fel rólunk, hogy talán egy színházi múzeumot igényelünk, és az sem, hogy a mai drámákat nem látjuk *nagyon* szívesen. A színháznak ezek körül, ezekért végzett erőfeszítéseit – és sikereit! – változatlanul igen sokra tartjuk!

WALLINGER ENDRE

KAPOSVÁRI SZÍNHÁZI ESTÉK

Alexander Szuhovo-Kobilin (1817–1903) *Tarelkin halála* című „tréfás komédiája” vagy inkább komédiás tréfája magyarországi bemutató volt és egyben a kaposváriak figyelmet keltő, művészi erejű fölfedezése az idei évadban. A nálunk csaknem teljesen ismeretlen szerző a múlt század derekán jegyezte el magát a színpadi irodalommal – egy krimibe illő véletlen hatására. Szuhovo-Kobilin magasrangú arisztokrata család sarjaként – a kor cári rendszerével, az orosz valósággal nyilván mit sem törődve – élte az ifjú arszlánok életét. Legszebb éveit párizsi szalonokban töltötte. Nem sokkal visszatérése után szép, fiatal szeretőjét holtan találták. Írókat letartóztatták és megkezdődött a kálváriája. Évekkel később sikerült a vád alól tisztáznia magát, ám „a többszöri bebörtönzés – írja kitűnő magyar fordítója, Elbert János –, az »akták vánszorgása«, a »bürokrácia rákja« írásra inspiráló démonikus témává nőtt. Éles megfigyeléseiből, személyes feldúltságából, társadalmi erejűvé növe zaklatottságából és művészivé növe szenvedélyességéből az orosz irodalom gogoli vonulatának legélesebb, leggroteszkebb szatiráját teremti meg. Ahogyan egyik kritikusa mondja róla: »betölti az űrt Gogol *Revizora* és Majakovszkij *Gőztürdője* között.«

Szuhovo-Kobilin tehát saját bőrén ismerkedik a cárizmus hivatali gépezetével, az embertelen, korrupt hivatalnokokkal, az egész cári bürokratikus elnyomó rendszer mindenféle bugyrával. Feljegyzései között említi, hogy ha nem áldozott volna fantasztikus összegeket a hivatalnoki zsebekbe csúsztatott előzetes „hálapénzekre”, akkor ő maga is ott rohadt volna Szibériában. Ebből az élményanyagból született fő műve, egy drámai trilogia. Első darabja, a *Kercsinszkij házassága* még hagyományos vigjáték, mintegy előkészíti a további két gyilkos erejű szatirát. Az *ügy* című vigjáték szatirája már az író szubjektív élményanyagából, a hivatalnokság elleni személyes gyűlöletéből táplálkozik. A szerző itt arra is rámutat, hogy a korrupció gépezetében senki számára sincs kegyelem. A darab a két főszereplő életre szóló konfliktusával zárul: Varravin, a nagyhatalmú főnök nem hajlandó sápot adni beosztottjának, Tarelkinnek, aki „felhajtotta” számára a busás hasznú ügyet. Tarelkin, a kishivatalnok, ekkor fellázad. Vad gyűlölettel bosszút eskszik, s voltaképpen, itt,

ezzel kezdődik a trilógia harmadik része, a Tarelkin halála. Cselekménye nem sok, néhány mondatban is összefoglalható. Tarelkin egy csomó kompromittáló irat birtokában szeretné megszaroalni főnökét, Varravint. Hitelezői elől is menekülnie kell, megszerzi hát egy halott jószágigazgató, Kopilov iratait. Felölti annak a maszkját, éj nagy részvétellel eltemeti a „halott” Tarelkint. Egykori főnöke gyanús fog, és maga is cselhez folyamodik. Egy fontos beosztású kapitány alakjában meggyőzi a rendőrséget, hogy ez az ál Kopilov valójában „vámpir”, hiszen az eredeti – halott. Kapilov-Tarelkint a rendőrség „kezelésbe veszi”, ahogyan másokat is, akik ismerték az egykori jószágigazgatót. A rendőrség szemében mindenki gyanús, mérhetetlen hatalmuk tudatában és a „nagy fogás” reményében folyik az elfogottak kihallgatása. (Rendőrbiztos: „... Varravin tábornok is benne van. Ki fogjuk hallgatni. Nekünk áll a világ! Egész Oroszországot beidézzük... Mindenkit le kell tartóztatni!...”) Tarelkin mindent bevall, amit csak kívánnak... Főnöke visszakapja leveleit, a lázadó kis csinovnyikot pedig futni hagyják.

Ez a csaknem vérszegény történet ne tévessze meg az olvasót. Az egyetlen szál – a kompromittáló iratok elrejtéséért, illetve megszerzéséért folyó harc –, amely összetartja a darabot, csupán részletkérdés az írói szándékhoz képest. Amit közben megtudunk a cári önkényuralom baksisért lihegő, harácsoló kis- és nagyhivatalnokairól, ahogyan viselkednek, élnek, mozognak, lélegzenek, az teszi leleplező erejű művésztette Szuhovo-Kobilin darabját. Mindebből érezhető: a Tarelkin halála formailag is eltér a nagynevű kortársak, Gribojedov, Gogol színpadi műveinek hagyományos szerkezetétől, felépítésétől és stílusától. Formai és tartalmi sajátosságai nagyszerű színpadi anyagot kínáltak a modern színház különböző abszurdba hajló, sajátos jelrendszereket, jelképes színteret és architekturális díszletelemeket alkalmazó stílustörekvései számára. Nem véletlen, hogy Mejerhold konstruktivista korszakában a Tarelkin halálával nyitotta meg neves színházát. (Hozzá fűződik egyébként a darab első teljes, cenzúra nélküli előadása is, 1917-ben. A Tarelkin halála jó három évtizedet várt első bemutatására, ám a szerző életében csak megcsonkított formában engedélyezték a század végén „Képek a múltból” alcímmel...) Mejerhold avantgard stílusú rendezésének nyilván kedvezett az írói koncepció és alkotó módszer, amelyre maga a szerző is utal följegyzései közt: „Arra az esetre, ha a Terlkin halálát színre vinnék, a szerző szükségesnek tartja megjegyezni az alábbiakat: – A darabot tréfás jellegének megfelelően, elevenen, vidáman, harsányan kell játszani – *a v e c e n t r a i n*. A maszkok lehetnek merészek és poentirozottak. Egyes szerepek enyhén karikírozhatóak...” A neves szovjet-orosz színházi újító élt a lehetőséggel. Nem farkaszkodott a cári igazságszolgáltatást jelképező harsány, cirkuszi attrakciókkal. A korabeli leírás szerint „a második és a harmadik felvonásban a szín közepén óriási hűsáradó állt – abba gyömöszölték be a rendőrök a kihallgatásra becitált tanúkat”.

A magyarországi ősbemutatón Komor István rendezése nagyszerű előadást teremtett, elsősorban azzal, hogy sikeresen alakította ki az írói szándék, a mű kínálta abszurd játék és a valós cselekményelemek arányát, szatirizáló törekvéseit. Színpadán a jelzett díszletrendszer (deszkapalánkok, stilizált óriás íróasztalforma alkotmány), csakúgy, mint a stilizált jelmezek (mindkettő Pauer Gyula munkája) a mejerholdi szcenikára is utalnak. De ugyanakkor a hagyományos bütöndaraboknak is (szekrény, rendőrségi iroda berendezése stb.) megvan a funkciójuk. A rendezői képzelőerő egy háttorzongató cirkuszi keretjátékkal indítja és zárja az előadást. Hatalmas íróasztal tetején a nagyhatalmú Varravin csattogtatja hatalmas ostorát, körülötte a darab szereplői allegorikus állatfigurák képében tüzes karikákon ugrálnak át, miközben valami felfokozott erejű, szinte sírásba hajló homéri kacaj harsogja túl a cirkuszi zenét. Az ostorcsattogás és a vadállati motívumok emléke az egész előadáson kísért. Ebben a képzeletgazdag stílusban mindvégig lendületes, jó ritmusú játékot produkál a rendező. Egyedül indítását, Tarelkin elhalálozási történetét éreztem lassúnak, terjedősnek. Az előadás legemlékezetesebb része a cári rendőrség „ténykedését” leleplező maróan szikrázó jelenetsor, középpontjában a rendőrbiztos, Vajda László kimagasló alakításával. Robosztus természetű, medve járású ez a rendőr, tele jóindulattal. Könnyen érzékenyenül mások baján, de sajátja a hivatali ember vakfegyelme és gyermeki örö-

me is, amikor a hirtelen kapott hatalom mámorában embereken uralkodhat, pofozhat, mikor „neki áll a világ” ... Nagy értéke még az előadásnak, a „tréfás komédia” egységes stílusú megvalósítása, amiben a szereplők többsége jól érezte meg a játékos fantaszikum és a realitások kettősségét. Tarelkint Szabó Kálmán, Varravint Kun Vilmos alakította; az előadás sikeréhez jelentősen hozzájárult Dánffy Sándor, Mézáros Joli, Komlós István, Hunyadkürty István, Tóth Béla és Fogány Judit is.

Az évadot Barta Lajos *Szerelem* című színművének bemutatása zárta. Ha nem ismerném a műfaj szerzői megjelölését, bizonyára gondolkodás nélkül vigjátékot írtam volna az előadás jellege, légköre alapján. Ez jórészt a rendezői koncepcióból adódik, és persze abból a hat évtizedből is, amely a darab keletkezése óta eltelt. A téma, a mű gondolati anyaga – a kispolgári életmód kisvárosi problematikája – ma is élő, noha külsőségei, szobaberendezései, ozsonnakávéinak szokása, egyszóval: megjelenési *formái* változtak. Sajnálatos, hogy a közönség néha ott is felkacagott, ahol ez az írónak egyáltalán nem állt szándékában. Mégis – a nevetés öl – jó, hogy vigjátéki tendenciát kapott Barta színműve. Ezenkívül más okból külön is szerencsés ez az évadvégi választás. Tavaly a *Patika* sikere igazolta, hogy a közönség jól és érzékenyen rezonál a szellemi nincstelenséget, igénytelenséget ostromozó művekre. Szép Ernő színműve társadalmi közegében és vibráló atmoszférájában mindenképpen közös Barta darabjával. Másrészt ez a darab egy – az évad második felében megkezdett – gondolatsor (*Egy csepp méz, Tarelkin halála, Tűzijáték*) lezárását is jelentheti. Egyértelmű közönségssikerrel, ami az író emléke szempontjából sem lényegtelen. Barta Lajos pályáivének magasba lendülő első harmadában bőséggel áradó novellái, elbeszéléskötetei és hét drámája a kor magyar valóságát, a dél-baranyai táj paraszti világát a személyes élmény megrázó erejével, művészi hitelével közvetítették.

A több, mint hat évtizedes életműből úgy tűnik, a *Szerelem* ma is időtálló. Hazai és rangos külföldi színpadokon egyaránt játsszák, és virágzása ma sem ért véget. (A kaposváriak után több másik vidéki színház is Barta Lajos darabjával zárja évadát.) Mindez nem véletlen. Problémavilága élő, hiteles, szerkesztettsége arányos. Líraisággal és finom iróniával átszőtt valóságábrázolása mélyen őszinte és emberi. Hősei ragyogó típusok, a vidéki kismber típusai, melyekhez előtte – Bródy Sándoron kívül – alig nyúlt hozzá magyar színpadi író. A korabeli kritika a mű belső értékei mellett különösen ezt a vonását emelte ki. Fenyő Miksa a *Nyugat*-ban a magyar dráma fejlődésvonalában jelentős alkotásnak ítélte a *Szerelmet*, mivel az „a magyar társadalmi színmű történetében jelent szakítást némely formával és megrogzottsággal és törekvést az életnek, a magyar életnek egy szabadabb, konvenciókon és kieszeltségeken felül álló ábrázolása felé”. Egyedül Ady nem tudott megbékélni vele. Bírálatában keserűen jegyzi meg: „Barta színpadi sikerei nem érdekelnek, mert a muszájos megalkuvások fájnak nekem.” Ady itt nyilvánvalóan a *Zsuzsi* parasztidilljére és a *Szerelem* happy-endes negyedik felvonására céloz. Pontosabban a darab előzményére, Barta *A macska-zugban* című kitűnő elbeszéléseire, ahol az író egy vidéki kispolgári család lélek- és környezetrajzában sokkal élesebben és kegyetlen szókimondással; fojtottabb légkörben és komorabb színekkel festi meg „a három nővér” sorsának semmibe hullását. Ám ismert az, hogy íróink hányszor kényszerültek „finomítani” darabjaik befejezését a bemutathatóság érdekében. Barta is így járt a *Szerelemmel*.

Mostani előadása Barta Lajos kaposvári felfedezését jelentette. Vajon miben áll a varázsa és az, hogy ezt a művét nem szükséges „leporolni”, hogy gondolatai ma is időszerűek? Cselekménye, alakjai a közelmúlt gyakori felújításai nyomán eléggé közismertek: a Szalay család – a kataszternél megöregedett apuska, a folyton kötögető anyuska és a három lány – a kisvárosi házacskaiban pergeti egyhangú napjait. Mindhárom lány valami jobbra, szebbre vágyik és el innen, ebből a céltalan életű langyos állóvízből, ahonnan a partra úszás, a kitorés egyetlen lehetősége a férjhezmenés. Álomkergetésük iránya eltérő, fő törekvésüket azonban kalodába zárja az egyetlen lehetőség: Komoróczy, a szomszéd albérlő, a „sárga” hypochonder adótiszt. „Rászállnak” és kegyetlen, lélekölő és tragikomikus hajcibálás közepette verekszenek meg érte. Nelli, a legidősebb, nyers és leplezetlen céltudatossággal; Lujza egy család-

dott szerelem búfelejtő konokságával; Böske, a viruló bögyös diáklányok játékos, kacér öntudatával. Komoróczy nőszülni akar. Sorra próbálkozik a két fiatalabb Szalay lánynál, de a „party” végül is a gavallér két kudarca után, Nellinek sikerül, aki – a groteszkba hajló záróképből – kihasználva a pillanatnyi szituációt, erélyes-határozottan „férjül veszi” a sápadt, beteges adótisztet. Erre a cselekményvázra Barta ragyogó színekkel komponálja meg a kispolgári miliő hangulatát. Együttérzéssel ábrázolja hőseit valamennyi figurájába cseppent valami kedves, meleg színt is, tehát nem az embert ostorozza, gúnyolja, hanem – megértő csendes humorral átszőve alakjukat – társadalomrajzával a kispolgári szemlélet, életmód, a fiatal generáció kiszolgáltatottsága ellen tiltakozik mély humanizmussal.

Ascher Tamás rendezése jó szemmel és jó érzékkel nem változtatott a darab eredeti stílusán. Segítségére lehetett maga az író is, aki darabjait bőségesen ellátta a környezet és jellemábrázolás funkcióját segítő szerzői instrukciókkal. Ascher korhű előadást teremtett. Anélkül, hogy bármilyen aktualitásokra utalt volna. A nekünk is küldött írói üzenet az előadás egységes stílusában sokkal erőteljesebb gondolati töltést kapott. Előnyére vált a nagyobb vigjátéki hangsúlyok megerősítése is. Így a darab tragikus színezetű elemei (csalódottság, megszegyenyítés, a lányok és a mama öngyilkossággal való fenyegetődzése) inkább kiemelték, mint ellenpontoszák ennek az egész kiüttlanságnak a tragikomikus vonásait. Viszont sok jó indirekt hatáselem jutott szerephez bizonyos pontokon, főleg a szülők és az adótiszt jellemzésében. A két öreg fölött megállt az idő. A butácska szenilis apa (Garay József) vénkisasszonylányát is pipaszárral akarja „megnevelni”; a folyton kötögető anyának (Mészáros Joli) pedig minden fiatalember „pubinkó”, akinek főz gyorsan egy kis „kávécskát” . . . Az üres, tartalmatlan élet mosolyra ingerlő, mégis riasztó jelzései ezek a fuvolahangú édelgések; a tehetetlen jószándék évtizedes gyarlóságai. Hangsúlyozva, hogy ebben a házban, ebben az életformában semmi sem változik, csak az áhított szerelem halványul, a boldogság nélküli jövő kerül minden nappal közelebb. A három lányt Szabó Ildikó, Réti Erika és Andai Kati formálta meg jó ráérzéssel, tehetségesen. Kár, hogy az előadás érezhetően még nem érett meg a bemutatóra a premieren. Olykor egyetlen, egyik-másik szituációja kidolgozatlan volt és ez főleg a lányok alakításában érződött. Reviczky Gábor Komoróczyja kimagasló teljesítmény – telitalálat. Eszköztelenül, rezdülésnyi „rájátszás” nélkül teremt meg pontosan azt a deklaszált, önző és enervált kistisztviselő figurát, aki télen-nyáron jégeralsót visel, a húst apróra vágva eszegeti és óvakodik „minden viharos emóciótól”. Vagyis azt a figurát, akit Barta megrajzolt. Csak ami az idő tájt legfeljebb mosolyt fakasztott, az a mai társadalmi akusztikában már – csöndes, kimért anakronizmusával – haragzó kacagásra készlet. Rendező és színész kitűnően felismerte az itt rejlő komikum eszközeit. Reviczky figurája az előadás tengelyét jelenti, teljesítménye, ahogyan a régiek mondták, igazi „kabinetalakítás”.

S. Delaney pályakezdése kivételes. A fényképészegéd manchesteri kislány alig 17 évesen először életében eljut színházba, és az ott látott mai tárgyú darab hatására kijelenti, hogy ő annál jobbat tud írni. Kiveszi a szabadságát és két hét alatt megírja és beküldi egy londoni munkásnegyed színházának *Egy csepp méz* című drámáját. A darabot a Theatre Workshop azonnal műsorára tűzi és a fiatal lány még abban az évben (1958-ban) elnyeri vele az év legjobb új angol drámájának ítélte Henry Foyle-díjat. A mű további sorsa már eléggé ismert. Művészeti és irodalmi folyóiratok még a következő évadban is a legnagyobb színházi eseményként ünneplik, viták dúlnak körülötte, mialatt a darab külvárosi kisszínházból nemcsak London szívébe, de a világ legnevesebb színpadaira is eljut. Egy évvel a londoni ősbemutató után a Vígyszínház stúdióelőadásaként nálunk is színre került. Film-adaptációja – cannes-i díjnyertes alkotás – az angol új hullám egy reprezentáns alkotása. Osborne a *Dühöngő itjúsággal* azonos értékűnek ítélte a darabot, amely kiugró sikerét elsősorban az élet megrázóan hétköznapi valóságának szuggesztív hangulatú atmoszférájával s nem utolsósorban jellegzetes figuráinak ritka, megkökcentő csoportjával vívta ki. Egy prostituált anya és állapotos lánya, egy néger tengerész, egy homoszexuális fiú és egy közönséges, otromba ügynök – így, együtt

még aligha lépett színpadra. Kiválasztásuk is sejteti, hogy Delaney nem az élet napfényes oldaláról kíván általuk szólni. Nem valószínű, hogy a szerző olvasta Gorkij drámáit, mégis az élet mélységeinek, a külvárosi sikátorok világának megjelenítése az Éjjeli menedékhely légkörét és tisztaság, szeretet iránti vágyakozását idézi bennünk. Jo alakjában az élet megismert, hirtelen elvesztett és mindvégig hiányzó „csepp mézét” írta meg. A darab kaposvári műsorra tűzése mindezek ellenére nem volt szerencsés választás. Pedig alap gondolatát illetően jól illeszkedett a prózai bemutatók sorába, a rendező Babarczy László is helyesen állította reflektorfénybe a kegyetlen őszinteségű darab lényegét, a szeretet „egy csepp mézének” és a szerelem megértő, humanizált rezdüléseinek hiányát – vagy éppen félresikerültségének tragikumát – az emberi kapcsolatokban. Néhány ötlete (pl. a háttérben fellátható libikóka jelképes szerepe) dinamikus erőt kölcsönzött az előadás bizony néha visszaeső feszültségének. Szereplői is mindent elkövettek, hogy játékukkal föl-erősítve eljuttassák a mű gondolatait, ez azonban egyedül a Jot alakító Monori Lilinek sikerült szinte maradéktalanul. Hangulati váltásai, fanyar humora, szótlan-ságának beszédes pillanatai megragadóan vetítették elénk, ennek a bonyolult alkatú, megtépzott lelkű és keserűen magányos, még szinte gyereklánynak a megkapó alakját. Egészében ez a bemutató mégis megmaradt a tisztos közepszer se hideg-se meleg határfokán. Az angol külváros jellegzetes „angolságát” vigasztalanul szürke tónusát, a nyomor fénytelenégeit és egészen sajátos emberi-környezeti atmoszféráját – még halvány körvonalaiiban sem sikerült megteremteni a színpadon.

*

Három éve, a nagysikerű *Sirály*-bemutató szimbolikusnak is érzett idénykezdésével valami új kezdődött a kaposvári Csiky Gergely Színházban. Megalapozott és megerősödött szakmai-művészeti irányítás, felelősségteljes műsorterv, igen jó színvonalú előadások – és a közönség visszahódított bizalma jelezte a színház megújulását. A kaposváriak *cselekvő humanista, szocialista elkötelezettségű és modern színház* koncepcióját ez az évad alapozta meg a *Sirály*, továbbá Sütő András *Pompás Gedeon*; de Filippo *Filumena házassága*; Brecht *Koldusopera*, Giraudoux *Trójában nem lesz háború* és Weöres *Szent György és a Sárkány* című darabjaival. A kimagasló produkciók között még akadtak az évad egyébként harmonikus egységét itt-ott – választásban vagy rendezői koncepcióban – zavaró kisebb egyenetlenségek. De amit ez az évad a továbbiakra nézve ígért, az megvalósult. A színház művészi fejlődése nyomon követhető a tavalyi évadról adott elemzésünkben is, amikor arra figyelhettünk fel, hogy a tudatos eszmei koncepció jegyében ez a modern szocialista színház *el akart mondani valamit*. A köztudat, a közerkölcs olyan ellentmondásait vette célba, amelyekbe, lépten-nyomon belebotlunk. Az önzés, egoizmus, anyagiasság, képmutatás, lélektelen bürokrácia és még sok más ellen is szót emelt a színház változatos darabválasztásaival. (*Éjjeli menedékhely, Tartuffe, Patika, A kutya testamentuma, Homburg hercege*). Ezt a tendenciát az idei évad is követte, ha lehet, még változatosabb, még árnyaltabb eszközökkel, magasabb szinten. Szinte az évad felénél világosan elhatárolható két nagy egységre oszlik az idei bemutatók sora: első felében a történelem és az ember viszonylatának nagy sorskérdéseit boncoló mélyebb, filozófikus töltésű klasszikus művek, második felében a kiválasztott művek „direktebb” hatása jellemzik a prózai bemutatókat. Jól nyomon követhető különösen az utóbbi elemzett három mű esetében, hogy itt a lélektelenség, a tartalmatlan élet, a korrupció, a kispolgári életmód stb. bírálatának már egy közvetlenebb hangú megnyilatkozásáról van szó. S ide sorolnám az egyik zenés darabot, Burkhard zenés komédiáját, a *Tűzijátékot* is.

A kaposvári Csiky Gergely Színház az utóbbi három évadban következetes eszmei célkitűzéseivel, mind érettebb, átgondoltabb műsorpolitikájával s nem utolsósorban izgalmas, élvezetes bemutatóival rangos helyet vívott ki vidéki színházaink között.

KÖMŰVES KELEMEN

Nyugvópontra jutott a színházi vita. Nem vitatja ma már senki, hogy a színi-előadások mai kortársi típusokról, jellemeikről és helyzetekről szólnak, bárhol, bár-mikor, bárki írta is őket. Persze – ha szólnak egyáltalán valamiről. Mert bizony nem mindig szólnak. Nem mindig vállalják a nézőiket: a mai élet gondjait, ellentmondásait, konfliktusait – a drámát. És akkor teljesen mindegy, hogy klasszikust vagy mai magyar művet játszanak.

Az idén vagy negyven új magyar darabot mutattunk be, és mégis a klasszikusok mondták el a legfontosabb dolgokat. Most is Shakespeare volt a legtöbbet játszott és legnépszerűbb szerző. És meglehet, hogy a legmaibb is. Mindenesetre azt a bizonyos nemzedéki konfliktust, amelyet oly speciálisan mainak érzünk, és amelyet a *Teréziá-tól az Alattunk a város-ig* olyan sokféleképpen és sokféle színvonalon igyekezett megfogalmazni a mai magyar dráma, ezt a nagy és örök megifjító és megérlelő vetélkedőt a Madách Színház *Otello* előadása állította élénk a legmegfoghatóbban és a legigazabban is. De erről szólt a kaposvári *Ahogy tetszik* és a kecskeméti *Troilus és Cressida* is. A huszonnyolc éves pesti Jágót a hiúsága és mohósága okozta borzalmas vérfürdő készletti gondolkodásra. Vidéken is a realitások, az emberi természet lehetőségeinek felismeréséhez juttatta el Shakespeare a fiatalokat. Troilus megérti, hogy a trójai háború nem Helenáért, de nem is Cressida miatt folyik. Az *Ahogy tetszik* utolsó jelenetében pedig párba állnak a fiatalok és gyakorolják a menüettet, mielőtt visszaindulnának az igazságos, jó herceg udvarába.

Molière is a fiatalok problémáiról szólt az idén. Székely Gábor *Versaillesi rög-tönzése* ennek az életbe és a színházba frissen érkezett tehetséges nemzedéknek a hitét és bizalmát fogalmazta meg az élet és a művészet harmóniájának lehetőségében. A Vigszínház *Nők iskolája* előadása pedig éppen ezt látszik cáfolni: a teljes emberi és művészi létnek azt a lehetőségét, amelyet Ádám Ottó például Tolnay Kláriveral és Gábor Miklóssal fogalmazott meg a *Sirályban*. A fiatalok gúnyos és ingerült mozdulattal háritják el itt a felkínált békejobbot, vagy segítőkészet. – Ha per, hát legyen úgymond per! A Köllő-együttes a maga elszánt és elkeseredett, brutális szeretkezéseivel nem annyira a szerencsétlen agglegény, Arnolphe beteges vízióit jeleníti meg, mint inkább nagyító, torzító tükröt tart a nézőknek, az egész társadalomnak: tessék, nézzétek, hát ez, ennyi az a nagy szerelem, amelyre ti olyan sok nagy szót pazaroltok, valahányszor egy kicsit élvezkedni akartok. Ebben persze sok igazság is van. Csak azt nem tudni, hogy miért éppen a szegény jó öreg Jean-Baptiste darabjában táncolják el. Vagy hogy miért nem játsszák el akkor legalább a darabot is.

Az életünkben résztvevő másik alapvető nemzedék közérzetéről tudósít az évad másik leginkább vitatott előadása: Horvai István *Cseresznyés kertje*. A rendező keserű víziója szerint a már annyiszor elbúcsúztatott „fényes szelek nemzedéke” vonul le itt most végérvényesen a színről. A szószátyár Gajevet szintén két évtized választotta el az 1880-as évek eszményeitől, melyekről a hintalovon ülve szónokol. És ugyanolyan méltatlan is lett hozzá, mint ennek az előadásnak a többi szereplője a maga eszményeihez, a maga sorsához.

Valamit nekünk is tenni kell. A klasszikusok nem vállalhatják magukra az életünk egész terhét. Mit vállalnak az új magyar darabok?

A tett, a tevékeny és hasznos élet lehetősége. Más-más módon és színvonalon, de erről szól az utóbbi évek minden jelentősebb magyar bemutatója: *Az utolsó utáni éjszaka*, *a Színház a cethal hátán*, *a Fegyverletétel*, *a Vendégség*, *a Tornyot választok* és az *Alattunk a város*. Ezekben a drámákban a főszereplők (többségükben gondol-

codó, alkotó emberek) fokról fokra megértik, hogy minden látszat ellenére mégiscsak forradalmi korban élünk, amelyben az egyéniség is csak a nagy tömegmozgáshoz kapcsolódva érvényesülhet, valósulhat meg. Az egyén legnagyobb lehetősége ennek a történelmi mozgásnak és mozgalomnak a szolgálata. Ez az értelmiség sorsa és lehetősége is ebben a korban.

De mit tud a magyar dráma és színház azokról a milliós tömegekről, amelyeknek a mindennapi tetteiből, a munkájából élünk, – akik ennek a kornak a legnagyobb terheit hordozzák? Mit tudunk a munkásokról?

A *Névnapi* tulajdonképpen nem volt folytatása az idén. Schwajda György *Mesebeli Jánosa*, a fizetését visszaadó büszke munkásember, talán serdülőkori foggyatékossága, kiforratlansága miatt nem tudott nyomot hagyni bennünk. A *Cserepes Margit házassága* szerkezeti megoldatlansága miatt nem került színpadra az idén sem. Az „ezerszer áldott VIII. kerület” lakói utoljára a *Névnapi* Ilonájának, a hűséges, de élni akaró szép munkásasszonynak az érzelmi lázadásával adták tudtunkra, hogy nem szorulnak tovább a jóindulatú kioktatásainkra: maguk sem akarnak és nem is tudnak már a régi módon élni. Ez az igazi megmozdulás, nem a *Nők iskolája*. Erre kellene jobban odafigyelni.

Az életünk mélyrétegeiben alapvető változások érlelődnek. A munkásoknak egyre inkább lehetősége és kötelessége közvetlenül is beleszólni a dolgokba, és az egész ország reméli, hogy élnek is a lehetőséggel. A *Hongkongi páróka* felszines ötlet sorozatát már ők fordították halálosan komoly szatírába. A darabban szereplő két munkást csak a színváltozások lebonyolításával bízták meg. De már a pusztán jelenlétük is fenyegető súlyt ad a szerencsétlen naiv kis fiatal mérnök „beolvasásainak”. Nem szólnak bele a cselekménybe. A munkáshatalom az irányítást nem velük, hanem a halandzsászó főnökökkel végezteti. De érzik már azok is nagyon a tekintetüket a hátukon. És így munkásdarab lett még a *Hongkongi páróka* is.

De mitől érezzük most egyszerre munkásdarabnak Sarkadi *Kőműves Kelemen*-jét, az intellektuális író filozófiai töltésű paraboláját? Nyilván nemcsak azért, mert kőművesekről szól. Hanem mert olyan dolgokról beszélgetnek itt ezek a kőművesek, amelyeket úgy látszik *itt és most* csak ők és csak így beszélnek meg. Az életünk alapvető kérdéseiről most csak így lehet, így szabad szólni: egyszerű, kemény és bátor szavakkal. Ahogyan a munkások beszélnek.

Hogyan lehetne felépíteni mégis azt a várat? Így, elidegenítve és dezillúzionáltan, hatalom és erkölcs, politika és művészet sokféle ellentmondásától tépetten is, hogyan lehetne felépíteni mégis újra a bizalom és a hit annyiszor ledőlő épületét? Mit, *kellene tenni még a malterba? Ez a kérdés érdekli most újra az embereket, ennek szentelte ezt az előadást néhány tehetséges fiatal művész. Ezért került most színre a négy éve megtalált és fiókban lapuló dráma egyszerre két előadásban is: a szegedi egyetemi fiatalok színpadán és a Veszprémi Petőfi Színházban.

Ki itt most ez a Kőműves Kelemen és mitől olyan fontos nekünk? Kőművesmester. Építőipari brigádvezető, esetleg művezető. Aki azonban nemcsak a feladatot, hanem az értelmet és a célt is keresi a munkájában. Hiába magyaráznak neki.

– „Az építéshez nem lélek kell. Kő kell. Habarcs kell, szemmérték, mérőón, vízcsövecske...” – magyarázza Boldizsár, akit Sarkadi idején polgári szakembernek nevezünk, ma pedig talán egyszerűen csak technokratának. Kelemen azt veti ellen neki, hogy nemcsak a habarcs tartja a falakat.

– „Lelket kell beleadni, hogy időálló legyen.”

Veszprémben ebből egy izgalmas társadalmi dráma bontakozott ki. A szegedi fiatalok másképpen csinálták: a dráma morális-filozófiai következtetéseit vonták le. Amit eltáncolnak és eljátszanak: egy jelentős intellektussal rendelkező mai vezető konfliktusa, tragikus lelki megkettőződése. Kelemen az ő előadásukban elsősorban nem társadalmi, hanem szellemi jelenség. Egy szuper-intelligens, szuper-érzékeny és szuper-bonyolult intellektuel, aki most – nem egészen érthető, hogy miért – hivatásos világmegváltásra adta a fejét. Boldizsár itt nem társadalmilag meghatározott és determinált ellenfél, hanem Kelemen intellektusának egyik fele, úgy ahogyan az illyési forradalmár egyik fele Dózsa György, a másik pedig Gergely. A véres társa-

dalmi drámából: két ember, két világ harcából a kőművesekért, ebből az élet-halál vetélkedőből erkölcsi-etikai, morális konfliktus lett, amely nem az építkezés arénájában, hanem Kelemen lelken belül játszódik le, és mi ennek csak külső mozgássá átlényegített, stilizált és absztrahált vetületét látjuk. Ez a nemzedék nem érzékeli már az ezt a drámát tápláló történelmi, társadalmi antagonizmust. – Hála istennek.

Kőműves Kelemen Veszprémben azonban nem filozófiai absztrakció és nem is irodalmi alak csupán. Hanem egy naiv középkáder. Akit ide állítottak. Aki ide született. És aki lelkére veszi ezt a szerencsétlen várat. Akit máig sem lehetett lebeszélni erről, máig sem lehetett elidegeníteni, dezilluzionálni. Aki, amíg mások Godotra vártak, a Nyírségből ingázott Pentelére, Inotára, Borsodba, a Tiszai Vegyikombinátba. Aki évekig a hazuról hordott hideg kosztot élt és a zománczott kanna tetejéből itta hozzá a citrompótlós melegítőitalt. Amely mindig kihűlt már akkorra, hogy a brigádhoz ért. De felépítette mégis mind a várakat. Valló Péter rendező és Cserhalmi György, a címszerep alakítója, most ilyen Kőműves Keletemt formáltak. És ezt elhiszi nekik minden este több száz lelkes fiatal néző, akik tudják, hogy nem a *Hongkongi paróka* dialektusban beszélő naiv kis mérnökének, hanem ennek a tüzelkű, de megfontolt és bölcs munkásembernek van most joga egyedül „beolvasni”.

Úgy látszik, nemcsak az értelmiség privilégiuma ma már nálunk eszmények, eszmék szolgálata és számonkérése. Még ha olykor fenn is tartaná ezt a jogot: kiszajátítani a történelmi szerepeket és az „örök emberi” rangjára emelni a maga lelki életét.

– „A keresztényi dogma rettegése: szabad-e embert ölni a várért? De nem így szól a kérdés, hanem úgy, hogy ér-e egyetlen ember annyit, mint a hosszú időkre szóló alkotás? S meg kell győzni kit-kit a hite szerint, hogy nekünk az alkotás a feladatunk.” – mondja Kelemen az izgalomtól hol ordítva, hol rekedten, majd lassan, tagoltan, fáradtan. És meg is győzi az embereket. Ha kell, hát emberáldozattal, a legrosszabb, legelmaradottabb ösztöneikre és babonáikra számítva, felfüggesztve egy időre a szép elveket és a humanista célokat, mindazt, amiért a vár épül. Hogy felépülhessen.

Kemény és kegyetlen dráma ez. Ilyen a veszprémi előadás színpadképe is (Bartha László munkája). Egy hatalmas építkezést látunk. Nincsen semmi más, csak ez az építkezés. Jobb oldalt egy sötét matt kőfal, amely lehet régi vár maradványa, de erdő széle is. Háttul hatalmas kőhalmaz, rajta csak egy helyen van nyílás, balfelől, ahol majd a várkapu lesz. Semerre máshova nincsen itt út. A falon néhány fényzőr, ahogyan ma szokott lenni az építkezéseken.

Az előtérben hevernek az óriási kövek, abból rakják a falat. Azokat emelgetik, vonszolják, cipelik a fehér vászon munkaruhába öltözött kőművesek, gyakran határozott cél nélkül is, mintegy gesztusként, ki nem mondható érvként vitáikban. De ezeken ülnek, ezeken is esznek, s végül ezekkel falazzák be az asszonyt. Nincsen más, csak ezek a kövek.

A fal előtt dobogó. Ezen vezetik fel az asszonyt. Itt cipeli, egyensúlyozza fel a vállán Kelemen a hatalmas kőtömböt, amelyet egyetlen szó nélkül a feleségét elborító kőhalom tetejébe tesz. Ez a keresztfára menetel, azután a megtört visszahátrálás, a kővonszolás, a lelketlen anyaggal való embertelen, önemésztő birkózás, a kétségbeesett munkába-temetkezés, – mindez a dráma leglényegéből fakadó mozgás, gesztus, ha tetszik: pantomim. Valló Péter imponáló biztonsággal és kifejező erővel tud beszédes gesztusokat, csoportozatokat, átvonulásokat szervezni. Egy-egy emelt kézzel való felsorakozás a fal mellett, kifelé dacos, de belső szétfeszítő erővel telített egymáshoz húzódás valakivel szemben, – erősebb hatást vált ki minden hangos szónál. Amikor a kőművesek visszajönnek a feleségével magára hagyott Keletem válaszáért. Ahogyan egyetlen szó nélkül kikényszerítik belőle a döntést. Ahogyan körbeveszik, lassan leválasztják róla az asszonyt és komor áldozati menetben a falhoz kísérik. Mindez a 25. Színház és Jancsó legjobb pillanatait idézi. A színház itt reális és mai jelentést tud adni az írói gondolatnak. Az emberáldozat itt egy nagyszerűen megkomponált rituális szertartás. De nem engesztelés és segélykérés valami földöntúli hatalomtól. Hanem józan és tudatos kompromisszum a saját gyengeségeinkkel, a

természetünkkel, a múltunkkal. Erőt és erkölcsi fölényt mutató, győzelmet ígérő kompromisszum.

És a vár felépült. És jön már a plecsnikkel az átvételi bizottság. Felsorakoznak a színpad elején a kőművesek. A jutalmat találgatják már, s hogy ki mire költi majd: házra, új lóra, feleségre. Csak Kelemen nem vehet már új asszonyt és gyereket. A falujából is kiptetykázták, kitagadták. A szomszéd öreg még azt is megmagyarázza neki, hogy a várba sem eresztik ám majd be. Hogy abból is csak másnak lesz majd öröme meg haszna. Hogy mégiscsak egy naiv barom volt ő. Nem azért, hogy emberhalál is esett. Egy ekkora várhoz mindig is kellettek áldozatok. – „Meg kell azért adni mindig az árat” – mondja az öreg. De olyan még nem volt, hogy valaki szívesen és önként is fizetett volna.

És jó is, hogy nem volt. Mert féltő dolog, hogy az ilyen ember egyszer azután előáll mégis és követeli a nagyobb jussot, a több pénzt a hitéért meg az áldozatért. A pénzre pedig mindig nagyon sokan várnak, asszonyok, gyerekek...

A színház itt újra egy nagyon mai gondolatot csiholt ki a drámából. Sarkadi szövege ott szakad meg, hogy a kétségbeesett Kelemen azt kérdezi az öregtől: „hát nem hiszi el... hát nem hiszi el, hogy nekem megérte?” A veszprémi színház Osztovits Levente kiegészítésével játssza a darabot: Kelemen itt bebizonyítja azt is, hogy nem vár fizetséget az áldozatért, a munkájáért, az életéért. Nem kér nagyobb részt a jutalomból. És megpróbál még így összetörten is ember maradni: örülni a társai boldogulásának. Amint ott állnak együtt a vár előtt, amelyet végig csak ő akart igazán, mint békejobbot, szinte mint köszönetet nyújtja nekik a szót:

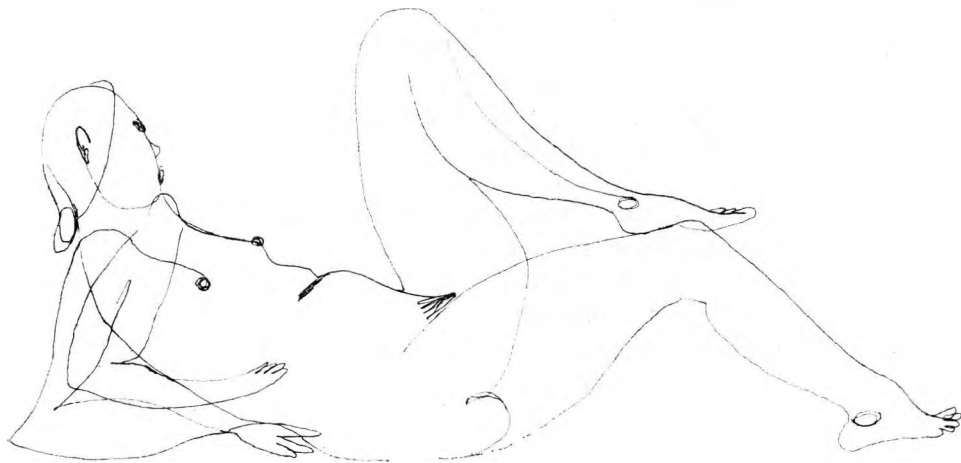
„Na, hát győztetek?”

– „Igen, győztünk! Mi csupa győzedelmes ember vagyunk” – válaszolják neki.

– „Jól van akkor!” – mondja bölcsen és megbocsátón és egyben bátorítón is, mint aki megértett valami nagyon fontosat a sorsából és talán a történelemből.

Minden lámpa bekapcsol és ők egyszerre hajolnak meg a nézők felé.

Lesz majd biztosan tábla ennek a várnak a falán is, és felsorolja mind az építők nevét. De öles árok van a vár meg az út között, úgy hogy nem nagyon lehet azt már majd onnét elolvasni. És nem is a nevek fontosak. Mert hát úgyis együtt lesz majd ott mindenki, mint a hősi emlékműveken: aki akarta a várat, és az is, aki nem. Aki a géppuskafészek elé feküdt és az is, aki megcsonkította magát, mert azt hitte, hogy akkor nem kell majd menni. Aki odaadta a tulajdon feleségét is, és aki csak a jutalomra spekulált. És mindegy is lesz már akkor. A fontos, hogy a dolog megvan, hogy a vár felépült. Hős lesz már akkor mindenki, aki csak építette, aki csak harcolt érte. Kelemen csak egy közülük. De ő „lelket” is adott bele. Hát neki van drámája. Ezért tudott belőle mai hőst álmodni a színház.

A SOPRONI MÚZSA

– A 700 éves Sopron köszöntése –

Megvallom Sopronhoz engem kevés emlék fűz – viszont ezek az emlékek mélyek és erősek. A reáliskola nyolcadik osztályát magántanulóként ott végeztem, és Sopronban érettségiztem, *Lauringer Ernő* igazgatósága idején. Ekkor sokat jártam a szép építésű városban és erdős-források környékén. Emlékeimben és verseimben azóta is gyakran ott bolyongok.

Hadd hódoljak Sopronnak három verssel. De csak egyik az enyém, a másik kettőt régi költőktől idézem.

Nyéki Vörös Mátyás győri kanonok, pápóci prépost és „Cruciger Soproniensis” (élt 1575–1654), bűnbánó zsoltárok, félelmetes menny- és pokollátomások komor költője, derűsebb ifjúkorában így ihletődött a nyugat-magyarországi hegyvidéktől:

FONS, SPECULUM, GRAMEN

*Vagyon három dolog, hogy ha gyakran torog
Színe előtt embernek,
Csoda vigasztalást, szerez vidámb látást
Az tekintetes szemnek,
Homályát el vonssza, tisztán tovább tartja
Serénységét az szemnek.*

*Az tükör az egyik, kiből szépen tetszik
Az rá fordúlt ábrázat,
Másik az zöld pázsit, ki mulatságot nyit,
Mint valami ruházat,
Harmadik szép forrás, kút avagy vízlolyás,
Kedvet ki ad hatszázat.*

*Ezek kik segítik, s nagy gyöngén enyhítik
Fáradtságát az szemnek,
Setétülésében, ha lábbadnak ködben,
Föl derítik mindennek,
Hanem ha megaggott, hályog miatt fogyott
Tisztasága fényének.*

A másik költemény szerzője *Kis János* (1770–1846), soproni evangélikus lelkész, szuperintendens. Kazinczy és Kölcsey öbenne látta a biztos ízlés mintaképét, az igazi pallérozottságot. Berzsenyi költészetének első olvasója, lelkes felfedezője. Itt következő ódáját Berzsenyi közli a „Kritikai levelek”-ben:

NYARI ÉJSZAKA

*Csendes éjszakán járkálok
S hány varázslatot találok.
Gyenge szelek,
Falevelek
Hold-beszélgetést susognak,
Távol patakok zuhognak.*

*Árnyak árnyat ölelgetnek,
Mint akik híven szeretnek.
Hegyek, völgyek,
Fenyők, tölgyek,
Merre hold sugári hatnak,
Csuda képeket mutatnak.*

*Mik laknak itt? halmok, térek,
Gnómok, sziltek vagy tündérek?
Mint bujkálnak,
Hogyan válnak
Széppé, semmivé kényekre?
Mint építhetnénk ezekre?*

*De fenn, az ég üregében,
Csillagok dicső fényében,
Változatlan,
Határatlan
Hűség ragyog, nem vak kényen,
Hanem örök szép ösvényen.*

*Alatt képek jönnek-mennek,
Fenn nyomos hely van mindennek.
Égi fények,
Szép remények
Vagytok ti kétes szivemnek
S útmutatók életemnek.*

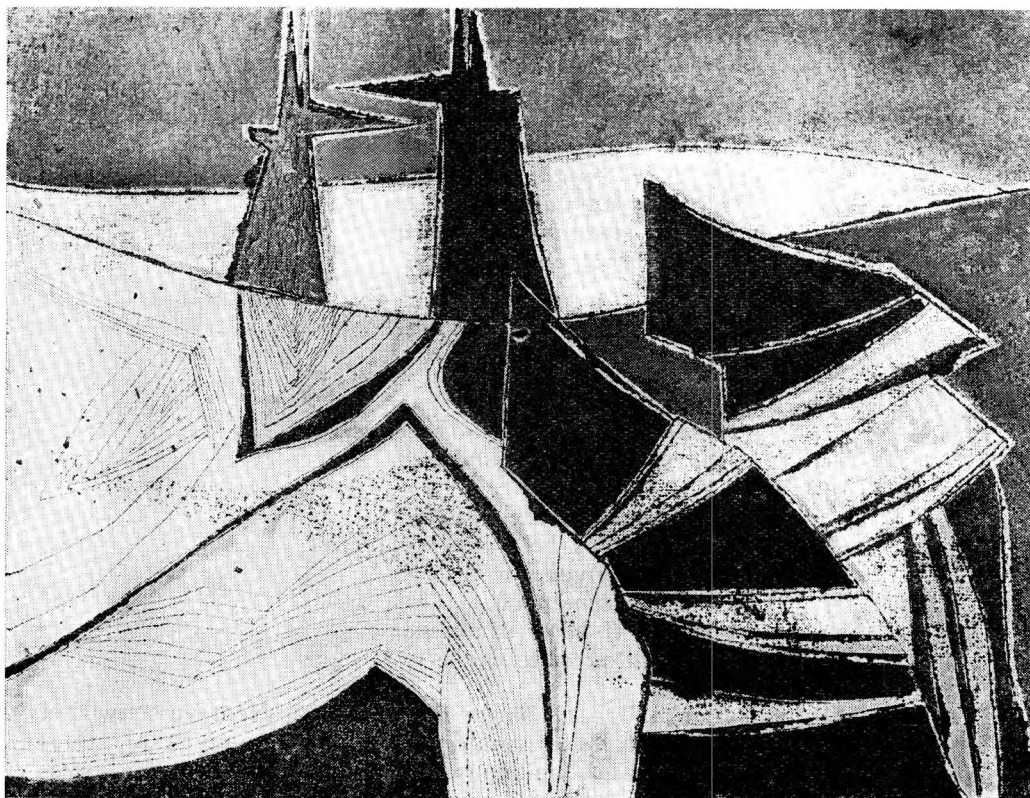
A harmadik vers korunkbeli: e sorok írójától való. Nem versenyezhet a hajdani, méltatlanul háttérbe került, majdnem elfelejtett nagyokkal, nincs akkora templom-építkezése és orgona-zugása. De a Sopron környéki látványokra emlékezve készült, és szeretettel ajánlom a soproniaknak.

VIZÖNTŐ

*Erdei torrás, remegő tükör,
Hová haladsz a sűrüből?
– Távoli, sík vidékre,
Nagy folyamok medrébe. –*

*Sziklai zuhogó, égi álom,
Merre szökelsz a kopárságon?
– Kertek, dombok közébe,
Tág tenger közepébe. –*

*Altöldi kút, tanya árnyán,
Nem unod egyhelyt szolgálván?
– Felhővé tornyosúlok,
Villámlok, a mélybe lehullok. –*

Nagyváros születik

MŰHELYEK ÉS MUNKÁSOK*

Az ipari szerkezet átalakítása olyan mozgást indított el a város életében, amely csak ahhoz a nagyarányú iparosítási folyamathoz hasonlítható, mely Pécsen a múlt század közepén lezajlott. Akkor a szén föltárására és a szénre épülő pécsi gyáripar kifejlődése eredményezte a változást, most éppen a széntermelés visszafogása, a kialakult formák, a hagyományos ipari szerkezet válsága tette szükségessé az átalakulást. De különbség mutatkozik abban is, hogy míg a múlt századi ipari fejlődés sok tekintetben irányítatlan, spontán folyamat eredményeként következett be, most az új ipari szerkezet kialakítását széleskörű vizsgálódás, szakemberek kutatása, sokoldalú vita előzte meg.

Milyen a mai és milyen lesz a holnapi város ipara? Milyen alapelvek, szükségszerűségek határozzák meg a pécsi ipar fejlesztését? A város természeti és népesedési adottságai hogyan befolyásolják a terveket, elképzeléseket? – Olyan kérdések ezek, amelyekkel maholnap más magyar városoknak is szembe kell nézniük. Olyan tanulságokat kínál a vizsgálódás, amelyeket más települések is hasznosíthatnak.

Az iparosításban meghatározó: milyen nyersanyag, milyen távolságban és milyen mennyiségben áll rendelkezésre. Az ipar oda települ, ahol a nyersanyag föllelhető. Nem a nyersanyag megy a gyár után, hanem a gyár követi a nyersanyagot. A nyersanyag szállítása mérhetetlenül megnöveli a termelés költségeit.

A Pécsen található nyersanyagok közül a szén a legfontosabb, amelynek termelése azonban egyre kevésbé gazdaságos. A város másik nagy értéke az uránérc. A textiliparnak nincsenek adottságai. A vegyipar kialakításához hiányoznak a környéken a földgáz és kőolaj lelőhelyek. A Mecsekben található még néhány ásványi kincs, gránit, andezit, márvány, homokkő, dolomit, márga, de ezek termelése eddig jobbra kisipari módszerekkel folyt, nem volt gazdaságos, s fölhasználása a jövőben is csak az építő- és az építőanyagipar néhány területén remélhető. Más kérdés, hogy a pécsi földben valamikor olyan, kincset érő anyagokra bukkanhatnak majd, amelyek hasznosítási lehetőségéről ma még fogalmunk sincs. Erről álmodni lehet, de tervet építeni rá aligha.

Marad tehát a kényszerű parancs: Amellett, hogy nem szabad abbahagyni az új nyersanyagok föltárására irányuló kutatásokat, Pécsen olyan ipar kell, amely nem igényel sok nyersanyagot, ugyanakkor munkaigényes.

Mert ha lassul is Pécs népességének gyarapodása a jövőben, egyre több embernek kell munkahelyet biztosítani. Különösen a hetvenes évek második felében fog erőteljesen nőni a munkaképes korba lépők elhelyezésének a szükségessége. Egyrészt a népesség gyarapodása nem lassul a várt mértékben, azaz

* Részlet a „Magyarország felfedezése” sorozatban megjelenő szociográfiai kötetből.

a jövőben is szép számban lesznek bevándorlók. Másrészt a visszafogott szénbányászat nem igényel új munkaerőt. Harmadrészt az ötvenes évek közepén született népesebb korosztály elvégezvén iskoláit, letöltvén katonaidejét, ekkor jelentkezik majd munkára. De az általános iskolát végzett, tovább nem tanuló fiatalok elhelyezésének gondja, valamint a puszta gimnáziumi érettségivel rendelkező lányok foglalkoztatásának igénye is emelkedni fog.

Ahogy gyárat kifizetődőbb ott létesíteni, ahol a nyersanyag rendelkezésre áll, és nem a nyersanyagot vinni a gyár után, azonképpen olcsóbb az olyan ipartelepítés, amely arra tekint, hogy hol található megfelelő munkaerő, és nem az, amely a munkaerőt viszi az ipar közelébe. Drága az ilyen iparosítás. Ebben az esetben lakásról, közművesítésről is gondoskodni kell, utakat, iskolákat, üzleteket is kell építeni.

Az sem elhanyagolható szempont, hogy a régi ipari üzemek helyére lépő új gyárak jól vagy rosszul fizetnek. Köztudomású, a szénbányászat magas kereseti átlagokat biztosított. Hogy a lakosság kereseti viszonyai ne csökkenjenek, olyan új munkaalkalmakat kell kínálni, amelyek hasonlóképpen magas jövedelmet adnak.

Bármiféle ipar fejlesztésének alapvető feltétele a víz. Persze vannak víz-igényesebb és kevésbé vízigényes iparágak. Pécs csak a minimális vízigénnyel rendelkező iparágakat tudja fogadni. A város vízgondjai közismertek. Megépítették Mohácstól Pécsig a várost a Dunával összekötő csővezetékét, de hozama máris kevés. Most azon törik a fejüket a tervezők, hogy a régi mellett meg kellene építeni egy újabb vezetékét is. Vagy a Dráva vizét kellene Pécsre vezetni. De hol vannak a tervek még a megvalósulástól? Egyelőre azzal növelik a meglevő csőrendszer hozamát, hogy olasz szakemberekkel és olasz gépekkel megtisztítják a csöveket a lerakódott szennytól. Amíg elkészül a második csővezeték, vagy megépül Pécs alatt a Dráva–Duna-csatorna, csak olyan ipart szabad fejleszteni, amely nem terheli meg a város vízfogyasztását. A vízigényes iparágak fejlesztésére a megye Duna parti városa, Mohács, valamint a Dráva menti táj nagyobb lehetőséget kínál.

A szénből nyert villamosenergia egyre gazdaságatlanabb. A szénbányászatra épült pécsi hőerőmű mind kisebb hányadát adja az ország villamosenergia-termelésének. Pécssett a szénalapú gázgyártást is fölváltotta már a benzinbontó működése. A korszerű energiahordozók azonban helyben nem állnak rendelkezésre korlátlanul. Csak a Babócsáról vagy a Szegedről Baján át megépítendő földgázvezeték tudna lendületet adni a pécsi iparfejlesztésnek. A dunántúli földgázvezeték rajza egyelőre csak a távlati fejlesztési tervekben látható.

Ahogy az előkészített terület ösztönzője lehet a meglevő ipar fejlesztésének és az új ipar telepítésének, éppúgy a közművesítés hiánya nagyban akadályozhatja az új iparszerkezet megvalósítását. Ha a város új üzemeket akar, a területet utakkal, vízvezetékkel, csatornázással elő kell készíteni. Az infrastruktúra elmaradottsága az ipar fejlesztését is visszaveti. Az egészséges iparosítás és a városiasodás csak együtt képzelhető el.

Az elmúlt évszázadban Pécssett főként könnyűipari üzemek létesültek. A szénbányászat egyoldalú fejlesztése idején ezeknek a gyáraknak a gépparkja eléggé elhasználódott, az épületek renoválása elmaradt, s a termelés sok helyütt – az ország új nagyüzemeivel egybevetve – a kis „kócerájok” szintjén rekedt. Amikor a termelés minőségével, színvonalával szemben megnövekedtek az igények, ezeknek az üzemeknek a fejlesztése és rekonstrukciója egyre sürge-

több feladattá vált. A szükséges felújítás és bővítés mértéke azonban több helyütt akkora volt, hogy a vállalat saját erejéből ezt nem tudta biztosítani, és csak az állami támogatás segíthetett. E beruházások révén nőtt a termelés, de újabb munkaerőt a fejlesztés után is csak kis mértékben tudott fogadni az üzem.

Pécsen a gépgyártásnak tradíciói vannak, bár a termelés mértéke sosem volt túlságosan jelentős. Hosszú évekig a Sopianae munkáslétszáma alig haladta meg az ötszázat, s a gyár termelése a nagyvállalat keretei között éppen csak vegetált. A rekonstrukciót nem lehetett tovább halogatni. A gyár termelési értéke az elmúlt évben először haladta meg a százmillió forintot. A Sopianae főként külföldi piacokra dolgozik, Algirtól Indiáig. A termelés 70%-a export. Leginkább élelmiszeripari gépeket és gépsorokat gyártanak, szalonnakockázót, húskeverőt, palacktöltőt. A közelmúltban a gyárat átvette az Egyesült Izzó. Ezentúl vákuumtechnikai gépeket fognak készíteni.

A Zsolnay-gyár az államosítás után hosszú időre önállóságát, rangját és nevét egyaránt elvesztette, s a szépnevű Finomkerámiaipari Művek Pécsi Porcelángyárává vált. A hajdan nagyhírű gyárban porcelánszigetelőket, kályhacsempét, háztartási edényeket, tányérokat, bögréket gyártottak óriási tételekben, főként külföldre. Ha neve valahol szóba került, csak legyintettek. A díszmű porcelán, a finomkerámia, az ezoin- és zsugorított mázas termék egészen visszaszorult a műszaki porcelán mellett. Pedig a kettő nem zárta volna ki egymást. Az üzem technikai felszerelése is leromlott, a szén- és fatüzelésű kemencék kiégtek, beomlottak. A gyár sosem tudta volna önmaga előteremteni a rekonstrukcióhoz szükséges pénzt. Tavasszal aztán központi támogatással megindult a felújítás. A kemencéket gáztüzelésre építik át, új gépeket vásárolnak, s a porcelánszigetelő gyártása mellett – most már a piaci igények hangoztatásával – visszatérnek a finomkerámia gyártásához. Ismét lesz tehát Zsolnay-kerámia, mázas padlóburkoló, pirogránit épületkerámia, lesznek ezoin és fajansz dísz tárgyak, porcelán étkezészetek. A gyárban csaknem kétezren dolgoznak, főként nők és fiatalok. Művészeket is meghívnak a tervezőasztal és a korongozó mellé. Remélik, sikerül a gyárnak visszaszerezni elveszett hírnevét.

A városnak óriási gyomra van. Naponta töméntelen húst, kenyeret, tejet, bort, sört nyel el. A város növekedése az élelmiszeripar állandó fejlesztését sürgeti. Az élelmiszeripar viszont csak a nyersanyagot termelő, fejlett mezőgazdaságra és állattenyésztésre épülhet. Pécs és Baranya, a város élelmiszeripara és a megye mezőgazdasága kölcsönösen kiegészíti, föltételezi egymást. A mecseki borvidék termése a pécsi pincegazdaság palackozó üzemében kerül üvegekbe. (Nem kevés pezsgőt is gyártanak.) A baranyai baromfifitelek és sertéshizlaldák állatait a pécsi húsipari vállalat dolgozza föl. (A régi üzem korszerűtlen, felújításra szorul; ezenkívül új baromfifeldolgozó gyár is kell a városba.)

A tejipari vállalat nemrég kapott szép, új, korszerű üzemet. Remek dolog a zacskós tej, de a pécsi sajt a külföldi versenyt már nem állja: kiszorult a piacról. Azt mondják, kevés benne a lyuk. A nemzetközi szabvány szerint általában egy szelet trappista sajton hét lyuknak kell lenni. A pécsi trappista viszont néha olyan, mintha ömlesztett sajt volna.

A Pannonia Sörgyár százhuszonöt éves. A jelenlegi gyár elődjét 1848-ban a Hirschfeld serfőző család alapította. Ma csaknem nyolcszáz dolgozója van a gyárnak. A Pannonia Sörgyár bővítése és felújítása nemrég fejeződött be. Ekkor a sörgyártás mellett a Pepsi Cola készítésére is rátértek. Most ha nyáron

kifogy a boltokban a sör, azt mondják sokan, a Pepsi Cola miatt nem lehet kapni. Holott már a bővítés előtt, „a számításoknál nem vették kellő alapos-sággal figyelembe a sörfogyasztás általános növekedésének tendenciáját” – mint a megye iparának 1969-es fejlesztési irányelveiben olvasható.

A pécsi dohánygyárban mintegy félezren dolgoznak. Ez a gyár is, mint számos pécsi könnyűipari üzem, zömmel női munkaerőt foglalkoztat. 1969-ben az ország cigarettatermeléséből 17,3⁰/₀-kal részesedett.

Van még Pécsen két jellegzetes, egymásra utalt könnyűipari üzem, a bőrgyár és a kesztyűgyár. A pécsi bőripar többszáz éves múltra tekint vissza. Nemrég a gyár új rostműbőr készítő üzemegységgel bővült. A kesztyűgyár is nagyszabású építkezést fejezett be. A kesztyűgyár nagyszámú munkaerőt, mintegy 3600 főt foglalkoztat, főként nőket, bedolgozókat is, akik otthon készítik el a munkadarabot, varrják meg a kesztyűt. A kesztyűgyár évi kétmillió pár kesztyűje mellett az ezerfős kesztyű- és bőrkonfekcióipari kátéesz is készít évente félmillió pár kesztyűt. A bőrkesztyű a város egyik legfontosabb ipari terméke: az ország bőrkesztyű termelésének 68,1⁰/₀-át Pécs adja. A termék nagy része külföldre megy. A külföldre szállított kesztyű a bőr finomabb, tartósabb, kevésbé nyúló, belső részéből készül. Amikor a frissen vásárolt kesztyű kétszeri főlhúzás után szétrepedt a kezemen, és visszamentem a boltba, azt mondta az eladó: – Nézze, még mindig jobban jár, ha az exportból visszamaradt, hibás kesztyűt veszi meg, mintha a hazai piacra készült, vadonatúj kesztyűvel próbálkozik . . .

A legnagyobb fejlesztésre a lakosság közvetlen igényeit, a városias élet szükségleteit kielégítő szolgáltató ipar szorul. Egy-egy hír dicsekvésre csábít, más hírek megóvnak az önelégültségtől. Pécsi széken ülnek majd a vendégek az amerikai Manhattan Center szállodaipari tröszt Brüsszelben épülő luxus-szállodájában. Ugyanakkor a pécsi bútorgyárban és a helyiipari vállalat faipari részlegénél sürgős rekonstrukció kellene . . . A Patyolat új telephelyre költözött, a vállalat embere házhoz jön a szennyes ruháért, és a tisztát is elhozza. Ugyanakkor a korszerű üzem nincs teljesen kihasználva, és a minőségi igényeket sem tudja még kielégíteni . . . A Misinán fölépült a 20 kW-os új tévé közvetítő-állomás, mely hatvan kilométer sugarú körben biztosítja mindkét tévé-műsor kifogástalan vételét. A torony derekán üvegfalú presszó nyílt. Ugyanakkor számos üzemben korszerűtlenek a gépek, a termékek elavulnak, itthon is versenyképtelenek, s a külföldi piacról is kiszorulnak . . . Üzembehelyezték az új pécsi távbeszélő központot, a lakásból egyszeri tárcsázással, közvetlenül hívható Budapest. Ugyanakkor a postai levél három-négy napi késéssel ér Kaposvárról Pécsre . . .

A szolgáltatás fejlődése a városiasodás folyamatát nem tudja követni, holott sok tekintetben előtte kellene járnia. Több üzem és kátéesz telephelye elavult. Hamarabb sikerült az új, 172 méter magas tévé-tornyt fölépíteni (pedig építés közben nagy riadalmat okozott, amikor a toronyban néhány belső lépcsőfok leszakadt), mint a második adás vételéhez szükséges adapterek gyártását és szerelését biztosítani és megszervezni. Néha könnyebb egy új villanyírógépet megszerezni, mint az elromlott hagyományos írógépet megjavíttatni vagy írógépszalagot kapni.

Elégé helyi sajátosság, hogy Pécsen a könnyűipari üzemek nem a város peremén jöttek létre, hanem beépültek a város testébe. Sőt, ha valamikor még a város utolsó utcája haladt is el a gyár kapuja előtt, azóta a gyáron túl új

lakóházak épültek, és az újonnan létesült lakónegyedek ezeket a városszéli üzemeket magukhoz ölelték. Többnyire könnyűipari üzemekről van szó, s bár füstölő kéményeikkel rontják a város levegőjét, szerves beépülésük a város testébe kedvezően hatott Pécs urbanizálódására. Itt nem alakult ki ugyanis a város merev kettéosztottsága gyárnegyedre és alvóvárosra. A városra az ipari üzemek és a lakónegyedek sakktáblaszerű rajza jellemző. S ha egy időben a várostervezés hajlott is arra, hogy a gyárnegyedet határozottan elkülönítse a lakóteleptől, itt a meglévő üzemek miatt sem lehetett volna az elvet következetesen megvalósítani, s a munkahely és a lakóhely Pécsen természetesebb kapcsolatban maradt, mint számos olyan magyar városban, mely mai arcát a közelmúlt városfejlesztési terveknek köszönheti.

Amennyire persze a könnyűipari üzemek beépülése a város testébe a városszerkezet tekintetében kedvező lehet, egy idő után ez a beépülés épp annyira akadályozhatja az üzemek fejlesztését, növekvő területi igényeik kielégítését. Falat falhoz, épületet épülethez ragasztanak, beépül a gyárudvar, hiányzik a megfelelő tárolóter, a feldolgozásra váró nyersanyagot és a kész terméket nem tudják raktározni. A nyomda udvarán áznak a rotációs papírhengerek. A sörgyár udvarán egyre kisebbre zsugorodik a virágágyás. A rakodásra váró kocsik sokáig csak a sörgyár előtt, az utcán tudtak megállni. A lakóházak közé szorult üzemek szűk területe gátolja a korszerűsítést.

Az új pécsi üzemek nem is a lakóházak közé települnek, hanem a város úgynevezett ipari negyedébe, a vasútvonaltól délre fekvő területre. Nincs hely se már másutt számukra, meg jobb is, ha a lármásabb, levegőt szennyező gyárak a lakóházaktól távolabb dolgoznak.

Az új pécsi iparszerkezet nem valósulhat meg pusztán a régi üzemek rekonstrukciója alapján. Új gyárak létesítésére is szükség van.

A gépipar az iparnak az az ága, amely a város új ipari szerkezetének kialakításában a legnagyobb szerepet játszhatja, amelyre a pécsi iparfejlesztési tervek leginkább épülhetnek. Ez az iparág nem kíván sok, távolról szállítandó nyersanyagot, nincs nagy vízszükséglete, ugyanakkor munkaigényes, és magas kereseti viszonyokat biztosít. Ma nemcsak egy ország, hanem egy város gazdasági szerkezetének korszerűségét is leginkább a gépipar fejlettségével, részesedési arányával mérik. Persze a gépipar fejlesztésének föltételei is vannak, mindenekelőtt a rendelkezésre álló munkaerő képzettsége, műszaki tudása, színvonala. A város adottságai, régebben kiváló technikumai, ma szakközépiskolái, az új műszaki főiskola jó lehetőséget biztosítanak a képzett szakmunkás-réteg kialakításához. Egyébként azok is, akik korábban a bányában dolgoztak, arra a kérdésre, hogy a bányát melyik munkahellyel cserélnék föl a legszívesebben, többségükben azt választották: a gépiparral. A pszichológiai, munkalélektani vizsgálatok is azt bizonyítják, hogy a bányászathoz a gépipar áll a legközelebb.

A Sopianae gyár mellett természetesen más pécsi üzemek is készítenek gépeket. Az Építőgépgyártó Vállalatnál szállító berendezések készülnek. A Pécsi Fémipari Vállalat mezőgazdasági láncokat gyárt. Mindez azonban kevés a fejlett gépiparhoz. 1969-ben a kívánalmak így hangzottak: Jó volna, ha a Beloianisz Híradástechnikai Gyár új üzemet létesítene Pécsen... Jó volna, ha a nukleáris műszergyártást a Mecseki Ércbánya Vállalatra bíznák... Egy elektronikus számítógépeket és alkatrészeket gyártó üzem, sőt maga egy elektronikus számítógép-központ is elkelne Pécsen... Az óhajok azóta tovább

szaporodtak: Jó volna, ha az Egyesült Villamos és Vákuumtechnikai Rt. a Pécsi Fémipari Vállalattal történő egyesülés útján új vákuumtechnikai gépgyárat létesítene... Jó volna, ha...

Ami a központi iparfejlesztési alpból már megvalósult, az sem kevés: a pécsi műszergyár, azaz a Mechanikai Laboratórium pécsi híradástechnikai gyáregysége. Első részét az elmúlt évben helyezték üzembe. 340 főt, zömmel nőket foglalkoztat. A teljes megvalósulás idején – 1975-ben – 1200 dolgozója lesz.

A nagyarányú lakásépítkezés a tervezés, az építőanyagipar és az építőipar fejlesztését sürgeti. A Pécsi Tervező Vállalat nemcsak a külföldi piacokat kutatja föl, nemcsak az NDK-ba szállít lakóház- és kórház-terveket, nemcsak Potsdamban, Weisswasserben, Gubenben, Cottbusban és Schwerinben készülnek házak pécsi tervek alapján, a vállalat a helyi föladatokat is igyekszik megoldani. Pécssett épült föl az országban az első panelgyár, valamint az első és hazai viszonylatban egyetlen fődemelemgyártó üzem. Ma már mindkettő elavult, és nem tudja kielégíteni az igényeket. A városfejlesztési és lakásépítési tervek megvalósítása elengedhetetlenné teszi a pécsi házgyár mielőbbi üzembehelyezését. Már korábban is szükség lett volna rá; fölépítése elodázhatatlan. A tervezés színvonalával és az építőanyagipar fejlesztésével párhuzamosan az építőipari vállalatok is korszerűsítésre, mindenekelőtt gépesítésre, újfajta építési módok, például a térzsalus, öntött építkezés alkalmazására, a munka-terhelés fokozására szorulnak.

Ma még a Baranyában fölvásárolt baromfit a kaposvári húskombinátba viszik, majd a földolgozott csirkét újból visszahozzák a városba. Az áru ideoda szállítása költséggel és a minőség romlásával jár. A város gyarapodása megkívánja az élelmiszeripar fejlesztését. Új kenyérgyárra, új húsfeldolgozó üzemre van szükség. S ha már Baranyában termelik a komló nagy részét, ha Pécssett sörgyár van, komlófeldolgozó üzem is kellene. Az élelmiszeripar ágai persze egymással is kapcsolatban állnak. A húsipart nem lehet fejleszteni anélkül, hogy a földolgozott áru megfelelő tárolásáról, hűtéséről ne történne gondoskodás. Az élelmiszeripar fejlesztése a korszerű, nagyvárosi igényekhez szabott hűtőház-rendszer megépítését is szükségessé teszi.

A városiasodás törvényszerű kísérője, hogy az életszínvonal bizonyos szintje fölött a munkaigényes, kevésbé gépesíthető szolgáltatóipar szerepe megnő. A szolgáltatóipar jelentős része azonban tanácsai és szövetkezeti kezelésben van, s köztudott, hogy a városnak milyen kevés a pénze az ipari beruházásokra. Ez az oka, hogy az ipar lemaradása itt a legszembeötlőbb, illetve a városi életforma biztosítása érdekében leginkább itt volna szükség a fejlesztésre. Különösen a peremkerületek lakói panaszkodnak sokat. Alig lehet a közelben egy üveges, egy cipőjavító, egy tévészerező kátészt találni. Az autótulajdonosok az új gépkocsijavító telepeket sürgetik. Aki a pécsi nyomda állapotán kesereg, nehezen várja, hogy fölépüljön az új, korszerű nyomda-üzem.

A város és a megye iparának évről évre megismétlődő bemutatkozása, nagyszabású seregszemléje a Pécsi Ipari Vásár. Júliusban a kiállítók birtokukba veszik a Köztársaság teret és a környező iskolákat. A tér egy része fölé fölfújható sátor borul. A csendes osztálytermekben furcsa, ismeretlen rendeltetésű gépek állnak. Szól a rezesbanda, az utcán jelmezes fölvonulás, muzeális masinák és modern gépek bemutatója. Külföldi cégek, finnek, jugoszlávok is

részt vesznek a vásáron. A levegőben szavak röpködnek: világszínvonal, piac, export, nemzetközi kereskedelem . . .

Természetesen jók, kellene ezek a vásárok, bemutatók, ipari kiállítások. Még akkor is, ha a munka minősége elsősorban az üzemben, a gépek mellett, a napi munkában dől el, ha a termelés értékét alapvetően a munkás tudása, felkészültsége és közérzete határozza meg.

Pécsi üzemi munkásokkal beszélgetek.

Az érdekel: Hogyan dolgoznak, hogyan élnek ezek az emberek? Hol, milyen feltételek között termelnek? S az üzemi munka után hogyan és mivel töltik ki életük tágabb kereteit?

B. J. gépgyári szakmunkás. Húsz éve dolgozik a gyárban. Itt kötött barátságot a gépekkel. Ma is hűséges hozzájuk. Van önálló lakása, családja, nemrég épített Orfűn, a Pécsi-tó partján kis hétvégi házat.

- Nem mondom, hogy a pénz nem fontos. De még a pénznél is fontosabb az emberség. Az, hogy a munkahelyen milyen a légkör, milyen a vezetők modora. Ahol megvan a szociális igazságosság és szabadság, ahol megbecsülik az embert, és megvan az egyenrangú érvényesülés lehetősége, ott jól érzi magát a munkás.

- Mert a munkahelyi körülmények hatással vannak a munkahelyi légkörre, a munkahelyi légkör pedig visszahat az üzem életére, munkájára. A munkahelyi demokrácia a munka eredményességén is lemérhető. Már maga az a tény, hogy megkérdezik és meghallgatják a vezetők a dolgozókat, kedvező hatást eredményezhet.

- Van a rádióban egy műsor, ami így szokott kezdődni: Dolgozni csak pontosan és szépen, ahogy csillag megy az égen, úgy érdemes . . . Nem tudom, hogy pontosan idéztem-e, nem tudom, hogy ki mondta, de igaza volt. Akármilyen munkát csak pontosan, nyugodtan és jó kedvvel lehet végezni.

- Nem mondom, hogy mindig így volt. Emlékszem arra az időre, amikor én is csak hajtottam, „rávertem”, „melóztam”. Kellott a pénz, nem érdekelt a főnököm képe, jókedve vagy rosszkedve. Húsz év alatt megtanultam, szinte félek kimondani, hogy lehet szeretni is a munkát meg a munkahelyet.

- Mi nem tetszik? Ha az üzemi élet lényege, a munka megszervezése, a munka minősége, a munkafegyelem, ezek a kézzelfogható dolgok elvesznek a szavak csűrőse-csavarása között. Volumen . . . bértömeggazdálkodás . . . nagyságrend . . . keresztmetszet . . . kapacitás . . . Jártam én szemináriumba, tudom, hogy szükség van a közgazdaságtanra. Lehet, hogy nincs igazam, de úgy látom, hogy a közgazdászok, az üzletkötők, a piackutatók szerepét az újságok néha jobban hangsúlyozzák, mint a munkásét, aki az üzemben dolgozik.

- Szükség van a kísérletekre meg a pszichológusokra az üzemekben. De amikor csak azért kísérleteznek az emberrel, hogy kísérletezzenek, amikor csak azért kérdezik meg és hallgatják meg, hogy ezzel fokozzák a termelést, azt nem szeretjük. Nem jó, ha azt hiszi a munkás, hogy történik az üzemben valami, holott minden marad a régiben.

- Kik mennek el az üzemekből? Honnét és miért menekülnek az emberek? Ma már a három műszakot igen fárasztónak érzik az emberek, különösen a nők. Az egyhangú, monoton munka is előbb-utóbb felőrli az idegeket. Cselelni kell az embereket a gépek mellett . . .

- Újra a vezetők szerepét hangsúlyozom . . . Feleségem a kesztyűgyárban dolgozik. A gyár létszámának a nyolcvan százaléka nő, de a vezetős-

ben még fele arányban sincsenek képviselve. Hallom, a porcelángyárban, ahol zömmel ugyancsak lányok meg asszonyok dolgoznak, egyetlen nő művezető akad. Pedig ha nincs megértés a vezetőben, a munkásban sincs szeretet az üzem iránt.

– Persze hanyag, rosszul dolgozó emberek is vannak. Egyszer bejött hozzánk egy ilyen vándormadár. Munkakönyve tele volt pecsételve, és az utolsó bejegyzés így hangzott: „Akinek ilyen kell, éppen jó lesz.” Hát nekünk nem kellett . . .

B. J. a magánvéleményét mondta el. Leszűrt tapasztalatait sok tekintetben megerősíteni látszik a Megyei Népi Ellenőrzési Bizottságnak egy szélesebb körű vizsgálata. 1972-ben Pécsen és Baranyában tizenkét ipari üzemnél és vállalatnál mérték föl a dolgozók munkahelyi körülményeit. A vizsgálatba – kérdőíves módszerrel – a dolgozók nyolc-tíz százalékát vonták be. A megkérdezettek nyolcvan százaléka fizikai munkás, húsz százaléka a termelés irányításában és az adminisztrációban dolgozó volt. A megkérdezettek között megfelelő arányban szerepeltek férfiak és nők, fiatalok és idősebbek, szakmunkások és segédmunkások, kommunisták és pártönkivüliek.

Dr. Sz. J., a Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság elnöke így foglalja össze a vizsgálat néhány tanulságát:

– Nagyon jelentősnek tartom, hogy a dolgozók döntő többsége erősen kötődik a vállalathoz és üzeméhez, megelégedett, igényes és bizakodó. A válaszadók 85⁰/₀-a maga választotta szakmáját. 75–80⁰/₀-ának munkaköri beosztása megfelel szakmai, iskolai végzettségének. Mintegy 72–75⁰/₀-a véglegesnek tekinti munkahelyét, nem akar munkahelyet és szakmát változtatni, s hosszabb távon is jelenlegi beosztásában kíván dolgozni.

– A dolgozók 65⁰/₀-a akkor sem változtatná meg munkahelyét, ha az új munkahelyén havonta kétszáz forinttal többet keresne. A munkások 53–55⁰/₀-a igényli viszont, hogy jobban tegyék lehetővé az üzem belüli tanulást, szakmai továbbfejlődést az idősebb munkások részére is.

– Nagyon tiszteletre méltó, politikailag is értékes tapasztalat, ahogyan a munkáról, saját munkájukról, munkaszervezési kérdésekről gondolkodnak. A válaszadók 80⁰/₀-a közölte, hogy részükre fontos, hogy a munka értékes, érdekes, változatos legyen, hogy követeljük meg a becsületesen végzett munkát, és e munkához kapcsolódva fontos a jó fizetés is. Csak 20⁰/₀ az, aki a magas fizetést helyezi előtérbe, akit a munka társadalmi, értéke hasznossága, emberi szeretete kevésbé érdekel.

– Az emberek nem szeretik a felesleges munkamozzanatokat, az olyan munkát, amelynek nem látják értelmét, az egyhangúságot, a tervszerűtlenséget, a munka szervezetlenségét és a felettesek figyelmetlenségét munkájuk iránt. A válaszadók 60⁰/₀-a szerint üzemüknél jelentős munkaszervezési hibák vannak, és kevés helyi intézkedés történt az üzem- és munkaszervezés korszerűsítésére, az erre vonatkozó határozatok végrehajtására.

– A végzett munka anyagi és erkölcsi elismerésével kapcsolatban is figyelemreméltó tapasztalatok vannak. Azt elismerik a válaszadók, hogy a munka mennyiségétől, értékétől, körülményeitől függjön annak bérezése, elismerése. Mégis figyelemreméltó, hogy a dolgozók 65⁰/₀-a elégedetlen a náluk érvényesülő bérezés, jutalmazás körülményeivel, a munka erkölcsi elismerésével. A válaszadók 24–25⁰/₀-a részesült évente valamilyen jutalomban, és 55⁰/₀-a úgy nyilatkozott, hogy náluk nem elég körütekintően, sokszor érdemtelenül történnek fizetésemelések és jutalmazások.

– Különös figyelmet érdemel, hogy a dolgozók 55–60⁰/₀-a elégedetlen a munka tárgyi és egyéb feltételeivel. A munkaegészségügyi és munkavédelmi viszonyokkal kapcsolatban nagyrészt olyan kifogásokat, igényeket tesznek szóvá, amelyek nagyobb igényességgel, jobb szervezéssel, viszonylag kisebb anyagi ráfordítással, a munkavédelmi előírások betartásával megoldhatók.

– Tizenkét ipari üzem tapasztalata bizonyítja, hogy megyénk ipari üzemekben jól érvényesültek a párt káderpolitikai elvei, a vezető beosztásúak döntő többsége alkalmas feladatainak elvégzésére. Ezt bizonyítja az is, hogy a választ adó dolgozók 76–80⁰/₀-a elégedett a vállalat-, az üzem- és a munkahelyi vezetéssel.

– Mégis figyelmet érdemel, hogy a vezetők munkájával, magatartásával milyen tulajdonságok, készségek, elvárások erősítését foglalták meg és igénylik a jövőben is. A válaszadók szerint a jó vezető tulajdonságai ezek: Értsen a munkájához, tanulja meg jól a szakmáját, rendszeresen képezze magát. Tudjon az emberekkel érdemben foglalkozni, legyen igényes, tárgyilagos, natározott, igazságos, jól szervező, és ha szükséges, emberileg megértő. Ne legyen megalkuvó, legyen őszinte, bátor, kezdeményező és segítőkész a munkában. Legyenek képesek a pártvezetők egymással együttműködni, és ne adjanak egymásnak ellentmondó utasításokat . . .

Az ipari-technikai forradalom, a találmányok, az új gépek, a szocialista termelés az üzemek állandó fejlesztését, a gyárak tökéletesítését, a termelékenység fokozását diktálja. Az igények megfogalmazásakor viszont válaszul gyakran azt halljuk: Nincs fedezet . . . Szűk a kapacitás . . . Hiányoznak az anyagi lehetőségek . . .

Valóban „szegények” vagyunk? Valóban be kell érni a közmondás lapos bölcsességével: Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér? Valóban nincs pénz néha a legszükségesebbekre sem?

Vagy más okai is vannak a késlekedő, visszafogott ipari fejlődésnek?

Sch. J., az egyik pécsi üzem párttitkára mondja:

– Szegények vagyunk? Nem hinném . . . Máshol van a kutya elásva . . . Közgazdasági törvény, hogy az iparban a termelés növekedését kizárólag a munkatermelékenység fokozása eredményezheti. Nem lehet a termelést hosszabb távon és gazdaságosan a létszámnöveléssel fokozni. Nálunk viszont még sok helyen olcsóbb az emberi munkaerőt alkalmazni, mint a gépeket beállítani.

– Az új gazdaságirányítási rendszer első éveiben a város ipari termelékenysége, az egy foglalkoztatottra számított termelés értéke kevesebbet nőtt, mint az évi termelés, s a termelékenység átlaga az országosnál is kedvezőtlenebbül alakult. Hogyan lehetne ezt egyszerűbben kifejezni? Pécssett az emberek jól kerestek, de nem elég jól dolgoztak. Ebben az időben a termelés bővítését nagyrészt létszámnöveléssel érték el a vállalatok. Ez olcsóbbnak bizonyult, mint a műszaki fejlesztés. De hosszabb távon rossz módszer . . . A vállalatokat az ösztönözte erre, hogy a létszámnöveléshez még bizonyos tartalékmunkaerő állt rendelkezésre, a gazdasági ösztönzők is ebbe az irányba hatottak, ugyanakkor a vállalatok még nem rendelkeztek kellő mértékben saját alappal ahhoz, hogy rövid időn belül hathatós fejlesztést valósíthassanak meg.

– Munkaidőcsökkentés? Kinek ne tetszene az ilyesmi? Csakhogy a vállalatok ezt kezdetben létszámnöveléssel és túlóráztatással igyekeztek ellensúlyozni, különösen ott, ahol nem volt kellően előkészítve és megalapozva a munkaidőcsökkentés bevezetése.

– Ugyanakkor a létszámnövelés során a fizikai munkások száma kevésbé nőtt, mint az összes keresők száma. A termelékenység biztosítása tehát nagyobb súllyal hárult a munkás vállára.

– A termelékenységet kedvezőtlenül befolyásolta ebben az időben a munkafegyelem lazulása és a magyarányú munkaerővándorlás is . . .

– A mi üzemünkben, másutt is, a munka hatékonyságának fokozásához nagyobb mérvű gépesítésre, az ipar felszereltségének, technikai színvonalának jelentős növelésére van szükség.

– Pécssett az ipari állóeszközök között még sok az épület és kevés a gépi berendezés. A gépekkel dolgozó munkások aránya rosszabb az országosnál; a legjelentősebb iparágakban is még sok a kézi munka. De nem kielégítő a meglevő gépek és villamosmotorok teljesítőképességének a kihasználtsága sem . . .

– Valóban úgy fest a dolog, mintha nálunk olcsó lenne az emberi munka – mondja egy kesztyűgyári asszony. – Nem panaszkodhatom, jól keresek, de mégis csak olcsóbb lehet a mi munkaerőnk a tőkés piacokhoz képest, ha a kesztyűgyár a nyugatnémeteknek vállal bér munkát, ha a cipőipari szövetséget harmincezer pár női csizmát készít egy svéd cég megbízásából. Az anyagot is, a modellt is a külföldi megrendelő adja . . . Azt is hallottam már, hogy amíg sztrájkolnak az olasz nyomdászok, és magasabb bért követelnek, mi megcsináljuk az olasz cégnek a könyvet. És nekünk még kevesebbet is fizetnek . . . No, ez biztos csak rossz vicc . . .

A tanács munkaügyi osztályán mondják:

– Szó sincs munkaerő-főlöslegről . . . Néhány szakmában inkább hiány mutatkozik . . . Egészen pontosan: a munkaerő megoszlásában bizonyos aránytalanságokról beszélhetünk . . .

– A munka és a munkásság differenciálódása során például a nehéz fizikai munka és a mostohább munkakörülmények területén nőtt a munkaerő-hiány. A fiatal szakmunkások eltávozása, kilépése helyenkint már a termelés zavartalanságát veszélyezteti. Hiány van vágásban, öntőben, vasbetonszerelőben, asztalosban, szerkezetlakatosban, ácsban, hidegburkolóban, kovácsban, nyomdászban . . .

– A születésszám apadása miatt az általános iskola nyolcadik osztályát egyre kevesebben végzik el. Baranyában és Pécssett 1973-ban 5850 tanuló fejezi be általános iskolai tanulmányait. 1977-ben több mint ezerrel kevesebben, mintegy 4800-an végeznek. Ez a szakmunkásképzésben is érezteti majd a hatását. Aki pedig leérettségizik, bármilyen furcsán hangzik, inkább elmegy segédmunkásnak, de nem iratkozik be ipari tanulóknak. Egyetemi fölvételről, íróasztalról álmodik, holott két év múlva szakmát szerezhetne . . .

– Adminisztrátor, hivatalnok viszont van elég. Azelőtt egy iskolát egyetlen igazgató elvezetett. Ma minden tanárra még egy kiegészítő személyzet jut. Az igazgató mellett van két helyettes, egy iskolatitkár, egy adminisztrátor, egy gépiró, egy gazdasági vezető, egy segédgondnok, egy algondnok, egy portás, egy telefonkezelő . . .

K. J. az egyik belvárosi építkezésen éjjeliőr. Amikor a kőművesek leszállnak az állványokról, és a malterosládákat a hasukra fordítják, az éjjeliőr a téglarakások közé telepszik. Üres üvegekre színes drótból védőburkot fon. Minden éjszaka elkészül egy díszes demizsonnal. Mellette a táskarádióból zene szól.

Valamikor rendőr volt, aztán bányász lett. Egy operáció alkalmával fél veséjét kivették. Leszállékolták. Nappal a szőlőben dolgozik, kapál, permegez, éjszaka a készülő házakra, a falakra, a szerszámokra, a gépekre, az építőanyagokra vigyáz. Azt mondja, sosem álmos.

– Hogy szűk a kapacitás? Hogy nincs fedezet? Ugyan, kérem. Amennyi igazgatói irodából kidobott, gyárudivaron heverő bútort, használt széket, kanapét láttam én! Ha azt mind nekem adják, és én eladhatom, akkor ma gazdag ember vagyok, nem éjjeliőr . . . Jött az új igazgató, és a régi bútor az igazgatói irodából máris mehetett a szemétre. Mert ugyebár reprezentálni kell. A régi fotelben nem lehet a nyugatnémet üzletembereket fogadni. Csak a bőrhuzatú, forgatható karosszékekben. Meg üveglapú íróasztal mellett. Konyakospohárral.

– Hogy szűk a kapacitás? Inkább a pazarlásról beszélnek . . .

– Nézze meg jól a Mohácsi országút mellett a gabonabegyűjtő óriási betonhombárjain azokat a világító betűket: GABONA. Minek kellett oda fölszerelni? Ki nem látja, hogy mire valók a betonhengerek? Kinek reklámoznak ott? Hogy mennyibe kerültek a fénybetűk, nem tudom. De azt tudom, hogy a vállalat dolgozóinak nincs egy vacak tusolója.

– Meg lopnak, uram, lopnak . . .

– Itt a belvárosban, ebben a rendezett utcában, szép környezetben csak nem? – próbálom csöndesíteni. – Itt fényezés éjjeli őrt is tartani . . .

– Nagyon téved . . . Amikor rendőr voltam, egyszer leküldtek a húsipari vállalathoz. Azt mondták, valami hézag van az üzemben. Műszak után, amikor mentek haza az emberek, odaálltam a kapuba. Nézem az egyik embert, látom, nagyon dudorodik a nadrágja. Rászóltam: Ekkora tökei vannak magának? Tolja le a nadrágját! . . . Letolta. Képzeld, két szál kolbász volt neki fölakasztva . . .

Pécsett tömeges munkáslakásokat először a Duna Gőzhajózási Társaság építtetett, még a múlt század végén. Így születtek meg Pécsszabolcs földszintes, egymásnak háttal fordított bányászlakásai, a pécsi bányászkolónia. A házakban apró lakások, az udvar végében disznóól, az utcán por és néhány réveteg akácfa . . . A pécsi szénbányászok zöme ma is itt, ezen a régi, városzéli kolónián él.

Idős, a nyugdíjazás előtt álló bányással beszélgetek az egyik ház udvarán.

– Hát itt élünk – mutat körbe a férfi. Szeme körül fekete csik, a pillák közé ragadt, kimoshatatlan szénpor kerete. – Bizony nem valami fényes környezet . . .

– De Meszesen se sokkal jobb . . . Pedig azok a házak az ötvenes évek elején épültek . . . Volt akkor közöttünk olyan bányász, aki közvetlen telefonösszeköttetésben állt Rákosi elvtárrsal. Akár a bányából fölhívhatta a miniszterelnököt. De itt, Meszesen olyan munkáslakások épültek, amelyekbe még a gázt se vezették be.

– Tudom, a pécsi munkásság egy része már nem itt, hanem az új lakótelepeken, távfűtéssel, gázzal, meleg vízzel, kaputelefonnal fölszerelt lakásokban él. De ezekről a régi kolóniákról sem szabadna megfeledkezni. Itt sokkal elmaradottabbak a viszonyok, rosszabb az ellátás, mint a város számos részén. Meszesen huszonöt év alatt nem épült középiskola! Mit autóbuzozott a két lányom, amíg leérettségizett!

– Azt mondják: a munkásosztály differenciálódása. A különbségeket szokszok inkább aránytalanságoknak nevezném.

– Mert ahogy aránytalanságok vannak a városrészek között, az emberek között is aránytalanságok lehetnek. Mert nézze csak! A pécsi szervezett munkásság magja, a bányászok nagy része ma is itt él ezen a kolónián meg a meszesi bérkaszárnnyákban, öreg lakásokban, omlatag, avult házakban. És hogyan él az az ember, aki nemrég jött be faluról a városba, nemrég került gyárba, a munkások közé? Falun fölszámolta mindenét, vagyonát, földjét, ingóságát. Itt öröklakást vásárolt, vagy családi házat épített, vagy legrosszabb esetben szövetkezeti lakást kapott valamelyik lakótelepen. Ezek a faluról, a mezőgazdaság szocialista átszervezése idején, gyakran a téves elől városba menekült és a munkásság soraiba került emberek gyakran jobb körülmények között élnek, mint a hagyományos városi munkásság. Önálló, kertés házban laknak, autójuk van, balatoni villát vásárolnak. Mi meg nyeljük itt a port meg a bűdösséget . . .

A következtetést már magam vonom le: Pécssett a munkásság rétegződése alighanem erősebb, mint másutt. Továbbá: a különbségek egy része nem a végzett munka és a jövedelem, tehát a természetes differenciálódás alapján alakult ki, hanem a múlt, a család eredete, az örökölt vagyon nagysága, a hagyomány hatására. Mindkét jelenség oktan feszültséget támaszthat, s mindenképp olyan, amire föl kell figyelni.

A különféle társadalmi rétegekből érkező munkásság összeforrásának a kohója a munkahely, a gyár, az üzemi kollektíva. A differenciálódással, a rétegződési folyamattal szemben ugyanis érvényesül egy másik törekvés, az egységesülés, az összeforrás, a kiegyenlítődés. Akik faluról jöttek, akik az általános iskolát hagyták ott, akik az iparitanuló-iskolán, a technikumon vagy a szakiskolán keresztül érkeztek, egyaránt belépnek egy gyár, egy társadalmi osztály közösségébe.

Ma már a gyári munkás sem lehet meg állandó tanulás, önképzés nélkül. Aki az iparitanuló-iskolában a kiszuperált, öreg gépek mellett ismert meg egy munkafolyamatot, csak ámul, amikor a gyárban dolgozni kezd. Egészen más, új eszközöket, szerszámokat, gépeket kell kézbe vennie, irányítania. A fiatal szakmunkás hallgat, amikor az idős szaki egy mozdulattal beállítja a korszerű forgácsológépet, följe hajol, és dolgozni kezd. Ha felületes a gyerek, talán arra gondol: – Minek kellett nekem évekig könyvekből tanulni, vázlatrajzokat készíteni, iskolapadban ülni?

A városi ipartelepítés egyik föltétele az ipari munkásság műveltségi színvonala. Ha Pécssett a technikumok és a bányák ki is neveltek egy széles és művelt szakmunkásréteget, még nincs minden rendben. Azokból, akik nem fejezik be az általános iskolát, évről évre újabb és újabb hullámok duzzasztják föl a dolgozók esti iskoláját. A gimnázium esti és levelező tagozata sem néptelenedik el, inkább „megfiatalodik”.

Pécssett csaknem harmincezer – pontosan: 29 ezer – azoknak a száma, akik befejezett általános iskolai bizonyítvány nélkül dolgoznak valamilyen munkahelyen. A porcelángyár 1900 fizikai dolgozója közül hétszázan, a dolgozók több mint egyharmada nem rendelkezik az általános iskola nyolcadik osztályáról bizonyítvánnyal. A tanács sokféle módon igyekszik segíteni. Többek között tizenhat hetes, ún. intenzív tanfolyamat szervez, ahol négy hónap alatt két általános iskolai osztályról lehet bizonyítványt szerezni. Jelentkező, beiratkozó még akad; de a negyedik hónap végére elapadnak az osztályok.

Az üzemi élet nevelő közösségei lehetnének a szocialista brigádok.

A Petőfi-évforduló alkalmával meghívtak az egyik művelődési házba, hogy beszéljek a költőről. Az előadás után odajön hozzám egy fiatalasszony, és kinyit előttem egy albumot.

– Tessék szíves lenni beírni néhány sort – mondja. – Ez a brigádnaplónk . . . Még hiányzott egy kulturális rendezvényről az igazolás . . .

Kérdőn nézek rá.

– Engem biztak meg a többiek, hogy jöjjenek el . . . Mindig így szoktuk. Beosztjuk egymás között . . .

Eszembe jut, amit dr. Sz. J., a megyei népi ellenőrzési bizottság elnöke mondott az üzemi fölmérések egyik tanulságaként:

– Véleményem szerint nagyon figyelmeztetők a szocialista brigádokra vonatkozó válaszok. A válaszadók 62 százaléka nincs megelégedve a brigád jelenlegi összetételével, és úgy nyilatkozott, hogy ha rajta múlna, azok összetételén nagyobb bátorsággal változtatna. Igaz, hogy a szocialista brigádmozgalomnak sok, nagyszerű, lelkesítő példájával találkozunk. Mégis kifogásolják, hogy sok a munkában előforduló széthúzás, nagy a fluktuáció, sok a hiányzás, s a különböző jellembeli és személyi tudajdonságok, az egyéni önzés, a kollektív szellem hiánya sok gondot jelent. Ezek egy részét a nevelőmunka javításával, másrészt szervezeti intézkedésekkel meg kellene szüntetni.

A magyar munkásosztályról, de egy város munkásságáról is igen nehéz átfogó képet rajzolni. Országosan az 1970. évi népszámlálás adatai alapján, egy-egy tájegységről pedig az olyan vizsgálat alapján, amilyent a Baranya megyei Népi Ellenőrzési Bizottság végzett, pontosabb képet kaphatunk a munkásság helyzetéről, életviszonyairól.

Az elmúlt időszakban az országos és a helyi adatokra és tapasztalatokra alapozva az iparban dolgozó munkások kereseti viszonyai, lakáshelyzete, politikai rangja, kulturális igényei a figyelem középpontjába kerültek, és a munkásságot érintő különféle fontos központi intézkedések születtek.

Az egyik intézkedés volt a kötelező heti munkaidő csökkentése. Az iparban és az építőiparban dolgozó munkásoknak általában heti négy órával csökkent a munkaideje, illetve ennnyivel több lett a szabad ideje.

A másik jelentős központi intézkedés az 1973 tavaszán hozott bérintézkedés volt. Az elmúlt évek során a munkások átlagkeresete nem emelkedett olyan mértékben, mint az összes foglalkoztatottaké. Indokolt volt tehát, hogy március 1-től az állami ipar és az állami kivitelező építőipar munkásainak és művezetőinek a bérét fölemeljék.

Munkás–paraszt államban élünk, de központi intézkedésekre, politikai-ideológiai harcra a természetes dolgok érvényesülése érdekében is szükség van. A munkások gondjaira, véleményére, igényeire, a munkahelyek, a gyári munka problémáira állandóan figyelni kell. Ez a népgazdaság érdeke, a szocializmus alaptörvénye.

(1973)

Emberek, sorsok

A MUNKAEMBER

Nehéz az embert a munkájából, környezetéből, az őt körülvevő tárgyak közül kiragadva vizsgálni, vagy egyáltalán: szemügyre venni, Kerner Ádám esetében pedig ez egyenlő a lehetetlennel. Kevés olyan emberrel találkoztam eddig az életben, aki hasonló fanatizmussal, már-már gépszerűséggel csak a munkájának és a felelősségének él, akinek az élete, gondolatai, napjai legszebben és legtartalmasabban a munkájában fénylenek fel.

A riportert a beszélgetések vezetik.

A jegyzetfüzetben sok minden megmarad, az emlékezetben már jóval kevesebb. Az emlékezet különben sem tartósít jól, ott csak az igazán lényeges dolgok maradnak meg, egy-egy jellegzetes, kiugró mondat, egy furcsa szituáció. Ilyen az alábbi is, amellyel Kerner Ádám inkább önmagát korholva, mint dicséretnek szánva beismerte:

– Egy nagy „hibám” van: kevés ember tud nekem maximálisan eleget tenni. De ez önmagammal szemben, a saját munkámra is érvényes.

Anekdóták terjednek róla.

Mesélik, egy alkalommal a területi tsz-szövetség meghívására a megyében járt az egyik miniszter. A hosszúra nyúlt délelőtti eszmecsere után később kezdtek ebédelni. Mindenki farkaséhes volt. A miniszter és Kerner Ádám azonban az ebédről teljesen megfeledkezve tárgyaltak, beszélgettek tovább. Kerner kérdést kérdésre halmozva szenvedéllyel érvelt, a miniszter pedig, maga is nagy vitakozó, legalább hasonló szenvedéllyel válaszolgatott. Az ebédelő asztaltársaság már a húsokkal bajlódott, a miniszter és Kerner Ádám tányérjában még érintetlen volt a leves. Végül valaki csak rászólt Kerner Ádámra.

– Hagyd már ebédelni a miniszter elvtársat!

Különösen nehéz dolog a riport egy olyan emberrel, aki nem szívesen beszél önmagáról, de annál többet a környezetéről, ez esetben a termelőszövetkezetéről, a technikáról, mások munkájáról. Kerner Ádám riporteri kísérleteimet ügyesen megkerülve újra és újra visszakanyarodik a gazdasághoz, amelynek a vezetője. Pontosabban: az elnöke.

A számok nekem is tetszenek, ha nincs belőlük sok.

A szövetkezetnek hatszázhusz tagja van, ez a földterülethez képest elég sok. Nincs elvándorlás, pedig Szalánta csupán tizenhárom kilométerre van Péctől.

A földterület kétezer hektár.

Évente öt és félezer sertést hizlálnak.

A tagság napi fizetése százhuszonöt forint. A férfiaknak egy évben százötven munkanap kötelező, a nőknek száz. Egy traktoros évi jövedelme negyvenezer forint. Egy állatgondozóé harminchatezer. A tagságnak évente tízmillió forint jövedelme származik a háztájiból.

A szalántai termelőszövetkezetnek 26 traktora, hat darab héttonnás teherautója van, négy kombájnya. A gépműhelyben harmincöt szerelő dolgozik.

Jól érzékelhető, nagyszerű számok, de én az elnökre is kíváncsi vagyok, aki a nyolcvan százalékban délszláv, húsz százalékban magyar nemzetiségű községben az egyetlen német származású.

A faluban, a gazdaságban mindenki nagy tisztelettel beszél róla.

S amikor idejött, hogyan fogadták? Jóindulattal vagy gyanakodva? Mi volt a fontosabb? Kerner Ádám származása, vagy szaktekintélyének a híre? S most utólag megtudhatom ezeket? Egyáltalán fontos ezt utólag megtudni?

A beszélgetésünk vége felé volt egy pillanat, amikor anélkül, hogy ezt észrevette volna, fölfedte magát.

Külföldi vendég érkezett, tolmáccsal, baráti kísérettel. A vendég: járási tanácselnök a Német Demokratikus Köztársaságban. A tolmácsnő a bemutatkozás egy csöppet se merev, sőt baráti percei után felállt.

– Elnézést kérek, néhány percre itt hagyom magukat – mondta mentegetőzve, és Kerner Ádámra pillantott. – Addig maga majd kisegít és tolmácsol.

Kerner Ádám láthatóan zavarba jött, s ha jól emlékszem, egy kicsit el is pirult.

– Én? Hogyan gondolja ezt? Én nem tudok úgy németül . . .

– Maga? . . . – nevetett a tolmácsnő, és meg se várva a választ, kiment.

Kerner Ádám Máriakéménden született, negyvenéves múlt. Apja a két és fél hold mellett napszámot, részesaratást vállalt, naponta fuvarozta a káplánt, a kanonokot, a jegyzőt. A háború alatt behívták katonának, attól kezdve a kilencéves Kerner Ádám vitte-hozta a papot, míg a háborúnak vége nem lett.

– Az rémlik fel abból az időből – ráncolja a homlokát –, hogy az ötödik elemiig kettes, hármas bizonyítványom volt. A felszabadulás után a hatodikban már egyszerre jeles lettem. Apám hazajött a fogságból, akkor Bólyba költöztünk. Volt ott egy tejcsarnokos. Harminckét tejcsarnoka volt. Apám elszegődött hozzá cselédnek. Egészen 1948-ig.

Polgáriba szerettem volna menni, végül is Mohácsra jelentkeztem a mezőgazdasági gimnáziumba – folytatja Kerner Ádám. – Apám megbetegedett, negyvennégy éves korára nem tudott menni. Nekem csak az lehetett a célom, hogy mielőbb hasznos szakmát tanuljak. A gimnázium időközben technikummá alakult át. Három év alatt kitűnőre érettségiztem. Eredetileg olyan elképzelésem volt, hogy a pécsi, akkor még pedagógiai főiskolára jelentkezem, a körülmények azonban úgy hozták, hogy mint segédagronómus, a pécsi tangazdaságban helyezkedtem el. Később, pontosan 1957 január elsején fuzionáltunk a Pécsi Állami Gazdasággal . . .

– Gondolom, megbánta, hogy így alakult.

– Ha arra gondol, hogy a főiskolai tervem füstbe ment, nem bántam meg. A tangazdaságban és később az állami gazdaságban olyan szakmai és erkölcsi megbecsülésben volt részem, amire ritkán akadhat példa egy huszonhárom éves fiatalember életében. A növénytermesztésre specializáltam magamat. 2300 hold tartozott hozzám. Már fiatalon sok emberrel foglalkoztam, 1957-ben ugyanis áttértünk a növénytermesztési szakmunkásképzésre, és ezt az egész gazdaságban rám bízták. Mondanom sem kell, hogy a három év, míg ez volt a feladatom, mit jelentett nekem az emberekkel való foglalkozásban és a saját szakmai fejlődésemben. Burghert Róbert volt akkor az állami gazdaság igazgatója. Meghajtott bennünket, az igaz, de emberséggel, a saját szakmai fejlődésünk érdekében, anyagi és erkölcsi megbecsüléssel tette. Sok ismerősöm van

abból az időből, és dicsekvés nélkül mondom, hogy ma is tisztelnék. A vezetéknevemet se tudták. Én voltam „az Ádám”, aki reggel öttől este kilencig ott dolgozott velük együtt.

– Mégis ott hagyta az állami gazdaságot?

– Ott hagytam. Ennek ugyanis két oka volt. 1959-ben egyik este a lakásomon fölkeresett Burghert Róbert, a gazdaság igazgatója. Ő abban az időben Olasznak és Belvárdgyulának volt a megyei tanács tagja. Azt mondta: – Édes fiam, megszervezték a termelészövetkezetet Olaszon. A gazdaságunk vállalta, hogy egy kicsit patronáljuk őket. Azt ígértem, hogy küldök nekik egy fiatal agronómust. Amit az majd mond, azt csinálják meg, és akkor minden a legnagyobb rendben lesz. Fiam, te vagy az a fiatal agronómus . . . Három hónapig voltam Olaszon, utána kineveztek kerületvezetőnek. Az igazság az, hogy megszerettem a tsz-mozgalmat. Hívtak, hogy maradjak Olaszon, de akkor még féltem a bizonytalan jövőtől. Nekem akkor már hetévi munkaviszonyom volt az állami gazdaságban. A termelészövetkezet se volt rossz, hiszen az első évben 37 forintos munkaegységgel zártak, csakhát a gazdaságban minden eszköz a rendelkezésre állt, hogy újra és újra bizonyíthassam, mit tudok. Körülbelül két-száz-kétszázötvenes létszám, önálló műhely, jól felszerelt gazdaság.

– Végül is amikor a tsz mellett döntött, nem Olaszra ment, hanem ide Szalántára. Ez a véletlen műve?

– Nem volt véletlen. 1959-től a járási pártbizottság tagja lettem, és gyakran kijártam ide pártnapokat tartani. Megismerkedtem az akkori vezetőkkel. Felületesen nézve erről a két sokac faluról az volt a véleményem, Szalántáról és az ide tartozó Németiről, hogy egyelőre élvezik a nagy „maszkegazdálkodás” lehetőségeit. 1961-ben aztán itt is megalakult a termelészövetkezet. Összeismerkedtem az akkori tsz-elnökkel is. Hívtak, hogy jöjjenek el elnöknek . . . Volt egy másik ok is, amiről az előbb már említést tettem. Burghert elment a gazdaság éléről, és az akkori középkáder társaság szétszéledt a megye szövetkezeteibe. Az érzelmen túl, volt ebben persze, jó is, hiszen vittük magunkkal Burghert vezetési iskoláját . . .

– Csak éppen nehéz lehetett az új helyzetben, az éppen megalakult termelészövetkezetben ennek az iskolának a módszereivel dolgozni.

– Igaza van. Én is először azt az iramot akartam bevezetni, ami az állami gazdaságban honos volt. A szakmai elképzeléseimet is magammal hoztam. Az elején nehezen ment. Új közösség volt, az emberek kényelmesebb tempót szoktak meg. A technikai eszközök sem álltak rendelkezésre. A gazdaságnak négy vagy öt traktorja lehetett, traktoros meg sok. Abban az időben reggel öttől este tízig talpon voltam, mint elnök és mint főagronómus egyszemélyben. A vetőgépek helyes beállításától kezdve a munkaerő elosztásig jóformán minden az én feladatomból volt.

– Hogyan fogadták?

– Nézze, a traktorosok akkoriban úgy kezdték a napot, hogy négy-öt féldecit benyomtak. Nem nagyon értettem a nyelvüket. Volt egy traktoros, ez 1962 őszén történt, elment a lánctalpassal Pogányba udvarolni . . .

Több mint tíz után is villámlik a szeme.

– Az embert ne üsse meg a guta. Mi? . . .

Átépitette az állattenyésztés és a növénytermesztés egész normarendszerét, a munkának értelmet és érdekeltséget teremtett. Egyetlen esztendő elég volt ahhoz, hogy kialakítsák a pontos bizonylati rendszert.

– Honnan szerzett mindehhez szakembereket?

– Én? Nem hoztam magammal egyetlen szakembert sem, hanem találtam itt 17–18 éves fiatalokat, akiket megbíztunk a munkával. Azóta ők elvégezték a szakközépiskolát. Négy-öt éven át borzasztóan sokat kellett dolgozni, de most, több mint tíz év után az idő minket igazol. A régi fiúk itt élnek, itt dolgoznak. Mondjak ehhez valami magyarázatot? Ha egy itteni születésű ember visszacsúszik egy „polcot”, az egészen más, mintha egy idegen, aki legfeljebb megsértődik és veszi a kalapját. Mondom, kialakult itt egy helybeli vezető gárda. A tizenkét év alatt speciális képzettséget és gyakorlatot szereztek. Neveket is mondhatok: Kiss László, Szajkó Dezső, Udvarácz István. Ő is például gépkocsivezető volt, közben mezőgazdasági technikumot és főiskolát végzett. Stivics Tibor ma növényvédő szakmérnök, Bosnyák Mihály ugyancsak főiskolát végzett. 1941-es születésűek. Úgy érzem, a nagyozolás veszélye nélkül nyugodtan kimondhatom, hogy megtanítottam tanulni az embereket. Vagy legalábbis felébresztettem bennük valamit. Ma már 160–170 szakmunkás van a térszében. Mit mondjak? Azelőtt a két faluban volt összesen egy kovács, egy bogárnár, egy kőműves. Ebből a 160–170 szakemberből talán húszan jöttek, de ők is csak visszajöttek a városból, mert eredetileg idevalósiak. Egyetlen szakemberünk, a villanyszerelő, aki nem szalántai születésű. Az elvem az volt, hogy a helybeli emberekre kell építeni. Hozhattam volna én idegen szakembereket. Megtehettem volna, magyarázattal is szolgálhatok, arról nem beszélve, hogy mennyivel könnyebb lett volna a kezdet kész emberekkel, de én az itteni emberekkel és nekik akartam kiépíteni a termelészövetkezetet.

– Rossz, ellenséges hangok nem voltak?

– Ellenséges hangok nem, de sokan méltatlankodtak, mert én csupa fiatalhoz nyúltam. Hallottam olyan hangokat, hogy itt a „taknyosok” parancsolnak.

Amikor Szalántára jött, 28 éves volt, s tízéves állami gazdasági gyakorlat állt mögötte. Amikor a háztáji gazdálkodás lehetőségeit csorbitó rendelkezések napvilágot láttak, ők a helyi vezetésben óvatosan éltek az átmeneti szigorításokkal, mert Kerner Ádám tudta: az idősebb generációból nem szabad kiölni a gazdálkodási vágyat. 1967 után nekik lett igazuk, mint három évvel később is, a háztáji szarvasmarha-tenyésztés munkanap-jóváírásában.

Időközben megválasztották a harminckilenc termelészövetkezetet magában foglaló mohácsi területi szövetség elnökének.

– Egy csöppet se terhes – tiltakozik a kérdésemre. – Az időmnek körülbelül az egyharmadát foglalja le.

– Reggel mikor szokott felkelni, és este mikor fekszik le?

– Tizennyolc éves koromtól kezdve reggel fél ötkor keltem. Most egy idő óta már csak fél hatkor. Este? Attól függ. Szóval, este valamikor... Mostanában hét óra körüli érek haza.

A beszélgetésre néhány perccel korábban érkeztem a tsz irodájához, mint ő. Szombat délután, minden ajtót zárva találtam. Nem volt időm azonban a hiábavaló út miatt bosszankodni, mert Kerner Ádám percnyi pontossággal megérkezett.

– Sohasem érek rá – mentegetődzött.

Tudtam róla, hogy alig van szabad ideje. Van egyáltalán? Milyen szabad idő az, amit számok és gazdasági kalkulációk, gumi kerekű traktorok és új bérezési formák töltenek ki?

Nincs jó arcmemóriám. Egészen pontosan, portrépontossággal nem tudnám

leírni az arcvonásait, de azt hiszem félreérthetetlen, hogy nem egy nagybajuszos, jóindulatú bácsival beszélgettem a filodendron levelei alatt, a virágmintás huzatú fotelban, aki keresztbe rakva keményszárú csizmás lábait, a fejét vakargatva válaszolt.

Amire pontosan emlékszem: tárgyalóképes, hagyományos városi eleganciával öltözött, megnyerő modorú, barátságos ember, aki ugyanakkor a kifejezésekben mindig a legegyszerűbbet, a leghatékonyabbat választja. A szó modern értelmében: munkaember. Az a pillanat, amikor a külföldi vendégre, majd a tolmácsnő szavaira zavarba jött s elpirult, idegen tőle, s csak ő tudja, hogy e múltó pillanat idejére mi mozdult meg benne.

HÉTKÖZNAPOK BOLDOGSÁGA

Vasárnap délelőtti túlfűtött földszintes lakás. Erről a körülményről a távfűtő művek tehet. Évekig laktam Újmecesekúján, ismerem a távfűtők „bőkezűségét”. Hatalmas, lakótelepi bérházban laktam magam is, súlyos emeletekkel és zajokkal, a fejem fölött. Nem ismeretlen előttem a táj, sőt inkább kissé otthonos. Az otthonosságot úgy is értem, hogy például ebben a tízemeletesben, ahol túlfűtött a lakás, annyi ember lakik, mint egy-egy kisebb baranyai faluban, amit már jegyeznek a térképen.

A konyhából ebéd- és kávéillat árad szét a szobákba. A polcon a Halál délután, Hemingway-nek a bikaviadalokról írt világhírű könyve vezeti a tekintélyes sort, de most nem a könyveké a főszerep.

A kislány három és fél éves. Elmélyülten nézi a televízió gyermekműsorát.

A két éves fiú egy műanyag autóval versenyez fel s alá, kisgyerekekre jellemző lendülettel, szenvedéllyel és gyanútlanossággal. A tárgyak kerülgetése nélkül száguldozik szőnyegen s asztalon, amiből számos karambol következik, itt azonban szerephez sem a közlekedési rendőrség, sem az Állami Biztosító nem jut.

A kislány neve az anyja után: Márta. A fiúé a festő után: Mihály.

– Még két ilyen „rabló” nem található a környéken – mosolyodik el az apa, miközben gyorsan félretol valamit a száguldó játékautó útjából. – Mi a feleségemmel megpróbálunk igazi szeretetet adni nekik. Az én gyerekkoromban az időmet ugyanis a nevelőnővel töltöttem. A szülők este bejöttek hozzám, és kaptam tőlük egy csókot. Az is szeretet volt, persze, de én az igazit, ami nélkül nincs igazi gyerekkor, azt akarom a gyerekeimnek nyújtani. Nagyon szeretem őket, miért titkolnám ezt el tőlük?

Az apa: Zichy Jenő. Tíz éves koráig gróf volt.

Ma hivatásos gépkocsivezető, Pécsen él.

A sorsát döntően meghatározta 1945. Mi lehetett volna különben? Utólag, ki tudhatja ezt ennyi idő után? Az élete, a dolgokról alkotott véleménye alapján gyanítva alighanem osztályának a „fekete bárányai” közé tartozott volna, de előttem már nincs értelme tünődni.

Írásomat eredetileg néhány tizenéves válaszával akartam kezdeni. A kérdéssem így szólt:

– Mit tudsz a grófokról?

Gyűjtöttem néhány választ, aztán abbahagytam. Nem vezetett eredményre. Volt, aki értelmetlenül nézett rám, s láttam rajta, hogy fogalma sincs, hogy

miről faggatom. Volt, aki dudorászni kezdett, hogy „Hercegek, bárók és grófok...”, s volt, aki értelmesen leszögezte, hogy minden attól függ, hogy ki milyen ember?...

Így igaz.

Zichy Jenővel azon a vasárnap délelőttön mi legtöbbet a munkáról és az emberi helytállásról beszélgettünk.

Magas, már-már hórihorgas, és mint az átlagméreten felüli emberek általában, mindenhez egy kicsit körülményesebben, furcsa módon több gyöngédséggel, kíváncsisággal és kitűnő valóságérzéssel közeledik. Legyen az egy feléje nyújtott kéz, egy ismeretlen tárgy, vagy egy emlék a múltból. Sovány arca fölött elégedetten villog a szemüveg, s ezt nem valamiféle félrevezető hangulatkeltés miatt írom így: elégedett, kiegyensúlyozott életet élő ember.

Apa. Férj. Gépkocsivezető. Főbérlo. Versenybíró.

Mind külön s elégedett Nagybetűvel írva.

– Mai szemmel nézve – mondja – ami akkor volt, talán már furcsán hangzik, de akkori szemmel nézve szerintem természetesnek kellett elfogadni. Az osztálytársaim nem köszöntek, sőt ha megláttak az utcán, átmentek a túlsó oldalra. Nem mondtak semmit, csak átmentek a túlsó oldalra, mert úgy érezték, hogy át kell menniök a túlsó oldalra. Nem is azért, mert ők... Érti, ugye?... Tizenöt éves koromban, miután kimaradtam az iskolából, még kocsis sem lehettem a Belspednél, mert osztályidegen voltam. Maga is élt akkor, tudja, hogyan volt ez. Az emberekkel külön-külön semmi baj nem volt, a levegő bizalmatlansága... Nézze csak, elmondok egy esetet. Az az ember, aki akkor, 1950-ben közölte velem, hogy még lóhajtó se lehetek a Belspednél, erre jött a múltkor. Én az autómát szereltem kint a ház előtt. Megáll mellettem, és azt kérdezi: – Most is haragszik rám?... Azt válaszoltam: – Nézze, akkor olyan idő volt, és én egyáltalán, soha nem gyűöltem magát... Mondok én valamit még. Nem panaszképpen, csak ahogy végig-gondolom. Az ötvenes évek elején jóformán mást se hallottam, mint hogy minden arisztokratagyerek hülye, degenerált, most meg azt hallom: Nocsak, milyen jól megy a gróféknak... Én pedig azt mondom erre, hogy dolgozzanak ők is annyit, mint én. És valamit még szeretnék itt hozzátenni. Jó, én az ötvenes években nem voltam, nem is lehettem istenítve, de ha dolgoztam: becsületem volt. Megtanultam abban az időben alaposan és becsülettel dolgozni, mert aki lazított, azt elküldték. A mi időnkben dolgozni kellett, mert ha nem dolgoztunk, azt mondták: szabatálunk. Ez akkor volt, persze, tizen-nyolc-húszéves koromban. Én akkor tanultam meg dolgozni. Ma már nincsenek dicsőségtáblák. Lehet, hogy nem is volt jó?...

Lehet, hogy mindenki más szájából ma már esetlenül hangzik mindez, tőle én komolyan s hitelesen vettem, mert mostanában kevés embert hallottam ennyi szenvedéllyel és odaadással beszélni a munkáról.

Miután engedélyezték, sokáig lovakkal fuvarozott, mert – bár sofőr szeretett volna lenni – nem kaphatott gépjárművezetői jogosítványt. Évek teltek el, a barátja egyszer megkérdezte: volna-e kedve segédvezetőnek?...

Örömmel ment.

1958. december tizenötödikén (szinte percnyi pontossággal emlékszik a nevezetes eseményre) pótkocsis teherautóval indultak Pestre. A barátja egyszer csak megállt az országúton, és odafordult Zichy Jenőhöz.

– Ülj ide a helyemre egy kicsit!...

A barátja és a rakodók elcsodálkoztak mögötte.

– Gyerekek! Ennek a Jenőnek olyan érzéke van! . . .

1962-ben kapott hivatásos gépjárművezetői jogosítványt.

– Azóta nekem éjjel-nappal ez a munkám és az életem is – tárja szét a karját, mintha amiatt mentegetőzne, hogy ennél többet és fontosabbat nem tud mondani önmagáról. – Azóta több munkahelyem is volt, ez igaz. De én úgy vagyok vele, hogy ahol háromszáz forinttal többet adnak, oda kell menni dolgozni. Ha hétezer kilométert kell hajtani egy hónapban, akkor én hétezer megyek.

– Úgy tudom, másoktól is hallottam, hogy rengeteget, ahogy mondani szokták: éjt nappallá téve dolgozik. Hogyan telik el egy napja?

– Ezt nem szabad leírni, mert nem jó – tiltakozik nevetve. – Ha reggel ötre megyek, akkor fél négykor csinállok ébresztőt magamnak. A tíz emelet-ről lehordom a szemetet, lesöpöröm a lépcsőt. Jelenleg ugyanis házmesterek vagyunk itt. Volt úgy, hogy éjszaka megjöttem a pesti fuvarból, akkor még végigmostam a tizemeletes lépcsőházat. Szóval, a reggeli söprés, szemetezés után fürdés, borotválkozás következik, aztán beülök az autóba. Este hétig, nyolcig benne ülök, de előfordul, hogy tizenegyig. Elég nagy távolságokon járok. Most vízfúrásokkal foglalkozunk, ki kell a fúrókat szolgálni. Volt olyan napom, hogy 24 és fél órát vezettem. Összesen 950 kilométert. Sőt, olyan eset is előfordult, hogy két napig egyhuzamban autón voltam.

A ház előtt, sok más autó között áll egy féltonnás teherkocsi.

– Igen, ezzel járok – bólint. – Most volt egyéves. 75 ezer kilométert mentem már vele, de mondhatom, hogy nem sokat volt a műhelyben. Volgákkal járok szívesen. Közel félmillió kilométert ezekkel tettem meg. Persze, az ember úgy van, hogy az autó olyan, mint egy kedves állat. Szeretni és gondozni kell . . .

Felesége finom porcelánarc. Kiderül, hogy fiatalabbnak néztem, mint amennyi, pedig évek szerint is fiatal. Lányos külsejű, nagy figyelő szemét semmi se kerülheti el. Ebédet főz, kitölti a kávé, süteményt varázsol, szemmel tartja és szelíden fegyelmezi a gyerekeket, részt vesz a beszélgetésben – mindezt úgy csinálja, hogy az ember azt gondolhatja: azonkívül egész délelőtt mást sem csinált, mint amire a pillanatban figyel.

– Megvagy elégedve, ahogy mi élünk? – biztatja válaszra Zichy Jenő a feleségét.

– Persze, hogy megvagyok.

Egy-két halk szóból megértik egymást. Minden vasárnap s ünnepnap olyan ez a lakás, mint egy idillikusan mosolygó családi fénykép.

– Több pénz kellene a gyerekekhez – sóhajt Zichy Jenő. – Pláne, ahogy én szeretném járni őket. Ezek már fél hatkor esznek, és attól kezdve egész nap. A tej ára egy kicsit minket levágott, de úgy vagyok vele, hogy egyenek, aludjanak, játsszanak, érezzék gyereknek magukat, ameddig gyerekek. És én szerintem az anya ne menjen dolgozni, amíg a gyerek el nem éri az iskolás kort. Ne adja át a gyerek örömét a dadáknak. Ha megoldhatja az ember. A feleségemmel először mi egy szuterénben laktunk. A kislány állandó félhomályban élt, ha kihoztuk a napfényre, hunyorgott. Két éve költöztünk ebbe a lakásba. Berendezkedtünk, láthatja. itt van a televízió is, például. Kint a ház előtt áll egy autó is. Igaz, hogy egy kicsit öreg már. Tizenhét éves . . .

A teherkocsi mögött egy lila színű, megnyomott Opel áll.

– Karambol? – kérdeztem csodálkozva.

– Az Opel? Igen. Szokás szerint itt állt a ház előtt, amikor egy ismerősöm beleszaladt, és a teherautó alá nyomta. Vasárnap, ebéd után történt. Fél kettő volt talán? Körülbelül. Aludtam. Egyszer csak nagy csattanásra ébredtem. Megéreztem, hogy összetörték a kocsimat. A tettes, mire kiértem, elszaladt, de fél óra múlva visszajött, és azt mondta: Ne ijedj meg, mindent fizetek! . . . Jó . . . Látom, hogy milyen ész nélkül képesek menni a gyöngébb autókkal is. Nem törődnek azzal, hogy mennyi annak a kocsinak a teljesítménye, csak nyomják a gázpedált, csak előznek. Az országúton sokszor tanúja vagyok annak a sajnálatos magyar betegségnek, hogy „semmi se számít, csak az, hogy egyedül én menjek elől”.

– Nem szereti a sebességet?

– Dehogynem! A józan sebességet. Út és kocsi legyen hozzá. Jó kocsi-val mentem én már fel a háztól a Ferihegyi repülőtérig két és fél óra alatt. De az egy Zsiguli volt.

– Az autó tehát kitölti az életét . . .

Kijavít.

– Az autó, meg a család.

– Azelőtt ralley-versenyeken is részt vett.

– Ó, igen! Voltak versenyek. Azelőtt igen. Évente négy-öt verseny. Az is előfordult, persze, hogy az éjszakát a kocsi alatt töltöttük. Most már azonban, amióta két gyerek van, meg itt ez a házmesterség is . . . Most már, mint sportbíró veszek részt, időnként. Az biztos, hogy szeretem az autóversenyt. Az ember megismerte a korszerűbb gépeket, jó társakkal és komoly ellenfelekkel versenyzett.

– Gyerekkorában nem gondolt arra, hogy autóversenyző szeretne lenni?

– Sohasem akartam több lenni. Mindig dolgozni akartam, sőt anyám mindig amiatt szörnyülködött, hogy béres szerettem volna lenni. Ezek persze, olyan gyerekidők voltak. Apámnak volt két kocsija. Az igaz, hogy én mindig fülíg olajos voltam . . . Ma? Szeretnék-e autóversenyző lenni? . . . Ebben a sportban ott volt a Kelemen. Tehát ötvenéves korig is lehet csinálni . . .

Alfa Romeók, BMW-k, Citroënek, Fiatok, Lanciák, Mercedesek, Opelok, Volvók, Austinok suhannak át a távfűtött lakás légterében. Egy pillanatra feltűnnek a Forma-versenyek nagy egyéniségei is: Jim Clark, aki szerencsétlenül járt, Rindt Jochen, aki szerencsétlenül járt, Jackie Stewart, minden idők eddigi legeredményesebb autóversenyzője, aki néhány évvel a negyvenen innen befejezte a pályafutását, és ezután a feleségének és a két gyerekének fog élni.

Zichy Jenő nem álmodozó ember, gyorsan visszatér az autók képzeletbeli világából. Felnevet. Tette érte önmagát: egy pillanatig, talán kettőig, elálmodozott.

– A fiú. Majd a fiú – mutat a kétéves Zichy Mihályra. – Ebből lesz autóversenyző, de az anyja nem akarja.

A fiatalasszony beleegyezően bólint, mint aki úgyis tudja: amire most igent mond, az sohasem lesz valóságosabb egy nosztalgiával teli sóhajtnál.

– Ha olyan gazdagok leszünk, akkor egyszer megpróbálhatja – mondja jóindulattal.

– Hát, ha így esznek, akkor mi sohase leszünk gazdagok.

Jókedvűen nevetnek, mint a veszteségnélküli emberek.

– Élnek a szülei? – kérdezem.

– Igen. Az apám Írországból, Dublinból. Az anyám Budapesten töltötte. Egyik húgom meghalt, a másik Budapesten van férjével, asszisztensként. Amikor pótkocsis teherautóval jártam, a pesti út mindig kétnapos volt. Egyik nap oda, másik nap vissza. Olyankor a húgomnál aludtam. Odajött az anyám, mindenkit megcsókolt, engemet nem. Megkérdeztem, hogy miért? Azt válaszolta: Nem tárgyalok veled!... Ez már a múlté. Változást hozott a házasságom és az unokák. Azóta tartjuk a kapcsolatot. Én egészen más szempontból néztem a dolgokat. Az a szénhordó is, ha olyan a magatartása, annak is: szerbusz-szerbusz... Soha nem kerestem azoknak a társaságát, akik megjátszották az előkelőt.

A családi örökségből nem kért és nem kapott. Egy címeres tányér, egy kanál nem sok, de annyi sincs ebben a lakásban a családi örökségből. Illetve: a nagyobbik szobában lóg egy kép a falon, óriási fehér madarat ábrázol. Annakidején Zichy Jenő apja a család egyik régi ismerősének ajándékozta, az ismerős pedig egy idő múlva átadta Zichy Jenőnek.

A fiatalasszony halkán megszólal.

– Valóban, nincs egy címeres tányér, vagy egy kanál... .

A férj megbocsájtóan pillant rá. Tudja: amikor ilyent mond az ember, a kíváncsiság dolgozik benne, s egy csöpp valami még... Mi is az? Zichy Jenő pillantása azt mondja: Bizony, esendők vagyunk mi mind, valamennyien.

– Én soha nem igényeltem, hogy nekem adjanak valamit – mondja csendesen. – Ami van, azt mi szereztük a feleségemmel, és megdolgoztunk érte.

Az apja, aki Dublinban él, évekkor ezelőtt ezer fontot ígért neki. Zichy Jenő közben megnősült, feleségül vette egy vasutas lányát, két gyerekük született. Az apja nyilván értesült a feleségről és a gyerekekről, az ezer fontról azonban megfeledkezett. A mai napig.

Zichy Jenő fegyelmezett, családszerető életet él. Nem iszik. Nagyritkán esetleg néhány pohár bort, de csak szombaton, hogy hétfőig legyen ideje kiheverni a „betegséget”. Nincsenek elérhetetlen ábrándjai. Konokul tervez. Nem zavarja a családi múlt, és tudja pontosan: amit az életben el akar érni, azért küzdeni kell, dolgozni kell. Reálisan felmérte, hogy mit kell elhinni, és miben lehet reménykedni. Évekkor ezelőtt szerepelt egy társadalmi jellegű tévé-műsorban. Azt mondja nevetve:

– Nem értesítettek, hogy mikor lesz az adás, így aztán nem láthattam magamat. De életemben olyan napidíjam nem volt. Tisztán kaptam 940 forintot... .

A városban sok az ismerőse, a barátja. Ha magányosan ballag hazafelé, Újmecekaljára a pécsi utcákon át, a sofőrökkel, a pártbizottságiakkal éppen úgy, mint a vállalatiakkal, megállnak és hazafuvarozzák, mint ő is, ha autóban ül, és megpillantja a többieket gyalogosan.

Az ember az életében sok mindenért felelősséggel tartozik. Előfordul, hogy mások tetteért, származásáért s olyan dolgok miatt is, amelyek bekövetkezéséről, vagy elmaradásáról nem tehet. Legtöbb és legmagasabb felelősséggel azonban a saját tetteiért, a saját magatartásáért felel. Úgy érzem: Zichy Jenő ez utóbbi miatt örvend olyan komoly megbecsülésnek, mint más, mint mindenki, aki becsülettel dolgozik.

Vázlatok egy világnézet falára

ODA- ÉS VISSZAFELE

*Bordélyháztól az istenig,
oda és visszafelé,
reng a világ s félelmeit
oldozza kifelé.
Köröskörül, izzik, hevül,
lángolna fölfelé,
majd tünt vigaszát keresi,
kivülről betelé.*

AZ ESTE SZAVAI

*Mi moccan az anyagban? Csikorog az atom.
A dolgok ősvilági halk hangját hallgatom.
A fákból is ez roppan. Sejtek sóhajtanak.
Magánya vándorútján töpreng a Föld, a Nap.*

A GONDOLAT GYŐZELMÉÉRT

*Valóban a lét
dönti el a tudat hitelét.
De te arra törekedj, hogy az
ellenkezője legyen igaz.*

EGY FORRADALMÁR TRAGÉDIÁJÁRA

*Irtózott a vértől. Ellenségeit megölni nem akarta.
Ekként okozta iszonyatos vesztét,
hívei százezres seregének.*

KÉS

*Nem érdemem és bűnöm,
csupán gazdám akarata dönti el,
hogy szándéka szerint
kenyeret szelek-e,
avagy gyilkos leszek.*

SÓHAJTÁS A GONDOLATOK KERESZTJÉN

Mily nehéz elszakadni a XIX. századtól!

KÁROLYI AMY

Néhánysorosok

SZÓ-JÁTEK

*kabátját porolja
igazát pöröli
sérelmét torolja
könnyeit töröli*

WAYANG

*KIS BÁBŪK NAGY FAL ELŐTT
VICSORGÓ FOGGAL HAHOTÁZNAK
KIS BÁBŪK NAGY FAL ELŐTT
ÁRNYÉK-KARDOKKAL HADONÁSZNAK*

TRIKOLÓR

*Padló
mennyezet
falak
piros padló
fehér mennyezet
s a meleg zöld helye
a kályha
ülök egyedül üresen
e nemzetiszini szobába*

VISSZA

*vissza kicsinyülni
fézni tenyérbe
bújni tojásba
párnába
éjbe*

KUTYA

*Kutyánk eláradt
haza vágyik
langyos fejét kezünkbe hajtja
valahol várja örök vacska*

A kezedet

*A kezedet szerelmem két kezem közt
 Szorítom itt mint gyöngéd zene-eszközt
 S óh kezedet szerelmem visszatartom
 Ha alszom is fejem kezedbe hajtom
 Hogy el ne szökj élek nagy rettenetben
 A hűvös ég halálos kékje rebben
 Óh el ne szökj szivárgón mint az illat
 A hajnal felcsörög s még érzem itt vagy
 S a m é g é s m o s t olvad mint nagy gyümölcsök
 Vasárnap volt s kedd van s megint csütörtök
 S riasztanám s csak sóhajtom a csöndet
 Mi holdudvarként napról napra több lett
 Itt bennünk és körül a nagyvilágon
 S míg rádnevetnék ajkamat kirágom
 Valami forr zubog de sodra rest még
 Csak idegesebben folynak az esték
 S már minden dolgom hasznavehetetlen
 Míg lézengünk a szétfoszló szelekben*

*Csak két kezünk mi még kulcsolva tartja
 Egymást óh ujjaink te égi hagyma
 Levélző tiszta hús itt benned élek
 Körénk-zárult ezernyi puha réteg*

*S a kezedet szerelmem nem ereszttem
 Ki út lettél mikor már mélyre estem
 Te lány mező kibomló furcsa lázas
 Hol fű virít és szél zúg s száll a szárnyas
 Mező és víz s hegyeknek messzi tarja
 Minden vagy már – s tenyered letakarja
 Nehéz szívem: ne tudjon semmi gondot
 Tíz drága ujj amíg csak tartva fontok*

*S kapaszkodó kezünk mögé szorulva
 Kialtoznék: s cirogat hűs az ujj –
 S feloldasz míg időkön túlra megkötsz
 A kezeddél szerelmem két kezéd közt*

AZ ETIKAI VÁLASZTÁS REGÉNYE

SÁNTA FERENC: AZ ÖTÖDIK PECSÉT

Az *ötödik pecsét* megjelenésekor, 1963-ban elég nagyarányú volt az értetlenség e regénnyel szemben. Jónéhányan beszéltek az egzisztencialista filozófia hatásáról, az elvont-életidegen kérdésfeltevésről, a kispolgáriságról, a pesszimizmusról, s még sorolhatnám a negatív kritikai észrevételeket. A regény félreértése elsősorban annak tudható be, hogy sokan még akkor is az 1958–59-es válságnovellák alapján ítélték. Sőt akadt, aki a novellákhoz képest világnézeti visszaesést, még sötétebb képet látott. A félreértésben szerepe volt a kritika akkori állapotának is. Pedig éppen ekkortájt kezdtek eredményeket felmutatni a realizmus, a szocialista realizmus, a pártosság viták, amelyek néhány év múlva el is jutottak egy eredményes – közbenső – lezáráshoz. S az elméleti kérdések tisztázódásával lépést tartó, s így változó szemléletű kritika számára nem is okozott különösebb nehézséget Sánta műveinek tényleges összefüggéseikben való vizsgálata.

Az *ötödik pecsét* elemzését a regény címével és mottójával érdemes kezdenünk. Mindjárt eligazító érvényűek. A cím a biblia egyik passzusára vonatkozik. Az *Apostoloknak mennyei jelenésekről való könyve* 6. részében olvashatjuk a következőket: „9. És mikor felnyitotta az ötödik pecsétet, látám az oltár alatt azoknak lelkeit, akik megölettek az Istennek beszédéért és a bizonyágtételért, amelyet kaptak.

10. És kiáltának nagy szóval, mondván: Uram, te szent és igaz, meddig nem ítélsz még, és nem állasz bosszút a mi vérünkért azokon akik a földön laknak?

11. Akkor adatának azoknak egyenként fehér ruhák; és mondaték nékik, hogy még egy kevés ideig nyugodjanak, amíg beteljesedik mind az ő szolgatársaiknak, mind az ő atyjafiaknak száma, akiknek meg kellett öletniök, amint ők is megölettek.”

A regény világosan ilyen emberekről szól, „akik megölettek az Istennek beszédéért”, vagyis akik a humanizmus normái szerint éltek. S a biblia kérdése Sántaé is egyúttal, s nemcsak ebben a regényében, de életműve tetemes részében: meddig lesz ez így, meddig lehet úrrá a rossz a jón, a tisztességtelen a tisztességesen, az embertelen az emberségesen? Az idézett rész optimisztikus-humanisztikus választát – „még egy kevés ideig” – Sánta is magáévá teszi, hittel vallja a regény egyik legszébb részletében, Gyurica és Éva beszélgetésében is. A válasz időértelmezése természetesen a történelmi idő tudatával született mindkét esetben, a „keves ideig” tehát az emberiség történelmének szempontjából kevés csak, egy ember számára az öneki rendelt teljes időt is jelentheti és jelenti is a regény elpusztuló mesteremberei számára.

Talán a cím mögöttes tartalmánál is fontosabb a regény értelmezéséhez az ugyancsak bibliabeli mottó: „Amint ugyanis körbejárva megtekintettem szentéleteket, olyan oltárra akadtam, amelyen ez a felírás állott: Az ismeretlen istennek. Noshát én ezt hirdetem nektek, akit ti ismeretlenül is tiszteltek.” Mit jelent Sánta szerint ez a gondolat? Az ismeretlen isten: az ember. Filozófikusabban fogalmazva: az emberi lényeg. Sánta hite szerint az emberi lényegtől idegen minden, ami embertelen, s így az erkölcsi rossz is. Az emberi lényeg az erkölcsi jó megvalósítására törekszik. S mivel az emberiség története az emberi lényeg mind teljesebb kibontásának folyamata, joggal mondhatja Sánta, hogy a rossz győzelme csak átmeneti érvényű lehet. A rosszat legfeljebb elviseli az ember, nagyon sokszor kénytelen elviselni, de kiirtani a rossz sem tudja az emberből a jónak a tudatát. Eszerint tehát aki rosszat cselekszik, az tudatában van ennek. Máshol viszont ennél óvatosabban fogalmaz s

pontosabban is Sánta. Az *Olvasmányaim*-ban azt mondja, hogy az ember nem születik a jó és a rossz képességével, de a neveléssel és csakis azzal elérhető, hogy képes legyen megkülönböztetni azokat.

Már a cím és a mottó mögöttes tartalmában is történelemfilozófiai és etikai alapkérdések merülnek fel összefonódottan. A kifejtés – a regény menete – aztán konkrét választ is ad rájuk.

Az *ötödik pecsét* 1944 késő őszi játszódik, a befejezésből kideríthetően decemberben. A cselekmény ideje mindössze másfél napra sűrűsödik. Este kezdődik a történet, amikor az utcán „Nagyon erős hideg volt, és ami ritkábban esik meg, a hideg mellett akkora köd támadt, hogy alig lehetett látni valamit. Bent a kocsmában viszont meleg volt, a kocsmáros pedig jókedvű.”

Az indítás ellentéte még csak a természeti viszonyok ellentétét tükrözi, a kinti hideg és köd s a benti meleg a későbbiek során tágul szimbolikus érvényűvé. Tulajdonképpen nagyon általános természeti szimbólumokról van itt szó. A hideg a szegény emberek, a dolgozó nép mindenkori sanyarú sorsának jelképe, a köd pedig a történelmi pillanat többletszorítása: a fasizmus. Az évszak és pár sorral lejjebb a napszak megjelölése után nemsokára az év megjelölésével találkozhatunk: „Annyi szent, mondta a vendéglős –, hogy ebben a világban már minden megtörténhet. Ha azok odakint szappant főzhetnek emberekből, akkor velünk is azt zabáltathatnak, amit éppenséggel akarnak...” Nyilván tudatos az odakint megkülönböztetése a beszélgetés színhelyétől. Így lesz már az első oldalakon a hideg és ködös odakint a nagy társadalmi mozgások, a szörnyűséges történelmi események színtere, a meleg és emberséges idebent pedig a mindennapi életét élő ember kisvilágának megjelenítési közege. Az idebent a kocsmában beszélgető baráti társaságot jelenti, s a későbbiekben – értelemszerűen – ezen emberek családi közösségét is. A kisközösségek kerülnek tehát szembe a nagyközösséggel. Mert hiszen a nagyközösség „elfelejtkezett” a betartandó etikai normákról. S ilyen esetekben a kisközösségekre a megőrzés feladata hárul. Ez a baráti társaság legalábbis így vélekedik. S hosszú ideig nem gondolkoznak azon, vajon miképp fog a nagyközösség a „normális” élethez visszatérni, ha ők maguk semmit sem tesznek ezért.

A regény hosszú, de nem hosszadalmas expozíciójában egy kisközösséggel ismerkedünk meg. Beszélgetésükből bontakozik ki voltaképp egy neműnek tetsző jellemük. Sánta egyetlen egyszer szólal meg írói közlés formájában, akkor, amikor már az ellaposodáshoz közeledik a beszélgetés. Esszéisztikusan is jellemzi hőseit: „... örömeikben és bánataikban megosztó és együttérző polgárocskákról van szó – olyanokról, akiket az olvasónak már számtalan irodalmi alkotásban volt szerencséje megismerni. De kikről mondhatnánk el, hogy teljesen ismerjük már őket.” Az ismeretlenség motívuma a mottóra utal vissza, s egyúttal előre a továbbiakra is. Nem ismerhetjük még ezeket az embereket igazán ebből a kedélyes fecsegésből. Ez csak a megismerés első szintje.

Kikből áll ez a kisközösség? A regény középponti alakja Gyurica, az órásmester. A regény első negyedében – az 1. részben – azonban ő szólal meg a legritkábban. Látszólag róla tudjuk meg a legkevesebbet, legalábbis ami a gondolatait illeti. A többiek az élet „nagy” kérdéseiről vitáznak s mellette a „kicsikről” is, s így jól megfér egymás mellett az élet értelméről s a borjúszegety elkészítésének módozatairól való ezmeccsere. Gyurica mindezeket gúnyos-ironikus távolságtartással hallgatja – olykor cinikusnak tűnő megjegyzései azt bizonyítják társai számára, hogy Gyurica nem egészen normális ember abban az értelemben, hogy különbözik tőlük egy kissé. Ugyanolyan tisztességes iparos, mint ők, sőt három gyermekét felesége halála óta egyedül neveli, ugyanúgy leül a kocsmában borozgatni, mint ők, de ritka megnyilatkozásaiiban van valami különös, valami „nem szabályos”. Gyurica különösége inkább csak külsődleges jelzésekben ábrázolódik egyelőre, s ez teljesen megfelel a többiek itteni ábrázolási szintjének, mivel itt mindannyiuk esetében csak a személyiség burkát ismerjük meg: a mindennapjait élő ember mindennapi életfilozófiáját, szűken prakticista életszemléletét. S az ábrázolás látszólagos terjengőssége így lesz a tartalmat kifejező formai eszköz: lassan, fegyelmezetlenül csapongva ka-

nyarodik ide-oda a beszélgetés, amely a közhelyeknél többet egyelőre nem tud nyújtani. Gyurica iróniája éppen a közhelyeknek szól. Most még csak a stílusa mutatja, hogy Gyurica úgy tagja a kisközösségnek, hogy különbözik is tőle, hogy – ezt a későbbiek bizonyítják – fölötte is áll, hogy magában elvégzi a kisközösség kritikáját is, hogy az ő életvitele egyúttal – a benne rejlő többlet révén – a többiek életének kritikája is. Ám ezt a szálát, az életszemlélet kritikáját nem akarta hangsúlyossá tenni Sánta, sőt elrejtette. Hiszen központi mondandója éppen az, hogy ezen életszemlélet ellenére és szükségszerűen, szinte attól függetlenül tudnak hőökké válni alakjai.

Gyurica életszemléletének tényleges tartalmi jegyeivel először akkor találkozunk, amikor a kocsmából távozó két nyilast lakonikusan „dögök”-nek nevezi. Ilyen határozott nyilvános állásfoglalásra a társaság egyik tagja sem volt képes, a fasizmus rémtetteiről szóló óvatos megjegyzéseik messze vannak a tudatosságnak ettől a fokától, s a fasizmust leküzdhetetlen rosszként fogják fel. Ezért is lehet rájuk oly nagy hatással Gyurica példázata a későbbiekben.

Gyurica beszélgetőpartnerei Kovács úr, az asztalos, „Svung” úr, a könyvügynök és Béla „kolléga”, a vendéglős. Egyelőre mint összeszokott kisközösség jelennek meg inkább előttünk, igazi egyénítésük majd a következő fejezetek feladata lesz. A kisközösség viszonylag erős egyneműségének több funkciója van. Egyrészt Sánta itt a típust kívánta bemutatni: egy magatartás- és gondolkodásformát, amely társadalmi általánosságérvennyel is rendelkezik. A típus viszonylag tiszta bemutatásának a továbbiakban is szerepe lesz, hiszen az önjellemzést és a kritikus önjellemzést (Gyurica) az író tárgyilagos-szükszavú jellemzése (az írói közlés) mellett még két másik, ellenségesen kívülálló jellemzés is követi (Keszei és a nyilas parancsnoké). Másrészt az alakok erős egyénítése itt az írói szándék ellenére jöhetne csak létre. Hiszen itt éppen a közöset kellett kiemelni: a gondolati renyheséget, a saját sors alakításának lehetetlenségét hirdető nézet általánosságát. S ebben azonos a három emberke. Gyurica szembenállását egyelőre a gondolati renyheség ellen ható irónia jelzi, majd hamarosan a példázat maga, amely az egész addigi beszélgetés magasszintű gondolati általánosítása.

A négytagú társaság ezen az estén számukra idegen vendéget invitál az asztalához: a kocsmába betévedő Keszeit, a hadírokkant „művész fényképészt”. Keszei alakja a regényben Gyurica ellenpólusa. Ő is szemben áll a többiekkel. A teljes egyetértést ő óvatosan fogalmazott vitatkozó megjegyzésekkel bontja meg. Életformájában Keszei azonos a többiekkel, akárcsak Gyurica. De míg Gyurica a belső kritikát képviseli, addig Keszei a külsőt, amely szándékaiban és céljaiban a kisközösség léte ellen hat. Gyurica és Keszei egy formális kérdésben azonosak csupán: elégtelennek tartják a meghunyászkodó kisémberei magatartást. De gyökeresen ellentétes okok miatt. Gyurica azért, mert ez az emberi lényeg ellen ható erő, mert ez elnyomortja, deformálja az embert, s ezzel lehetetlenné teszi az értelmes életet. Gyuricára tehát az „érted haragszom, nem ellened” magatartása a jellemző. A felszabadítást az öntudatra ébresztéssel akarja kezdeni. Épp a fordítottja ennek Keszei gondolatmenete. Keszei a – torzán értelmezett – emberi lényeg diadalát az elnyomortott emberek elpusztításával kívánja elérni. Nem az élet, hanem a pusztulás hirdetője tehát.

A Sánta hőseiben tudatosodó kisémberei életszemléletet a fasizmus válaszút elé állította. Háromféle lehetőség kínálkozott, és Sánta mindegyik utat megmutatja. Lehetett a fasizmust az életszemlélet helyességét igazoló újabb történelmi bizonyítékként értelmezni. Ebben az esetben még bezárulóbb lett az élet, még jobban a kisvilágba szoruló. Ezt az utat járja az asztalos, a kocsmáros és az ügynök. Lehetett a fasizmust az életszemlélet igazolásának tekintetni egyrészt, de ugyanakkor lehetőségnek arra is, hogy a „kiválóak” – mint amilyenek Keszei is képzelte magát – „felemelkedjenek” – és irányító történelmi személyiségként szerepelhessenek. A „kisémbert” Hitler életútja csábító példa lehetett. Keszei így úgy vélhette, hogy ő csak a sors szeszélyei miatt s csak ideiglenesen „kisémbert”, valójában történelmi személyiség. (Mindez csak a regény egyik későbbi fejezetében válik ennyire világossá.) Ezzel a Keszei-féle hamis tudattal aztán, ha ez a hamis tudat a politikai cselekvésben

keresett realizálást, szükségszerűen kívülrekedt a személy a „kisemberi” világon, elnyomottból elnyomóvá, az elnyomó rendszer gépezetének egy kerekévé válva.

S lehetett végül a fasizmust az életszemlélet elégtelenségének, szűkösségének bizonyítékául is felfogni. Gyurica korábbi életéről és nézeteiről nem értesülünk ugyan, de Gyuricát nyilván a fasizmussal való találkozás emeli a kisemberi tehetlenségtudat fölé. Gyurica a felismerés hatására válhat cselekvő emberré, aki befolyással akar lenni a történelemre, aki nem elszenvadni, de alakítani akarja a történelmet. S ezt a felismerését szeretné valamiképp ezekkel a barátaival, ezzel a kisközösséggel is megosztani. (Ezzel, mert Gyurica más kisközösségeknek is fontos tagja, s azokban a kisközösségekben ez a probléma így nem jelentkezik.) Ezért mondja el példázatát: tudatosító céllal. Még akkor is így van ez, ha ő maga kitér a válasz elől másnap.

Mi is hát voltaképp ez a többször emlegetett példázat? Van egy sziget, ahol él egy zsarnok uralkodó. Ennek egyik rabszolgája Gyugyu, akit családjával együtt mindvégig megaláz és kínoz az ura. A kérdés: ha lehetőségünk volna választani, melyik sorsot választanánk: Gyugyuét vagy az uráét. A zsarnokét vagy a rabszolgáét? Gyugyunak egyetlen vigasztalása van az életben: „A legszerencsétlenebb sors jutott osztályrészemül. Nyomorult rabszolga vagyok, kiszolgáltatva kényre-kedvre. Meggyötörhetnek, megaláztatnak, kiszúrhatják a szemem, elvehetik a gyermekemet, megölhetik az asszonyomat, vadállatoknak vethetnek elébe, mi vigaszom marad tehát? Az egyetlen: ment maradtam a büntől!”

Vagyis Gyugyu ugyanazzal vigasztalja magát, mint a kocsmai társaság tagjai korábban. S Gyurica világosan leszögezi, hogy a zsarnoknak „nem volt egy szemernyi lelkiismeretfurdalása sem, mert korának erkölce szerint cselekedett!” Gyurica azt is elárulja értetlen és felháborodott barátainak, hogy egyáltalán nem elvont elmélkedés ez, mert „manapság vannak emberek, akiknek még betevő falatra sem telik, és vannak autótulajdonosok! Elérkezik majd az idő, amikor azt fogják mondani az utódaink: hogyan volt képük autón járni, amikor másoknak nincsen tisztességes cipőjük meg ruhájuk?! Nem sült le a képükről a bőr, annyit költeni autóra, amennyi másnak egész havi fizetése és csak nyomorog belőle?” S ezzel az aktualizáló példával Gyurica már nem is csak az asztaltársaság tagjainak szegezi a kérdést, hanem az olvasóknak közvetlenül. Ennek a hatalmas és képzeletbeli asztaltársaságnak mondja el tulajdonképpen a példázatát. Hogy félreértés mégse essen, ezért a világos aktualizálás. Nehogy azt hihesse az olvasó: másról szól a mese.

Ez az aktualizálás azonban némileg meg is töri a példázat erejét. Hiszen a példázat egymással szemben álló társadalmi osztályok – kizsákmányolók és kizsákmányoltak – kibékíthetetlen ellentétén alapszik, s erre az ellentétre épít fel két-féle erkölcsiséget. Az aktualizálás már nem osztályellentétre épít – legalábbis a szöveg elemzése nem engedi meg ezt az értelmezést – hanem csupán a jobb és a rosszabb anyagi helyzetben lévők közti kibékíthetetlen ellentétre, amely ellentét már egy osztályon belüliek ellentéte (vagy az is lehet, ma főképp az), s ezért sokkal erősebben etikai töltésű, mint az előbbi ellentét. A zsarnok–rabszolga ellentét ugyanis etikai választással, belátással nem szüntethető meg, csak forradalommal. Tehát egy olyan cselekvéssorral, amelyet a példázat – szándékosan – nem említ. Nem is említhet, hiszen kisemberi világból az ellenállás eszméje hiányzik, illetve csak értelmetlen cselekvéssorként jelenvaló, – és Gyurica-Sánta ezen a kisemberi világon belül maradva akarta felmutatni e világ emberi voltát. Az emberek nagy többsége nem forradalmár, nem tudja vállalni a politikailag elkötelezett életet – gondolja Sánta –, de ez nem akadályozza meg őket abban, hogy az igazságosság, a becsületesség, a humanizmus normái szerint éljenek. Ez az az „ismeretlen isten”, aki az emberben lakozik.

A példázat sarkit tehát, s éppen ezzel tud döbbenetes erejű lenni. Aki meghallotta, választani kényszerül, nem tud elmenekülni a választás elől. Nem is lehet, mert lelkiismeretével kell szembenéznie kinek-kinek. Ezért szükségszerűen lehetetlen ott a helyszínen azonnal válaszolni a kérdésre. Egyetlen ember választ, a vendég

Keszei vállalja a rabszolga sorsát. Gyurica ezt nem hiszi el, hazugnak nevezi a fényképészt, akinek szavaiban a többiek is kételkednek, később kiderül, hogy joggal.

A példázat megszólaltatásával kezdődik a beszélgető kisközösség megismerésének második szintje. Először is maga a példázat egészen más fénybe állítja Gyuricát, aki eddig csak „rosszmájú” megjegyzéseket tett. S elhangzása után kinek-kinek válasszolnia kell a kérdésre. Keszei ezt nyilvánosan teszi. A többiek a kocsmából való távozásuk után. A regény alakjai eddig csevegtek. Most gondolkodni kényszerülnek. Értelmezni az életet.

Az asztalos, a vendéglős, a könyvügynök – más-más érveléssel ugyan – egyaránt a zsarnoki lét mellett döntenek. A regény etikája szempontjából a legfontosabb Kovács úr meditációja. Ő megfogalmazza az ember jóatermettségének tételét, s azt, hogy „csak együtt vagyunk rosszak”, vagyis a társadalom tesz rosszá! De ehhez az elvont megfogalmazáshoz s a belőle következő szükségszerű felismeréshez, vagyis ahhoz, hogy a társadalmat kell megváltoztatni ahhoz, hogy az ember igazán jó lehessen, Kovács már nem tud eljutni.

S mit csinált a példázat kiagyalója? Gyurica mester bizony nem ilyesmiken töprengett. Az ő otthona mindegyikükétől különbözik. Illegális búvóhely: az övével együtt összesen tizenkét gyermeket táplál és nevel, őriz a jövőnek. Eszerint az ő központi gondja ennek a másik közösségnek az életbentartása. Az illegalitás biztosítása, az élelem és ruházat biztosítása. Normálisabb időkben is nehéz feladat tizenkét gyermek ellátása, hát még ekkor. De Gyurica becsülettel helytáll. Ahogy az asztaltársaság többi tagját, Gyuricát is a kocsmából távozva ismerjük meg igazán. Ekkor tudjuk meg a rejtegetés tényét, s ekkor ismerjük meg az ő második életét, amelyben a gyerekek háztartását és nevelését vezeti: főz nekik, tisztán és rendben tartja a ruhájukat, kijavítja a leckéiket s kijelöli a következő napi feladatokat. Miért teszi mindezt? Miért kockáztatja a saját és a saját gyermekei életét is? A jóság belső hangjára figyelve? Nyilván arra is. De Gyurica azt is tudja, hogy nem szabad csak eltűnni az életet. Alakító igényességgel kell élni. Minőségileg más az ő cselekedete, mint Béla kollégáé, aki számításból segíti kommunista szomszédját.

Az emberek összességének és a társadalomnak a Kovács úr meditációjában jelentkező ösztönös megkülönböztetése kísért Sánta etikájában ekkor. Sánta örök erkölcsi törvényeket hirdet, amelyek minden kor minden emberére érvényesek. Viszont a művek gyakorlatában önmaga is szembe kell hogy nézzen az erkölcs osztályjellegével. Maga a példázat is bizonyító anyag lehet. Emlékezzünk Gyurica szavaira: a zsarnok „korának erkölcsé szerint cselekedett”. De aszerint cselekedett a rabszolga is! Tehát a két osztály képviselői két – egymással gyökeresen ellentétes erkölcsiség képviselői. Mondhatnánk, és Sánta mondja is, hogy ugyanannak az erkölcsnek két oldaláról: a rossz és a jó megtestesüléséről van szó, s hogy a zsarnok nyugodt lelkiismerete egy hamis tudat megnyilvánulása, ő és az osztálya azt hiszi a rosszról, hogy az jó. Messze vezetne most az erkölcs osztályjellegének bizonyítása, annak kifejtése, hogy ez az osztályjelleg nem zárja ki az egyetemes erkölcs létezését (az egyetemes nem örök!), s azé, hogy minden osztály erkölcsének voltak előremutató vonásai, egészében tehát helytelen elítélni őket, s helytelen a kizsákmányoló és a kizsákmányolt osztály ellentétét a jó és a rossz erkölcs ellentétére csupaszítani. Helytelen, bármilyen nagy irodalma is van e kérdésnek. Mert maga a példázat anyagában és szemléletében egyenesen az ókori filozófiáig vezethető vissza. Már Platonnak az volt a véleménye, hogy jobb igazságtalanságot elszenvedni, mint elkövetni. A sztoicizmus középponti problémája pedig éppen az etika kidolgozása volt. Epiktétosz például (aki Sántára hatással volt) ugyanazt a belső szabadságot hirdeti, amellyel a példázat is birkózik. Szerinte az úr rabja lehet szenvedélyeinek s ugyanakkor a rabszolga szabad lehet akkor, ha belső szellemi függetlenséget élvez; ámde ezt a szabadságot nem a világ megváltoztatása árán éri el. Nem maguk a dolgok, hanem a róluk kialakult képzetek teszik az embert boldoggá, a jó és a rossz nem a dolgokban van, hanem a hozzájuk való viszonyunkban, ezért saját akaratunktól függ, hogy boldogok vagyunk-e.

Gyurica csak kihagyja a világ megváltoztathatóságának lehetőségét a példá-

zataból. Az ókori Róma filozófusa egyenesen feleslegesnek ítéli ezt. De Gyurica mélysegesen hisz a világ megváltoztathatóságában. Cselekszik is érte. Örök emberi normák alapján, amelyek szerint az emberéletet, főleg a gyermekeket fokozott védelem illeti meg.

Sánta szándéka szerint Gyurica egy a többiek közül: „Az ötödik pecsét emberkéi nem kötelezték el magukat semmilyen tanítás, iskola mellé. Mitől voltak hát képesek embernek maradni az embertelenségben, helyesen itélni és dönteni, mitől voltak képesek hőssé magasztosulni?” A regény mégis azt bizonyítja, hogy Gyurica sokkal több a társainál. Nem a regény befejezésekor lesz hős, ő már a regény cselekményének megkezdése előtt az. Gyurica nem kötelezte el magát semmilyen tanítás mellé – mondja Sánta. Hogyan hát, hogy négyük közül csupán ő volt az, aki felvette a harcot az embertelenség erői ellen? A többieknek miért nem jutott eszébe, hogy segíthetné az üldözötteket? A regényben ábrázolt helyzetben az antifasiszta ellenállás harcosa, aki a rejtegetéssel közvetlen életveszélyt vállal magára. Tudja ezt ő maga is nagyon jól, azért nem beszél erről még a barátainak sem. Az illegális konspiráció minden apró szabályát betartja, a nyilasházban még fokozottabb érvénnyel. Hiszen itt életre-halálra menő harcról van szó, amelyben a barátság ereje is háttérbe szorulhat.

Gyurica nem volt kommunista. De antifasiszta harcos volt, a kommunisták szövetsége. Nem magányos alak, aki a társadalom mozgásától függetlenül teszi a jót. Hiszen tagja volt ő egy alig ábrázolt harmadik közösségnek is, annak, amely szervezte, mentette ezeket a gyermekeket. S nyilván még sok mást is csinált, amiben Gyurica közvetlenül nem vett részt. De Gyurica nemcsak embersége okán együvé tartozó a nyilasházban kikötött vasöntővel, aki a fegyveres ellenállást választotta. Mindketten egy olyan nagy közösségnek a tagjai, amely a társadalom megváltoztatását tűzte ki célul. S ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy Gyuricát csak a fasiszta kód aktivizálta, a vasöntőt esetleg már a hideg is. Céljaik végsősoron azonosak: igazságos társadalmat szeretnének. A vasöntő tudja, hogy ez csak forradalom révén érhető el. Gyurica nem beszél egy szót sem a forradalomról. Mert nem osztálykategóriákban gondolkodik, hanem erkölcsiekben. Tudja és vallja, hogy a gonoszt „el kell pusztítani”. Ez a legradikálisabb megfogalmazása. S Gyurica cselekszik is az emberi jószág követelményrendszeréből kiindulva, de éppen saját példázatának szűkösségét is bizonyítva egyúttal. Mert a példából – boncolgattam már, hogy miért – éppen egy létező harmadik magatartás hiányzik. Az, amelyik szerint a példázat ábrázolta viszonyok nem örökérvényűek, tehát megszüntethetőek. Gyurica elméletileg nem nagyon hisz a közeli változásban, de gyakorlatilag ezért cselekszik. S társai azért tudnak később mellé magasodni, mert ők is rádöbbennek arra, hogy van harmadik lehetőség.

A regény első szerkezeti egysége, az exozicció, a bevezető kocsmái beszélgetés volt. A szereplők megismerésének ezen az első szintjén az író inkább egy típust vázolt fel a maga mindennapi életében. A második egység két részre tagolódik: a példázat elhangzása után a kisközösség együttesen nem tud dönteni, majd magában mindenki válaszol a kérdésre. S megtudjuk, hogy Gyurica egyáltalán miért tehetette fel a kérdést. A szereplők megismerésének ezen a második szintjén tehát már a típuson belüli egyéniségekkel ismerkedünk meg, a szereplők itt különülnek el igazán egymástól.

Az ezután következő harmadik és lezáró egység a szereplők megismerésének harmadik szintje. Választ kapunk arra, hogy a mindennapiságban megmaradó egyéni élethelyzetben megfogalmazott válasz miként módosul a mindennapiságból kiemelkedő, rendkívüli egyéni élethelyzetben. Ez teszi lehetővé a szereplők igazi megismerését, hiszen itt cselekednünk kell. Legbensőbb tulajdonságaik így mutatkoznak meg. Ezideig csupán ketten választottak. Keszei, akit csak ezután fogunk igazán megismerni, és Gyurica, akit már cselekvő emberként ismerünk. S megismertünk egy harmadik válaszlehetőséget is: a zsarnoksággal szembenálló kommunistáét, a kocsmáros szomszédját.

Már ez is mutatja, már az eddigiek is bizonyítják, hogy Sánta számára nem

lehetett eszmény a politikától távol élő ember. S helytelen a regénynek az az értelmezése, amely pesszimizmust, tragikus életszemléletet lát itt. Ha semmi más, Gyurica beszélgetése a nagylánnyá serdülő Évával, meg kell hogy győzzön bennünket. Gyurica egy értéket teremtő-megőrző közösséggel vállal azonosulást. Az asztaltársaság kisközössége csak korlátozott érvényű értékmegőrzésre vállalkozik, Gyurica másik két kisközössége értékkeremtésre is. Az asztalos, az ügynök és a vendéglős másik – családi – kisközösségeikben legfeljebb értékmegőrzésre voltak képesek. Az asztalos nem tudta segíteni az elesett és szerencsétlen sorsú szomszéd öregembert. A vendéglősnek csak üzleti alapon jutott eszébe támogatni a szomszédját. Az ügynök pedig a szeretőjét segítette anyagilag s ezzel családi kisközösségének léte ellen cselekedett. Ezek a „kis bűnök” teszik még az értékmegőrzést is korlátozott érvényűvé. Ez a három emberke korlátozottságában azonos Müller úrral (*A Müller család halála c. elbeszélés hőseivel*.) És ennek a hiánya teszi Gyuricát eleve magasabb rendűvé Müllernél.

Gyurica alakja egyébként Müllernek több szempontból is éles kritikája. De a lényeg egy: az értékmegőrzés kevés, az értéket teremteni is kell. Nagyon szemléletesen bizonyítja ezt egy olyan „apróság”, hogy Gyurica a rábizott gyermekek szellemi fejlődésével még a rendkívüli viszonyok ellenére is sokat törődik. Müller csak gyermekeinek testi fejlődésével foglalkozott s a pusztá értékmegőrzés így fordult a visszajára: értékpusztulássá Franz alakjában. Müller filozófiája a kocsmárosékéval áll egy szinten: az ember legfontosabb feladata az élet megmentése. De míg Müller ebben a hitben hal meg, a kocsmárosék pontosan e nézet korlátozott érvényére döbbennek rá.

Másnap este ugyanis nyilasok törnek rájuk és elhurcolják őket. Miért? Hogy ezt megtudhassuk, alaposabban meg kell ismerkednünk Keszeivel. A fényképész megsértődött, hogy nem hitték el állítását. Önmagát az emberiséggel azonosítja, a rajta esett sérelmet az egész emberiségre vonatkoztatja. Keszei határtalanul szereti az „emberiséget” s ilyeneket gondol: „Ne tartóztasd meg magad a szenvedéstől, hogy jó lehessél”. vagy „Az ember célja a hős!” Hősnek képzeletét magát is, akinek hősi mivoltáról senki sem akar tudomást szerezni, pedig gyermekkorra óta készül a hősi életre és halálra. S ehhez méltó a sérelemért kiesztelt büntetés: reggel a nyilaspárt körzeti irodájában nyilasellenes kijelentéseiért feljeleníti az asztaltársaságot. Ezért hurcolják el Gyuricáékat.

Keszei alakja igen erős kritikája a fasiszta ideológiának. Szemlélteti, hogy a fasizmus miképp tudott tért hódítani a tömeg egy tekintélyes csoportjában, s hogy látszólag helyes és magasztos eszmék mögül hogyan bukkan elő lényegük, az embertelenség. Keszeiben igény él a mindennapiságból való kiemelkedésre, de torz filozófiák hatására nem a helyes módot találja meg. Keszei fanatikus alak. S egy külső vonás: a testi elesettség is hangsúlyozza a lelki nyomorékságot. A könyv-ügynököt is megérintik hasonló, a hőskultuszt, az akarat tiszteletét hirdető nézetek. Összekapcsolja kettejüket két formai elem is. Mindketten a művészetekkel kapcsolatban lévő emberek s nyilván ezért és így hatottak rájuk ezek a művészetekben is tükröződő elméletek. S a műalkotások viszonylagos közelsége, jelenléte minden napjaikban elmélyíthette a különb-voltokról kialakuló hamis érzésüket, amely Keszeinél egészen szélsőséges formát ölt. S mindketten látomásban élik át a példázatot. De – s ez a lényeges különbség – az ügynök, mint bűnös ember, aki gondolatai helytelen voltára ébred rá, Keszei pedig mint hős, aki a rabszolga hőssé magasztosulásának ünnepi pillanatában nézeteit igazolva látja.

Ezzel a két – a példázatból következő – de ellenszenvesnek bemutatott látomással felel egy harmadik – racionalista – látomás: Gyurica beszéde Évához. Már a lány neve is az „örök női”-re utal, s a látomás általános érvényét növeli az is, hogy nem tudjuk meg, saját gyermeke-e Éva Gyuricának. Mert mindegy. Nő, aki édesanya lesz, az élet megőrzésének és teremtésének szimbóluma, akit mindenkinek tisztelnie kell.

A nyilasházban megismerkedhetünk a Keszei-féle ideológia gyakorlati következményeivel. A két nyilas hóhérnak, a civilruhásnak és a bölcsésznek a beszélgeté-

se a maga valóságában tárja fel, hogy a példázat nem alap nélküli. Amilyennek elképzelték a kocsmai beszélgetők a maguk „rabszolga”-sorsát, ugyanúgy elképzelik a nyilasok is a maguk „zsarnok”-lehetőségeit. A civilruhás pont a példázat történelem-filozófiájának szellemében tanítja társának, hogy az önbecsülést kell kiirtani az emberekből ahhoz, hogy használható élőhalottak legyenek, egy gépezet kerekei. Az elméleti oktatást a gyakorlati megvalósítás kísérlete követi. Először is jól összeverik minden magyarzkodás nélkül a négy foglyot. Gyuricáékkal hajnalban találkoznak újra a cellában. Itt indul harmadik és utolsó beszélgetésük. Gyurica most is talányos és szűkszavú. Rendkívüli mértékben fegyelmezett. A kocsmárossal ők ketten próbálják józanul mérlegelni a helyzetet. Kovács teljesen összetört, ugyanazt ismételteti csak csökönyösen. Az ügynök eljut a példázatra adandó helyes válasz küszöbéig: „Ebben a világban nem lehet élni! Lassan mintegy önkéntelenül fel-emelte a hangját és a mutatóujját maga elé tartotta: – Ebben a társadalomban nem lehet élni!”

A zsarnoki rendszer rafináltabb, mintsem gondolnák. A nyilasok a következőt eszelik ki: áldozataik hazatérhetnek, ha bebizonyítják „becsületességüket és az őszinteségüket”. Ezt pedig úgy tehetik meg, ha kétszer pofonvágják az előttük kötélén lógó vasmunkást. Aki esetleg azonos azzal, akit előző nap vittek el Béla kolléga szomszédságából. Ez legalábbis nagymértékben magyarázná, hogy a kocsmáros olyan erőnek bizonyul, hogy meg sem kísérli pofonútni a haldoklót, sőt Királyt is visszatartja a kísérlettől. Mert az asztalos és az ügynök megpróbálják, de nem bírják megtenni a szörnyűséget. A civilruhás már éppen át akarja adni a pribékeknek a társaságot, amikor Gyurica megszólal. S társai elszörnyedése ellenére vállalja a tettet, megüti a kommunistát. Kiengedik.

Sánta pontosan érzékelteti, hogy Gyurica micsoda éjszakán ment keresztül, s hogy cselekedete óta jóformán nincs magánál. Útja közben bombatámadás éri a várost, ő csak megy, s amikor meglátja kis házát, zokogva borul a földre. Vecsés felől pedig felhallatszik az ágyúk dörgése. Az ágyúké, amelyek el fogják söpörni a pusztító zsarnokságot.

A regény igazi értelmezése csak a befejezés felől kísérelhető meg. S hasonlóan *Az áruló*-hoz, itt is az utolsó oldalak, a választás kedvéért született az egész történet. Innen a befejezés felől nézve válik erőteljesen sugárzóvá a regény erkölcsi tanítása, s a felfelé ívelő, csattanóra sűrűsödő szerkezet ezt csak erősíti. Itt ismerjük meg igazán a kisember rabszolgafilozófiáját hirdető szereplőket. Az elvi válaszra itt következik a gyakorlati, a cselekvésben megmutató válasz. S még teljesebbé teszi ezt, hogy a választásuk előtti percekben a „Sátán” – a civilruhás – szájából halljuk viszont a belenyugvást hirdető epiktétoszi gondolatokat.

Az ötödik pecsét asztaltársasága mindvégig a hogyan kell élni? kérdésre keresi a választ. A példázat csak két lehetőséget ismert, s Gyurica kivételével ők maguk is elfogadják először, hogy csak ennyi lehetőség van. De a regény maga nem egyszerűen parabola. Itt a tulajdonképpeni parabola olyan konkrét életviszonyokba ágyazott realiztikus történetbe épült be, amely a parabola ambivalenciájánál sokkal gazdagabb, s más-más reagálási lehetőségeket mutat be. Sánta azt ábrázolta: milyen hatást tesz egy közösségre egy parabolisztikus történet. S a regényegész összefüggéseiben nyilvánvalóvá válik, hogy maga a parabola itt nem is tart igényt arra, hogy az élet egészének kifejezőjeként értelmezzük. Hiszen a regényen belül derül ki a parabola soványsága, nem elegendő volta az élet mozgásának igazi visszadására.

A Gyurica feladta kérdésre először, az elvont-elméleti helyzetben mind rosszul válaszoltak. Keszei, aki a rabszolgát választotta, másnap feljeleníti társait. A három iparos a zsarnoki létet választja, mégsem képesek a haldokló kommunista bántalmazására. A konkrét helyzet tehát az ember igazi énjét mutatja meg. Aki az elvont etikai vitában hősnak mutatkozna, az aljas lesz, aki pedig ott gyáva volt, az a valóságban mégis hős. Akiből nem irtódott ki az „odakint” hatására az erkölcsi

jó, az ennek a normái szerint cselekszik. Akit viszont deformált az „odakint”, akiben eluralkodott az erkölcsi rossz, az ennek a „normáit” követi.

Hogy az erkölcs mennyire történeti kategória, s mennyire konkrét, azt Gyurica alakja mutatja meg. Ő kerül a legnehezebb helyzetbe. Kénytelen a haldoklót – társát az ellenállásban – meggyalázni, mert ki kell szabadulnia, hogy a rejtegetett gyerekek el ne pusztuljanak. Az erkölcsi rossz elutasítása a másik hármat hőssé avatta, de Gyurica ezen a módon nem lehetett volna igazán az. Ő több kisközösséghez tartozott, mint a társai, akiknek „csak” az életbenmaradás és a becsületesség között kellett választaniuk. Gyuricának többféle cél között kellett eligazodnia. Nemcsak az életben maradás és az önbecsülés között, hanem az önbecsülés, a társaival való szolidaritás és a rábizott gyermekek életbenmaradásának biztosítása között is. Választania kellett, hogy melyik kisközösséggel tart: társaival vagy a gyerekekkel? Mindkettő pozitív értéktartalmú választás. És bármiként választ, egyúttal bünt is követ el, ellentétben társaival. A két cél konfliktusa ezért lehet igen erős.

Döntésében tehát arra is figyelnie kell Gyuricának: melyik a kisebb bűn? S ő eszerint cselekszik: a gyermeki közösség megtartása fontosabb célnak bizonyul. De még ha a kisebb bünt vállalja is, a cél nem szünteti meg a bűnösségét. Ezért természetes Gyurica büntudata, bár az etikai bíróságnak fel kellene mentenie Gyuricát. Aki – félre ne értsük – nem a rossz és a rosszabb között választott, hanem két jó között. A tragikus az, hogy választania kellett, hogy a két jó egyidejűleg az adott körülmények között nem realizálódhatott. Gyurica helyesen választott. S bár a még eszméleténél lévő könyvügnök kétségbeeséssel néz rá, s bár a nyilasoknak meglehet az a démoni elégtételük hogy megaláztak, összetörték egy embert, Gyurica mégis hős lett. Éppen azzal, hogy életbenmaradt, három társa pedig éppen a halálával segíti elő a „halálnak halálát”, az emberi győzelmét.

A mindennapjait, a hétköznapjait élő ember is állandóan választásra készülő helyzetek elé kerül. Méginkább így van ez a történelmileg kiélezett korszakokban. Az emberi személyiség minél több rétegét mozgatja meg, készíti közreműködésre a választás ténye, annál inkább változnak át az *egész ember* partikuláris életmegnyilvánulásai az egyetlen lényeges feladatra koncentráló *ember egészének* tevékenységévé: az ember partikularitása felolvad a nembeliségben. Gyurica élete voltaképpen egy folyamatos ember egésze állapot: a gyerekek kimentése a fasizmus borzalmaiból állandó készenlétet igényel. Partikularitása csak álca, látszatélet, mint a kocsmai beszélgetések sora. Ezt a partikularitást a külvilág szemében azonban továbbra is a személyiség lényegi állapotaként kell fenntartania a cél megvalósítása érdekében. Tüskés magatartása így alighanem a védekezés, a rejtőzködés egyik burka. Gyurica az adott történelmi helyzetben a vállalt feladat végzése közben nem tudja „elfelejteni” nembeli voltát. Így született és így tört ki belőle a példázat is. S iróniája nemcsak a védekezés iróilag ragyogóan megragadott reflextevékenysége lehet, hanem az ember egésze állapot ingerültsége is a többiekkel szemben, akik megrekednek partikularitásukban akkor is, amikor az idők szava ennél többet követelne. Mert Gyurica társai egész ember voltukból csak a regény harmadik szintjén emelkednek ki, ehhez a példázat utáni elmélkedésük még kevés, ez még csak előkészíti a börtönjelenetben megvalósuló állapotot.

Gyuricát az újabb próba, a börtönjeleneté nyomatékosan figyelmezteti nembeliségére, egy újabb ugrást kénytelen megtenni, egy még erőteljesebb elszakadást partikularitásától. Ez az ugrás szinte már a személyiség összeroppanásával fenyeget. Erős a kontraszt: a könyvügnök úgy látja, hogy Gyurica most süllyed a legmélyebbre, hogy fizikai létét menthesse. Gyuricának pedig emellett még azzal a lehetőséggel is szembe kell néznie, hogy három társa miatta pusztul el. Hiszen joggal gondolhat arra, hogy előző napi vendégük – a fényképész – jelentette fel őket, s ha ez így van, akkor miatta. Ő nevezte dögöknek a nyilasokat, s ő szegényítette meg Keszeit. Gyurica emberi nagyságát mutatja, hogy ezt a terhet el bírja viselni. Katarzist hozó zokogása közben felhangzanak a ködöt oszlató szovjet ágyúk, s ez biztosíték lesz arra, hogy Gyuricának Évához intézett szavai megvalósulhatnak.

Áldozata tehát nem hiábavaló, hanem értelmes cselekedet. Bármennyire is hőssé magasztosul a másik három iparos, az igazi hős, az Igazgató Jóskát előlegező, a közöségért cselekvő hős Gyurica.

Mégis felvetődhet a kérdés: ha bűnös, lehet-e hős Gyurica? Zokogása tényleg a megtisztulás jele-e? Három társának hősiességéhez nem férhet kétség: nem vállalják az egész emberre jellemző, a partikularitás érdekeit előtérbe helyező kompromisszumot – a pofozást –, inkább elpusztulnak. Mivel Gyurica tartósan a nembeliség állapotában él, a partikularitás érdekei – bár látszólag meghatározzák cselekvését –, fel sem merülnek döntése közben. Viszont szabadulása után éppen ezért fokozatosabban ugrik előtérbe partikularitása. Ezért szörnyű hazafelé tartó útja. Gyuricának csak első – a regényben nem kibontott hősiessége, a gyerekek rejtegetésének eldöntése volt partikularitás és nembeliség konfliktusa. Másodszer a nembeliség két állapota között kell döntenie, szinte el kell felejtienie, hogy partikularisan is létező, szinte megsemmisül partikularitása. De hát ez képtelenség, a partikularitás ilyen mértékű felfüggesztése bármily rövid időre is elviselhetetlennek tűnik. Főleg azért, mert Gyurica nem hiheti ezek után azt magáról, hogy hős, hiszen súlyosan vétkezett. De bukása után életben marad – feladatok várják. Zokogása ezért hozhat feloldást: a megsértett világrend helyreáll.

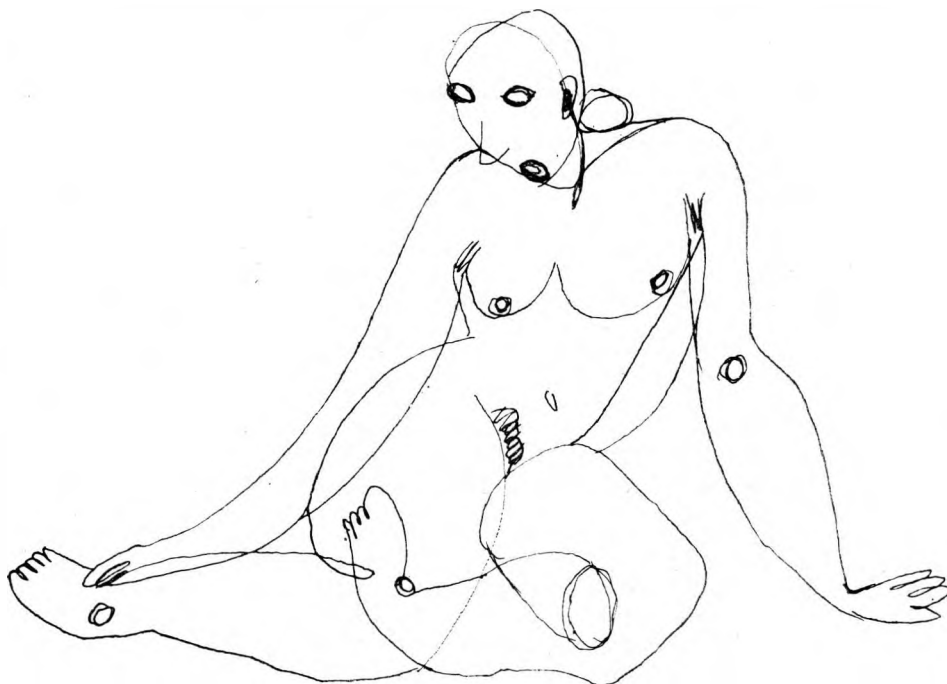
Így érve a regényt lehull róla mind az értetlenség, amely fogadta. A téves állítások cáfolására nincs is szükség. Márcsak azért sem, mert a megjelenést követő elemzések egy része is vitakozott velük. Csak egy vitakérdést érdemes felidézni, a legsúlyosabbat: az egzisztencializmussal való rokonságot.

A regény két ködös és hideg estén és éjszakán játszódik és hajnalban ér véget, amikor egy bombatámadás befejeztével Vecsés felől felhangzanak a szovjet hadsereg ágyúi. Az éjszakától a hajnalig, a ködtől a ködöt oszlató ágyúzásig ívelő szerkezet eleve emelkedővé teszi a regényt. Az idő mellett a tér is hasonló szerepű. A cselekmény zárt, természetnélküli térben játszódik – kocsmában, lakásokon, börtönben. Még az utcára is csak kétszer jutnak ki. A regény közepe táján a könyvügynök hajnalban hazafelé tartva gondolja végig a példázatot „az éjszakát átvészelt és makacsul szétterpeszkedő ködben”, – s a regény végén Gyurica hajnalban indul haza. De itt már feloszlott a köd s „háta mögött felgyúlt, égett a világ”. Gyurica kiszabadulása tehát általános érvényű, s a bombázás, a tűz, az ágyúzás az embertelen világ pusztulását jelenti. Gyurica látomásának megvalósulását. S ezzel a szerkezeti elhelyezéssel is tagadja a könyvügynök hamis hajnali látomását s vele Keszeiét is.

A regény befejezésekor jól választó alakok is Gyurica hitének jogosságát példázzák. Ez a történelmi optimizmus eleve idegen az egzisztencializmustól. Sánta hősei közül ugyan többen elvesztették az emberiség haladásába vetett hitüket – akárcsak az egzisztencialisták –, de a regényegész épp a haladást hirdeti. Cáfolja tehát az egzisztencializmust. S az összes további érvről bebizonyítható a részleges érvényűség. Mert nem egyes szereplők megnyilatkozásait kell itt most diadallal felmutatni, hanem az egészet értelmezni. S itt három ember az életével adózott, mert belátta, hogy amit korábban hirdetett, az nem egészen helytálló, az embernek nem az egyetlen kötelessége, hogy mindenáron életben maradjon.

Sántának nem eszménye a politikától távol élő ember, de az ilyenekből álló többséget állítja *Az ötödik pecsét* középpontjába. Eligazít e kérdésben egyik vallomása is: „Nem ők voltak a könyvben a legkülönbek. A legkülönb az az ember volt, akinek a haldoklásához odavezették őket. De ők képesek voltak halálukkal adózni tiszteletet ennek az embernek. Akit egyébként, ha a történet úgy kívánta volna, hogy hosszabban szóljak róla, a *Húsz óra* Jóskájához tettem volna hasonlóvá.” A regényben világos értékhierarchia bontakozik ki egy olyan etikai értékskála alapján, amelyet döntően befolyásol az érintettek társadalmi aktivitása. A csúcson a kommunista vasöntő áll, őt követi Gyurica, majd a kocsmáros, az asztalos és az ügynök. A negatív értékskála is különböző szinteket mutat: itt a civilruhást követi a bölcsész, majd őket a többi nyilas, legvégül Keszeivel.

Sánta hősei nem a világ abszurditását ismerik fel, hanem az adott világét. A halál árnyékában nem az élet értelmetlensége, hanem ellenkezőleg, az értelmes élet szépsége lesz a fontos számunkra. *Az ötödik pecsét* nem az ember absztrakt, „lét-bevetett” fogalmat tételezi, hanem a társadalomban létező emberi és nem emberi kibékíthetetlen ellentétét. S ugyanazt hirdeti Sánta, amit Hemingway *Az öreg halász és a tenger* híres alapgondolatával: „Az ember nem arra született, hogy legyőzzék – az embert el lehet pusztítani, de legyőzni nem lehet soha.” Ennél optimistább választ a huszadik században élő ember sorsáról nehéz találni. S ha jól meggondoljuk, korunk igazán jelentős műalkotásai mind ezt az igazságot hirdetik.

MÓRA FERENC ÖNPORTRÉJA — A PÓSÁÉKHOZ ÍRT LEVELEKBEN

Móra Ferenc a Pósa Lajossal történt találkozást – *A költő* (1923), *Szegedi életem 25. évfordulója* (1927), *A halhatatlanság körül* (1930) című írásaiban – több változatban írta meg. Annyiszor alakított rajta, ahányszor íróként hozzányúlt. Fantáziája – szinte játékosan – új és új rendbe rakta a megtörtént esemény tényeit. Csak lényeges élményt használnak fel és variálnak ennyiszor az írók. Móra a maga életében sorsfordítónak tartotta a Pózával való találkozást. Azt ma már az előkerült Móra-levelekből biztosan tudjuk, hogy nem Szegeden, Dankó Pista temetésén és nem 1903-ban találkoztak először. Írónk – több verse megjelenése után – pesti egyetemistaként Péterfy Sándornak, a „tanítók atyjának”, ekkori jótevőjének ösztönzésére kereste fel Pósa Lajost. 1899. november 16-án így írta le a menyasszonyának küldött levélben a találkozást: „Nagyon szívesen fogadott, nem volt semmi különös mondani-valója, csak éppen meg akart ösmerni. Nekem is mondta, amit Péterfynek is mondott: hogy ez a Móra Ferencz már most is ér annyit, mint Móra István, már most is van akkora költői tehetség, mint az. Aztán csak arra kért, hogy Pestet itt ne hagyjam.” A második találkozás történt 1903-ban Szegeden, a nóta- király temetésén. A gyászbeszédet a múzeum lépcsőjéről Pósa Lajos tartotta. A temetésről szóló riport megírására Móra kapott megbízást, aki ekkor még „a szegedi sajtó keze-lába”, „olyan szaladj-ide, szaladj-oda újságíró” volt. A szerkesztő előre közölte vele: vigyázzon, mert Pósa nagyon kényes arra, hogy milyen hüen jelenik meg az emlékbeszéde. Móra ki se ment a temetőbe, elrejtőzködött a szerkesztőségben, megírta és a nyomdába adta a tudósítást. A temetés után Pósa, aki maga akarta az újságírónak közlésre lediktálni a Dankó koporsója felett tartott beszédet, felhozatta a nyomdából a kéziratot: „... átnézte, megölelt és azt mondta, hogy írjak meséket *Az Én Újságom*nak. Rám parancsolta a meseírást. Így aztán 1914-ig dolgoztam Pósa bácsi lapjában” – idézte Móra a nagy pillanat emlékét *Szegedi életem 25. évfordulója* című írásában.

Ekkor kezdődött nemcsak a két író, hanem a két család barátsága is.

Móra azokban a levelekben, amiket 1914-ig Pósanak s 1933-ig Pósanénak, „Lidike mamá”-nak írt, leplezetlen nyíltsággal vallott önmagáról. Tudjuk, írónk epikai alkotásait is áthatotta a líraiság, s ez gyakran megnyilvánult abban is, hogy őszintén kitarulkozott, nyíltan felmutatta magát, de ezek a levelek Móra életének olyan problémáiról is hírt adnak, amik még a nála oly gyakori reflexiók formájában, odavetett megjegyzéseként sem tűntek fel az alkotásokban. A levelekbe zárt vallo-mások összetettebb s így teljesebb képet adnak Móra egyéniségéről, emberi sorsáról és írói szemléletéről, világáról.

Ezek a levelek azért is jelentős dokumentumok, mert Móra írói életének szinte az egészéről, az 1905-től közel a haláláig tartott periódusról, ennek minden jelentős mozzanatáról szólnak.

MÓRA „AZ IRODALOM VIRÁGOS KERTJÉBEN”

Pósa adott Mórának, a vidéki újságírónak először lehetőséget arra, hogy *Az Én Újságom* lapjain gyermekirodalmi alkotásaival az ország színe elé lépjen. Sőt, Pósa volt az is, aki először nevezte Mórát a legnagyobb élő gyermekírónak. Csak egyetlen levélben, 1906. december 21-én így halmozta az értékelő, dicsérő megállapí-

tásokat Móráról: „Senkiben se telik nekem olyan nagy örömem, mint tebenned... Nyelved zamatos magyarságában gyönyörködöm; tartalmas írásod művészi formája mindig meglep...; minden egyes dolgod egy-egy kis költői alkotás. Úgy csordogál tolladból a mese, mint a méz... Költő vagy, író vagy, művész vagy a legjavából... Sok örömem volt már új tehetségek szárnyának bontogatásában, de senkiben sem telt még annyi örömem, mint tebenned.”

Móra levelei Pósa iránti hála szavait zengték, és már nem is baráti, hanem a gyermeki ragaszkodás, szeretet forró vallomását visszhangozták. Mindig frissen és kifogyhatatlan költői képekkel, a prózát lírává finomítva...

1906. augusztus 24-én így fogalmazta a névnapi üdvözlét: „A sok Lajos-napi köszöntő közt, amely az ország minden tájáról megkeresi holnapra a radnóti poéta-fészket, bizonyosan egy se száll hozzátok szerényebb helyről, mint a mienk, de bizonyosan egyiknek se ad szárnyat a mienknél igazibb szeretet. Szíved, lelked bő terméssel, örök nyárral áldja meg az Isten, soha ne fogyatkozzon meg a virág, a mit angyalkezek szórnak az utadra.” 1909. december 10-én Móra így köszönte meg Pósanak legújabb írásairól küldött dicséző megállapításait: „Fejedelmi bőkezűséggel szórod a gyöngyöt a szegény vándorlóra, – persze futja a te kincstáradból. S mit tagadnék rajta: biz én nekem jól esik bele öltözködnöm ezekben a gyöngyökbe... Tudom én azt, hogy a Te hozzám való, meghálálhatatlan szereteted nagyító-üvegén keresztül nézed a dolgaimat, de azért mégis csak jól esik a dicséret. Az az én Pegazusomnak az abrakja.” Amikor Móra felesége kórházban volt Pesten s Pósaék többször meglátogatták a beteg asszonyt, írónk így fejezte ki háláját: „Mindig tudtuk, hogy ti vagytok a legjobb emberek a földön, annyira jók, hogy a ti jószágtok már nem is erre a világra való... Az a figyelem, az a gyöngédség, a szeretetnek az a szülőt, rokont felejtető mértéke, a mivel... át melegítették bennünket, mintha a legszébb meséskönyvből lenne kivágva. Lám, így ismeri meg őszbe csavarodott fejjel, fölhasogatott szívvel, öreg korában az ember a kedves jó tündereket, a kikben gyerekkorában sem hitt s a mikor érzi a fején és a szívéen a simogató, áldott kezüket, akkor nem tud egyebet tenni, mint a gyerek: csendesesen sírni boldog örömeiben...” 1913. augusztus 24-én így küldte jó kívánságait Pósanak: „Lelked tüzenél senki többet nem melegedett, mint mink, – tiszta fénye tartós lobogását senki őszintébben nem kívánja.” Az egyik levélben Móra „lélek szerint való apám”-nak nevezte Pósaét, a másikon így fogalmazta meg családjá nevében a Pósaékhoz tartozást: „... akikhez olyan közel vagyunk, mint fészkelő madár a fájához”. S amikor 1914 júniusában Pósa betegségéről az első „riasztó hírt” olvasta az újságban Móra, Pósanénak így írt: „... apám haláláról maradt könnyekkel sirattam meg, annál keserveesebben.” Ha Pósa halála után az özvegytől jött a meglehangú levél, írónk így vagy ehhez hasonló gondolatokkal zárta válaszlevelét: „... olyan jól esik a simogató anyai kéz, ha még olyan bús és erőtlén is: mi a lélek szerint való apánk áldott és áldó, felejthetetlen kezét is érezzük benne.”

Említettem, hogy ezt a ragaszkodást fűtötte az a tény, hogy Móra, a vidéki író *Az Én Újságom* hasábjain kapott először lehetőséget arra, hogy az ország olvasóihoz szóljon. Azt rögtön jegyezzük meg, hogy nem Pósa formált belőle ifjúsági író, ő csak a közlési lehetőséggel kicsalogatta belőle azt, ami már készen volt benne. Móra az induláskor teljes értékű ifjúsági írónak bizonyult. Sajátos írói egyénisége, művészi élményanyaga, erkölcsi felelősségérzete, pedagógiai hajlama, gyermekszeretete, művészetének sajátossága avatta a fiatalok alkotójává. Sőt, Móra írásai tették igazán nagyhatásúvá, művészi értékűvé *Az Én Újságomat* is.

Fokozta Mórában a Pósa iránti tiszteletet az is, hogy – éppen úgy, mint Tömörkény, Mikszáth, később pedig Kosztolányi – ő is a művészi értékű magyar gyermekvers megteremtőjét látta *Az Én Újságom* szerkesztőjében. A gyermekek költőjét dicsérte benne, „a dalok és mesék fehérszakállú, aranyos királyá”-t, aki arra tette rá az életét, hogy a magyar gyerekek lelki tápláléka ne lehessen többé „régii sovány pedagógiai tészta, a tanköltészet cukrával, mákjával behintve”.

Jobban megértjük ezt a nem mindennapi, áhítatos, gyermeki ragaszkodást, ha azt is tudjuk, hogy Móra egy kegyetlen életperiódus után érezte meg a feléje nyújtott

segítő, felkaroló kezét. 1903-ban még frissek írónk lelkén a sebek, amiket a pesti egyetemi évek idején, majd a sikertelen, megalázó álláskereséskor kapott. Az előkerült levelekből ma már nyilvánvaló, hogy Móra 1897 szeptemberétől nemcsak nyomorgott, éhezett, fázott, hanem kiszolgáltatott, kihasználtságát szellemi proletár is volt Pesten. Reggel öttől este 11-ig tanult és különösképpen dolgozott, a korrektor-ságtól az adminisztrációs munkán át buta úri diákok tanítását vállalta el azért, hogy megélhessen és pénzzel támogathassa Kiskunfélegyháza élő öregedő szüleit. Nem véletlenül írta néhány hónapos pesti tartózkodása után kiskunfélegyházi menyaszszonyának: „...annyi rosszat, az emberek annyi bűnit, nyomorúságát, kicsiségit láttam idefönt ezalatt a hosszú három hónap alatt, mióta fönt vagyok, hogy elég lesz egész életemre”. 1900 tavaszán két hónapra alapvizsgás tanárságot vállalt Felső-Lövön, majd 1902. május 1-ig állásért könyörgött a miniszternél és más „méltóságos kutya”-nál; Kiskunfélegyháza urai még az írónki állástól is elűtötték, míg végre újságíróként Szeged befogadta. Ilyen élmények után találkozott Pósaival, aki megbecsülte, értékelte, tisztelte őt.

A „RÉGI ISKOLÁBA TARTOZÓK” KÖRÉBEN

Persze, Pósa Lajos nemcsak gyermekköltő volt. (A gyermekirodalom történetében megvan a jelentősége még akkor is, ha verseit olvasva ma már a monoton egyhangúság, olykor-olykor a rutin és a primitívvé vált egyszerűség zavaróan hat is ránk. Gyermekversei közül kihulltak az idő rostáján az idilli népszemléletet és a vallásos eszmeiséget sugárzó költeményei.) Felnőtteknek írott, konvencionális formai megoldásokat alkalmazó verseivel, amelyek a szellemi igénytelenséget és a problémátlan életszemléletét úgy tüntették fel, mint a magyarság és a moralitás eszményét, a „régis iskola”, a nép-nemzeti epigonizmus egyik vezér-egyéniségévé s ezzel együtt a modern, az új idők új dalaival jelentkező költészet bigott ellenfelévé vált. Több tényező okozta, hogy a költő Móra „a régi iskola” köréhez csatlakozott, most az egyik legfontosabbáról, a Pósa-hatásról, a Pósa-hoz fűződő érzelmi kötődésről szólhatok csupán. Még az egyetemi évek végén, 1899/1900-ban úgy tűnt, hogy Móra, a költő az epigon-lírával ellentétes költőeszménnyel jegyzi el magát. Amikor a kapitalizmus emberellenességét, a társadalom nyomorát átélte, amikor a természettudomány hatására megrendült benne az Isten-hit, amikor rádöbbsent, hogy a lelke bonyolult, kiismerhetetlen erők csatateré, a kétely, a vívódás lett úrrá rajta, s ebből az életérzésből született is néhány megrázó erejű költeménye. Az *Éjszakák*, a *Hajnalhasadás*, az *Isten* című, versekben a vívódó, útkereső Mórát ismerjük meg, a századforduló emberét, aki nagykorúvá akar lenni, önállóvá akarja kiküzdeni magát. Az *Isten* című versében írja:

Örült, vad eszmék téptek, ostoroztak,
Kimarva lelkem éles karmaikkal,
Vérszomjasan és éhesen üvöltve.
Vijjogva verte össze szárnyait
Gyötrelmeinek síró erdejében
A kétkedésnek halálmadara.

A nyomor és az állásnélküliség periódusában, 1902. március 30-án jelent meg a *Halljátok-e öreg tanárain*... c. verse. Móra ebben a költeményben keserűen támadta tanárait azért, mert nem tárták fel előtte az élet igazi arcát, s nem mondták meg neki, hogy ő, a szegény maradjon a zsellér-rögön, hogy az élet piac, ahol minden hitványsággal van tele, ahol csak a gaz kelendő s a becsületnek nincs becsülete, hogy tudatlanul, hamis nagyságoknak tömjént égetve többre lehet jutni, mint tudományai, s hogy csak az boldogul benne, ki saját lelkét bérbe adja. A költemény utolsó versszakából az is kicsendült, hogy Móra lényegében nem is öreg tanárait támadta, ha-

nem azokat, akik miatt nem diadalmaskodhat az érdem és igazság, akik miatt fertelmes az élet.

Ilyen Móra-versek a Pózával kötött barátság, az ő költői eszményével történt azonosulás után nem születnek többé. Érdekes, hogy írónk ugyanekkor prózájában, különösen publicisztikai írásaiban Ady szemléletével rokon...

A Pózáékhoz írott levelekben Móra a régi iskolához való tartozását egyértelműen megszólaltatta.

Kis József költő, a *Hét* szerkesztője, írói jubileuma 40. évfordulóján meghívott vendégként felolvasott a Dugonics Társaságban 1910. február 9-én. Móra így tájékoztatta erről az eseményről Pózá február 15-i levelében: „Az ám, itt járt az ősz kuldus – a hogy ő mondja magáról – Szegeden. Az újságokba kiíratta ugyan, hogy hogy fogják őt ünnepelni – előbb, mint Szegedre hirt adott volna, hogy jön-e csak-ugyan – de aztán irtózatosan megcsalódott s a mi gyűlölet belefér – pedig úgy nézem, még a csizmaszárában is ezt hord az a kis ember – azt alkalmilag mind ráköpi Szegedre.”

„Elmondom neked, hogy áll a bál, mulass, vagy bosszankodj rajta, a hogy érdemesebbnek látod. A zsidó pap addig rágta a Tömörkény (a Társaság főtikára – H. A.) fülét, meg a Lázárét (Lázár György polgármester, a Társaság elnöke – H. A.) (nagy versszakértő mind a kettő), hogy hazánk ősz költőjét végre is meghívták, hogy olvasson föl, mint vendég... A nagy költő erre a pesti lapokat tele fújta reklámmal, egyben pedig leírt ide a keresztfiának, Kun Józsefnek (verseit láthattad már a Hétben, többet, mint én, mert én a kezembe nem veszem őt év óta) –, hogy lejön, de legyen *gavallér a társadalom* és adjon neki pénzt.” Kiss József hívei gyűjtést rendeztek, de – Móra közlése szerint – csak 300 korona gyűlt össze, ennyit pedig szegyeltek átadni. „...s így nagy hazánkfia nem kapott egy krajcárt se. Azért volt olyan harapós, mint mondják, egész ittléte alatt, mint egy hörcsög. Ládd, milyen undorítóan szép ez az ünneplés így közelről.

Hanem hát mi közünk nekünk ehhez?”

Pósa tetszésére számítva, az ő ízléséhez igazodva írta Móra ezt a levelet: idegenül, ellenségesen, megvető gúnnyal szólt az ünnepelt Kiss Józsefről; megfricskázta a jó barátot, Tömörkényt is a felolvasó ülés megrendezéséért; közölte, hogy őt év óta, 1904 óta – azaz barátságuk kezdetétől – a *Hét* nem volt a kezében. Móra szemléletét nem tette magáévá az a lap sem – a *Szegedi Napló* –, ahol írónk újságíróként dolgozott. A napilap „Kiss József Szegeden” főcímmel és „A költő-király felolvasása” alcímmel tájékoztatta olvasóit a Dugonics Társaság felolvasó üléséről. A tudósításban ezek olvashatók: „A koszorús költő, kinek negyven éves jubileumát most ünnepli az ország, Szegedre is lejött, hogy itt is hallassa szavát, hogy a Dugonics-Társaságban felolvassa lelkének újabb szülőiteit, az ő páratlan, igézően szép költeményeit.” Nemcsak a teremben tapsolták meg a költőt, az utcán, „...a torony alatt valósággal lázzal ünnepelte a közönség”. „Kiss József jól érezte magát köztünk s igen hízogón nyilatkozott Szegedről. A város nagyon tetszik neki, de kivált meghódította őt a magyaros, közvetlen és őszinte vendégszeretet.” Sőt, a *Szegedi Napló* ugyanebben a számban, külön glosszában szólt arról is, hogy Kiss Józsefről könyv jelenik meg. Így méltatta a vállalkozást: „A magyar társadalom, közélet és irodalom, vezérszellemei szövetkeztek egymással, hogy elégtételt szolgáltatassanak Kiss Józsefnek, magyar költészetünk díszének, azért a közömbösségért, bántalomért és háládatlanságért, mellyel a sors és a nemzet hivatalos és választott képviselői fizettek halhatatlan dalaiért.”

Érdekes módon történt Móra taggá választása a nép-nemzeti írók szervezetébe, a Petőfi Társaságba 1915-ben. Pósa ekkor már nem élt, özvegye, aki szintén verselgetett, vette kezébe a kezdeményezést. Ő protezsálta be Mórát Szávay Gyulánál, aki levélben „megmozgatta Tömörkényt”, mint írónkhoz legközelebb állót, hogy készítse el az ajánlást, s ugyanakkor azt is közölte vele, hogy „ők, a régi iskolába tartozók, mindent megtesznek” Móra beválasztásáért. „Nem értettem a dolgot – írta költőnk Pózáénak 1915. november 30-án –. Szávayval én soha össze nem meledegtem. Az én kis cirkohedűmre ki tehette figyelmissé? Most már tudom, a mit valahogy mind-

járt sejttem: hogy a Pósa bácsi áldott keze simogat engem a sírból is, lélek szerint való apámé, a ki engem a világon legjobban szeretett.

Én a Szávay jóakarátát megköszöntem és – elhárítottam magamtól, mint a minap itthon a városatyaságot. Ezt persze, másokból: szegényesen vagyok én föltarisznyázva a Petőfi-Társaságba. Nemcsak arra értem, a mi keveset össze cincogtam, s a mi bizony a magam szemében sem nyom sokat, de a hivatalos poéták közt a Pósa bácsi visszajáró lelkén kívül kicsodám maradt nekem? Ki tud én rólam, névtelen kicsi vidéki emberről, a ki mindig szégyeltem kiabálni?

Most mégis a Pósa bácsi akarata döntött, a hogy kisugárzott Lidike mama leveléből.”

Pósáné ösztönzésére Móra levélben fordult a Petőfi Társaság tagjaihoz, s kérte szavazáskor támogatásukat. Ilyen tartalmú leveleket küldött szét 1915. december 3-án: „Sávay Gyula úr az imént értesített, hogy ő és néhány jó emberem megszegyenítő jóakarattal tagul ajánlott a Petőfi-Társaságba. Csöndes, magamnak ciripelgető vidéki tücsök létemre ambícióim sohasem mertek ennyire szállni, – most, hogy biztatást kaptam rá, szabad legyen Nagyságos Uram jóakarátú támogatását is kérnem. Körülbelül húsz éve írogatok, verseim nagyrészt az Új Időkben és a Vasárnapi Újságban jelentek meg. Van néhány kötetem, mely miatt tán nem kell szégyenkezni, új vers-kötetemet most van sajtó alatt. Ennek egy próbaívét ide mellékelem az esetre, ha a magyar költészet nagy kórusában az én kis cirok hegedűm eddig elkerülte volna Nagyságos Uram szíves figyelmét. Ez szóljon értem, ha tud.”

Móra pontosan tájékoztatta Pósánét a kapott válaszokról. A választás előtt közel húszan ígérték meg szavazatukat. „Tömörkény a második választásnál – az elsőnél elbukott – 11 szóval került be – közölte Pósánéval –, de most úgy látszik, nagyobb az érdeklődés és sokan fognak szavazni.

A Bársony meghódítása nagyon kedvesen történt. Mikor Lidike mamának írt, még akkor nagyon bizonytalanul nyilatkozott. Közben azonban megkapta a leveletemet s abban az ide is mellékelte néhány szelvényt. Erre tegnap este ezt a levelet kaptam tőle: „Kedves Uram, most nem érek rá sokat írni, csak ennyit mondok: az *Aeterna solitudo* című verse miatt föltétlen önre szavazok. Szíves köszöntéssel stb.”

Pósáné szervező ügybuzgalmáért így mondott köszönetet Móra: „Megszegyenítő, soha meg nem érdemelt és soha meg nem szolgálható jóságának annyi bizonyosságát vettem minden felől, hogy a hálakodásba bele se fogok. Kevés volna, akármennyit mondanék és szegényes az érzésnek addig a teljességéig, a mely már könnyben csordul ki.”

December 18-án választották be Mórát a Petőfi Társaságba. Ezzel költőnk – szervezetileg is – „a régi iskola körébe” került... Pósa „visszajáró lelké”-nek, Pósáné közreműködésének köszönhetette, hogy országos testület tagja lehetett. Ez a tény is fokozta a Pósa emléke iránti tiszteletét. S ezt Móra élete végéig többször kifejezésre is juttatta. Ő mondott emlékbeszédet 1919 januárjában Budapesten, a Zeneakadémián az öt éve elhunyt költő tiszteletére rendezett emlékünnepen. Karcolatot írt róla 1929-ben, amikor elkészült Pósa szobrának agyagmintája, s 1930-ban a Városligetben tartott Pósa-szobor leleplezésekor is ő szólaltatta meg Szeged üdvözlését.

A hála a halott költőnek szólt, aki megnyitotta előtte az „irodalom virágos kertjé”-nek kapuját. De Móra lírája, amivel az epigon költőkhöz kapcsolódott, szemlélete radikalizálódásával egyre apadt, majd végleg el is némult. Ady halálakor már a nagy költőben – akinek a költészetét évekig idegenkedve, ellenérzéssel figyelte – a forradalom költőjét köszöntötte, s 1920 után gyakran csipkelődő, lekicsinylő szót ejtett a Petőfi Társaságról. Még Pósánénak is ezt írta 1922. március 8-án: „A Petőfi Társaságbeli dicsőségtől is megkeseredett a szám ize.” Kiss Lajosnak, a nyíregyházi múzeumigazgatónak, néprajzosnak a 20-as közepén így fejezte ki baráti ragaszkodását: „Több vagy nekem, mint az egész Petőfi Társaság.”

Móra napjai szakadatlan munkában teltek. Szegedi élete első 10–15 évét pásztázzuk csak végig: 1902-től a *Szegedi Napló* munkatársa, 1913-tól szerkesztője; 1904-től a múzeumot és a könyvtárat egyesítő Közművelődési Palota tisztviselőjeként vezette a könyvtárat, végezte az ásatásokat, rendezte és kezelte a természetrajzi tárt, segített Tömörkénynek az „adminisztracionális teendők” végzésében, majd 1917-ben az intézmény igazgatója lett. Ahová „fizetség” kötötte, ott a „szerződés” miatt is, még inkább becsületből, morális felelősségből pontos munkát végzett. Bekapcsolódott a Dugonics Társaság munkájába, ahol nemsokára szakítkár, majd főítkár lett, 1908-tól részt vett a Gyermektanulmányi Társaság tevékenységében. Kiépítette kapcsolatát a szabadkőművesekkel, a polgári radikálisokkal, 1915-ben tagja lett a Petőfi Társaságnak. Ilyen körülmények, ennyi elfoglaltság közepette kellett időt, alkalmat szakítania az alkotásra.

Nem csoda, ha a gondok zuhatagában fuldoklott.

Gyakran panaszkodott Pósának amiatt, hogy kevés ideje marad az alkotásra. Az *Én Újságom* szerkesztője pedig sürgette lapja számára az írásokat. 1909. november 15-én az ásatásokból az eső kergette haza Mórát. „Most már majd írok, ha tudok még – válaszolta Pósának –; mert más embernek hasznára van a pihenés, de nekem minden huzamosabb dologtalanság után újra kell tanulnom az írást.

Én sajgom legjobban, hogy olyan rég nem voltam otthon (az *Én Újságomat* értem): de nem bírtam hazajutni. Vagy a Naplót kellett elhanyagolnom, vagy emezt, ha a szívem emide húzott is, a moda meg kötött a szegődség s annak muszáj eleget tenni, a mire az ember szerződve van.” 1909. december 10-én számos kéziratot adott postára. „Gondolom, a *menyiség* ellen most már nem lehet panaszod – írta Pósának. – A kvalitás persze más dolog. Hamar munkának sok a lazája s biz én most elég sebesen dolgoztam. Tömörkény beteg lévén, a héten minden nap én írok cicerőt; a hivatalban is kettőnk helyett kell helyt állnom, pedig így karácsony tájt tömérdek rubrikával fekszik rá a statisztika az emberre s köztem és a számok közt amúgy is olyan természeti ellenkezés vagy, mint az egér, meg a macska közt.” Az alkotóműhelybe világít be a levél néhány mondata: „Látod, még a verspenzummal is elkészültem, bár ez nekem mindig nehezen megy, részben gyakorlat hiján is. Olyan ritkán írok verset, hogy mikor írok, mindig újra kell tanulnom a versírást.” 1911. január 14-én így kesergett: „Ez a sok hivatalos nyavalya, a mi megörlí az energiám, ez az ezer felé való kapkodás, a mi megeszi minden időmet...” 1911. november 3-án ezeket írta Pósának: „A munkakedvnek, te magad láthatod, nem is volna híjja nálam, csak idővel győzném. De most annak szűkében vagyok: az ásatás alatt a hivatali munkám is felhalmozódott s most a gazdátlan Napló is minden estémet elveszi. Pedig vékonyan állok egészség dolgában: olyan ősinfluenzát hoztam haza Csókáról, hogy majd megfojt.” 1913. március 22-én így sóhajtott: „... az agyam meg van csigázva...” 1913. október elsején a *Szegedi Napló* főszerkesztőjévé nevezték ki, s ezzel a gondjai is súlyosabbak lettek. Rögtön királlysértési pert akasztottak a nyakába. Ebben az időben gyakori úzus volt a lapoknál, hogy a névtelenül megjelent cikkek esetében – ha perre került sor – „pénzen vett nyomdászt” küldtek el a tárgyalásra. Mórának is ajánlották ezt a lehetőséget, de elhárította, mert a látszatát sem akarta kelteni annak, hogy a *Szegedi Napló* vezércikkeit nyomdászok írják. Azt meg szégyelte volna, hogy valamelyik újságíró-kollegája mögé bújjon. 1913. október 16-án, a tárgyalás napjának reggelén azt írta testvérbátyjának, Móra Istvánnak, hogy vállalja a királlysértést, mert „mindössze arról van szó, hogy becsületesen teljesítettem a kötelességemet”. Mégis úgy alakult a helyzet, hogy a volt szerkesztő jelent meg a tárgyaláson, mint a cikk szerzője. Nyugtalanossággal, keserűséggel írta este a levelet Pósa Lajosnak: „Ma készültem hosszú levélre s máról is elmaradt. Most nem az elfoglaltság, hanem a fáradság miatt: ma tárgyalták egy királlysértési pörömet. Annyiban volt az enyém, hogy én írtam az inkriminált vezércikket, bár a felelősséget Fehér, a volt szerkesztő vállalta érte. *Három hónapi állami fogházat* kapott mindenki megletetésére, mert a cikk nagyon ártatlan. Most az bánt, hogy nem engedtek engem ma-

gamat helyt állni azért, a miatt irtam, – holott ha én védhetem magam, engem bizonyosan fölmentenek.

Se baj, ezen is túl vagyunk most már.”

A világháború kitérésétől kezdve még inkább zaklatottabb lett az élete. Juhász Gyula azt írta Móra lapjáról, hogy a nagy háború első napjától kezdve „végig a vezető helyen mindig a békét siratta, mindig a magyar vért sajnálta, mindig a jövőt féltette . . .” A cikkek írójáról, Móráról pedig így vallott: „A háborúban a tollal küzdők sorában a legtisztább magyar hősök egyike volt a mi Móra Ferencünk.” A tiszta tollért, a becsületet szerkesztői, újságírói tevékenységért Mórának zaklatás, nyugtalanság lett az osztályrésze. Még a Pósa-jubileumra sem utazhatott fel Pestre: „. . . a váratlanul kapott sajtópörök nem eresztenek a redakció gályapadjáról, melyhez rettenetesen oda vagyok láncolva . . .” – írta Pösánénak. 1915-ben már súlyosan érzekelte, mit jelent becsületesen lapot szerkeszteni a becstelen háború idején. Augusztus 19-én így szakadt ki belőle a panasz: „Nekem, szegény hajszolt állatnak megint nem jutott egy napi pihenés se. Második éve telik így el a főszerkesztőségnek, a minék vállalása nyilván nagyon elhibázott dolog volt. Folytonos idegmunka, sok izgalom, elszakadás az irodalomtól s messzebb menő távolodás az én régi, csöndös, nézelődő életemtől. A háború végéig állnom a helyemet most már mégis becsületbeli kötelesség.” 1916 augusztusában már meg kellett fogadnia orvosai tanácsát, s „megtépett idegei”-vel egy hétre kiszökött a környezetéből, a felvidékre utazott. 1917. február 6-án „sivár élet”-ét emlegette Pösánénak.

Tömörkény halála után a Kultúrpalota igazgatójává választották „megillető parádéval és erkölcsi elismeréssel”. A „magas méltóság” 100 korona fizetéstöbbletet jelentett egy évrre, de inkább ezt vállalta, mint a felajánlott másik állást, amiért protezsztáló politikai érvényesüléséhez akarta őt felhasználni. „Kedvesebb nekem ez a tisztas szegénység . . . inkább a mai független rabság, mint az” – írta Pestre.

1918 ősze, a forradalom új problémákat hozott Móra életébe. Írónk a csöndben alkotók fajtájából való volt, a forradalom pedig tetteket követelt. „Magam nagy lelki válság előtt állok – írta 1918. november 29-én. – A forradalmat a magam részéről én már befejeztem volna s nincs egyéb vágyam, mint visszamenni a könyveim közé, mert én nem akarok semmi más lenni, mint a mi vagyok, hiszen ezért tértem ki a főispánság elől is. Az I. kerület mandátumát azonban már nehezebb lesz elkerülnöm. Pedig mire kell ez nekem? Nincs-e igazam, drága Lidike mama?” Nem úgy lett, ahogy Pösánénak írta, Neki, Lidike mamának – bizonyára – a régi kötelekék miatt vallott így. Móra vállalta a forradalmat, túllépett pártja, a radikális párt programján is, ha igazi forradalmárrá nem is érlelődött. A következő hónapokban nem írt Pösánénak. Az ellenforradalom kezdetén jelentkezett ismét levéllel. A bizonytalanság, a rettegés, a bosszúállás időszakában az 1919. augusztus 22-i levél sorai jól érzékelték Móra helyzetét, lelkiállapotát: „. . . én a szerkesztésről már hónapokkal ezelőtt lemondtam, s bár a lap kötelékében megmaradtam, megbújtam a kultúrpalota áldott menedékszikliján”. 1920 elején ezt közölte: „. . . nyugodtan várom, akár mi jön, – mert hiszen minden jöhet a mai zord időben . . . mi közel vagyunk Kecskeméthez és vérpáras kőd homályosítja el ma még a szelid lelkeket is, hát még a farkastól fajzottakat.

Itthoni, szegedi emberektől különben nincs mit tartanom, itt engem mindenki ismer s hogy milyennek ismernek, talán eléggé bizonyítja, hogy mikor legjobban dühöngött a megtorlás, az én fizetésemet akkor emelte fel a város tanácsa. Hajam szála se görbült semmilyen pozícióban, a Napló szerkesztésétől csak azért léptem vissza magam jószántából, mert ki akartam térni az előre látott vak viharok elől.” 1922-ben, az ásatásokra utalva így fejezte ki a Horthy-kor elleni ellenszencvét: „. . . legjobb is volna az ősök mellé feküdni, hogy ne kellene tovább verekedni az egyre rettenetesebbé váló élettel”.

A 20-as évek végén, a 30-as évek elején Móra hajszolt életének még volt egy nagy próbatétele: gyógyíthatatlan betegsége. Nagy emberre vallóan tűrte írónk a kínokat. Hős volt a halál kapujában. Pösáné 1933 őszén a férje emlékére rendezendő ünne-

pélyre előadónak hívta Budapestre a beteg író. Móra így kért felmentést 1933. november 9-én: „... ezt a levelet is ágyban írom, lázammal megint orvoskézre kerültem. Már két hónapos operált, de még mindig nagyon gyöngö lábadozó vagyok. A rádió-előadást, közönség nélkül, ülve, előttem a vizes pohár helyett orvosságos üveggel meg bírtam tartani, de nagy közönség elé így tizenöt kilóval lefogyva, nagyon bizonytalan tartással egyelőre nem állhatok. Ezért kellett elhalasztani diszpolgárrá avatásomat is Szeged törvényhatóságában. Az orvosaim avval biztatnak, hogy januárra megerősödök, addig azonban tilos a dobogóra lépnem.

Tudom, hogy a helyiség miatt nehéz a halasztás, de ha valami okból mégis januárra maradna az ünnep, a legboldogabban veszem ki belőle a magam részét. Most kénytelen felmentést kérni nagyon megrongált, szinte föl se ismerhető, mindnyájukat szívből ölelő Ferijük.”

MÓRA FERENC – CSALÁDI KÖRBE

A Mórával foglalkozó irodalomtörténészek eddig keveset tudtak mondani írónk családi életéről. Pedig alapvetően fontos feltárni Móra családi, otthoni környezetét már azért is, mert írónk sok esetben a világot a családi ház ablakából nézte és művészetének gyakran ihletője és témája volt a család. Panka, a kislánya gyermekverseinek, meséinek, történeteinek lett bájos, szépséges tündére; az unoka, a Vadember pedig kötetnyi tárca írására inspirálta Apapát. Móra életművében ritkán tűnt fel felesége képe.

A most előkerült levelezés birtokában teljesebb és hűbb képet rajzolhatunk Móra családi életéről.

A Pósaékhoz írt levelekben gyakran esik szó a feleségéről, Ilonkáról és Pankáról, a kislányról. Ez természetes, hiszen a két család minden tagját baráti szálak fűzték egymáshoz. Pósaék nemcsak Móra, hanem Ilonka és Panka mindennapjaira, sorára is kíváncsiak voltak.

Panka – ezekben a levelekben is – Móra életének bearanyozója, az igazi örökök forrása, kedvfelelő, erőt adó a nehéz napok, évek idején. 1915-ben, amikor magát „szegény, hajszolt állatnak” érezte, Pankában lelt egyedül vigaszra. Így szólt róla az augusztus 19-i levélben: „Pankáról dicsekvés nélkül nem lehet írni: hihetetlen gyorsasággal nyíló pompás virág, akit az apaszív csak remegő gyönyörűséggel tud nézni: ő, csak minden rossz időtől megkímélné a jó isten...” Sorjázta a levelekben a Pankát dicsérő megállapítások: „Panka, hála istennek, változatlanul szép, erős és dolgos...” „Virágos ifjú csónak, a ki minden vizen könnyen úszik meg.” „Panka: Panka. Nagy, erős, szép, jó.” Amikor a feleség, Ilonka súlyos beteg, egy vigasz van, Panka: „Jó, hogy Panka friss, szép, erős és jó. Igaz, hogy nem tesz naponta egy órát, míg együtt vagyunk, – de legalább addig felejtkezik az ember az élet nyomorúságáról.”

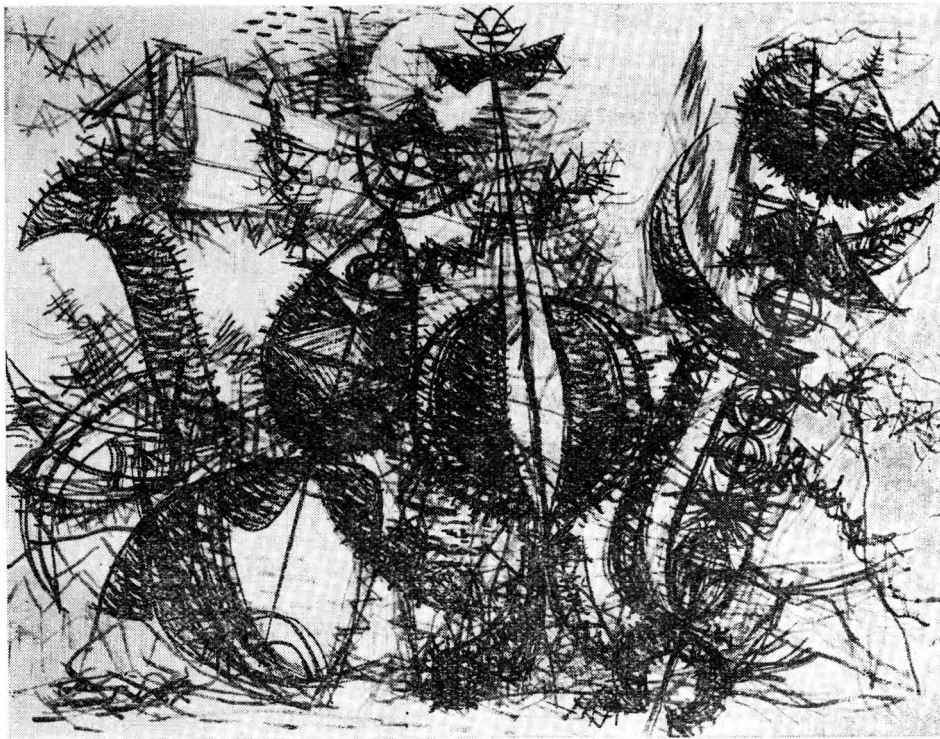
Móra életében az élet egyik nyomorúságát, nagy gondját, baját a felesége súlyos betegsége jelentette. A Pósaékhoz írott levelekben szólt Móra leggyakrabban és leg részletesebben Ilonka betegségéről. 1911. augusztus 11-én ezt írta: „Ezt a levelet szegény Ilonkám szeretne volna megírni, de attól félek, soká lesz az, míg ő levelezget. A görcsök nem hogy ritkázódnak vagy enyhültek volna, inkább gyakoribbak és hevesebbek. A hazaérkezésünk után való nap éjszakáján háromszor is ismétlődtek s ki nem mondható a szenvedésünket, a mit még fokoz a Panka rémüldözése. Eltávolítani meg nem lehet olyankor az anyjától, még erőszakkal se.” 1913 tavaszán pesti szanatóriumba vitte feleségét, s amikor jó hírt hallott állapotáról, így írt Pósanénak: „... most már megint összevethetünk Pankával és vígabban locsoljuk a cserepes pünkösdi rózsánkat és megkértük, hogy ne nyíljon addig, míg anyu haza nem ér. Úgyis csak akkor lesz nekünk pünkösdiünk.” 1914. augusztus 14-én ezt közölte Pósanával: „... Ilonka... sokszor elájul, vért hányt s a szívem majd meghasadt, s milyen elerőtlenedve, gyerekké zsugorodva találtam, ágyánál a sírdogáló Pankával.” 1914. szeptemberében Móra újra felesége visszatért betegségéről írt: „Úgy látszik, neki már

ez a sorsa szegénynek, állnunk kell mindnyájunknak zúgolódás nélkül.” 1916-ban ismét ezt kellett írnia: „Ilonka mára virradóra . . . megint hányt kétszer-háromszor, csupa gyomorsavat, aztán mikor megpróbálta a felkelést, elszédült . . . tele vagyunk nyugtalansággal és kétségbeeséssel: úristen, hát megint elülről kezdődik-e az egész kálvária?” 1916. október 18-án írt levélből már a nagyon megviselt, tépett idegzetű férj szava szólt: „Ilonka miatt sok nyugtalanságom van. Szegényke úgy ing-leng körülötünk, mint az árnyék, mindig gyöngye és mindig fáradt . . . Életünk szép szelíd régi fénye emiatt homályosodóban van. Magam is fáradt vagyok, s néha úgy érzem, nem bírom soká idegekkel. Az Ilonka miatt való gond a legnagyobb . . .” 1918 novemberében a diagnózis szerint „az új gyomorszájon új fekély” képződött, s Ilonka ismét hányt, szédült, fogyott. 1933. novemberében Móra operációja idején „Ilonka is lefogott 44 kilóra . . . az izgalmak kiújították kétszer operált gyomorfekélyét.”

Ilonkának nehéz volt hordozni, viselni ezt a betegséget. Azon nem is lehet csodálkozni, hogy a sok szenvedés miatt idegessé, ingerültté vált. Móra a keresztet – mindazt, ami ilyen betegségből a családra szakadt – türelmesen hordozta. Különben is érzékenyen reagált minden emberi szenvedésre.

Sokkal súlyosabban érintette, szinte megrázta Mórát az, amire 1906-ban jött rá véletlenül: felesége titkolt adósságot csinált. A hatszáz koronáért vásárolt fülbevalóról Ilonka azt közölte otthon, hogy az üveg, hamis gyémánt és csak 30 koronába került. Közben havonként törlesztgette az adósságot. Móra Pósnak írta meg az esetet, s ezt fűzte hozzá: „Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem fájt a dolog. Nem az a nyomorult pénz, hanem a hazugság. Az alatt a két hét alatt kezdtem én el deresedni . . . Azt sohse hoztam föl azóta – s látod, mégis minden elsején elhomályosítja az árnyék a napunkat. Olyankor viszi a feleségem a részletet . . .”

Ekkor jelent meg az első árnyék Móra feleségébe vetett szép, tiszta hitén . . .

Ott, ott, még, kezdetemben

HALÁSZVA LENTI TÓBAN

*Én most emléikkel, minden nap, minden órán,
fúrva tárókat, kutatva kincsek tekűinél,
a találtat el nem eresztve, kúszva csak csillám után.*

*Éjjemben, nappalomban, halászva lenti tóban,
vadászva elsüllyedt pagonyokban.
Élt ott egy-király-ponty, pohárnok-róka,
én most így, indulva nyomon nyomukban,
hálóval, horoggal, ijjal.*

*Járt ott egy fiú, pajtáknál, karámnál, ólban,
göndör bikákra, lobos lovakra bámulóban,
paták tüstjében, fecske csivitben –
én most vele, a fészeklesővel, kútbolygatóval,
gyepütörővel, égbe nyitóval.*

*Sárgyúró apród, nádnyillal, nyárfakarddal -
tiszteli papsajt-tér, szelence-udvar,
kemence szájnál asszony kérleli,
gyümölcsét kőhasból seperje ki,
várja kint, sötétjén megkedvesgeti –
én most vele, a mézivóval,
vakon utána, itt, e hóban.*

*Emlék hetében, havaktól súlyosultan,
mert kell, hogy legyen nyomorban,
mielőtt újra pokolban,
leljek útat havas halomban,
szívet, szívet a kőmalomban.*

LÁPI, ÜREGI JÓS

*Kígyós évében, születve kígyó-évben –
– motyogta, s nézett rám kígyó szemmel –
bújva anyjából gyűrűs évben.
Király nem lesz, mert méreg-évben,
korona gurító esztendőben,
szolga-szidóban, tróntörőben.*

*Ember havában, téher időben
– motyogta s nézett rám hópillás szemmel –
szökve világba törtelen,
késes Bak után, Korsós hetében,
mag elé öntöző télben.
Nem csurgat vért, mert forrás kegyében,
ereket, tereket ébresztőben,
messzi kalászra figyelőben.*

*Vándor csillagnál, váltó szélben,
szigonyég alatt, vasak délében,
hogy ne legyen mégse fegyvertelen
nagyálmú éjjelében.*

*Száz útja lesz, mert kelepcebén,
jöve világra, célzó percben,
már akkor ott rettenetben,
verve láng-leselkedőkkel.*

*Nagy csendje lesz, mert mindig csak elmenőben,
nagy árnya lesz, mert örökké érkezőben.*

BAKHANGON, KÉTSZER

*Akkortájt réten, s árokpártokon
fésült szakállal, fényköpönyegben,
az a szélházi, az a vezéri
cseles nagy Sumák-király.*

*Hogy tudsz – ámulták tolyvást a bokrok.
De szép – dicsérték kecskenyelven a kórók.
Csak így – pihették letről a pihe-füvek.*

*Én meg, mezők kamasz-mamlasza ott,
alázva semmi gyönyörrel,
sápasztva korai, kései, hóval
– utamra hullt az, vágyamat rakta meg –,
csak néztem, s hallgattam hosszan.*

*Mignem elúntam,
s bak-fülbe emberül szóltam:
Hát így megy ez, így megy,
játszunk kelleltlent s elveszünk mindent,
nézünk semmibe, s célzunk pontosan,
egy perdülés, s a világ szeretni rogygan,
hághatón ölbe zuhan?*

*Hát így megy ez, így megy,
magamon én is így segíthetek,
Sumák-király csak így lehet? –*

*Szóltam, s szólott ő, remek
tőrével egem kétszer szúrva meg:
„Ha nem tetszik, ne tedd.”
„Ha nem tetszik, ne tedd.”*

ELSŐ AZ ELSŐK KÖZÖTT

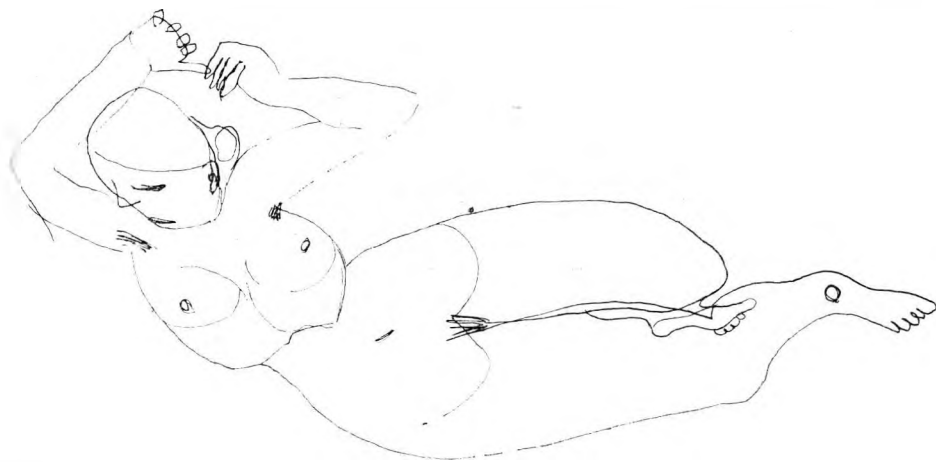
*Te hajdani, messzi, a hold-gyalogolta ég
övein túl már örökös napközelen,
forgatás, égetés pionírja,
szelíd és ádáz,
le-le a mélybe, s neki az élnek –
teljes testeddel parancsoló.*

*Tanítás szava, oktatás mezítlen órán,
tisztá káromlás, pontos láz-beszéd,
mozdulás ösvilág-lassún, s sebes irammal,
minden körmöddel, minden fogaddal szabadító.*

*Kiáltás láncban, véges végig a hosszanti öl,
gyilkolás, teremtés mimézise,
hétágú öröm, szakadva tengerekbe!*

*Hol vagy már. Itt vagy,
csillagtársulás-órán, most is, mint mindig,
nézve szeméből másnak,
ki nem tudva, rokonod lesz, –
első az elsők között.*

144 3

Szél, balatoni szél

A szél lesiklik a hegyi lejtőn, parton toppant s úgy ugrik a hajóorrig.
Csattog a zászló. Szoknyádról felugrálnak a virágminták,
örvénylenek, hanyatt-homlok vízbe buknak.

A szél körülvelt ezüst habverőkkel, neki semmi sem drága,
naptól elragadt pallosokkal hasogatja inged össze,
súlytalan csapódó csikokra szabja a szoknyád!

Tornászünnepély ez a javából! –

Az ég elviselhetetlenül kék brokátból,

itt-ott rojtosan s hanyagul bár,

de káprázatosra kárpitozott páholy.

S a vizen át az olajpocsolya-napfény – már egyre bizonyosabb –,

telderengeti Strángosékat, Deutschnét, Bábel Arankát,

a jegyszedőket, a székekhez tessékelő púderes arcú nénit,

látom, szinte fénylőn, mint egyre kitisztuló csoportképet,

ahogy a pára fölszáll csavart réztrombitámról,

ami, szintén csak úgy az égből, kezembe tévedt.

Szakasztott úgy zajlik minden, mint a régi tornaünnepélyek.

A bojtok bóbitái szép lófejek sörényén libegnek,

a szalagok kígyózva édes nevek írásaként kötözik át a szívünk,

s a lányok lóugrása (kifogyhatatlan csapatban),

tökéletesen szemléltetett filozófiai képlet:

a változatlan örökkévaló változékonysága nyújt

lélegzetállító látnivalót.

A szél lesiklik a hegyi lejtőn (mint egy tornász),

a mólón még toppant egyet, s így repül fel nyitott szájjal,

fénybe harapva.

Felhúzott könyökéről előbb kétértelmű mozdulat tündököl:

húzza a levegőt, mint hegymászó a pányvát,

de tölja is maga elől, mint útjából sziszifuszi sziklát.

Aztán az ugrás csúcán lesurlódik törzséről trikója,

/ ez az, ami csak képzeletünkben surlódott le régen, /

s ahogy a hajóorr szertefröccsen

a gyönyör pillanatában feszes lábujjaitól,

s önmaga következő ugrása elől

előre ejtett vállal kecsesen félreszökken,

mi hirtelen megtelünk a hegy leheletével,

a mellén szétsajtolt vadvirág-porral,

hempergés közben fönt, a hegytetőn

lónyakként szélesült combjára rálövellt

mézcseppek szagával.

S én rádöbbenek, hogy mindez csak bevezető itt:

a szél kifogyhatatlan lóugrása,

a hajóorr örökös kaleidoszkóp-szilánk rebbenése.

*Ezüst habverőkkel oldalában ez a hajó
korlátjai fehér csipkefonadékaival,
csókolózókat rejtő kápolnáival a vízszint alatt:
mutatványunkra vár.
Szeretlek, mondom.
De ki szeret, kit? – fúj bele a szél is trombitámba.
Én, őt.
Én, én, de melyik én? És melyik őt?
A víz tükre alatt Stráncoséknak frissítőt szolgálnak fel a nénik.
Egyik bácsi lábmosáshoz készülődik. Másik bácsi
/ vasárnap van, szűnyoghálón túl a kertben
hullott barack gurul fűvön /
kigombolt nadrággal díványra dőlve ilyenkor,
díszpárna-selyem alá, kezét meleg homályba bedugja
s a hófehér, kékszemű cicákra ejti szürkülő fejét.
Szünet van.
A víz megtelik éggel.
A hajó német szóval, sörrel és szeméttel.
A szél elült.
Szoknyádon a csapkodó csíkok összeszövődtek.*

H Á R S E R N Ő

Tihanyi este

*Jegenyefák zöld szökőkútjai között
kukoricabajszú nyár bandukol
s a lávakúpok füstös kunyhói elé
kitekcszenek az égi levendula-mezők
Kemence-láthatár lángjaiban pirul
a holnap cserepeskergű cipója
Tó körül tó – hullőszemű figyelem
a harangszó lila karikáival*

*Latin kertek aránya s bicegő rendhagyóság
törött árnyékok csorbaélű hold
kicsovart fák s vadtü csendélete
az előre settenkedő zugokban*

*A sűrű est szinte tapintható
akár egy arc mit megvakított
a túlcsigázott színek ostora
s melynek rögbarna szemgödreiből
az engesztelődés csöndje szivárog*

„BALATONI ÉVTIZEDEK”

– Bertha Bulcsuval a Balatonnál –

A Szépirodalmi Könyvkiadó „Magyarország felfedezése” sorozatában jelent meg Bertha Bulcsu könyve. Érdekes és elgondolkoztató írás. Nemcsak az országos Balaton-divat hódolóit és a langyosvízi, a nyári szesz-távlat híveit ragadja meg, de épp, mert rengeteg égető kérdést vet fel, és érdekes statisztikákat közöl, és mert csak félig válaszol, így okos írói fogással bevonja a messzebb tekintő olvasókat is alkotó munkájába. Be a Balaton-kérdés egyre sürgetőbb és még időben megoldandó feladatainak tanulmányozásába. Egy szó, mint száz, jókor jött könyvet adott a kiadó az olvasó kezébe.

Nekem kettősen is érdekes és szép: stílusával, történeteivel és fotóival együtt ez a könyv. Mert ahogy forgatom és jegyzetek a margójára, egy negyedszázaddal korábbi „balatoni évtizedek” utazásait és élményeit, emlékeit és eltűnt vagy megváltozott valóságát idézi. Balatoni életem emlékeire felelgetnek Bertha szavai. Azoknak tartanak tükröt adataikkal, könyvének tükrei. Igen, mert ugyan sokan nevelkedtünk ebben a látványban és világban, de aránylag kevesen rögzítették írásban és lélekben és életformában is mindazt, amit ezek a vitorlázó és gyalogtúrás, könyvvel tűnődő és úszós, csónakkirándulások és fakutyázós hegyi és berki és tavi utazások jelentettek a serkenő értelemnek és életnek.

En akkortájt hátizsákomban vagy halas-szákomban Eötvös Károly „Utazás a Balaton körül” könyvével jártam, most pedig, mióta olvasgatom Bertha Bulcsu könyvét, íme melléje téve a „Balatoni évtizedeket” is, így járom végig újra, olvasgatva nap mint nap ezt az időt és a tájat. Eltűnődöm világán, jelzésein és a megváltozott környezet körülményein, új emberein és közben „révkalauzom” módszerén és írásmesterségén, művészetén is el-elgondolkodom. Így együtt érdekes nézni nekem az egészet, úgy, ahogy lírai hangütésével a gyermekkori élmények szépségeiből és lelki mély-rétegeiből és emlékeiből építkezve elindítja könyvét a „Táj és évszakok” fejezettel. Az érzelem és értelem, a témák kiteljesülését és terebélyesedését egy falun és egy szemlélődő ifjú életéből, ahogy indítja. Szokatlan, de egyre izgalmasabb, ahogy „csak” szemével, ráérzésekkel és igen vékony történelmi, régészeti, társadalomtudományi és művészettörténeti ismeretből gyúrja irodalmi alkotássá a könyvét. A mából a mát, magából és szinte csak a látványból fejti ki. Sokszor úgy érezzük – ez is vitára ingerlő módszerei közé tartozik –, hogy alig, vagy csak nehezen tud és válogatva visszaemlékezni... És néha, mintha előre nem is akarna világítani... Megelégszik a pillanat riportjával... És egyszerre csak költészet közepében állunk. Lírai mondatok sodornak. Sokrétegű idő és érzésvilág csillog elő „hajónaplójából”... Vitákra serkent... – Melyik is a jobb felfedező módszer? ... Milyenek is legyenek a magyar új Kolumbuszok és Körösi Csomák? ... Bédekker eszűek? ... Riporter szeműek? ... Tudós eszűek, vagy költő szívűek? ... A jelen esetben könyvünkben az a szép, hogy él

a világ és a szöveg, amely a Balatonról szól. Világít és beszél, mint leírt évszakai és a „györöki szél”, amely „beugrott a kéményébe”. Az Agár-tetőtől a Zala-torokig a tájon, természetben, embereken, állatokon, növényzeten és az életformákból is nem a papír, nem az okosan összerakott betűk üres szavai kopognak, de az érdekes élet lüktet . . . – Miért? – Mert ismeri amiről beszél... A gyári és a termelőszövetkezeti életet, léleket, izmában, a tájban és életformában, mert az emberekkel és a munkával együtt élt. Velük nőtt élete és értelme . . . Ezért világos, logikus és érdekes a könyve . . . Sehol sem beszél bele abba, amit kezével és eszével, vagy a szívével nem ismer . . . Hiányolhatjuk, de okosan teszi, hogy nem szól, mert nem ismeri a Balaton környéki bányászok életét, vagy a berki tőzegvágókat és a nádbújó somogyi, berki falusiakról sem beszél és nem kanyarít történeteket a halászató pásztorokról sem . . .

Pedig bizony óriás és rejtett birodalom volt ez a berki, a somogyi partokon. Én még eveztem, tolófáztam benne, nem a „Nagyberki”, de helyesen a „Nagyberek Állami Gazdaság” területén. Mert a Balaton, ahogy említi is, „messze terjeszkedett”. Somogyvárnak és a Laki-várnak (Óreglak, a kaposvár-fonyódi vonalon) még kikötője is volt a somogyvári hiteles hely, a hajdani monostor virágkorában. Pedig Somogyvár a mai parttól majd 25 km-rel délebbre van. Sziget-Liget várától meg légvonalban is 32 km-re. Tehát a hajdani Balaton nem is olyan régen, még szélességében is akkora volt csaknem, mint mai hosszának a fele. És onnan Somogyból tölték fel hajdan a törökök elől a faragott köveket a várépítéshez, és később a somogyi birtokosok Zalába a trágyát . . .

Megragadóak és élményerejűek a téli Balatonról írt sorai. Ebben a téli világban igen érdekes a „hevesek” szerepe. A tóból feltörő melegforrások ezek, amelyek a beállt jégen nyílt vizükkel, mint lila, rózsaszín, vagy zöld, nagy szírmű virágok jelentkeznek. Szép látvány a fonyódi várhegyről, de igen veszélyes pontok ezek a téli Balaton fakutyázóinak, jégvitorlázóinak. A madarak téli halászóvizei a hevesek. Sokszor óriás madár csapatok tanyáznak jeges partjaikon és úszkálnak rezgő vizeiken. Nem tudom, felmérték-e ezeknek pontosan a forráshelyeit? . . .

Módszeréhez híven, egyetlen község, Balatongyörök és hegyközségeinek világából indulva fejti ki a tájon-élő lakosság társadalmi keresztmetszetét is. Személyes ismeretségből, bőrén taapsztalt indulatokból, a gyerek szemének biztos látásával, a hallott Festetich-legendáktól a hegyközségi lakók hétköznapjainak leírásáig. Így nézi, kik laktak, laknak és kik járnak nyaralni, és kik keresnek tanyát a Balaton partján. E módszerrel – ha szűkebb is –, de általa személyesebb és regényesebb is lesz a fejezet. Szűkebb, mert a későbbiek alkalmából is leginkább csak a veszprémi alapállásból és távlatból nézi a tó és a tó körüli világot. Pedig a somogyi mondás azt mondja, hogy Zala (Veszprém) igazán csak Somogyból szép. Érthető, hogy a tágabb szülőföld, Tapolca–Györök–Keszthely áll a szívéhez és kezéhez is közelebb. De ha megnézzük a közkezen forgó nagyszerű, színes, 1:95 000-es Balaton-térképet, az is így tárgyalja ezt a tájat. Ezt a Balaton-szemléletet sugalmazza. 5 km-t rajzol a tó somogyi, 25 km mélységet ábrázol a veszprémi parton.

Érdekes, ahogy a közös nagyúri és a paraszti öntudatot összeveti a Festetich és gazda vonatkozásban. Birtokaiknak szerepét ismerteti a fürdőhelyek kialakulásában. Aztán, ahogy a háború előtti új villatulajdonos „úriréteg” és a gazdák kölcsönösen feszült egymás szemléletét ábrázolja. Bemutatja a nya-

ralók, a két hétben minden örömet összezsúfolók életének hatását a balatoni öslakosság életére. A strandok szerepét a falusi közműveltség és közérzet alakítására. Ennek helyi és országos lélektani és társadalmi vetülete elgondolkoztató azok számára, akik a rohamosan alakuló és változó tájak és emberek életét nemcsak figyelik, de velük együtt dolgoznak és alakítanak is. Következtetései találóak, mert stílusának nyers romantikája és ereje mögött racionalizmus és az úgy-ahogy kialakult statisztikáink adatai és szerzőnk tárgyias látása munkál. Ezzel a szemlélettel nézi és írja le Eötvös után a tegnapi balatoni vincellérek és a mai hegyközségek hétköznapijait és ünnepeit. Az erdő ősi és mai kapcsolatát a szőlőkkel. Az öregekkel és a fiatalokkal. A prэшázak sajátos és szép és kegyetlen életét, a borral kapcsolatos szokásokat és az ital hatását. Megrajzolja a hegyiember és a falusi huligán most kialakuló típusát. „A fiatalok fejében, lelkében minden nyáron zűrzavar támad. Emberségük kiflicamodik”... Persze ebben a „munkaerkölcs” lazító hatásban nemcsak a napfényhabzsoló, a lubickoló, langyosvízi, nyári hedonizmus a bűnös. Kísért ez is és az is, hogy a gyors emelkedéssel, az anyagi izmosodással nem járt együtt a szellemi is. A hagyomány, a történelem, az általános emberi és nemzeti műveltség és tartás megfelelő erejű adagolása és alakulása. – És ha történelmünk ezekután még csak kötelező tárgy sem lesz középiskoláinkban? – úgy méginkább felületi és hasznossági szempontú lesz szemléletünk. – És nemzeti és nemzetközi szempontból is kinek lesz hasznos ez? – E kettő, mint a két kéz, csak együtt szolgálhatja és erősíthet minden közösséget...

Íme egy példácska. Levelezőlapot adtam fel az egyik balatoni postai hivatalban. A címzett Bratislavában lakik. Rámnéz a felvevő „kislány”... Én őrá – mennyi a bélyeg? – Hát ki az Isten tudja, hogy hol van az a Bra... tisz... lava? – hangzik a válasz. Pontosan így a hajadon. Mondom: – Ugyan kérem, hiszen Pozsonyban koronázták, szinte végig a magyar királyokat. – ... És látom rajta, nem tudja, hogy Bratiszlava azonos Pozsonnyal... – Királyokat?! – Csak néz és már nemcsak kuncog... Zavaromban én egy másik, egy tüzes trónra kapcsolok... A Dózsáéra... Újra csak néz és látom, fogalma sincs, amikor mondom, hogy hol is van Temesvár, és hogy az azonos Timisoarával... És hogy a magyar történelemről és Romániáról beszélek... Rövid, de csattanós példa! És nemcsak balatoni... – Olvasó nép vagyunk?... Vagy csak túl jók a statisztikáink? – Igen, nézzük és írjunk és példázzunk ezekről is. Mert a szellemi valóság is hozzá tartozik egy táj életéhez. Sőt a jelenén túl, úgy vélem, a jövőjét is befolyásolja. Aztán sorra veszi a Balaton-parti községek öslakosságának fokozatos csökkenését. Igen, a jólét és az erősödés ellenére... Vagy épp hatására?... Mert lakás- és házkultúránk és életformánk fejlődik a tó körül. Letagadhatatlan, de hogy a házi kigépeken és a bútorokon túl, örvendetes-e ennek, ezeknek az új településeknek látványa, erre már meggyőző választ alig adhatunk. Mert csak nézzük meg ezt, mondjuk, a Keszthelyi hegység alatt. Vegyük a gyönyörű mediterrán tájban Balatonedericset. Nézzük onnan, ahol a könyv szép fotója, „Prэшázak a győri hegyközségben” kép vágása befejeződik. Most ott sorakoznak egymásután a kockák kocka mellett, sátoztető, sátoztető hátán, eszlingeni redőny, eszlingeni mellett és a palatetők szürke, monoton települése, valóságos szomorú sivataggá silányítja ezt a tündéri tájat, melyet Keszthely-Sümege-Badacsony háromszögében – régi vesszőparipám – már rég Nemzeti Parkká kellett volna nyilvánítani. – Hát ennyire képzeletszegények építészeink?... Vagy ennyire erélytelen engedélyező igazgatásunk?... Vagy annyira sok a gazdája a tónak, hogy egymást keresztül-

kasul intézkedik és már-már a bal kéz sem tudja és látja, hogy mit csinál a bal. – Igaz-e, hogy csak Veszprém megyében a tó körül 1973-ban 3400 engedély nélküli épületet emeltek? . . . Vagy még többet? . . . Tán ötezret? – Mert ki néz utána, hiszen az idézett hegyközségekben, Keszthelytől Edericsig, aztán tovább, végig egymás hegyére-hátára épülnek e szőlővidékek arányos és szép présházai és délies magyar pincetípusai közé a kulipintyók és az épp ide nem illő stájer-házak, meredek német tetők és a kifiamult izlések korcsszülőttei és álmodern dobozai. – De még a középületek is . . . Például egy takarékpénztár doboza is, hogy áll bele egy község patinás templom és házcsoportjába! És Somogyban is mi van Balatonboglártól Szentgyörgyig? . . .

De maradjunk csak a hegyközségek között. Remek táji kereteik is lassan megszűnnek a Szépkilátó és a Szigliget körül is. Itt van például a Szerelenvölgy mai képe. – Mi lett ebből a fenyvesekkel keretezett tájból? – Aztán a hegycsúcsok, kis bércek . . . Még a védett területeken is . . . Akár a Kamonkó és Antalhegy között is és fölött! . . . Az ember lenézi a természetet. A nyakára hág, följe épít, ha két méterrel is. Mit bánja ez a szemlélet, hogy arra rondít, amiben „gyönyörködni” akar. „A pénz mindent legyőz, lassan a természetet is” . . . Így zárja Bertha, e keserű ízű mondattal „A napfény ára” című fejezetét. De azt hiszem, épp azért ezzel a legyintéssel, hogy azért se sikerüljön, mégse minden így. Maradjunk ezért hát tovább egy pillanatra még ezen a hegyközségi tájon. Ezek a falvaktól távolabbi és történelmi szőlő és borvidékek a szép balatoni tájban is, különösen épp a Balaton-felvidéken, – ne nézzenek le, ha így írom – tündéri oázisok. Pihenni, dolgozni már csak itt lehet. Szellemet, testet edzeni a tó körül, melyek érdekében Bertha Bulcsu oly kedvesen ír a vízisportok szépségéről és az úttörő táboroknak is annyi jó tanácsot ad . . . – De mi lesz a sorsuk e helyeknek, ha a telekspekuláció nemcsak a szemét, de a lábát is megveti e hegyek között, mint ahogy már az Európa-szerte kitiltott motorcsónakok a tavon tették? – Mert már itt autózgatnak, nyüzsgönek a „Balaton-örület” divatjának gátlás nélküli figurái e kis szalmatető, szépkilátású, szerencsére még rosszútú, kipusztuló, vagy a lassan egyre nehezebben művelhető szőlők között. Mert megsejtették, hogy itt még olcsóbban lehet szerezni . . . Szőlőt? . . . Fenét . . . Telket! . . . Zsebükben pénz, az autóban már is a fejsze . . . Vétel után kiirtani azonnal az utolsó tőkét is . . . Táj és gazdasági terület újjáélesztése? . . . Eszükbe se jut . . . Még jó, ha csak modernizálni akarják a tájbailló stílusú pincét. A fákból kifizetik. A kiirtott csepőtésből parcelláznak és lassan még azokat a présházákat is el akarják tolatni, amelyeket a tsz-ek meghagytak. Az öreg műemléki pincéket is, melyeket ki-néztek, hogy aztán így csak az üresség maradjon. Az új vevőig egy hasznosítható villával. – A Csobánc sorsa is ez lesz és a többieké is? . . . Úgy néznek a tapolcai, halimbai bányászokra, füredi hajógyáriakra, permetező, kapáló nyugdíjasokra, hétvégi szorgos kisemberekre, mint az elmebetegekre. Még jó, ha csak lesajnálóan nyilatkoznak . . . Ha ez az embertípus bejut a balatoni hegyközségekbe, vége a tájnak, s a még emberséges körülmények közötti balatoni felfrissülés lehetőségének . . .

Hegyközségeink jövő sorsát soronkívül kezébe kell venni az illetékes hatóságoknak! De nagy eréllyel, mert a pénzes pacák, aki most igen gyorsan szerzett, nem mindig ember a szó nemes és szocialista értelmében. És az ilyen nem válogat se tájban, se a közösségi életformában. Épp úgy tombol, mint a dzsesszek kilométeres bömbölése, és a sátortáborok hangos bemondója az üdülő és pihenő övezetekben. Éjjel, nappal . . . Jó példákat hoz ezekre is a

könyv. Igen, ez a típus csak pénzt akar befektetni, „törvényesen”. Még a szobaszámokat is kijátssza. Mert ügyes, és külön akar lenni és gazdagabb, mint a szomszéd. És ebből a befektetésből is új sápot akar. . . . Jellemző írói portréját adja Bertha Bulcsu ennek a típusnak. „A napfény ára” fejezet írói remeklés. Izgalmas és izgató fejezet. A nyári három hónap reális, adszané módszerű erkölcsi keersztmetszete. De épp azért megfontolandó, amit mond, mert le kell vonni belőle a következtetést, mert ez a példa, amit itt látunk, ront. A Balatonban csobban, de átút a parton a hulláma . . . – Csak Balatoncentrikusan gyűrűzik a Bakony–Dráva–Kemenes és Tolna között? – Nem! Az egész országon végig remeg. Hogy lámcsak, így is lehet élni abból, amit valaki tanult, amit szerzett, amit „elsajátított”, vagy kinek-kinek egyszerűen csak „abból, amije van” . . . Csupán egy mondén, pannoniai, lubickoló, langyosvízi életstílus és példakép alakulhat ki a balatoni nyári életstílusból? . . . Olyan mint Jugoszláviában a dubrovnikai? . . . Nem hiszem! Más is lehetne . . . Csak kézbe kell venni. Még pedig egykézbe a vizet. Igen, a tavat: a partját, a táját, hogy e gyors üzletek cséphadarásából maradjon majd a jövőnek is Balaton. Az, ami ma még szép, a jövőre is sugározzék és a nemzet tengere maradjon. Mert ebben az ütemben és elgondolásban – úgy vélem –, nálam biztos jobban tudják és pontosabban látják is az illetékesek, hogy aggasztó a tó jövője.

Bertha Bulcsu okos, pro és kontra csoportosítással közli az adatokat, vetíti egymással szembe a képeket, a tájakat, embereket és szinte vitatkoztatja egymással a megszólaltatott, egymást nem is ismerő személyeket. Így az életformákat, egyéni és csoportérdekek érveit, intézmények, gyárok, gazdaságok védekező, dicsérő bizonyítgatásait, teremtő és nemteremtő elgondolásait, az amúgy is jól választott fotók között, mintegy hangosfilmet pergeti. Napjaink rajzának hangulatába, mint kísérezetét pengeti érzékletes beleélésével, szövegközbe, a múltat is. A foglalkozási ágak ritmusát és a vidék hangulatát. Együtt utazunk „Az élet fórumain” a szerzővel. A bemutatással és vitákkal a „Miből élnek az emberek?” fejezetben is – igen okosan élve lehetőségeivel –, nyit és csuk a sokszor oly égető balatoni kérdésekben. „Gyárok és munkások” fejezetében a hajózás, a munkabér és vizállás kérdései néznek össze. A siófoki zsilip és „az export divatos istene”, amely néha a legnagyobb érvágója a Balaton vízének. . . . Hajdan a Sió-parti malmokhoz, ma a léusztatandó hajókhoz igazodik tengerünk szintje. A „Georgikon örökösei” és a „Falvak közös kenyéren” írásában az állami és a szövetkezeti gazdaságokban élőknek nemcsak a forintjairól, átalakult életkörülményeiről és formáiról beszél, de a közérzetükről is. A hegyközségi motoros-nomádok napjairól és a helyi „politikai, állami és gazdasági vezetőkről, azokról, akik a mai faluban a hatalom birtokosai”. Különösen szép fejezete könyvének a „Noé szőlőt ültetett”. Kár, hogy itt nem emlékezik meg a szövetkezetek szervezéséről. Ezeknek a napoknak történeti jó ellentét-párjai lennének a mai képnek és állapotnak. Ezek a sorok nemcsak a Balaton-felvidéki szőlők és bor átváltozásainak „misztériumait” rajzolják, de embert, családot és szinte már az „országot” a tájban és léleken, jellemben alakító szerepéről is markáns rajzot adnak. A görbehátú emberek és a borral teremtett és épített görbe utak kacskaringójára is rávilágít. A mindent elintéző „közületi demizonokra”. A hajdan borára büszke gazda egyre ritkább alakjára és a borpancsolásra. Az édes borok ijesztő elszaporodása jelzi ezt a „titkos szertartást”. Bizony alig akad ma már egy is a pincéket látogatók közül, ha kóstolgatnak, aki a valódi borra szavaz. El is felejtették

már a „szűz” bor ízét a Balaton körül. Nem is annyira a cukrozással, de a bor-szaporító csodával, a hordókba öntött töméntelen esővízzel van a baj. Becei pincében a Tokaj-vidéki esperes, amikor megkóstolta a boromat, röviden csak ennyit mondott: – Szép bor... Jó bor... Hasznos savakkal... – Igaz, én csak a magam nyelvére szüretelem a becei bort. Az is igaz, hajdan a Batthyányiak nem a badacsonyival, sem a somlaival, de ezzel a beceivel töl-tették föl körmendi pincéiket. Legalábbis az cklevelek szerint... És kitün-tetően másnap újra feljött a tokaji esperes, kóstolóra. A sok pince közül ezt a „kis” bort választotta ki.

De nem is az én boromnak akarok hírverést. A régi zamatos száraz, édes-keserű, mandulaízű híres borokra akarok emlékeztetni, amelyek eltűntek, de helyettük bizony megszaporodtak a cukorral szerzett gépkocsik, motorok és a telkek, a szőlővásárló spekulánsok, a borkeresztelők és zugeladók és zug-vásárlók a falvak körül. – Hogyan segítsünk?... – Mert erkölcsös-e a bor felvásárlási és továbbadási árkülönbsége? – Tíz forintért bevenni a tsz-nek a saját tagjától és harminc-negyvenért továbbadni?... Tehát szaporítanak az eladók!...

– És mi lesz a hegyközségek sorsa? – Sürgős szükség lenne az egész Balaton-parton a zártkertek végleges kijelölésére, a tsz-szőlők, állami szőlő-gazdaságok, egyéni birtokcskák és az üdülőnek parcellázható hegyi-területek sorsának eldöntésére. Mert a vízparti, Balaton-menti és falusi horribilis négy-szögöl-árak után a másik oldalon már készek a kulipintyók és a proccok várainak tervei, hogy kiirtsák ezt a szép tájat, leendő Nemzeti Parkunkat... – Hol az az egy kéz, aki lefoghathná ezt a másikat? – Bizony ideje lenne elővenni a két évszázaddal ezelőtt lefektetett „Hegyközségi Articulusokat” is. Kicsit tanulmányozni ennek az antivilági szőlőművelő parasztvilágnak közösségi szel-lemét... Helyreállítani, közös erővel, az utak használatának, javításának ész-szerű rendjét... A kacskaringós szűk utakon az egyirányú forgalom ősi KRESZ-ét... A mezsgyék megbecsülését, közös helyreállítását... Madarak és tolvajok ellen a szőlő közös őrzését... Szüretetek idejét és a borok minőség-ről írt annyi hasznos és kötelező tanácsát... Haladó hagyományként nem ártana kinyomtatni egy-két ilyen régi, kézírásos articulusat...

Aztán itt van a horgász-eszemnek és szememnek tetsző fejezet. A „Halá-szok, horgászok” címszó alatt nemcsak az ősi háború villogtatása tetszik, de az, ami nádja és idege mögött meghúzódik. Bizony ez a leglényegesebb. A tőről van szó, tehát a víz kérdése. A víz, amelyet kis és nagygazdaságok vesznek köröskörül a Balaton-parton. Hosszára, tehát rosszul kapált földek a lejtős, szőlős tájakon és műtrágyázott, gyomirtós táblák ezerholdjai. – És a gazda mit törődik a messzi tó vizével? – Régebben még csak orvhalászott. Onnan is kiszorult... Aztán jött az 1965-ös halpusztulás... És korábban még a kilométeres hálók vízszűrése és a feszített évi tervek fogásai... Aztán az angolna... Aztán az amur, a hal- és nádpusztítás, de ott, ahol nem kellene! És még balatoni tudományos szimpozionokon is elhangzik, ezekután is, hogy nem is olyan káros a kemizálás a tó körül... És hogy az üzemterv betartása nemzetgazdasági érdek... Pedig a Balaton nem a halászati üzemtervek telje-sítésének kérdése... A halászatnál jóval többet teremtő és termelő pénzforrá-sunk szenvedő alanya a Balaton. Legszebb tájunk... És körbe-körbe a befolyó vizek szennyezése... És a közművesítés hiánya... A betongátak perspektí-vája... Se homoklédó, se a víz öntisztító lehetősége, se az ivó halak tanyája... Csak egy egyre szennyeződő beton-lavor?... És a cementgátak mögött sorba

az öntözött, reumakeltő, füves strandok . . . És nem forró homok? . . . Fövény helyett fű! . . . Cigarettaacskás, gyümölcsmagos, sáros fűcsomók közt ételmaradékos, ki sem gereblyézhető zöld strandok? . . . Hol vannak a régi somogyi part hosszú homoklidói? . . . Aztán a Zala deltája . . . A keszthelyi medence hínárszigeteit évről évre számlálom, rajzolgatom hegyről és hajóról . . . Hínár és békanyál és posványzagú a víz . . . Egyáltalán, nagyobb látogatottság vagy vihar idején fürdőhely-e a keszthelyi strand? Homoktól sűrű, szürke vize mintha Hévíz iszapfürdőjével kelne, persze reménytelen versenyre.

Nem a fejlesztéssel, mert igen sokat költünk a Balatonra, de a szemlélettel, a „Balaton-örület” divatjával, a felvilágosítás, a nyaralás lényegének okos propagálásának hiányával van a baj. Egyszerűen ma már nem a sport, az edzés, a megújulás vágyával, és nem a szellemi és idegrendszeri pihenés óhajával és igényével érkeznek a Balaton-partra az emberek. Hanem azért, mert sikk lett a tó, a lubic és a nekem is van villám fonák gögje. Mint a kutya-divat! Mentől nagyobb a villa és a kutya, annál feljebb állunk ugye a létrán . . . Szóval, amit ez a féktelen divat előhívott, a sok fonákság körül van a baj. És mindez már tájban és vízben, telekben és házakban, zsúfoltságban és léleekben, az emberi és a közösségi viszony arculatában is jelentkezik a magyar tenger körül . . . Kell az egy kéz, mert mi lesz, ha egyszer csak itt állunk, de már víz nélkül is megfürödvé? Mert ezzel a migrációval így a rossz albérletből és jobb főbérletből, vagy társasházból csak még rosszabb albérletbe, embersűrűből olyan embersűrűbe vándorol az ország, ahol se víz, se békesség. És lassan majd az nyaral, aki otthon marad.

Talán itt-ott ki is emeltem a nádból és a vízből, amire rávilágított Bertha Bulcsu könyve, De hát az ő sorait és felfedező útjait is, azt hiszem, ez a cél vezette. A Balaton megismerése. Ennek a szép ország résznek, amelyre annyira kell vigyáznunk, mert lassan ilyen lesz. És mert szeretjük, mindig őszintén és szenvedéllyel beszélünk róla. Minél többen, l’art pour l’art is, mint a szenvedélyes vitorlázók és az igaz horgászok, – mert bizony vannak még olyanok is, akik minden előnyt megadnak a halnak – és akik nemcsak látják tavunk sorsát, de tudják, hogy is lehetne segíteni. Bertha Bulcsu idézi is a 155–158. oldalon Fráter Gedeonnak, a „Balatoni Horgász Egyesület” elnökének és a 221. oldalon Debrőczy Tibornak sorait. A füredi szívkörház vitorlázó igazgatója rövid, biztos diagnózisával tapint a balatoni betegség „lényegére”. Csak hallgassuk is meg. Mert ahogy a biológiai tudományok kandidátusa, dr. Pónyi Jenő mondja: „A Balaton vize ma még jó, de hogy jó is maradjon, ehhez tettekre van szükség.” . . .

A mentésben a legtöbbet a Kis Balaton és a ráfizetéses Nagyberек visszaállítása, legalábbis újrarendezése jelentené. E kettő kérdésének megvitatására országos ankétot kellene rendezni. Hozzá csatolhatnák a Balaton környéki jövő hévizek hasznosításának kérdését is. Pontosabban az elhasznált melegvizek kivezetését vagy ülepítését. Többek között a fonyódi gyógyfürdő sorsára gondolok.

A könyv befejező részében hiányolom a „városok” közül Siófok ismertetését. Ez a regényes fürdőéletű és multú strand-város a Balaton Abbáziája volt valamikor, és azt hiszem, most is az. Földvár pedig, kaszinójával, a tó Montecarlója volt. Minden bizonnyal a megkérdozettek különös és izgalmas történeteket mondtak volna el, és ahogy Bertha stílusára és képzeletére gondolok, azt hiszem vetekedett volna – egy másik világ csillogásával –, ez a fejezet is a tapolcai lapokkal. Amelyik felejtethetetlen rész. Írónk itt visszakanyarodva a

könyvét kezdő lírai hang ütésére, gyermekkorának balatoni kisvárosát úgy idézi, olyan emlék- és hangulat-sorral, hogy valóban aligha felejtheti el a könyv olvasója.

A bauxit Tapolcája már sorozatbontásokkal és panelos építkezéseivel sem tudja elpusztítani azt a várost, amelyet ő egy gyermek emlékvilágából és egy több építész-kegyeletet érdemlő, dunántúli eklektikus és empire jellegű városka valóságából épített.

P O M O G Á T S B É L A

NÉGY KÖNYV TÜKRÉBEN

A magyar próza megtorpanásáról beszélni ma a kritikusok közhelyei közé tartozik. Való igaz, hogy prózánknak az az izgalmas lendülete, amely a hatvanas évek nagy sikereit hozta létre, mintha lanyhult volna az idők során. A megtorpanás, az elfáradás látványa azonban – részben – optikai csalódás is lehet. Hiszen a hatvanas évek jelentős eredményei egy sivár és kedvetlen korszak után születtek, s a meglepetés öröme bizonyára befolyásolta irodalomtörténeti sorsunkat is. Ma talán nincsenek olyan revelációszerű olvasmányaink, mint Sarkadi, Sánta, Örkény és Déry akkori művei, de megvan az a biztonságunk, hogy a magyar próza egyenletes és talán nem is alacsony színvonalon végzi, s folyamatosan végzi a maga feladatait. Az a négy könyv, amelyről az alábbiakban, nem is annyira megfontolt és részletes kritikával, hanem a friss olvasmányélmény örömeivel szeretnénk szólni, mindenképpen az egyenletes és folyamatos alkotómunka mellett tanúskodik. Tükrükben biztatóan mutatkoznak meg a hetvenes évek prózairodalmának törekvései. S talán azt is igazolják, hogy a hatvanas évek felfedező izgalmai után a jelen is kínál váratlan kiugrásokat, felfedezésre érdemes műveket. Éppen azoknak a tollából, akik a hatvanas években kissé a háttérben várakoztak, készülődtek, hogy érvényes alkotást tegyenek a kritikusok és az olvasóközönség elé.

Mert Sükösd Mihály, Gera György, László Anna és Vészi Endre új könyvei – két regény és két novelláskötet – valóban egy hosszabb készülődés eredményének, korábbi erőfeszítések akkumulációjának tetszik. S valóban izgalmas, súlyos tapasztalatokat és felismeréseket fogalmaznak meg. A közelmúlt magyar történelmét vizsgálják, a magyar társadalom különféle rétegeinek mai helyzetét mérik fel, új világitásba helyeznek olyan problémákat, amelyeket már megoldottnak tudott az irodalom, a közgondolkodás. S munkájuk során derül ki: akár történelmünk közelmúltja, akár társadalmunk jelene még számos megfejtésre váró rejtvényt, válaszra váró kérdést mutat. E négy könyv ezeknek a megfejtésére, megválaszolására, megfogalmazására vállalkozott. És nemzeti önismeretünk közérdekű és közhasznú ügyét szolgálja, olyan ügyet, amely mindig új meg új kérdéseket kíván: a jelenségek felszíne mögé hatoló kérdéseket.

SÜKÖSD MIHÁLY: VIZSGÁLATI FOGSÁG

Kétségtelen, hogy a két világháború közötti magyar politika feltételeinek, törekvéseinek és mechanizmusának ábrázolásában a történettudomány megelőzte a szépirodalmat. Az elmúlt évtized hatalmas dokumentumgyűjteményei (Horthy és Bethlen „titkos iratai”, a magyar külpolitikát dokumentáló kötetek stb.), elemzései és vitái ár-

nyalt képet adtak ennek a korszaknak a hatalmi szerkezetéről, külpolitikai elgondolásairól, s rámutattak azokra a szerkezeti és személyi feltételekre, amelyek meghatározták a politika célkitűzéseit és módszereit, végső fokon meghatározták a magyar politika kudarcait. Sükösd Mihály regénye, a *Vizsgálati fogság* most arra tesz kísérletet, hogy a szépirodalom számára hasznosítsa a történetírástól származó felismeréseket. S az elbeszélő eszközeivel ábrázolja egy olyan államférfinak a helyzetét és sorsát, aki a hatalmi szerkezet egy kitérített helyét foglalta el.

A történelmi mozgás elvont képletét akarta megragadni, s a jellegzetes, két világháború közötti magyar (sőt bizonyos mértékig kelet-közép-európai) vezető típusát kívánta bemutatni. Ezért választotta a magyar miniszterelnök alakját, egy olyan elképzelt politikusét, aki 1935-től 1944-ig: a fasiszta Németország „életterébe” való szorosabb bekapcsolódástól a nyilas hatalomátvételig irányította az ország életét. Darányi Kálmán, Imrédy Béla, Teleki Pál, Bárdossy László, Kállay Miklós, Sztójay Döme és Lakatos Géza valódi alakjából próbálta levonni azokat a tulajdonságokat, amelyek egy átlagos miniszterelnök absztrakcióját megszervezhetik és jellemezhetik. Egyiktől a fondorlatos politikai taktikát, másiktól a tudományos készséget, egyiktől a hatalomhoz való féktelen ragaszkodást, másiktól az ország korszerűtlen szerkezetének átalakítására törekvő jóindulatot örökölte ez a képzeletbeli politikus. A regény kritikusi közül többen is felhívták a figyelmet arra, hogy a miniszterelnökökből készült „kivonat” bizonyos mértékig csökkenti a regény történelmi, illetve lélektani ábrázolásának hitelét. Faragó Vilmos arra utalt, hogy Szapáry Imre, Sükösd hőse, prepartál alak, sohasem létezett, szemben például Imrédyvel vagy Telekivel. Kiss Ferenc pedig azt jegyzi meg, hogy Sükösd eltekintett a személyiségrajz mélyebb logikájától. S hogy nehéz volt például Teleki Pált Imrédy Bélával „kontaminálnia”.

Való igaz, hogy a korszak történelmének hiteles ábrázolásában ez a módszer nehézséget jelent, hiszen például Telekit vagy Imrédyt (Bárdossyt, Sztójajt) valóban nehéz lenne mind történelmi szerepüket, mind emberi személyiségüket illetően közös nevezőre hozni. Sükösd hőse ezért valójában nem a két háború közötti magyar miniszterelnök elvont és általános típusa, csak egy változaté. Azokat foglalja össze érvényesen, akik valóban a fasiszmus következetes szövetségesei voltak, a főbűnösöket: Imrédyt, Bárdossyt, Sztójajt. (Nyilván nem véletlen, hogy Sükösd hőse a népbírói tárgyaláson az ő sorsukban osztozik.) Vagyis nem a korszak magyar politikai vezetőinek teljes körét reprezentálja, csupán az államférfiak egy fajtáját; igaz lényeges és történelmi tevékenységében igen súlyos megítélést érdemlő változatot.

Sükösd Mihály szándéka azonban talán nem is az volt, hogy a horthysta miniszterelnökök galériáját vonja össze egyetlen portré formában. Inkább, úgy tetszik, egy politikai gondolkodásmódot és magatartást akart vizsgálni; azt, amelyik a kis országok sorsának determinizmusára hivatkozik, s e determinizmust próbálja ravasz fondorlatokkal egyszerre szolgálni és csökkenteni. Szapáry Imre minden államférfiúi tétét és választását a determinizmus elvének veti alá. Következésképpen tartja magát ahhoz a kossuthi mondáshoz, hogy a politika „az egzisztenciák tudománya”, s körmönfont ravaszsággal fürkészi, hogy vajon mit is kívánnak ezek az „egzisztenciák”, hogy aztán, akár lelkiismerete és jobb meggyőződése ellenére is, teljesítse a politikai szükségszerűség akarátát. Szapáry tudatában van az ország csekély erejének és korlátozott lehetőségeinek. S ezekre a lehetőségekre figyelmezteti atyai pártfogója és tanácsadója Rudnó gróf is (akiben Bethlen István alakját sejtí az olvasó) hivatalba lépésének napjaiban: „hazád Európa egyik legkisebb, szerencsétlen fekvésű országa, képtelen sorsa mindig azon múlt, a jövője is attól függ, miként találja meg alárendelt, mégis érvényes helyét hatalmas szomszédai oldalán”. Szapáry, a regény eseményei során, ezt a helyet keresi a Birodalom (a náci Németország) oldalán, később a Birodalom függőségében, kiszolgáltatva a Birodalom politikájának és határozatainak.

Szapáry határozott reformtervekkel indul, hazáját kívánja szolgálni azzal, hogy az ország korszerűtlen társadalmi és gazdasági szerkezetének átalakítását tűzi célul maga elé. De mivel meggyőződése, hogy Magyarországnak a Birodalom mellett kell keresnie szerepét és boldogulását, egyre jobban távolodik el eredeti tervétől, s az idegen hatalom ügynöke lesz. Óvatos taktikával próbál védekezni a birodalmi követ ja-

vaslataival és utasításaival szemben, de minthogy a követ erőszakos, ő mindig beadja a derekát. Önmagában, a saját lelkiismerete előtt a történelmi és politikai kényszerre, helyzetének determináltságára hivatkozik, s azzal nyugtatja magát, hogy ha ő nem vállalja a mind kegyetlenebb feladatokat, majd vállalja más, aki nyiltabb terrorral és brutálisabb kegyetlenséggel fogja végrehajtani a Birodalom utasításait. (Weesenmayernek, akire a birodalmi követ alakjában ráismerhetünk, valóban az volt az – igen eredményes – taktikája, hogy a nyilasokkal zsarolta Horthyt és a magyar kormányokat.)

A *Vizsgálati fogság* hőse a politikai „egzigenciák” mesterének hiszi magát, akit az adott helyzet determináló tényezői kényszerítenek cselekedeteire, holott, mint bíró-sági tárgyalásán kiderül, egyszerűen báb, sőt balek volt maga is a Birodalom kezében. Nem államférfi, aki az „egzigenciák” alapján, de mégis a történelem alakításán fáradozik, hanem kiszolgáltatott marionett-figura, aki még rejtett törekvéseiben és ravasz ellenkezéseiben is egy nagyobb hatalom manipulációjának volt eszköze s áldozata. Nem vállalta a szembefordulást és nem vállalta a teljes elkötelezettséget sem, csatlósszerepében viszonylagos függetlenséggel áltatta magát. S így lett a német háborús politika amolyan „malgré lui” ügynöke. Magatartását volt partnere és ellenfele, a német követ jellemzi találó szavakkal: „Nehézkesen ismerte fel a mindenkori körülményeket (. . .), kitűnő szellemi képességeit furcsán meghazudtoló módon illúziókat teremtett, hamis eszményeihez görcsösen ragaszkodott, egyszerre kívánt védet és független lenni, a Birodalomhoz simulni és görbe, de önálló utat járni.” Valóban ez volt Szapáry Imre taktikája, bűne, politikai stílusa. És ebben az eljárásmodban Sükösdnek egy általánosabb magyar politikai magatartás- és gondolkodásmódot sikerült lelepleznie, amely bizonyára nem jellemezte egyformán a két világháború közötti korszak valamennyi magyar miniszterelnökét, de jellemezte a magyar államvezetés legfőbb irányítóját, a kormányzót, és jellemezte a magyar politikai irányítás legfontosabb döntéseit.

Sükösd egy politikai iskolát illet határozott és kíméletlen kritikával, egyszerűsmind kritikus módon közeledik ahhoz a kategóriához, amely meghatározta ennek az iskolának a döntéseit. A determináció elvére gondolok, amelyre Szapáry oly sokszor hivatkozik. Már maga az, hogy a regény – a fiatal ügyész és a bírái előtt álló háborús bűnös vitáiban – oly egyértelműen ítéli el a politikus magatartását s készíti elő a bíróság halálos ítéletét, arra utal, hogy Sükösd nem akarja igazolni a determináció elméletét. A determináns tényezők létét ő is elfogadja persze, ám nagyobb szerepet szán a személyiség szabad választásának, amely a félrevonulásban vagy az ellenállásban nyilatkozhat meg. S a szabad választás lehetőségének elfogadása, hirdetése azt jelenti, hogy nemcsak egy politikai gyakorlatot bírál, hanem egy „történelemfilozófiát” is. Szapárynak legnagyobb bűne talán az, hogy a determinista felfogás bűvöletében kialakít magának egy szerepet, s személyiségét teljes mértékben feladva, e szereppel azonosul. Minden más bűne azután ebből következik. Perének végén, úgy tetszik, ő maga is ráébred arra, hogy téves választásai révén feladta személyiségét, megsemmisítette önmagát. S ebben az önitéletben ölt alakot talán bukásának tragikumak.

GERA GYÖRGY: TERELŐÚT

A történelem hatalmas földrengései, amelyek milliók életét forgatják fel, s nemzedékek tudatában hagynak pusztító nyomokat, két alkalommal szokták munkára szólítani az elbeszélőt. Először közvetlenül a lezajlott kataklizma után, midőn a vádemelés, tanúságtevés vagy a vallomás kényszerében, a szenvedély közvetlenségével és forrósággal készül a beszámoló. A kép, amely ekkor születik, vallomásos és nyers, elsődlegesen a valóságtól, a tapasztalattól nyeri formáit és színeit. Kevesebb rajta az alakítás, az elrendezés, inkább a dokumentum elemi erejével hat. A második alkalom már a számvetés, a mérlegelés ideje. Az események mozgatóit fürkésző figyelemé, a töprengése, az összefoglalásé, amely nem ábrázolni, hanem értelmezni akar. Csak igényes író vállalkozik erre, aki nem éri be az átélt szenvedés rögzítésével, inkább a tapasztalat általánosabb emberi értelmét keresi. Ez okozza, hogy e második közelítés mindig elvontabb jellegű.

A második világháború irodalmában is megfigyelhető e kettős közelítés: kezdetben a dokumentum, később az absztrakció. A háborút követő évek megrázó és döbbenetes beszámolóit, a háborús dokumentumok és a lágernaplók után így születtek meg egy évtized múltán a tapasztalatok értelmét kereső, a történelemmel és a személyes sorsral számot vető regények: Semprun, Langfus, Schwartz-Bart, Lenz, Szimonov művei. S nálunk Illés Béla háborús regényei, Szép Ernő, Nagy Lajos és Déry Tibor ostromnaplói után az Örkény és Cseres regényeiben: a *Tótékban* és a *Hideg napokban* alakot öltő történelmi számvetés. E számvető szigorral fogalmazott művek közé tartozik Gera György regénye: a *Terelőút* is, amelyben az üldözött magyar zsidóság önkeresése és önvizsgálata ölt alakot.

Gera hőse magyar zsidó, aki fiatalemberként került egy náci megsemmisítő tábor poklába, családját kiirtották, egyedül neki sikerült túlélnie a borzalmakat. Túlélte őket, de nem szabadulhatott tőlük: a szenvedés és megaláztatás az idegsejtjeibe ivódott, meghatározta további életét. Ahogy maga mondja: „A börtön akár igazságos, akár igazságtalan, büntetés. A láger sors.” Így él szorongató emlékei között, be nem hegedt sebekkel, ahogy a Prousttól kölcsönzött mottó mondja: „a túlélés és megsemmisülés fájdalmas szintézis”-ben. Aztán egyszer Ausztriába utazik, s elhatározza, hogy felkeresi Luban falut, ahol valamikor a láger állt. Múltjával akar számot vetni, emlékeivel szembe nézni, hogy megszabaduljon nyomasztó terheitől. A szabadulás azonban nem olyan egyszerű. A múltba utazó már nem találja meg szenvedéseinek egykori színterét; a barakkok leomlottak, a tábort visszahódította az erdő, a szembenézésnek hiányoznak a tárgyi feltételei. „Fák, cserjék, bozótok. Valahol egy madár énekel, vörösbecy, azt hiszem. Tanácstalanul nézelődöm. Tíz lépés jobbra. Tizenöt előre. Egy gödör. Egy rozsdás ácsszög. Tenyérnyi malter. Egyéb semmi. Sehoh semmi. Hiába indultam el, nem érkeztem meg sehova” – hangzik a zsidószavú beszámoló.

A tábor tárgyi valósága eltűnt a múlt évtizedek során, az emberi lelkekben hagyott nyomai azonban változatlanok. S valójában ezek a nyomok akadályozzák a főhős gyógyulását. Mert Gera hőse, ahogy letér a nemzetközi autópályáról, hogy felkeresse a pokolnak azt a bugyrát, ahová fiatalon került, mindegyre a láger, a háború és a fasizmus emberi lelkekben hagyott pusztító nyomaival találkozik. Két változatban is. Egyrészt azoknál, akik úgy tesznek, mintha nem történt volna semmi, vagy legalábbis úgy, mintha nekik – hallgatásukkal, belenyugvásukkal – nem lett volna közükhöz a borzalmakhoz. Ilyenek a kis osztrák falu lakosai, vagy brutálisabb formában az a kutató, akivel a mezőgazdasági kísérleti állomáson találkozik, s aki kíméletlen nyíltsággal fejti ki a népirtás történelmi szükségszerűségéről szőtt elméletét. A regény hőse undorral fordul el tőlük, bár belátja, hogy a kései számonkérésnek nem sok értelme lehet. De nem tud csatlakozni azokhoz sem, akik a megtorlásnak szentelik életüket, s bosszútól fűtve kutatják a megesett szörnyűségeket. Schuille doktor, a számonkérés fanatikusa, hiába szólítja csatlakozásra az utazót. „... nem hagyom kijátszani az igazságot az élet ellen – mondja Gera hőse. – Tetszelegjen csak Schuille a gondviselés szerepében, engem nem von be semmiféle hajtóvadászatba, én nem akarok többé se nyúl, se lesipuskás lenni. Elegem van a hallaliból. A csahosokból, figyelőállásokból meg vérebekből, a csőre töltött szenvedélyekből, a vakhit kürtjeleiből, a halomba hányt zsákmányból. Mert én is tudok valamit. Hogy gyűlöletre gyűlölet a visszhang, vendett, pogrom, népirtás. És hogy ideje lezárni a kegyetlenség történetét. Máris minden talpalatnyi föld temető.”

Az igazság és az élet dilemmájában az élet győzedelmeskedik, s a számvetésnek így határozott nyeresége van. Az utazónak azonban még egy dilemmát fel kell oldania: tisztáznia kell saját helyzetét. El kell döntenie, hogy kikkel vállal közösségi szolidaritást: a zsidósággal, amelyhez származása és az átélt szenvedés köti vagy a magyarsággal, amelytől nyelvét és kultúráját kapta. Ahogy ő mondja, válogatnia kell a „Halál angyala” és a „Hazádnak rendületlenül” között. Nem könnyű választás, hiszen egyformán megnehezítik azok, akik zsidó fölényt és választottságot hirdetnek, s ezzel a faji gondolatot csempézik vissza, és azok, akik a magyarság nevében szeretnék kitudni a nemzeti közösségből a zsidó származású magyarokat. Gera tudja, hogy a választásnak ebben a tekintetben különös súlya van, sorsdöntő szerepe. A sze-

mélyiség épségét, szuverenitását teremti meg vagy veszélyezteti. S ezért választja a nemzeti közösséggel való szolidaritást, egyszersmind nem tagadja meg származását. Felismeri, hogy a személyiség etikai integritása valamiképpen ezt követeli. „Nekem – olvassuk – kettős az állampolgárságom, és egyikről sem mondhatok le.” S valamivel később: „zsidó vagyok, magyar vagyok, magyar zsidó és zsidó magyar”. A történelem által feltett kérdésre, amely nem közönséges módon faggatta személyazonosságára felől, így érkezik meg az autonóm személyiség válasza. És ezzel egyszersmind megoldást nyernek az önkeresés problémái is.

Gera György regényében egy lélek keresi magát, ezért a regény eseményei is jórészt a lélek színpadán zajlanak. A lezárult, valamiképpen mégis tovább élő múlt vizsgálata prousti igényeket jelez, s a prousti módszer alkalmazásának itt valóságos *funkciója* van. A *Terelőút* az „idő beomló rétegeit” tárja fel, hogy lehetővé tegye az önvizsgálatot. Nem merül el a lágeremlékek részleteibe, hiszen nem a lágerben átélt borzalmak rekonstruálására vállalkozik, hanem a lélekben hagyott sérülések orvoslására. Az évtizedek óta válasszra váró kérdésekre akar felelni, hogy nyugalmat leljen annyi zaklató emlék után. Ám a történelmi közelmúlt kegyetlen atmoszféráját, a lélektani és erkölcsi dilemmák hitelessége kedvéért, mégis meg kellett teremtenie. Ezért vágott, igen szerencsés módon, a történet szövegébe dokumentumokat, jelentéseket, beeszedeket, amelyek száraz tárgyyszerűséggel idézik fel a fasiszta hatalmi gépezet működését és terveit. Együttal az elbeszélés személyes hangját, elégikus intonációját is ellenpontoszák. A kifejező eszközök biztos és funkcionális használata is azt igazolja, hogy Gera György regényének az új magyar próza értékes alkotásai között a helye.

LÁSZLÓ ANNA: *GYÁSZ TARKÁBAN*

László Anna novelláskönyvét, a *Gyász tarkában* című kötetet két ciklusra tagolja az elbeszélésekben alakot öltő írói szándék és tájékozódás. Az első a jelen társadalmáról beszél, kivált a dolgozó asszonyok életéről és gondjairól, találó megfigyelésekkel gazdagítva azt a térképet, amely folyamatosan készül az új magyar prózában életünk köznapjairól. A második: a *Héphaisztosz szőlőnökhöz* című, okozza az izgalmasabb meglepetést. László Anna ennek a ciklusnak a három novellájában mai irodalmunknak ahhoz a törekvéséhez csatlakozik, amely a történet jelképes, példázatos értelmezése révén fogalmaz meg valamely általánosabb, etikai vagy filozófiai mondanivalót. E „parabolák”, Déry Tibor, Örkény István, Mészöly Miklós vagy Sánta Ferenc művei, gyakran történelmi témák előadása révén közelítik meg a modern kor tapasztalatait, felismeréseit. László Anna is „parabolát” ír, csak hogy ő a klasszikus görög mitológiát használja az általánosabb mondanivaló bázisa gyanánt.

A Héphaisztosz számára adott történetek jól ismertek a mitológiában, illetve a görög történelmi hagyományban jártas olvasó előtt. Az első elbeszélés (*Egy kopogás a kozmoszban*) Héphaisztosz születését, kiűzetését és munkálkodását beszéli el, s a kézműves-isten története révén fejt ki a művész szerepéről, a társadalomban és a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyéről kialakított gondolatait. A második (*Az útvesztő*) Daidalosz és Ikarosz mondáját adja elő, alig toldva meg egy-egy elemmel a klasszikus mitológiai történetet. Közben azonban a tudósnak, a művésznek és a hatalomnak a viszonyát vizsgálja. Végül a harmadik elbeszélés (*Kasszandra küldetése*) Trója ostromát és Kasszandra szomorú sorsát meséli el s ennek révén mutatja be a háborúban testet öltő elvakultságot, az emberi érzelmeknek és eszményeknek a háborús világban beteljesedő tragikus sorsát. A klasszikus mítosz, történelmi hagyománynak valamennyi novellában az epikus bázis szerepe jutott; erre a bázisra épül a tulajdonképpeni mondanivaló.

Egyetlen (s talán a legsikerültebb) elbeszélésben szeretném megvizsgálni a klasszikus mítosz és a korszerű jelentés viszonyát. Vagyis az anyag és az alakítás, az epikus bázis és az írói mondanivaló kapcsolatát. *Az útvesztő* című történetre gondolok, amely Daidalosz és Ikarosz históriáját adja elő. Ennek a históriának a középpontjában a knószoszi labirintus felépítése és az onnan való menekülés áll. Daidalosz,

a legendás tudós, művész és feltaláló, fiával, Ikarossal együtt kerül Minosz krétai király udvarába, s a Minotaurusz elszigetelése céljából felépíti a labirintust. A félig bika-félig ember szörnyalak azután e labirintusban falja fel azokat az athéni ifjakat, akik a krétai király győzelmes hadjárata révén kerülnek fogolynak Knósszoszba, Thézeusz, athéni királyfi azonban megöli a szörnyeteget, s Ariadnénak, a krétai királylánynak segítségével kimenekül az útvesztőből. Ráadásul a szerelmes királylányt is megszökteti. A haragvó Minosz ezután Daidaloszt és fiát záratja a labirintusba, akik ravasz fufanggal: madártollakból és viaszból szárnyat fabrikálva, hatalmas madárként menekülnek börtönükből. Ikaroszt megigézi a szárnyalás, a magas ég, atyja figyelmeztetése ellenére a Nap közelébe repül, s a hőségben tönkrement szárnyakkal a tengerbe zuhan. Röviden erről szól az antik mítosz.

A görög mitológia tudós kutatói – Wilamowitz-Moellendorftól Kerényi Károlyig – megegyeztek abban, hogy a krétai labirintus mítosza az ókori ember szorongató élményeire utal. Az ismeretlenre, a titokra, a világ megfajthatatlanságára gondolva élte át ezeket a szorongásokat. Paolo Santarcangelli, aki egész (nemrég magyarul is kiadott) könyvet írt a labirintusokról, mint az emberi kultúra, gondolkodás és művészet évezredes szimbólumairól, Hocke nézetét idézi: „Kréta daidaloszi mítosza a világ titokzatosságát talányos sémává egyszerűsíti.” Ebben az értelemben használja fel a labirintus jelképes mítoszákat a modern irodalom is, például az argentin Jorge Luis Borges, aki *A körkörös romok* című elbeszélésében valamiképpen a kifürkészhetetlennek, képtelennek és reménytelennek tartott emberi létezés ábráját vázolta fel. Borges filozófiai jelképnek használja az útvesztőt, kiábrándult antropológiájának sötét látomásait vetíti belé.

László Anna is tudatosan választja korszerű mondanivalók kifejező eszközének a mítoszt. Első Héphasztosz-elbeszélésében beszél arról, hogy a mitikus történet bármiféle, akár modern jelentés kerete lehet. „... számos ponton megegyezünk, az ismert mitológia és én – fejtegeti Héphasztosz, akár egy mai vallástörténész vagy mítosz-kutató. – S ahol megegyezünk, s ahol nem, itt is, ott is: Ösképletek rejtőznek. Ábrák, amelyek immanensen benne vannak a világban. S ezek a Modellek a különböző korokban, a különböző térben másként-másként, mégis rokonian érvényesülnek. Egymáshoz hasonló Erővonalak húzódnak a századok háttérében.” Valamivel később pedig „a Motivumokból kirajzolódó Jelképrendszerről” beszél. A mítoszt tehát ő is át-, pontosabban újraértelmezi. Csakhogy nem az emberi létezés filozófiájának, a borges-i reménytelenségnek a szimbóluma gyanánt. Az ő mítoszának nem metafizikai, hanem történelmi és etikai, sőt politikai töltése van. László Anna labirintusa és Knósszosza a hatalmi elfajulás jelképe, egyenes célzással a fasizmus embertelenségére és zsarnokságára. A Minosz országában uralkodó hatalmi rend az erőszakon és a manipuláción alapszik, propagandistái és rendőrei a fasizmus kelléktárából ismerős módszerekkel dolgoznak, az athéni fogoly ifjak egy olyan kapun át haladnak a biztos halálba, amelyen a légerek képmutató jelszavára („Arbeit macht frei”) emlékeztető felirat díszel: „Ha jól tanultok, szabadok lesztek.” Két világ tükröződik egymásba itt: az antik mítosz és a húszadik századi emberiség egy fájdalmas tapasztalata. És még Daidalosz klasszikus alakjának is modern jelentése van: a labirintust építő tudós „mérnök” ugyanazt a bűnt követi el, mint Dürrenmatt fizikusai. Tudását, zsenialitását állítja egy embertelen hatalom szolgálatába, ezért kell bűnhődnie.

A történet szándékos és ironikus anakronizmusai éppúgy a mítosz modern átértelmezését sejtetik, mint a labirintus abszurd létesítményének magyarázata. László Anna ugyanis az abszurdnak is történelmi és etikai jelentést ad, nem metafizikai fogalom gyanánt értelmezi, hanem az emberiség történelmi tapasztalatainak összefüggésében. „Az útvesztő – olvassuk – maga az abszurd. [...] Az abszurd embertelen, emberevő. Emberhez csak az illik, amit megközelíthet és átfoghat. Ami- ben eligazodhat, amit saját logikájával és szabályaival elrendezhet. Amit elér vagy felér a szívével, vagy eszével. Az abszurd egy emberalatti hatalom jeladása. Jelzése arról, hogy alkalomadtán szétmorzsolhatja az embert.” A Daidalosz-mítosz modern átértelmezése éppen ezt a történelmi abszurdot leplezi le és utasítja el. László Anna

„parabolája” a humánus tiltakozás jegyében született, s e mondanivalója számára igen alkalmas keretet talált a klasszikus mítosz alakzatában. Ezzel egyszersmind írói pályája is új és korszerű eredményekkel gazdagodott.

VÉSZI ENDRE: TÉRISZONY

Vészi Endre új novelláskötetének: a *Tériszonym*nak magányos férfiak a hősei. Sikerre és öröme vágynak, érvényesülni szeretnének, de minden vállalkozásuk bizonytalan és tétova. Kapkodnak, tervezgetnek, maguk sem tudják, hogy mit akarnak, s ez fokozódó ingerültséggel tölti el őket, csak újabb falakat húznak magányuk köré. Jellegzetes példájuk Lázár, a címadó elbeszélés író-hőse, aki kifulladásra egykori sikerei után, egy munkásszállás lakói között próbál új élményeket szerezni, hogy a valóság színeivel frissítse fel vértelen képzeletét. Az „életben” tett kirándulás azonban nem sikerül: Lázár nem tudja hiteles munkásnak álcázni magát, gyanakvást kelt szobatársaiban, s midőn egy gyilkossági ügy akaratlan mellékszereplője lesz, összeomlik, elveszíti tartását, önmagától is undorral fordul el.

Az irodalmár, akinek elvegyülési kísérlete groteszk kudarccal végződött, azért ilyen szárnalmas figura, mert képtelen emberi kapcsolatokat találni s építeni, Felesége megveti, barátai nincsenek, s ő magányba szorultan kapkod valamiféle megoldás után. De ilyenek Vészi további hősei is: Radovics és Somos (*Tizennégy nap a háromszázhatvanötéből*), akik két boldog hetet akarnak eltölteni a fővárosi üdülőben, s mivel képtelenek a tartalmas emberi kapcsolatra, alkalmi pajtáságuk is szárnalmas véget ér. Vagy Bakonyi Gyula (*Kacsasült délelőtt tizkor*), aki mindent elért, amit akart, rangot, hatalmat és tekintélyt, csak éppen nem akad senki, akivel őszintén elbeszélgethetne gondjairól, szorongásairól. A példák folytathatók lennének, valamennyi elbeszélés (talán az egyetlen *Egy gyönyörű szép délután* kivételével, amely sajátos ellentétként egy szegényes munkástemetés leírásával példázza az emberi szolidaritást) egy szomorú hiány: a hiányzó emberi kapcsolatok fájdalmas következményeit mutatja be. Fájdalmas ez a hiány, hiszen az emberi személyiség fejlődését, a tartalmas életet, az alkotó erő kibontakozását gátolja meg.

A modern szociológia a nagyvárosi élettel, a modern urbánus civilizáció ártalmaival magyarázza az emberi kapcsolatok hiányát, a tömeges méretekben jelentkező elmagányosodást. David Riesman, a neves amerikai társadalomtudós „szociológiai bestsellere”: A *magányos tömeg* hatalmas tudományos apparátussal dolgozza fel a nagyvárosi élet emberi kapcsolatokat elsorvasztó következményeit. Vészi Endre a *Tériszonym* elbeszéléseiben hasonló jelenségeket érint, ám más magyarázatot ad; alighanem a magyar társadalom mai állapotának jobban megfelelő magyarázatot. Arra utal ugyanis, hogy az elmagányosodást, az emberi kapcsolatok elszegényedését, a hősei által érzett kínos „tériszonym” bizonyos mértékig az a társadalmunkban jelentkező „privatizálódás” okozza, amely háttérbe szorítja a hagyományos munkásszolidaritás erkölcsét, közösségi szellemét. A *Kacsasült délelőtt tizkor hőse*, a munkásból lett gyárigazgató már elfelejtette a múltat, kivált régi társai közül, s atyai fensőséggel kezeli egykori munkástársát, aki a múltból egyszer csak felmerül. A *Tizennégy nap* . . . Radovicsa és Somsa pedig a „középkáder”: a technikus és a művezető szintjéről veti meg azt az egyszerű munkást, akivel közös szobába került. A kiválasztottak főlényével nyilatkoznak róla: „Ismered ezt a fajtát. Ezek a klottgatyások. Sok van belőlük. [. . .] Ez mind emberevő, komám! Kinyitod a kanálist, és látod, előmászik egy klottgatyás. És ilyenrel egy szobában, két hétig.” Vészi általuk leplezi le azt az elidegenedett kispolgári életvitelt, amely különben az országos politika fórumán is a közelmúltban kapott igen súlyos kritikát. Velük szemben a „szakmában maradt” Holló Pali véleményét osztja ő maga is: „Ha jól csinálod a magadét . . . én nem nézem az igazgatót se kevesebbnek, mint a melóst.”

A morális „privatizálódás” leleplezése mellett Vészi rá tud mutatni ennek a veszélyes torzulásnak az okaira is. *Angi Vera* című hosszabb elbeszélésében (amelyet egy 1962-ben írott változatból dolgozott át) azt a folyamatot ábrázolja, amely során az elkülönülés, a kiválasztódás fonák tudata kialakult. A Rákosi-korszak egy párt-

iskoláját mutatja be, amely – a szektariánizmus politikájának megfelelően – nevelte át az akkori fiatalokat. S azokat a súlyos konfliktusokat ábrázolja, amelyek az érvényesülni vágyó és a szocialista erkölcs normáit képviselő fiatalok között jöttek létre. Az elbeszélés ifjú hőse: Vera morálisan elbukik ebben a küzdelemben, de vannak mások: André István, a tanár vagy Muskát Mária, a munkáslány, akik megállják helyüket. Vészi a folyamat lényegét érzékeli, midőn a morális „privatizálódás” és a munkásosztálytól történő „elidegenedés” okát a szektariánus politika hazug erkölcsében keresi. Novelláinak határozott kritikája és karakteres mondanivalója van: olyan vitában hallatja szavát, amely éppen most zajlik a közélet fórumain, s amely széles tömegek érdeklődését mozgatta meg.

ÜZENET AZ UNOKÁKNAK

Nem igaz, hogy az idő megszépíti az emlékeket, megszelídíti a tegnapi sorscsapások erejét. Az igényes szembenézés, a tegnapi tettek vállalása, a tisztaszándékú vallomástétel eleve nem vállalja a múltat.

Az unokáknak nem fájnak a nagyszülők régi sebei, hiszen szuperszónikus sebességgel, atomtechnikával, infrasugárvetővel felvértezett korunkban, a tömegpusztítás gigantikus vállalkozásai és lehetőségei árnyékában szinte patinás anekdotává szelídülnek, törpülnek a galíciai front eseményei, a doberdói harctér kinyíló srapnell-rózsái. Bólogató nagyapák mesélik a történiákat, a szájtáti unoka is lekicsinylően legyint az egyelővetű bakapuskára, hiszen játékaik között ott van az automata gép-pisztoly játékká másolt ígérete.

Nem igaz, hogy nagyapáink, akik a puszták népéből, falvak alvégéről, summások pajta-fészekből indultak rezes csinnadrattával a frontra, csak anekdotákba bagyulálják a múltat, s a kis batyu annyit ér emlékeztünkben, mint a modern bútorok mellé díszül állított tegnapelőtti rokka vagy tulipánosláda.

A nagyapák múltja is feszült élet, érett tanulságok nyugalmával vagy megválaszolni nem tudott kérdések izgága dörömbölésével. Bizonyosság erre, a könyvhétre megjelent: *Emlékül hagyom* című antológia is.

Pontos címe hosszabb: „*Emlékül hagyom az unokáknak, a dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az életük szebb legyen egyszer...*” Nem a hosszú címek epatírozó divatjának újabb terméke ez, hanem idézet. Írója tollából természetesen előjött gondolat, egy történet elé, amit a nyolcvanfilléres irkába, a család rosszalló pillantása ellenére följegyzett egy idős asszony. Címnek kínálta magát, s nagyon ügyesen választotta ki *Hoppál Mihály, Kül-*

lős Imola és Manga János a három szerkesztő a könyv fedelére. Tíz önéletrást tartalmaz válogatásuk. Aggodalom és habozás nélkül írom a jelzöt, hogy *népi* önéletrást s nem elhamarkodottan. Nemcsak azért, mert a szerzők genezisüket, élet-tudatukat, sorsukat tekintve a nép közül valók, hanem mert szándékuk is az: utra-valót adni a felváltó nemzedéknek, üzenni az unokáknak, dédunokáknak.

Nem valamiféle önmotogatási, öni-gazolási szándék vezette tollukat, a többség egyébként is néprajzkutatók ösztönzésére kezdett önéletráshoz. Az egyes írások bizonyos rétege, témájánál, feldolgozómódjánál fogva valóban számot tart a néprajzosok érdeklődésére, szakmai megközelítésre, azonban ha csak ennyi lenne, nem tartanánk a kezünkben mást, mint néprajzszakos hallgatók számára készült folklór-kresztomátiát. A kötet mégis több ennél. *Irodalom*. Nem szak-, hanem *szép-irodalom*. Mostanában közkeletűvé lett kifejezés az autodidakta alkotókra az, hogy *naiv*. Naiv festő, naiv szobrász – ő pedig *naiv írók* lennének, akik a népszokások, jelesnapok, hiedelemmondák, a tegnapi népelet leírásában eredeti tehetséggel jeleskednek? Nem tetszik a szó, a kötet utószavában Manga János is kerüli, azt hiszem helyesen. Parasztírók alkotásait, az életrajz papírra vetésével a parasztélet ábrázolásait fűzték köteté. Nyolc férfi és két nő munkáját.

Az a tíz ember, aki önéletrásba fogott attól a hittől kézenfogva tette dolgát, amit *Veres Péter* így írt meg egy levélben – címzettje éppen a kötetnek címet kölcsönző Berényi Andrásné. „*Az bizonyos, hogy minden ember, de különösen minden dolgozó szegény ember élete kész regény, csak persze nem mindenki tudja megírni. Ezért fontos, hogy az író úgy írjon, hogy lehetőleg mindenki, vagy legalábbis sok ember megtalálja benne a maga életének, ha csak*

részben is a tapasztalatait, de legtöképpen az értelmét és méginkább a vágyait."

Ez az idézet a kiadói előszóban olvasható, de ha nem lenne ott, akkor is tudnánk, hogy Veres Péter életművének – elsősorban neki! – köze van ezekhez az önéletírásokhoz. Nemcsak azért mert a szerzők útjukat tekintve vele egyindulásúak, korukat tekintve nagyjából egyivásúak, hanem mert ábrázolásmódja, széles medrű leírása, mesélő kedve, bölcsessége fellüktet soraikban. Tévedés ne essék, ez nem plágium, ez *élmény*. Mint ahogy *forrás* a prózából kiszökő verssorokban Petőfi lírája is, a párbeszédekben Móricz dialógusainak íze, egy-egy üde történetben Móra kedves humora. Nem a fentiek átvétele, hanem *átélése*, a *sorsközösségre ráébredés* vezet azonosságokhoz, amelyek mai felfedezése korántsem irodalmi bravúr, hanem kézenfekvő dolog.

A legfőbb ihletőjük *önmaguk sorsa*.

Stílusuk nem mondható egyneműnek, másként vall a már említett múlt század végén született Berényiné, és megint másként az Erdélyből bevándorló tizenhárom család élére álló *Laczkó István*, akik aztán Baranyában, Egyházasközön telepedtek meg. A gyermekkorban felszívott szokíncs eredetiségébe, gazdagságába helyenként – több kevesebb sikerrel – próbálják beoltani a jegyzőségi hivatal, majd a községi tanács, a hirdetmények, és más hivatalos iratok frazeológiáját is.

Az igazi élmény az újra idézett életsors. A megvallott múlt, a szemérmes rejtegetés helyett a nyitott tenyérrel éléktartott életbölcselet. Mint például maga a cím. Szinte mind a tíz szerzőnél ugyanaz a start: a szegénysor. Mégis, jóllehet a katonasors, a munkásélet, a napszámoskenyér gondjai rendre visszatérnek – nincs olyan érzése az embernek, hogy más név alatt már olvasta ugyanezt. Laczkó István történetesen meséli az erdélyi sorsot, s a baranyai megtelepedést, *Kanti Horváth István* élet-történetéből szinte egy huszadik századi Ludas Matyi-jellem hetykélkedik élénk, Vankóné, Dudás Juli tömör önéletírását kiválóan egészítik ki a kötetet díszítő közismert rajzok. (Több alkotó népművész is van a szerzők között, jó lett volna, ha például a faragó Gyovai Pál munkáiról is látunk reprodukciót.)

Az egyik legkülönösebb sors *Nagy Kovács Istváné*. A nyomor Kanadába taszítja

hosszú időre. Eredeti látásmódjáról tanús-kodó szociográfiát rajzol, a csalódott illúziók ihlettségében *Amerikáról*. Itthon versesfüzetei jelentek meg, persze abból sem, de még a napszámból sem tudott megélni. Izgalmas leírásban emlékszik vissza az egyik summástanyán a szakcsi versfaragóval vívott rímpárbájára. Micsoda groteszk kép! Két dálnok foltos, szakadt rongyokban fricskázza egymást néhol epigrammával felérő bökversekben. A legmegrázóbb, a kettejükben meglevő, de ki nem bontakozhatott *tehetség*: a szegénység földhöz ragasztotta rimeiket is.

Nem egyforma visszhangot vált ki az olvasóban természetesen mindegyik önéletírás. A legizgalmasabbnak *Kristóf György* életrajzát tartom, azt írta fölé: *Csalódások sorozata*. Csalódnia kellett az iskolában, hiába volt jó feje, csalódnia kellett a front-ra hívó szép szavakban, csalódnia kellett Horthyék választási szövegeiben, s minden öröme ellenére csalódás érte a felszabadulást követő földosztás után is. A közösség éléről névtelen intrikusok miatt váltották le, majd kérték el párttagkönyvét is. Jóval elmúlt hatvan már, amikor ismét felajánlották a tagkönyvet. Nem a sértődött, hanem a csalódásoktól megedzett öregember méltóságával írja: „a pártkönyv nélkül is fogom a demokráciát és a szocializmust építő munkát segíteni.” 1970-ben halt meg az izgalmas, sokat vállaló közösségi vezető.

Igaz, ők elsősorban a tegnapi falu kortárs-krónikásai. De szenvedélyes, feltámasztó erejű hírmondói a múltnak. Ezért gondolom, hogy az unokák és dédunokák odafigyelnek szavukra, hiszen ma is érvényes tanulságokhoz vezet a tegnapi valósága. (*Gondolat*, 1974.)

TROSZT TIBOR

Berczeli A. Károly:

HULLÁMSÍR

Berczeli A. Károly neve számomra egy kicsit összeforrt Janus Pannoniuséval: kis gyűjteménye, a Magyar költő magyarul, a szó igazi értelmében föltámasztott egy elfelejtett nagy költőt, születése 500. évfordulóján, 1934-ben. Pedig Berczeli igen gazdag

és változatos munkásságának csak egészen kis részét jelentik a Janus-fordítások. Egy szinpadai műve, a Fekete Mária 1937-ben jelentős sikert aratott a szegedi szabadtéri játékokon, több regénye, verseskönyve jelent meg, tanulmányokat is írt, egyebek között Giambattista Vicórol, bár mindennek előtt ma is mint kitűnő műfordító ismert, olasz és spanyol átültetései révén.

Ennek a szerteágazó, s eddig kellőképp nem méltányolt írói pályának újabb állomása nagy regénye, a Hullámsír, hódolat Szeged, a város előtt, melyhez Berczeli élete annyi szállal kötődik. A könyv az 1879-es nagy árvíznek állít emléket, az előrelátás, a helytállás, az összefogás eposza, melyben egy város közössége száll szembe a természet vak erőivel, s a hatalom korlátoltságával és önzésével. Voltaire annak idején erkölcsi felháborodást érzett a lisszaboni földrengés miatt: kicsoda barbár erő kell ahhoz, hogy a város, amit évszázadok építettek szorgalommal és türelemmel, percek alatt összeomlójék! A szegediek előre látják a veszedelmet, s talán meg is tudnák akadályozni, ha nem keresztelnék szándékukat, munkájukat a hivatalos hatóságok, amelyek éppolyan sötét, irracionális erőt jelentenek, mint az, amely romba döntötte Lisszabont.

Berczeli hihetetlenül gazdag adattár birtokában rajzolja fel a korabeli viszonyokat, s a kép lenyűgözően teljes: minden pillanatban érezzük hitelességét. Talán Kemény Zsigmond dolgozott csak ilyen körültekintő alapossgággal, aki képes volt sok száz kilométert utazni, hogy megnézzem, s pontosan le tudjon írni egy gótikus boltívet, reneszánsz kaput.

A Hullámsír a ritka regények közül való, melyből pontosan rekonstruálni lehet a korabeli Szegedet, nemcsak topográfiailag, – ez lenne a könnyebb – hanem szereplőivel, viszonyaival, szándékaival együtt. Berczeli pontossága, helyismerete mindenre kiterjed, s biztos vagyok benne, hogy forrásmunkául is szolgálhat Szeged történetéhez. Nem ellenőriztem, de nincs okom kételkedni benne, hogy 1879-ben Marinkich Mihály volt a Színügyi Egylet elnöke, a szintársulat drámai hősnőjét Rott Marikának hívták, a komikus Rónaszéki Gusztáv volt, a szintársulat igazgatója pedig Aradi Gerő.

De ami erény, néha visszájára fordul, helyenként épp az adatok bősége, a mindentközlés szándéka állítja meg a regény és az invenció áradását. Mert Berczeli mindent

elmond, amit tud, márpedig nagyon sokat tud, valószínűleg mindent, amit Szegedről tudni lehet. S néha szinte ürügyet keres, hogy egyetlen adat, egyetlen cédula se menjen veszendőbe, s ha másként nem lehet, hát hősével gondoltatja végig, mondatja fel ismereteit. „Szülővárosom, – sóhajtott föl Gábor szinte hallhatóan, míg lassan elindult a vári promenád felé...” S míg megérkezik az Arany Oroszlánba, szabályos város-történeti dolgozatot gondol végig, olyan pontosan, szabatosan, hogy az önmagában is megállná a helyét. Pedig ma már Joyce nélkül is tudjuk, hogy soha nem szoktunk ilyen aggályos pontossággal, egy helytörténeti dolgozat stílusában gondolkodni.

A példákat ugyan szaporíthatnánk, de azért ne legyünk igazságtalanok. Mert a Hullámsír, helyenkénti aránytalansága, túlrtsága ellenére is egy jelentős író nagyszabású vállalkozása, s hozzátehetjük, Szegedről ilyen terjedelmű és színvonalú regényt eddig senki nem írt. Már szerkezetében is érdekes: a nagy árvízről szól, de a pusztulás naturalista képei helyett a veszély tudatát és elháríthatatlanságát ábrázolja. Tulajdonképpen egy hosszú expozíció a regény; a várost pusztulásra ítélte a végzet irracionálisizmusa, s lakói megpróbálják elhárítani az elháríthatatlant. Tudják, hogy minden törekvésük meddő, mert végtére a természet erőinél is nagyobb erővel állnak szemben, a hivatali ostobasággal, a hatalom szűklátókörűségével és önzésével. Egy eleve kilátástalan harcban mindig van valami hősi, maga a harc, a kétségbeesett remény, a csodavárás hiábavalósága, az önfeláldozás eltökéltsége. Berczeli regényének főszereplője ez a veszélytudat, ez járja át hősei minden pillanatát, mindenki erről beszél, s ennek árnyékában cselekszik, megfontoltan vagy kétségbeesetten, okosan vagy hebehurgyán, ahogy jelleme és értelme diktálja. Az áradó Tisza maga a megtettesült végzet, mindenre a fenyegető katasztrófa veti árnyékát, még a szerelemre is. „A Tisza árad, ez bizonyára rossz, de te most azért vagy itt velem, s ez olyan jó nekem” – vall szerelmet a regény hőse, Bite Gábor, mert az emberi kapcsolatok is a közeledő veszedelem fenyegetésében válnak teljessé.

De – s ezt nem hallgathatjuk el – ezek a regényhősök egy kicsit egysíkúak, aki jó ember, az tökéletesen makulátlan, míg az ellentábor minden vonása ellenszenves. Bite Gábor, a főhős „pompás ötvözet”, „törek-

vő, céltudatos ifjú”, akinek arca „kemény metszésű, szép, férfias”, azonkívül nagystilű, szívós szorgalmú, meleg, olvadékony, „talán egy kissé érzelmes természet” is. – Mátkája, Etelka hasonlóan hordozója minden vonzó tulajdonságnak: aranyhaj, melázó tekintet, szende tisztaság, az értelem élénksége, – mintha egy kicsit sok is lenne a jóból. Velük szemben Herrich, a „miniszteri úr”, valóban a „végzet embere”, akinek korlátoltságát, sőt gonoszságát már külseje is messziről elárulja.

Mindez azonban nem vonatkozik a regény egészére, a legtöbb szereplő – márpedig szinte az egész korabeli Szeged fölvonul a regény lapjain – árnyaltan jellemzett, tiszta realizmussal megformált alak, s valódi légkört tud teremteni.

Így Berczeli A. Károly regényét bizonyos kettősség jellemzi, emlékezetes erényei mellett zsúfoltsága, néhány szereplő leegyszerűsített jellemrajza okozza, hogy helyenként kevesebbet ad, mint amennyit tudna. Kár, mert manapság, amikor a kisregények, sorvány kötetek korát éljük, itt már a vállalkozás aránya, a nagy formátum szinte Thomas Mann-i igénye is tiszteletet ébreszt.

CSÁNYI LASZLÓ

Vámos Miklós:

JELENLEG TIZENHARMADIK A LISTÁN

Vámos Miklós 1969-ben mutatkozott be az Új Írásban egy novellafüzérrel s mindjárt elismerést kapott. A kritikusok mellett *Lengyel József* írt hozzá dicsérő sorokat. Induláskor kapott bizalmat igazolta Vámos Miklós azzal, hogy négy év alatt két kötetet állított össze.

Vámos a családban, illetve szűkebb környezetében találta meg a tipusteremtéshez szükséges alakokat. Első nyilatkozatában maga mondta, hogy a gondolkodását formáló embereknek csupán gyűjtőneveit tudja megadni: „szülők, tanárok, ismerősök, barátok”. Ezért mozognak a kötet első ciklusának alakjai családi miliőben.

A családban Vámos olyan társadalmi sej-

tet lát, ami meghatároz emberi sorsokat, azzal, hogy lehet hatásmechanizmusok közvetítésére alkalmas zárt egység, irányító és programozó központ, kohéziós erők és feszítő energiák bonyolult, olykor zürzavaros rendszere. Ennek az egységnek az életét külső és belső erők egyaránt meghatározzák. Az összetartó belső erők zétforgácso-lódásnak ábrázolásával kiemelkedik a kötetből a *Cédulák* című írás. Íróilag kitűnően megoldott feladat; hiszen nincs cselekmény, a szerkesztésre hárult, hogy biztosítsa az írói cél irányába haladó sodrást, párbeszéd sincs, de a drámai feszültség mégis ott vibrál a látszólag szentvtelenül idézett szövegekben. A *cédulák* idézése szigorú logika szerint történik, hogy az általuk közvetített élményből az olvasó fogalmazza meg a kérdést: rohanó, időt gyorsító korunkban milyen formái lehetségesek a családi kapcsolatoknak? Elsősorban a kérdés fontos itt, de az író a felbomló család lánytagjának mondatával a megoldáshoz is utat mutat: *cédulákkal* (vagyis közvetetten) nem tartható össze a család.

A *Cédulák* dokumentumszerűsége a kötet több novellájában visszatér; jelezve, hogy Vámos a jelenségek tényszerű leírására törekszik. Arra, hogy rögzítse a mindennapokban vibráló feszültségeket, közölje azokat a tüneteket, amelyek egy fiatal pár összetartozását felbomlasztják. A jelenségek egyszerűen könnyen áttekinthetők, máskor viszont bonyolult szövevényt alkotnak. A *Családre-gény* házaspárjának válóoka például külső és belső tényezők együtthatásának eredménye. A fiatal férj lelki konfliktussorozatának elindítója a gyerek, pontosabban az, hogy az anyóséktól kapott piciny szobába nem lehet gyereket szülni. A problémásor elindítója a lakás. De, amikor kapnak lakást, amikor úgy tűnik, hogy rendeződnek a dolgok, akkor újabb külső okok jelentkeznek, a bútor és az autó. A válási folyamat leírása azt a tanulságot hordozza, hogy az emberi életben a körülmények csak első mozgató rugói a változásoknak, ezek hatására a morálisan gyenge ember önnön törvényei szerint tér rossz útra.

A negatív típusok megrajzolása, a rossz irányba mutató emberi cselekvések leírása hat az olvasóra, de ez a hatás esetleges, különösen akkor, ha az olvasottak több irányú következtetéshez adnak alapot. *Slussz Ernő életművének* olvasása kétféle tanulsággal is szolgál. Az egyik, hogy az ember életét –

egyéni céljai, törekvései mellett – *döntően* a történelmi események, illetve azokhoz való alkalmazkodás határozza meg. Ezt a következtetést készíti elő, hogy az író Slussz Ernő különböző történelmi időpontokban írt kérvényeit, kéréseit, feljelentéseit tárja az olvasó elé. Másfelől a kérvényekkel emelkedő sors – némiképp ellentmondva az előbbieknél – azt bizonyítja, hogy a Slussz Ernő-féle típus meg tudja lovagolni a történelmet. Ezt a tanulságot a szatirikus megoldás sem tudta eltüntetni az idézett dokumentumokból. Azok szerint Slussz Ernő *határozott* típus. Olyan, aki kitartóan, akadályt nem ismerve halad előre céljai megvalósulásáig. Ez a vonás önmagában még szimpatikus is lenne, ha alkalmazott eszközei nem mutatnák meg lényének igazi vonásait, morális gátlástalanságát, egoizmusát.

A Slussz Ernő-féléknél szánandóbbak, akik a novellákban a *határozatlan* típust testesítik meg. Azért is, mert Vámos véleménye szerint sokan vannak, akiknek van céljuk, de nincs akaratauk, erejük eléréséhez. Amiként a *Mikimoto gyöngyszívet* egyedül élő asszonyának. Akit az újra és újra megfogalmazott utazási vágy éltet, az tartja felszínen, hogy valamilyen indokkal mindig jövőre halasztja az utazást. Ennek a gyengeségnek arra a járulékára is utal Vámos, hogy az ilyen emberek a cél el nemérésének okát mindig *másokban* látják. Odisz is, a határozatlan embertípus másik alakja. Az iróniával megrajzolt modern, pesti Odüsszeusz, akinek az életét – miként a görög hőst az istenek – *mások akarata* kormányozza.

Az író a két típust úgy kapcsolja össze, hogy mindkettő cselekedeteinél nagy hangsúlyt helyez a környezet leírására, a *körülményekre*. Slussz Ernő környezetének olyan módosítására törekszik, ami megfelel céljainak, Odiszt viszik abba a környezetbe, ahol csak bűnősként élhet. Ez Vámos Miklós második kötetének hosszabb időre is érvényes eredménye; a felismerés, hogy *a morális togyatkozású kisemberek mennyire lúggnak körülményeiktől, s ugyanakkor annak hangsúlyozása, hogy a körülmények megváltoztatása önmagában kevés*. Az írónak el kellett jutnia ehhez, hiszen az embert és körülményeit céltudatos programmal vizsgálja: „Az én szempontom az, hogy szociális érdeklődésű vagyok. Az ember, és helyzete, a *körülményei* itt és most – min-

den írásomban erről próbálok valamit elmondani. Valamit, ami esetleg épp a körülmények megismerésében segíthet.”

Ebből következően alakjai előtt két lehetőség van; megalkudni a körülményekkel vagy törekedni azok gyökeres megváltoztatására. Az *EE* fiatalembere először megkísérli a szembeszeüglést, mignem nagybátyja tanácsára alkalmazkodik s ezzel élete nyugalmasabb lesz. Ez a *könnyebb* út, az elvek feladása, az alkalmazkodás. A kötetben a *nehezebbre* is van példa. S az utóbbi írói megoldásból érezhető azonosulás azt mutatja, hogy Vámos ezt az utat tartja kövételre érdemesnek, azt, amit a *Faház* férjija tesz az új élet megkezdése érdekében: a terhes körülmények végérvényes felszámolását.

Vámos Miklós éles szemmel figyel az emberi kapcsolatokban mutatkozó ellentmondásokra, belső és külső tehertől görnyedő emberekre és tapasztalatait életismeretre mutató iróniával vagy szatirikus éllel írja meg. Kerekre zárt, szűkszavú novellákban. (*Magvető, 1973.*)

LACZKÓ ANDRÁS

Nádudvari Anna:

FOGJUNK KUTYÁT!

Fiatal szerző, *Nádudvari Anna* bocsátotta útjára első kötetét *Fogjunk kutyát!* címmel. A kötet írásainak színvonala vegyes, mindkét irányban szinte a szélsőségekig elmenő, mert van köztük, amelyik még nem érett meg a könyvbe kerülésre, de akad olyan is, amelyik már nyugodt lélekkel nevezhető jó novellának. Még nem mindegyiket jellemzi a tudatos esztétikai megformáltság, több esetben kívánnivalókat hagy a tartalom és a forma egymásnak való megfelelése.

Jobbára magányos, magukra maradt vagy magukra hagyott emberek népesítik be Nádudvari Anna írásait. Hősei szeretnének változtatni magányosságukon, társakra, szeretetre, megértésre, törődésre vágnak, de az esetek többségében próbálkozásaik nem járnak sikerrel. Úgy tűnik, szándékosan a legszürkébb, legeseménytelenebb sorsokat válogatta Nádudvari Anna. Az ábrázolt alakok életének eseménytelensége is teszi, hogy

írásaiban kevés a történet, a nemcsak leírható, hanem ábrázolható, dialógusokkal, konfliktusokkal, érdekek, vélemények ütköztetésével elevenebbé, mozgalmasabbá, s ezáltal élvezhetőbbé és érdeklődést keltőbbé tehető cselekmény. De ez nemcsak a témából következik, a szerző is szívesen él az egyszerű leírás, az állapot rögzítés eszközeivel. Talán ezt biztosabbnak, kockázatmentesebbnek érzi?! Lehet, hogy íróilag valóbar az, az olvasónak viszont egy idő után unalmasabb.

Példákat mondok. Vegyük a *Micsoda? Ellenőrzés?* című írást. Nem kelt különösebb szellemi izgalmat, mert hiányzik belőle az igazi novellák feszültsége. Nem érzem benne azt az egyszeri eseten túlmutató, mélyebb gondolati tartalmat, amelynek kivetítésével igazi irodalmi alkotássá válhatna. Ugyanezt mondhatom a *Kaland* című írásról is, amelyik ráadásul egy kissé túlírt, leírásainak egy része fölösleges. Erződik a történet, a konfliktusok hiánya *A férjem és a buszkalauz* meg a *Helyváltoztatás* című írásokban is. Azzal, hogy a konfliktusok elmaradnak, nincs ami előre vigye a cselekményt. Azaz hogy nincs is nagyon cselekmény. Állapot van, helyzet és annak leírása. Persze állapot, helyzet mindig van az életben. Ám ennek a pontos, akár szakszerű leírása még nem feltétlenül válik irodalommá. Nem véletlen, hogy a novellát a drámához tartják közelebb állónak és nem a regényhez. Lényeges eleme a drámai cselekmény. Maga a drámaiság – tévedés ne essék, ez nem jelent feltétlenül tragédiát, tragikusságot! – az egyik jellemző, amely a novellát novellává teszi. S éppen ezt hiányolom az említettek közül.

A *Kívül az ajtón* című írásban már jelen van a jól megérezett, de félig, sajnos, kidolgozatlanul hagyott novellatéma. A *Ha azt mondom, csak innét, ki gondolna arra, hogy messziről?* című írás hangja, szerkesztése pedig egészen jó, csak az esztétikailag nem indokolt, a főszálhoz lazán kapcsolódó epizódokat kellett volna elhagyni belőle. A kötet címet adó *Fogjunk kutyát!* az egyszerű leírás és a novella közül már az utóbbihoz áll közelebb, s van a kötetben két olyan írás is, amelyet meggyőződéssel nevezek novellának. Az egyik az *Azok a vesébe látó tekintetek!* című, amelyben a tartalom a neki megfelelő formában jelentkezik. A belső vívódásnak, az önvizsgálatnak nagyon is megfelel a monológ, azaz leírva,

az egyes szám első személyben történő előadás. Ráadásul erre a novellára a kívánatos mértékű sűrítettség, a főtémára való koncentráció jellemző, és sikerül benne az egyéni gondot általánosan érvényes szintre emelni. A másik novella a kötet utolsó írása, a *Párválasztás*, amellyel kapcsolatban nagyjából az előbbinél mondottakat tudnám megismételni.

Nádudvari Annának a *Fogjunk kutyát!*, az *Azok a vesébe látó tekintetek!*, a *Párválasztás* szabja meg – saját munkásságán belül – a követendő irányt. Ezek mutatják képességeit és lehetőségeit. De még ezekből is el kell hagynia a tanulságok direkt kimondását, jobban kell bízni az olvasókban. Első kötete átjutott a szerkesztő és a lektorok, azaz a kiadó rostáján, jó is ez így. Az egyik nehézségen túl van, nem kis dolog ez, és nem csekély felelősség. Első könyves szerző. Hogy író lesz-e? Ezek után csak tőle függ. Figyelemmel, türelemmel várjuk.

MÁTYÁS ISTVÁN

N é m e t h I s t v á n :

ZSEBTÜKÖR

„Ebben a pillanatban az egyetlen s legsajátosabb enciklopédiánkat kaptuk kézhez...”

(Bori Imre)

Németh István a móríci kritikai realista hagyományok követőjeként indult el írói pályáján az ötvenes évek elején (*Parasztkirályság*, 1954. – *Egy ember ül az udvaron*, 1959. – *Hűtlen este*, 1964.), nálunk azonban elsősorban ifjúsági művek szerzőjeként ismerik. Hadd tegyük mindjárt hozzá: a *Lepketánc* elbeszélései csakúgy, mint a *Vad-alma* és *Sebestyén* c. ifjúsági regények megérdemlik olvasóink figyelmét és elismerését, mivel érdekes, igényes művek, szép példái a lélektanilag hiteles, hol humoros, hol lírai gyermekábrázolásnak. A *Sebestyén* – amely a legrangosabb jugoszláviai magyar irodalmi elismerést, a HID-díjat hozta meg a szerzőnek az elmúlt évben – igen komoly, a felnőtteket és a fiatalokat egyaránt foglalkoztató problémákra kérdez rá. Miért unatkoznak a kamaszok? Miért kó-

szálnak céltalanul? Miért választják a hasznos és értelmes cselekvés helyett a semmittevést? Körülbelül ezekben foglalható össze a díjnyertes mű alapkérdése, amelyet az író ügyesen kapcsol össze a felnőtté válás bonyolult folyamatának ábrázolásával.

A *Zsebtükör* – amely az elmúlt tíz évben született riportokból ad nagy gonddal és hozzáértéssel készült válogatást – kétségtelenül kiemelkedő helyet foglal el Németh István életművében, de a felszabadulás utáni jugoszláviai magyar irodalomban is. Méltán lett igazi nagy könyvsiker, a szó legjobb, legnemesebb értelmében, hiszen a könyvet nem csupán az olvasók, hanem a kritikusok is szinte egyöntetű elismeréssel fogadták. Ez a riportgyűjtemény nem csupán a korábbi életmű ismerőit, de talán még azokat is meglepte, akiknek alkalmuk volt hétről hétre olvasni a most kötetbe gyűjtött írásokat. Igaz, a *Hűtlen este* néhány szép elbeszélése, lírai jegyzete és az ifjúsági művek után a *Zsebtükör* nem tekinthető teljesen előzmény nélküli műnek. Ám a riportok kötetbe gyűjtése nélkül az olvasók és a kritikusok előtt aligha rajzolódtak volna ki ilyen egyértelműen Németh István írói, emberi és riporteri erényei, értékei.

A *Zsebtükör*nek a jugoszláviai magyar irodalomban sem leljük párját, mert merőben más, mint az eddig ismert riportkötetek, amelyekkel – akár Petkovics Kálmánéira (*Fekete betűs ünnep, Reggel ötkor tütyül a vicinális*), akár Burány Nándoréra (*Magunk próbaköve*) gondolunk – nehezen vethető össze. Líraiságával és az egyszerű nép gyermekei iránti rokonszenv leplezetlen megvallásával legtöbb rokonságot még Fehér Ferenc *Hazavezérlő csillagok* c. naplójegyzeteivel mutat, de valójában attól is különbözik, mert a *Zsebtükör* önálló íróegyeniség munkája, amely nemcsak a jugoszláviai magyar valóság egy részének, de Németh István „világának” is tükrö.

A kötet hat ciklus köré csoportosított közel száz riportja között találunk ugyan egy-két halványabb írást, de gyengét egyet sem. Annál több miniatűr remeket. A *Faluról falura* szociográfiai helyzetképei, a *Gazdanézőben* és a *Műhelyek* portrészorozata – az utóbbi a régi, jórészt kihalóban levő mesterségek legkitűnőbb vajdasági magyar képviselőit mutatja be –, a *Hétköznapok* olykor drámai mini-novellákra emlékeztető írásai (*Igazítsátok útba Dobrota Józsefet, Bá-*

tortalan idénymunkások, Tessék kiszínezní, Ég és föld között . . .) éppúgy mélyen emlékeztünkbe vésődnek, mint a *Néhány öreg* c. ciklus megrázó és felelősségre ébresztő riportjai. Hadd utaljunk itt csupán a *Se árnyéka, se hajléka* c. írásra és a *Kisemmitettek* két öregjére, akik „pontosan arra a sorsra jutottak, mint ötven évvel ezelőtt a megöregedett zsellérek, cselédek”. A záró ciklus – *Írások gyermekekről* – legismeretesebb oldaláról mutatja be a szerzőt.

Ha Németh István riportjainak titkát próbáljuk megfejteni, az összetevők egész sorát kell számba vennünk. Az egyik kulcsot maga az író adja meg: „Nem megy semmire az ember, ha nem szereti azt, amit csinál.” Németh István azért alkotott maradandót ebben a gyakran lebecsült „kéthasábos” műfajban, mert nagyon szereti azt, amit csinál. A *Zsebtükör* írásai – ez minden sorukból érezhető – nem kelleetlen kötelezettségből végzett újságírói robot, hanem nagy kedvvel, szívvel-lélekkel végzett írói-emberi munka eredményei. Középpontjukban soha nem a riportter, hanem mindig az ember, a riportalany áll. S ezzel el is érkeztünk a riportok másik legjellemzőbb vonásáig, az emberközpontságig. De szembezőkő az írások egyszerű, közvetlen, salangmentes előadásmódja is. Németh István nem keresi a hatásvadászatot, nem törekszik szenzációs leleplezésekre. A legmegdöbbentőbb esetekről is egyszerű szavakkal, szinte szordinót alkalmazva számol be, s talán éppen ezzel ér el még nagyobb, még igazibb hatást. A *Zsebtükör*re is érvényesek egyik kritikusának, Hornyik Miklósnak alábbi sorai: „Németh István tudja, ösztöneiben hordja, hogy egyetlen szenzáció van: maga az ember.” Ezért nem tartozik a batorság pózában tetszelgő leleplező riporterek közé, bár gyakran nagyon fájdalmas igazságokat kénytelen kimondani.

Ami a riportok felépítését illeti, Németh István rövid bevezető után hamar a tárgyra tér, s átadja a szót riportalanyainak, akiket saját szavaikkal jellemez, így veti fel az éppen aktuális problémát, amelynek megválaszolását, továbbgondolását – bár a riportok végén sokszor találunk egy-egy összegezősszerű kérdést vagy mondatot – az olvasókra bizza. Ez természetesen nem jelenti az írói állásfoglalás és elkötelezettség hiányát, amely benne van a hol humoros, hol enyhén ironikus, hol szükszavú, látszólag

szenvtelen, de mindig elgondolkodtató, gyakran felrázó erejű előadásmódban.

Az értő és gondos válogatás, valamint a jól eligazító utószó Gerold László munkája. (*Fórum, Újvidék, 1973.*)

BENKŐ ÁKOS

Rózsa Endre:

SENKI IDEJE

Rózsa Endrének második könyve, a *Senki ideje*. A néhány évvel ezelőtt „kilencek” néven megismert költői csoportosulás legizmosabb tehetségei a második kötetükkel jelentkeznek.

„Kihord majd sorsod belső sötétsége / idő előtt fényre ne fúrd magad!” – írja Mecsek c. versében. Nos, e könyv a fényre törekvés egyik stációja, ha még nem is a fényre érésé. Persze, a megérkezés költő esetében amúgyis bonyolult állapot, s maga az odavezető út a lényeges – egy vers és egy költészet esetében is.

Már első kötete, a *Kavicsszüret* is sokféle forrásból táplálkozó költőt ígért. Az új kötet egyértelműen azt sugallja, hogy Rózsa Endre költői eszközeiben, formai gazdagságában egyaránt szintézist akaró költészet igényével munkálkodik. A vállalkozás – egyelőre nem eredményeiben, hanem szándékában – a József Attila-i klasszicizálásra emlékeztető. Megkísérli beépíteni költészetébe a magyar és világköltészet számos elemét, a „kilencek” tagjai közt gyakori motívumokat. Képeinek erős valóságalapjuk van, ezekből dinamikus összetett képeket épít, mindenféle mesterkélttség nélkül. Egy-egy hosszabb versén belül látomásos részletek is előfordulnak, a lineáris építkezésű vers dinamizmusát növelve. A filozófikus elvontságú fogalmi közlések, a népköltés rafinált egyszerűsége éppúgy belefér költészetébe, mint a szurrealista képalkotás (Hajnali változatok). Gyakran alkalmazza a magyar költészet hagyományos strofászerkezeteit, ritmusképleteit, az archaizáló ragrímeiket. Máskor az időmértekes formák biztos kezelése tűnik ki, megint más helyen pedig az avantgarde (vagy neoavantgarde?) versépítés (Dodekafon litánia). Lényeges hangsúlyozni, hogy e gaz-

dagság nem a költői műhely kísérleteit tükröző színvonalon, nem a költői erőpróba vagy ujjgyakorlatok szándékával, hanem nyilvánvalóan az elérhető költői teljesség igényével.

A József Attila-i indíttatásról tanúskodnak bizonyos motívumok (pl. a tél lényegét láttató meztelensége). A rokonság a versépítkezésben is föllelhető: a tájleíró verseknek mindig fölsejlik a filozófikus háttere (Óda a nyárhoz), máskor zenei kompozíció szervezi a verset, amelynek egyes tétellei más és más formában, stílusban fogantak (*Vers a költészet értelméről*).

Kézenfekvő hasonlat a kötet ciklusainak beosztását a fejlődés spirálvonalához hasonlítani. Az olvasás időbeliségében vizsgálva a hat ciklus az elhagyott gyerekkori nosztalgiáktól a ma forradalmi sodrását kereső szándékig ível. A gyerekkor immár csak emlékekben létező világának megidézése után (*Kölyökkor kútja*) a szerelem diszharmonikus hangjai következnek (*Források zúgása*). A ciklus utolsó versének zárószója így hangzik: „attól / vagyok, hogy különbözöm”. Innen lépünk, ha úgy tesszük a közélet porondjára – a *Senki ideje* c. ciklussal, amelyben az *Árnyékbokszolás* c. vers záróstrófája így szól:

rajtunk már a mez:
véres, szagatott térkép
egy világról, melyért érdemes
megküzdeni végképp!

Csakhogy az értelmes, szép küzdés vállalása önmagában még kevés egy költőnek. A következő ciklus így „kitérő”, a költészet értelméről vall (*Vers a költészet értelméről*), a magyar líra századainak vállalása, proteuszi módon, a megidézett, gyakran eltérő alkatú költők hangját idézve, formáit magára öltve. A *Kolumbusz tojása* c. ciklus meglepetés is: Rózsa Endre az eddig viszonylag logikus egymásutániságot „megcsavarja”. Bár a Petőfi '73 c. versében azt írja: „Állítsd önmagad seregül”, ám ennek ellentétpárjaként ott vannak a fejük tetejére állított versek, a világ groteszk-szatirikus megidézései, mint a ciklus címadó verse, illetve az antilíra és elidegenedés darabjai (*Tetszés szerint továbbírható költemény*). Mintha ez a disszonancia ismét József Attila-i utalás lenne – hiszen szerinte is a túlhaladott disszonanciából születik a konszonancia, a harmónia, ame-

völgyekből falakból zene szivárog
állók utak partján fiad
nézlek faggatlak és beszélek

A nyelvbe zárt idő csodája. Élete összeolvad a szavak életével, gyermekkor a sáman-múlt, a XVI–XVII. sz. boldog kamaszkora. Személytelenné válik, beleolvad a magyar nyelv közösségébe, így találja meg egyéni hangjait is. Hányt-vetett élete, sok várost behálózó kóborlásai szájába adják a vándor lantos, a vágáns diák költészetének jellegzetes fordulatait, ízt adnak a világban való tengés-lengésnek (*A szerencsééhez, Hegedős-ének*).

Tanult tömörséget, könnyed verselést, zeneiséget. Csengettyűszó, csimpolyaszó víg danáját hozza a Latrikánus töredékek friss erotikája. Lüktető ritmussal, sodró táncos lendülettel tör ki a féktelen jókedv, az életöröm a XVI. századi motívumokra épített *Régi táncdalok* című verseiben. „Fektesd ürge cinégéd tulipános ágyba / étke légy csicsijgatója bagoly-asszonykája / kabla-Böske Sára / fektesd ürge cinégéd tulipános ágyba”.

Hozott „babvirág-illatú” szavakat, a természetnek szinte archaikusnak ható idilljét. Ilyen elfelejtett szavakon ringatózik el a *Kalendárium* páros rimes, gyermek mondóka naivitású soraiban, ahol madarakat, virágokat sorol – búbosbanka, halászcser, bibic, kányabangita, angélika, magnólia, zsálya, kosbor, sóska, kék iringó, barbolya – a zsendülő tavasztól a hóval pillangózó őszen át, míg újra „rezgő hérics bontogatja szirmait”.

Nem egyenletes a kötet anyagának színvonal, nem bizonyul mindig biztosnak a művészetben a költő. Kamaszos, diákos játékok, inkább ujjgyakorlat az *Etűdök* kis ciklusa, összezavarodnak a képei, közhelyek szintjén marad a divatos világfájdalom megéneklése a *Három fekete dalocskában*. Mikor nagyon tragikus akar lenni, erőltetett lesz (*H. Bosch vázlataiból*). Ha nem talál elég súlyos szavakat, a nagybetűk látványát hívja segítségül nyomatékosítani mondanivalóját, de ez nem mindig célravezető eszköz. Kísérleti jellegűek prózaversei is, homályosságukkal többet akar mondani, mint amire képes. Érzelmektől átizzított, egyszerű, közvetlen, mégis művészi elvonatkoztatott képek ellenpontosítják ezeket a kicsit mutáló hangú kötetben:

hajnalra körmöd holdja válladon
megfakul fogad gyöngye vállamon

hideg szél fúj szemedben megvirrad
(*Órák verse*)

tudod jaj annak aki e földet
vaslábast verve bebolyongja és

varjakat riaszt szélfújt kórok közt
hiszi holdporban tapos a lába
(*Mezőségi táj*)

Szepesi Attila, a „legkisebb fiú”, aki él „szabadságon innen”, és keresi önmagát időben és térben: „hazamennék hová haza / ülök a történelemben / arcom emlékével lámpamagányban” (*Csavargások*). Keresi azokat az igazságokat, a „parti szél”, „gördülő kavics” forrásra hajló állat igazát, amit közölni akar a világgal (*Atlantisi töredékek*). Végtelen útjai válnak költészetnek vezérmotívumává. Segítségét, útmutatást rokon törekvésű költőkben, nagy elődökben keres, sok versével fordul hozzájuk. A *Zöldvári ének* előhangjában Szilágyi Domokost idézi: „az erdőt járom / járok csak parázson”, szenvedélyesebb keserüségről árulkodik az *Útrahívások*-ciklus Sinka István mottója: „A vándornak, ni botja sincsen, / és útja sincsen . . .”. Utakra tér haza egyik példaképe, Bartalis, „befödött utak énekét” hallgatja Kós Károly. Ősi balladák szépségét idézi látomásos nagy verse Sinka Istvánról (*Kopjáták*). A tiszteletteljes tanítvány csipkelődésével fordul pályatársai felé (*Pajkos ének a magyarok dalnokairól, és azoknak vitézségéről*), játékosággal, humorral a barát ifjú költőkhöz (*Szobrok a szegedi Pantheonba, Kórómuzsika*).

Tulajdonképpen útjait elég óvatosan irányítja, a sok idézet is bizonyos bátortanságról tanúskodik. Ígéret még a „BELSŐ VÁNDORÚT”, ígéret, hogy „ÚJ VÁNDORLÁS ÉS ASZÁLY / KÖVETKEZIK”.

Érdemes Szepesi Attila útját figyelemmel kíséreni, mert versei egy átmeneti bizonytalan periódus, a tanuló évek utáni elmélyülés, kiforrás jelzéseit rejtik magukba. Tisztelet a szavakat, ismeri hatalmukat. Szó és fogalom valamikor egyértelmű volt a cselekedettel, a valósággal. Az ember megszólította a világ dolgait, és azt hitte, alakítani tudja a dolgok rendjét. Néha rátalál Szepesi Attila is a varázshatalmú, mágiikus sza-

vakra, közeledik ahhoz, hogy beváltsa, amiért elindult:

betemetve az idő
vérrrel ikövel
ordas éjszakában
varju száll

dal telet fakasszon
folyó szélesedjen
gyökeret kimosso
fejfákat kidöntsön

(*Pentatónia*)

ZENTAI MÁRIA

RÁKÓCZI TÜKÖR

*Naplók, jelentések, emlékiratok
a szabadságharcról*

Történelmünk jelentős, s a különböző korokban ideológiai-politikai vizválasztónak számító időszakáról jelent meg egy fontos kiadvány a Szépirodalmi Könyvkiadó Magyar Századok sorozatában. A kétkötetes Rákóczi Tükör, melynek szerkesztői – Kőpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes – a korszak kiváló ismerői, sajátos műfajával segíti elő a Rákóczi-hagyomány korszerűbbé válását.

A Tükör műfaja: szemelvénygyűjtemény, vagy ha úgy tetszik, forráskiadvány. Szerkesztői rövid általános bevezetővel, az egyes szemelvények előtti néhány soros, a szerzőt és a teljes művet megismertető, értékelő miniatűr tanulmányokkal, s a második kötetben található, Bánkuti Imre közreműködésével összeállított részletes jegyzetanyaggal segítik az olvasó tájékozódását. Mindezek terjedelme azonban eleenyésző az eredeti szövegek mennyisége mellett, értékelésükben pedig hagyják, hogy az olvasó minél nagyobb önállósággal értse meg és érezze át a kor szellemét, a kor emberének hányattatásait, reményeit.

Az önálló szellemi kalandokra a Tükör negyven szemelvénye igen bő lehetőséget kínál. A gondos válogatás lehetővé teszi, hogy a legkülönbözőbb „szemüvegeken át” nézhessük a szabadságharc eseményeit, a kor társadalmát, szokásait. Hiszen a szerzők közül 19 magyarországi, 10 erdélyi, 11 pedig külföldi diplomata, tanácsadó vagy

éppen zsoldos, katonai vezető, s osztályeredetük is igen változatos: közülük 12 főnemes, 14 köznemes, 8 polgár, 6 pedig olyan külföldi, akinek pontos származását nem sikerült megállapítani. Pártállásukat tekintve az írók közül 17 kuruc, 10 pedig labanc.

A Tükör jelentősége igen sokrétű. Szól egyrészt a nagyközönséghez. Mindazokhoz, akiket érdekel múltunk, s ezen belül is annak egyik legizgalmasabb, legellentmondásosabb szakasza. De számot tarthat a kiadvány a gyakorló pedagógusok érdeklődésére is. Hiszen a naplók, emlékiratok és jelentések segítségével az olvasó megismerkedhet a szabadságharc minden jelentős eseményével, részt vehet csatákban, fogadásokon, tárgyalásokon. Megismerheti az ostromlott városok életét. Összehasonlíthatja – természetesen a birtoklásán keresztül – Rákóczi és a Habsburg-ház valláspolitikáját. Megismerheti Kassa előljárási-választó szokásait. S mindezt úgy teszi, hogy közben bemutatja a kor szellemét, hangulatát, gondolkodását.

A kiadott forrásanyagok között Dél-Dunántúlra vonatkozó helytörténeti anyag is van. Kollareck császári tisztviselő jelentése (1704. ápr. 24.) csapataik pusztításáról élénken szemlélteti a korabeli hadviselés módszereit. „Katonáink még az elvonulás tartama alatt elpusztítottak mindent Pécsen, ami korábban épen maradt, azt is szétverték; bevették a hordókat is; felperzselték az egész külvárost; kaposvári különítményünk pedig visszafelé jövet magát a belvárost is felgyújtotta, úgyhogy a városházával szomszédos legelőkelőbb utcák is porig égtek.”

Ugyanakkor a kolozsvári polgár, Szakál Ferenc naplójából kurucok és császáriak kölcsönös kegyetlenségeiről szerzünk tudomást, miközben fény derül arra, hogy sokhelyütt a császáriak azért nem tarthatták magukat, mert közembereik – magyarok, németek, rácok – csapatostul szökdöstek át a „lázdók” táborába.

Külön színt adott a kötetben a Magyarországra küldött diplomaták és katonai szakértők véleménye a szabadságharcról. Közülük nagy érdeklődésre tarthat számot Lemaire francia hadmérnök tiszttel száz oldalnyi beszámolója, amely először kap szélesebb nyilvánosságot.

A Rákóczi Tükör azonban a szakmai körök érdeklődésére is bizvást számíthat, hiszen anyagának jelentős része (8) eddig nem jelent meg nyomtatásban, vagy csak 18. századi, 19. század eleji kiadása van

(6), s a 19. század második felében megjelent munkákhoz is (12) elég nehezen lehet hozzáférni. Így történeti forrásértéke is fontos. Ugyancsak számíthat az irodalomtörténet érdeklődésére, hiszen a kiválogatott munkák nagy hányada (24) kisebb-nagyobb irodalmi értéket képviselő napló, emlékirat.

Véleményünk szerint szakmailag ennél is jelentősebb abban az egy évtizede húzódo vitában, amely történelmünk szabadságharcos hagyományairól, a szocialista hazafiság történelmi eredőiről folyik. Sajátos hozzászólás a vitához ez a két kötet, hisz lapjain olyan mennyiségű és minőségű tényanyag áll a kutatók rendelkezésére, melynek a fenti szempontú értékelése feltétlenül továbblendítheti a polémia. Ha pedig e kérdés tisztázásában segít, akkor a Rákóczi Tűkör messze túlnő az egyszerű dokumentumgyűjtemény célján, melyet szerkesztői szerényen kijelöltek számára.

HORVÁTH TAMÁS

APAGYILKOS SÁMÁNFIAK

Burját mesék és mondák

Herder-nek a *Stimmen der Völker* című antológiája óta egyre több olyan sorozat lát napvilágot, mely a világ népei költészetét meghatározott szempontok szerinti válogatásban közli egyetlen nyelven; utóbb már hanglemes- és egyéb sorozatok is követik ezt az elvet. A szöveges sorozatok általában világnyelveken jelennek meg, és nemzetközi érdeklődésre tartanak számot. Kévszám az olyan példa, mint a magyar is, hogy egy kis nép engedjen meg ilyen fényűzést magának, de mi szellemileg mindig feltűnően nyitottak voltunk és fordításaink is a legjobbak közé tartoznak a világon. Az egyes műfajok közül eleddig a prózai mesék közlése volt a legélénkebb, mert a népi-nemzeti jellegű verses formákat nagyon nehéz híven átültetni.

Ezt a régi nemzetközi „divatot” követi a magyar *Népek meséi*-sorozat is, mely jelen kötetünkkel már az 55. számnál tart. Akik kicsit is figyelik a sorozat köteteinek kelen-dőségét, kellemes meglepődéssel tapasztalják, hogy legtöbb száma az utolsó darabig elfogy. A sorozat szerkesztője régóta Karig

Sára, maga is szakképzett folklorista, aki úgy válogatja össze munkatársait, mint ahogyan azok a szövegeket: lehetőleg mindig a legjobbakat! A sorozat azonban nem szűk szakköröknek készül, így a szerkesztő is bizonyos engedményekre kényszerül, de ezt a látszólag két ellentmondó elvet általában sikerrel szokta összeegyeztetni. Talán csak ott lehetne néha óvást tenni, hogy rendszerint inkább valamilyen világnyelvből, mint eredetiből fordítanak, az átültetés tehát sokszor kétszeres és ezzel együtt a változtatás, átdolgozás is elkerülhetetlen. Kötetünk esetében is ez a helyzet: *Mándoki* László nem burjátból, hanem oroszból fordított, legjobb esetben is kétnyelvű kiadványokból, holott az eredeti burját, ill. mongol nyelvű publikációk száma talán még nagyobb, mint a fordításoké, különösen ami az újabb gyűjtéseket illeti. Ez azzal a be-szűküléssel is jár, hogy *Mándoki* László így kénytelen a régebbi, ún. klasszikus gyűjteményekre támaszkodni, főként *Hangalov* és kortársai publikációira, pedig a gyűjtés és a közlés éppen azóta sokszorozódott meg. Hiba lenne azonban *Mándoki* Lászlót olyanért elmarasztalni, ami a sorozat ki nem mondott elve és egyben gyakorlata is volt, már csak azért sem, mert ezek a másodkézből vett szövegek is szépek, gazdagok és hitelesek. Ami pedig a magyar fordítást illeti, olyan kitűnő, hogy az ember majdnem szépirói simitást gyanít mögöttük, én azonban tudván tudom, hogy ez a gyönyörű magyar szöveg egyedül és kizárólag *Mándoki* érdemel Teljes sikerrel oldotta meg a *szak-szerű és szép* fordítás kettős, többnyire szintén ellentmondásos kérdését.

Elfogultság és túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a magyar *mongolisztika* csaknem száz esztendő óta tudományos világhatalom: rangos közlések jelennek meg, a szakember-utánpótlás hosszú időkre biztosítva van. A nagyközönség mindebből vajmi keveset tudhat, mert magyarul és főként népszerűbb formában sokáig nagyon kevés közlés jelent meg, a legkevesebb talán épp a burjátokról. Az utóbbi években azonban sokat javult a helyzet: *Ligeti* Lajos magyar-ra fordította *A mongolok titkos történetét*-t, *Kara* György összeállította *A mongol irodalom kis tükrét*-t, megjelent *Lőrinc* László *A mongol népköltészet* c. kitűnő válogatása, mely *Mándoki* kötetének közvetlen előfutára és legközelebbi rokona, ezeken kívül *Róna* Tass András útirajzot, *Diószegi* Vil-

mos sámán-könyveket jelentetett meg, ez utóbbiakhoz csatlakozik legújában *Kóhalmi* Katalin verses válogatása is a szibériai kis népek sámánköltészetéről. De ezzel még korántsem teljes a névsor. *Mándoki* László tehát már kitaposott ösvényen haladt, ezt a keskeny utat azonban segítette jelentősen kiszélesíteni.

A burjátok a mongol népcsaládhoz tartoznak, egy részük a *Bajkál* tő (költészetükben mindig tengerként szerepel) közvetlen és távolabbi környékén, más részük Kína északi részén lakik; létszámuk aligha több 300 000-nél, mégis nagyon fontosak, hiszen viszonylag későn kerültek állami keretek közé és erdei, valamint pásztorkodó életmódjukat sokára cserélték fel a földműveléssel, vagyis minden szempontból nagyon régiesek még. Körükben pl. a sámánhit évszázadokon át küzdött a végső fokon indiai eredetű buddhizmussal, sámánjaik már-már isteniesültek, vagyis eljutottak a tételes vallások küszöbéig. Ennek rengeteg mesei nyoma is van, nem véletlen a könyv címe sem, hiszen a prózai történetek sokszor évszázados, sőt évezredes hagyományokat őriznek, amikor a körülöttük zajló élet már rég átalakult. A sámánizmus *lassú* visszafordulását minden tudományos és irodalmi megfogalmazásnál szebben példázza *Az ég-gel vivó Morgon Hara* (Az első burját sámán) története (73–77. old.). Ez a merész varázsló dacolt az égbeli istenséggel, de rajtavesztett. Sorsa majdnem prométheuszi: egy *fekete* kővön addig kell ugrálnia, míg teljesen el nem kopik, de sorsában a többi sámán is kénytelen osztozni: erejük fokozatosan csökken, ahogy *Morgon Hara* teste apránként szétmorzsolódik. A betegségűző és jósló sámán egyébként a burját mesék és mondák egyik fontos alakja. Mellette megtalálható még pl. az állatok nyelvét értő vadász (nálunk inkább pásztor, pl. juhász tölt be hasonló szerepet); szerepelnek pásztorok és parasztok is, de különösen sok vitéz, ún. *bator*. A róluk szóló történetek korábban hősekként hangzottak el, a prózai hőmesék többsége ezekből alakult ki. Ebben a már megosztott burját társadalomban „legalul” a furfangos szegény ember, felül a gögös hán (kán), középputt az említett szereplők és utóbb már a papok is feltűnnek. Megjelenik az orosz alakja is az újkori népmesékben, sőt nem is egy történet a mérhetetlenül gazdag orosz népmesekincsből került át burját földre, de kimutatható

az indiai–tibeti irodalom és népköltészet befolyása is. Mégsem ez a burját népköltészet fő jellemzője, hanem az eredendő *természetközelség*. Talán nincs olyan természeti jelenség, égítest vagy eszköz, melyhez burját eredetmonda, ill. magyarázat ne fűződne, néha csodálatos részletességgel és költői képzelettel megalkotva, mint pl. a szarvasok kisírt szemgödrének vagy a hatytyúk fekete lábának eredetmondája. Nagyon régi történet lehet az is, melyben elbeszéljük, hogy a kutya végigpróbálta a fontosabb állatokat, mire végül a legerősebbnek bizonyult emberhez szegődött. De csodás képzelettel – ezt szóról szóra érve – „bearanyozták” a földművelésre való áttérés mondai történetét is. Néphit-népköltészet és vaskos-földies realizmus alakít ki egy-egy olyan képzeletbeli figurát, mint amilyen pl. a tűz félszemű szelleme, „aki” arról panaszkodik, hogy késsel és valami hegyes szerszámmal piszkálták a tüzet, kiszúrták a félszemét, ezért bosszúból felgyújtja a jurtát. Hasonlóan csodás-reális elemekből ötvözött a mesebeli palota is, mely nem más, mint a felnagyított jurta, sőt maga az egész égbolt is az, hiszen a csillagok lyukak a sátor tetején, a Tejút pedig a varrás rajta! Ez a világ telve van csodás, természetfeletti hatalommal rendelkező lényekkel, kik épolyan bonyolult rangsorba rendeződnek és egymással rokonságban is vannak, mint a földi társadalom halandói. A törvények mindkét szférában rendkívül szigorúak: kemény, kegyetlen világ ez! Pl. a menekülésszerű vándorlás előtt megölik az öregeket, hogy gyorsabban haladjanak; egyetlen egyet sikerül csak elbujtatni, aki végülis tanácsaival megmenti az egész nemzetséget. A nemzetségi vérbosszú és rablás itt még teljes „virágjában” van, és hogy a győztesek a további vérbosszút elkerüljék, a rajtaütés során minden felnőtt férfit kiirtanak!

A sok kegyetlenséget, gyilkosságot, árnyant és szörnyű büntetést (még emberevés is előfordul!) némileg talán indokolja a vérbosszúra épült nemzetségi, majd a kialakuló osztálytársadalom, továbbá a kegyetlen természeti erők, melyeket a burjátok is megismerésítették. Ellensúlyozzák viszont a hálás állatok és különféle segítők (főként a jó szellemek, sámánok és égi istenek), kiknek segítségével a burját hősök is majdnem mindig – de mégsem kivétel nélkül – diadalmaskodnak. A feltétlen győzelem a bo-

nyolultabb, költőileg megszerkesztett, hivatásos ének-, ill. mesemondót kívánó hősmesékben „kötelező”: mesei *bátrak* minden nehézséget legyűrve szereznek feleséget, ill. visszaszerezik elrablott kedvesüket és javikat. Ég és föld megrendül, amikor ők harcolnak. A különben megszokott *túlzások* itt szinte kozmikus méreteket öltenek; idők folyamán ezek egy része éppúgy a komikumba csapott, mint nálunk is, különösen két hazudós mese hasonlít szinte kísértetiesen a magyar megfelelőhöz (218., 222–4. old.).

Mándoki László helyesen járt el, hogy a különféle hitregékre és mondákra tette a fő hangsúlyt: az eredetmondák, törzsi mondák, sámántörténetek vannak többségben, és ezeket követi egy kevés hősmese, valamint az idegen hatásra legjobban áruzkodó „közönséges” mesék. Csodálatos gazdag világ tárul így fel előttünk, úgyhogy nem is tudjuk, népi jellegzetességeiket élvezzük-e először vagy a nemzetközi és a magyar anyaggal rokon szálakat fejtsük fel inkább? (Nálunk is megvan a többször ismétlődő hattyúk tava-motívum, a rövid kalász eredetmondája stb.). Sokat lehetne ezekről írni, de *Mándoki* László maga is elég részletesen foglalkozik a kérdéssel. Mint a legtöbb folklorista, ő sem félt attól, hogy egy-egy történetet több változatban is közöljön (pl. az irkutszki burjátok eredetmondája, az ihinatok bölcsessége stb.), ha e variánsok eléggé eltérnek egymástól, legfeljebb abból származhat némi zavar, hogy e hasonló tör-

ténetek nem egymás mellett, sőt nem is egy műfaji csoportban kaptak helyet (pl. amelyben a sámán cselével megszerzi a lelket a szellemektől, elbűjlik és így menekül meg haragjuktól).

A mondákat-meséket magvas utószó magyarázza, mely talán valamivel bővebb is lehetett volna. Így pl. *Mándoki* elegáns könnyedséggel titulálja a népet távoli, kedves rokonnak (230. old.), de abba már nem bocsátkozott bele, hogy a nyelvi „rokonság” kérdését taglalja, vagy rámutasson az életmód, a faji és más rokonsági kritériumok kérdéseire.

Jók és szakszerűek a mesék jegyzetei, *Mándoki* figyelembe veszi a nemzetközi, az orosz, a magyar és a mongol kutatás eddigi eredményeit, sőt a *Motif-Index* számainak bedolgozásával jelentős lépést is tett előre. Ígéri a mongol, ill. a burját mesék típus-katalógusát, melyet motívumindexszel szeretne kiegészíteni, ennek teljesítését alig várjuk! Ellenben *Mándoki* Lászlónak feltétlenül össze kell hangolnia e munkáját *Lőrincz* Lászlóéval, aki a mongol népmesék típus-katalógusának készítésével már nagyon előrehaladt!

A kötet szakmai színvonala nemcsak *Mándoki* László, hanem *Bese* Lajos és *Nagy* Ilona segítségét is dicséri; a méltó köntös *Loránt* Lilla munkája. (*Európa*, 1973.)

KATONA IMRE

A BARANYAI MŰVELŐDÉS ÚJ SZÁMA. Gazdag, változatos tartalommal, számos közművelődési, irodalmi és művészeti írással jelentkezik a Baranya megyei Tanács művelődésügyi osztályának periodikája.

Vezető helyen közli a kiadvány *Takács Gyula* megyei elnökhelyettesnek folyóiratunk 15 éves jubileuma alkalmából elmondott ünnepi köszöntőjét. Idézzük néhány gondolatát:

„Több központú irodalmi életünkben a jelenkort mint irodalmi műhelyt és fórumot a kiegyensúlyozottság, a szintéziskeresés jellemzi. Benne – mint részben az egész – megtalálhatók a mai magyar irodalom legfőbb jellemzői. Fellelhetők azok a tendenciák, irányzatok, amelyek irodalmi életünket árnyalják, tagolják. Ezek a pólusok színezik a folyóiratnak egyébként szintézisre törekvő szocialista irodalompolitikát követő arculatát. Ennek az irodalompolitikának köszönhető, hogy az itt élő és folyóirathoz kapcsolódó szellemi erőket egységbe tudta fogni, amolyan 'irodalmi népi-nemzeti egység'-be. Ennek eredményeként progresszív erők nem forgácsolódtak szét, frakciók nem alakultak ki, és a folyóirat körül jó alkotó légkör bontakozott ki...

A folyóirat a 'pécsi és országos' program megvalósításával a kulturális élet egészét is segítette abban, hogy kialakuljon a 'Budapesti kívüli kulturális központ' mai fogalma, és megfogalmazódjék a kulturális decentralizáció értelmezése, pécsi feladata. Szorgalmazta, támogatta olyan kultúrpolitika kialakítását, amely segíti a helyi értékek kibontakoztatását és az országosba való integrálását. A folyóirat tudatosan vállalt szerepet a területi kulturális életben, szervezte a művészeti tevékenységet, részt vállalt a közös feladatokból. Hatékonyan működött együtt a Pécsi Nemzeti Színházzal, támogatta a Pécsi Balett munkájának kialakulását, és segítette a színházat a modern magyar színjátszás fejlesztésében vállalt figyelmet érdemlő szerepében. Segítő figyelemmel kísérte a pécsi modern képzőművészeti gyűjtemény kialakulását és a táj képzőművészeti életét. Nemrég nivós tematikus számmal köszöntötte a Pécsen létesült Csontváry Múzeumot. Folyamatosan figyelemmel kísérte a táj művészeti eseményeit és az országos értékrend alapján minősítette azokat. Szerepet vállalt a területhez kapcsolódó jubileumokban (Szigetvár, Pécsi Egyetem, Janus Pannonius, felszabadulási jubileumok)...

Baranyai művelődés

1974

ÁPRILIS

1. SZÁM

tette azokat. Szerepet vállalt a területhez kapcsolódó jubileumokban (Szigetvár, Pécsi Egyetem, Janus Pannonius, felszabadulási jubileumok)...

A folyóirat a megújulás és fejlődés igényével törekszik előbbre ott, ahol még gyengébbek erői, ahol a fejlődés legfőbb ígéretét látja. Tovább erősíti kapcsolatát a valósággal, a társadalmi életünk problémáival. Fejleszti kritikai tevékenységét, és a társadalomtudományokat jobban be kívánja kapcsolni tevékenységébe. Erősíti kapcsolatát az olvasókkal, az irodalombarátokkal.

A „Közművelődés” c. rovatban többek között az önművelődésről, a népművelő szerepéről és a társadalomban elfoglalt helyéről, a klubkönyvtárakról, a művelődési autók könyvtárszolgálatáról és a zenei ismeretterjesztésről találunk írásokat. Figyelemre méltó *Timár Irma*: Tanácsi és múzeumi együttműködés c. írása, *Bokor Béla* beszámolója a 25. Színház baranyai körútjáról, valamint *Végh József* ismertetése a finnországi Lahti és Pécs közötti kulturális kapcsolatokról.

A „Bemutatjuk”-rovatban kapott helyet

Dr. Orbán László művelődésügyi államtitkárnak a pécsi Csontváry Múzeum megnyitására elhangzott beszéde és Tüskés Tibor Sellyén elmondott szobor-avatója Rétfalvi Sándor Ormánságot jelképező emlékoszlopának felállítására alkalmából.

Az „Ismerd meg Baranyát!” rovatban „Mohácsi emlékek Radnóti Miklósról” címen Kiss Béla tanító közli néhány Mohácson élő szemtanú emlékezését a költő bezdáni és mohácsi napjairól. Dr. Tóth István: Hid a jugoszláv és a magyar nép között c. írásában a Pécssett született Szenteleky Kornélról közöl eddig feltáratlan életrajzi adalékokat.

MARTYN FERENC festőművészt, 75. születésnapja alkalmából ünnepségen köszöntötték június 10-én Baranya megye és Pécs város párt- és állami szervei és a művészeti élet képviselői. A Megyei Tanács székházában rendezett találkozón Takács Gyula megyei elnökhelyettes mondott beszédet, a művészeti élet képviselőjében pedig Szerkényi Ervin főszerkesztő köszöntötte a Kossuth-díjas festőt és grafikust.

Május 14-én szerkesztőségünkbe látogatót SZTANISZLAV SZIVRIEV bolgár író, aki részt vett hazánk felszabadításában, Baranyában is harcolt, s számos regényében, elbeszéléseiben megörökítette háborús élményeit. Sztaniszlav Szivriev az Észak-Bulgáriai Írószervezet vezetőjeként megállapodást kezdeményezett a dél-dunántúli írócsoporttal és szerkesztőségünkkel az irodalmi kapcsolatok fejlesztésére.

ORSZÁGOS KERÁMIA-KIÁLLÍTÁST rendeznek Pécssett június 28-tól. A kiállítást Bondor József építési és városfejlesztési miniszter nyitja meg.

IRODALMI ESTET rendeztek május 17-én a pécsi 500. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézetben. Az esten Galambosi László, Kam-

pis Péter, Kende Sándor és Pákolitz István vett részt. Közreműködött Súlyom Katalin és ifj. Kőműves Sándor színművész, akik a Jelenkor alkotóinak műveiből összeállított műsorukat mutatták be.

SZABÓ DEZSŐ EMLÉKKIÁLLÍTÁS nyílt május 26-án Szekszárdon, a Balogh Ádám Múzeumban, a festőművész születésének 85. évfordulója alkalmából.

Vörösmarty Mihály életéről ír könyvet BERTÓK LÁSZLÓ a Móra Kiadó „Így élt...” sorozatában.

PEDRO LUIS RAOTA argentin fotóművész gyűjteményes kiállítása nyílt meg június 7-én Pécssett, a Mecseki Fotóklubban.

A Tolna megyei Tanács Levéltára kiadásában, K. Balog János szerkesztésében megjelent a TANULMÁNYOK TOLNA MEGYE TÖRTÉNETÉBŐL c. kiadványsorozat V. kötete. A kötet a következő írásokat tartalmazza: Dr. Holub József: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig; Dr. Horváth Árpád: Megyei önkormányzati szervezet Tolna megyében a XVIII. század első évtizedében (1703–1740); Dr. Hajdu Lajos: II. József igazgatási reformtörekvései és ezek végrehajtása Tolna vármegyében; Dr. Fodor Márta: A sárközi kontrakfualista jobbágyok úrbéri terheinek alakulása; Szita János: Tolna vármegye költségvetési gazdálkodása a dualizmus első éveiben (1867–1870); Dr. Máthé Gábor: A közigazgatás és az igazságszolgáltatás hatásköri rendezésének kérdései a dualizmus első éveiben; Révész T. Mihály: A közigazgatás rendezésének egyes kérdései Tolna megyében 1929-ben; Csizmadia Andor: Jogszabályalkotás Tolna megyében; Dr. Bihari Ottó: Tolna megye közigazgatása 1945–49. között.